

Økonomisk utsyn
1900—1950

SAMFUNNSØKONOMISKE STUDIER NR. 3

ØKONOMISK UTSYN

1900—1950

Economic Survey

1900—1950

STATISTISK SENTRALBYRÅ
CENTRAL BUREAU OF STATISTICS OF NORWAY
OSLO 1955

TEKSTEN TRYKKET AV SPEED TRYKK A/S

FORORD

Statistisk Sentralbyrå har for hvert år i tiden 1922 til 1939 og 1946 til 1953 offentliggjort et årlig økonomisk oversyn som har foreligget like etter utgangen av året. For okkupasjonsårene ble det utarbeidd et samlet utsyn. Ved ymse høve har Byrået også offentliggjort tilbakegående oversyn over utviklingen på enkelte områder, blant annet i samband med folketellingene og jordbrukstellingene.

I den framstillingen som her blir offentliggjort, gjør Byrået et forsøk på å gi et sammenfattende utsyn over hovedtrekkene i den økonomiske og sosiale utviklingen i Norge i tidsrommet 1900 til 1950. Til støtte for denne undersøkelsen er det utarbeidd et nasjonalregnskap for årene 1900 til 1929 som er offentliggjort tidligere i publikasjonen «Nasjonalregnskap 1900—1929». Der er det tatt inn sammenhengende nasjonalregnskapstall for hele tidsrommet 1900 til 1950 med unntak av okkupasjonsårene. De som måtte ønske mer detaljerte tilbakegående talloppgaver enn Byrået har funnet grunn til å trykke opp igjen i denne publikasjonen, kan derfor vises dit. Byrået viser også til «Nasjonalregnskap 1930—1939 og 1946—1951» og «Statistiske Oversikter 1948».

Byrået fikk bevilgningen til dette utsynet i februar 1952, og forutsetningen var at framstillingen skulle være ferdig før langtidsprogrammet ble behandlet i Stortinget. Den korte tiden som har stått til disposisjon gjorde det nødvendig å begrense opplegget sterkt. Den store stoffmengden har likevel ført til at publikasjonen er blitt forsinket i forhold til den opprinnelige planen.

En har lagt hovedvekten på en gjennomgåelse av den realøkonomiske utvikling siden hundreårsskiftet. Arbeidet er således ikke en fullstendig framstilling av Norges økonomiske historie i tidsrommet. Enkelthendinger er bare omtalt i liten utstrekning. Utviklingen av priser og finansielle forhold er bare behandlet i den utstrekning det er nødvendig som bakgrunn for den realøkonomiske utviklingen. De enkelte landsdeler er ikke omtalt hver for seg, enda utviklingen til dels har vært svært ulik. Tyngden er lagt på å vise de langsiktige utviklingstendensene. De enkelte perioder innenfor tidsrommet er behandlet bare i den utstrekning det har vært nødvendig for å modifisere framstillingen av langtidstendensene. Dette gjelder også de to krigsperiodene.

Det var fra først av meningen at framstillingen skulle inneholde et forholdsvis utførlig oversyn over utviklingstendensene i de enkelte næringer, men for ikke å forsinke arbeidet har en vært nødt til å gi avkall på dette. For de enkelte næringer er det nå bare tatt med et oversyn over sysselsettingsutviklingen og en kort omtale av produksjonsutviklingen. En har imidlertid tatt med som vedlegg en framstilling av produksjonsutviklingen i industrien som ble utarbeidd i samsvar med den opprinnelige plan. Dette er gjort både fordi veksten i industrien er et av de viktigste trekk i utviklingen siden 1900, og fordi det ellers ikke er offentliggjort noen slik samlet framstilling.

«Økonomisk utsyn 1900—1950» er utarbeidd ved Statistisk Sentralbyrås forskningsavdeling av universitetsstipendiat Gerhard Stoltz.

Statistisk Sentralbyrå, Oslo, 23. januar 1954.

Petter Jakob Bjerve.

Odd Aukrust.

INNHOOLD

	Side
Kap. 1. Norges økonomi i 1900 og i 1950	13
» 2. Befolkningsforholdene	20
» 3. Yrkesbefolkningen	28
Den voksne befolkningen og yrkesbefolkningen, s. 29. Yrkesbefolkningens fordeling på hovednæringer, s. 32. Yrkesbefolkningen i enkelte næringer, s. 37.	
» 4. Krafttilgangen	50
» 5. Veksten i produksjon og inntekt 1900—1950	57
Tiden før den første verdenskrigen, s. 57. Mellomkrigstiden, s. 63. Den andre verdenskrigen og etterkrigsårene, s. 70. Produksjonen ved hundreårsskiftet og i 1950, s. 73. Bruttonasjonalproduktet etter næringer, s. 75. Disponibel inntekt, s. 76.	
» 6. Investering og realkapital	80
Veksten i realkapitalen, s. 85.	
» 7. Produksjonen i enkelte næringer	89
Jordbruk, s. 89. Skogbruk, s. 92. Fiske, s. 93. Hvalfangst, s. 96. Gruvedrift og industri, s. 97. Sjøfart, s. 100. Landtransport, s. 102.	
» 8. Norge og utlandet	105
Norges driftsbalanse og formuesstilling overfor utlandet, s. 107. Utviklingen av eksport- og importmengdene og av bytteforholdet, s. 111. Sammensetningen av eksporten og importen, s. 113. Eksport, import og nasjonalprodukt, s. 117.	
» 9. Offentlig økonomisk virksomhet	120
Sysselsettingen i offentlig virksomhet, s. 121. Offentlig konsum og investering, s. 122. Den offentlige kapitaltilveksten, s. 124. Inntektsoverføringer, s. 125. Sammensetningen av de offentlige utgiftene, s. 126.	
» 10. Skattepolitikken	130
Skatteinntektene, s. 130. Forbruksskattene, s. 132. De direkte skattene, s. 134. Inntektsskatten til staten på forskjellige inntektstrinn, s. 138. Den samlede skattleggingen, s. 142.	
» 11. Trekk av den sosiale utviklingen	146
By og land, s. 147. Sosialstillinger, s. 149. Kvinnenes yrkesforhold, s. 151. Organisasjonene i arbeidslivet og arbeidskampene, s. 153. Arbeidstiden, s. 155. Arbeidsløsheten, s. 157.	

	Side
Kap. 12. Forbruk og boligforhold	161
<p style="margin-left: 2em;">Det samlede private forbruket, s. 161. Forbruket i arbeiderhusholdninger i byene, s. 164. Arbeiderhusholdningenes forbruk av enkelte varer, s. 167. Boligforholdene og boligbyggingen, s. 168.</p>	
» 13. Utviklingen av de personlige inntektene	175
<p style="margin-left: 2em;">Arbeidslønnen for industriarbeidere, s. 176. Arbeidslønnen i jord- og skogbruk, s. 178. Lønnsutviklingen for funksjonærer, s. 181. Inntekter av selvstendig næringsvirksomhet, s. 183. Fordelingen av de personlige inntekter etter størrelsen, s. 185.</p>	
—	
Vedlegg. Utviklingen av norsk gruvedrift og industri 1900—1950	189
<p style="margin-left: 2em;">Industrien ved hundreårsskiftet og i 1950, s. 191. Veksten i produksjonen i de enkelte industrier, s. 194.</p>	

Tabeller

	Side
Befolkningsforholdene.	
Tabell 1. Folkemengde, folketilvekst og arbeidsdyktig befolkning	21
» 2. Fødsler, dødsfall og utvandring	22
» 3. Frukbarheten i enkelte aldersklasser	24
» 4. Befolkningen 15-70 år etter alder i 1900, 1930 og 1950	27
 Yrkesbefolkningen.	
Tabell 5. Personer over 15 år etter levevei	30
» 6. Yrkeshyppighet for menn og kvinner i 1900 og 1950	31
» 7. Yrkesbefolkningen etter næringer	33
» 8. Gjennomsnittlig årlig endring i yrkesbefolkningen mellom folketellingene ...	34
» 9. Yrkesbefolkningen i jordbruk, hagebruk og skogbruk	37
» 10. Yrkesbefolkningen i jordbruket	38
» 11. Yrkesbefolkningen i fiske og fangstvirksomhet.	39
» 12. Menn i bygdene med fiske og fangst som ene-, hoved- eller biyrke	40
» 13. Yrkesbefolkningen i bergverk, bygge- og anleggsvirksomhet og annen industri	40
» 14. Industriebefolkningens fordeling på håndverk og annen industri i 1900 og 1910	42
» 15. Yrkesbefolkningen i håndverksvirksomhet	43
» 16. Tallet på håndverkere i enkelte håndverksfag	43
» 17. Yrkesbefolkningen i forretningsvirksomhet.	44
» 18. Enkelte grupper av yrkesbefolkningen i varehandel	45
» 19. Yrkesbefolkning i transportvirksomhet	45
» 20. Yrkesbefolkning i enkelte stillinger i landtransporten	46
» 21. Yrkesbefolkning i undervisning og helsestell	47
» 22. Yrkesbefolkning i enkelte stillinger i undervisningsvirksomhet	48
» 23. Yrkesbefolkning i husarbeid	49
 Krafttilgangen.	
Tabell 24. Krafttilgangen	51
» 25. Forholdstall mellom krafttilgang og bruttonasjonalprodukt.	55

	Side
Produksjon og inntekt.	
Tabell 26. Bruttonasjonalproduktet etter anvendelse i løpende priser	58
» 27. Bruttonasjonalproduktet etter anvendelse i faste priser	59
» 28. Bruttonasjonalprodukt i faste priser pr. innbygger m. v. Relative tall	59
» 29. Årlig prosentvis økning i bruttonasjonalproduktet og i bruttonasjonalproduktet pr. arbeidsdyktig person	60
» 30. Bruttonasjonalprodukt (i 1938-priser) og yrkesbefolkning i 1920, 1930 og 1939	64
» 31. Nettoproduktet i enkelte næringer 1946—1950. Relative tall.	71
» 32. Bruttonasjonalproduktet i faste priser etter anvendelse, 1935—39 og 1946—50	72
» 33. Bruttonasjonalproduktet etter anvendelse før den første og etter den andre verdenskrigen. Prosentfordeling.	74
» 34. Bruttonasjonalproduktet etter næringer i løpende priser. Prosenttall	75
» 35. Disponibel inntekt for Norge i løpende priser	77
» 36. Privat forbruk og bruttokapitaltilvekst i prosent av privat disponibel bruttoinntekt	78
 Investering.	
Tabell 37. Bruttoinvestering (uten lagerendring) i gjennomsnitt pr. år i faste priser	80
38. Nettoinvestering (uten lagerendring) i gjennomsnitt pr. år 1930—50 i faste priser	85
 Produksjonsutviklingen i enkelte næringer.	
Tabell 39. Utviklingen av arealet og planteproduksjonen i jordbruket. Relative tall. ...	89
» 40. Prosentvis økning i areal og avlinger fra 1901—05 til 1946—50	90
» 41. Husdyrhold og husdyrproduksjon. Relative tall	91
» 42. Beregnet avvirkning i skogbruket	92
» 43. Deltaking og produktmengde i de store torskefiskeriene	95
» 44. Produksjonen av hvalolje	97
» 45. Produksjonsindekser for enkelte industrier	98
» 46. Produksjonsindeks for utenriksflåten	101
» 47. Den norske handelsflåten	102
» 48. Linjelengde og trafikk ved jernbanene	104
 Norge og utlandet.	
Tabell 49. Driftsbalansen overfor utlandet (i løpende priser)	108
» 50. Eksport og import i faste priser (1938-priser)	112
» 51. Bytteforholdet overfor utlandet	113
» 52. Eksportens sammensetning	114
» 53. Eksporten av skipsfartstjenester	115
» 54. Utførselen fra enkelte næringer	116
» 55. Eksport og import i prosent av bruttonasjonalproduktet	118
 Offentlig økonomisk virksomhet.	
Tabell 56. Sysselsettingen i offentlig virksomhet etter folketellingene	121
» 57. Offentlig konsum i prosent av bruttonasjonalproduktet (i løpende kroner)	123
» 58. Offentlig investering	124
» 59. Offentlig kapitaltilvekst og disponibel inntekt m.v. i prosent av bruttonasjonalproduktet	125
» 60. Disponeringen av de offentlige inntekter	126
» 61. Statens utgifter	127
» 62. Kommunenes utgifter	129

Skattepolitikken.	Side
Tabell 63. De offentlige inntektene	131
• 64. Tollavgiftene i prosent av totalinntekten (antatt inntekt) og av den disponible inntekt (antatt inntekt etter fradrag av direkte skatter) etter inntekt og familjestørrelse i 1907.	133
• 65. Indirekte skatter og subsidier i prosent av disponibel inntekt etter inntekt og familjestørrelse i 1947/48.	133
• 66. Inntektsskatt til staten i prosent av antatt inntekt på forskjellige indeksomregnede inntekter for inntektstakerne i skatteklasse 4 (mann, kone og 2 barn).	138
• 67. Inntektsskattene til staten etter forsørgelsesbyrde på et konstant indeksomregnet inntektsnivå	141
• 68. Den samlede skattlegging i byene i 1907	143
• 69. Den samlede skattlegging i 1947/48	144
• 70. En sammenlikning av skattene i 1907 og 1947/48	146
 Den sosiale utviklingen.	
Tabell 71. Omfanget av tettbebyggelsen	148
• 72. Den mannlige yrkesbefolkning etter hovedgrupper av sosialstillinger.	149
• 73. Yrkesbefolkningen etter sosialstillinger. Menn og kvinner	150
• 74. Voksne kvinner i enkelte livsstillinger	151
• 75. Kvinnelig yrkesbefolkning i enkelte næringer. Prosenttall	152
• 76. Arbeidsdager tapt ved konflikt i gjennomsnitt pr. år	155
• 77. Tallet på arbeidsløse. Gjennomsnitt pr. år	159
 Det private forbruket.	
Tabell 78. Det private forbruket i løpende priser. Prosentfordeling	162
• 79. Forbruk pr. innbygger i faste priser (1938-priser). Relative tall.	163
• 80. Opptjent inntekt, skatt og disponibel inntekt ved forbruksundersøkelsene..	165
• 81. Disponeringen av inntekten	166
• 82. Forbruket av viktigere matvarer i gjennomsnitt pr. forbruksenhet	167
 Boligforholdene.	
Tabell 83. Boligene i byene etter størrelsen	170
• 84. Prosentvis vekst i boligmassen i byene	171
• 85. Boligettheten i byene	173
• 86. Bybefolkningen etter boligtetthet.	174
• 87. Boligmasse og boligtetthet i bygdene.	175
• 88. Befolkningen i bygdene etter boligtetthet	175
 Personlige inntekter.	
Tabell 89. Lønnsutviklingen for industriarbeidere (voksne menn). Relative tall.	177
• 90. Daglønnen i jordbruket sammenliknet med dagsfortjenesten i industrien.	179
• 91. Lønnen til forskjellige funksjonærgrupper i forhold til lønnen for industriarbeidere	181
• 92. Gjennomsnittlig årsinntekt for håndverkere, handlende og industriarbeidere i byene etter likningsoppgaver	185
• 93. Inntektsandelen til de største inntektstakerne i prosent av totalinntekten.	186
• 94. Prosentdelen av den samlede inntekt etter kommuneskattelikningen som faller på en prosent av inntektstakerne med høyest inntekt	187

Vedlegg.	Side
Tabell 1. Utførte årsverk i enkelte industrier i 1900 og 1948	191
• 2. Primærkraft etter anvendelse i ulykkestrygdepliktige industribedrifter	194
• 3. Produksjonsindekser for enkelte industrier	195
• 4. Produksjonsindekser for større industrigrupper i 1916. (Produksjonen i 1900 = 100)	196
• 5. Industribedrifter med over 350 arbeidere (årsverk)	201
• 6. Produksjonsindekser for større industrigrupper i 1930. (Produksjonen i 1916 = 100).....	202
• 7. Produksjonsindekser for 1938 og 1950. (Produksjonen i 1930 = 100)	208
• 8. Produksjonen av metaller	210
• 9. Produksjonsøkning i eksport- og hjemmemarkedsindustrier	216

Diagrammer

	Side
Diagram 1. Folkemengde og arbeidsdyktig befolkning	20
• 2. Fødte, døde og utvandrede	23
• 3. Fruktbarhet for gifte kvinner	25
• 4. Krafttilgangen	52
• 5. Bruttonasjonalprodukt i faste priser	61
• 6. Privat forbruk i faste priser	62
• 7. Privat brutto kapitaltilvekst i pct. av privat disponibel bruttoinntekt.	79
• 8. Bruttoinvestering i faste priser.....	82
• 9. Høstutbyttet	90
• 10. Mengdeutbyttet av fisket	93
• 11. Hvaloljeproduksjon i alt	96
• 12. Produksjonsindekser. 1900 = 100	99
• 13. Jernbanetrafikk	103
• 14. Import og eksport av varer og tjenester i faste priser	112
• 15. Arbeidsløse medlemmer i prosent av medlemstallet i enkelte fagforbund 1903—1950. Tallet på arbeidsløse 1924—1950	157

Kapitel 1.

Norges økonomi i 1900 og i 1950.

I den første halvdel av dette hundreåret har det funnet sted vidtrekkende endringer i produksjonsforhold og livsvilkår her i landet. Produksjonen av varer og tjenester har økt sterkt, samtidig med at den daglige arbeidstiden er blitt betydelig forkortet og feriene er blitt lengre. Nye varer, som ikke fantes ved hundreårsskiftet, er kommet til og har på mange måter ført til omfattende endringer i produksjon og forbruk.

Produksjonen har ikke vokst i jevnt tempo. Det har vært perioder da veksten har vært så rask at det ikke kunne skaffes arbeidskraft nok, men det har også vært perioder da den stagnerte, og mange ble gående uten arbeid. Men om stagnasjonsperiodene var langvarige og skapte store sosiale problemer, var veksten i andre perioder så rask at produksjonsøkningen i tidsrommet 1900—50 under ett likevel blir betydelig.

Hva er så de viktigste forskjellene mellom den norske økonomien i 1900 og 1950? Vi kan svare på det ved først å ta et raskt overblikk over endringene i produksjonsforholdene i enkelte av næringene.

I 1900 var en forholdsvis stor del av befolkningen knyttet til jordbruket. I 1950 var det absolutte tallet på personer med yrke i jordbruket noe lavere enn ved hundreårsskiftet, men samtidig var yrkesbefolkningen mer enn en halv gang til så stor. Produksjonsforholdene i jordbruket har også forandret seg mye på de siste femti årene. Omkring hundreårsskiftet var kunstgjødsel praktisk talt ukjent, og kraftfôr ble bare nyttet i liten utstrekning. Maskiner fantes det forholdsvis lite av. Med utviklingen av eksplosjonsmotoren og av høvelige elektromotorer i dette hundreåret er mekanisk drivkraft kommet i bruk i jordbruksnæringen.

Utviklingen i fisket er også karakterisert ved en rask teknisk utvikling som har økt sikkerheten og gjort en større produksjon mulig. Omkring hundreårsskiftet besto fiskeflåten ennå bare av seil- og robåter, men allerede omkring 1920 var motordriften dominerende. Av de viktigste redskapene i dag var både drivgarn og snurpenot bare så vidt tatt i bruk ved hundreårsskiftet. Hvalfangsten gjennomgikk en enda større omlegning ved overgangen fra kystfangst i Nord-Norge til fangst i Sørishavet, der den først ble drevet fra landstasjoner og senere fra flytende kokerier. Denne utviklingen fant sted mellom 1905 og 1930.

Allerede ved hundreårsskiftet sysselsatte industrien en fjerdedel av yrkesbefolkningen, men håndverksbedriftene spilte ennå en forholdsvis stor rolle i denne næringen. På enkelte områder hadde det utviklet seg en moderne fabrikkindustri i den andre halvdel av det forrige hundreåret, men utnyttningen av fossekraften til framstilling av elektrisk kraft for industrien var bare såvidt begynt med anlegget av de første karbidfabrikkene. I løpet av de siste femti årene har det vokst opp en helt ny elektrokjemisk og elektrometallurgisk storindustri, men også på en rekke andre områder av industrien er nye produkter kommet til, og produksjonen er blitt sterkt utvidd på de fleste felter. Mens vareeksporten fra Norge omkring 1900 i stor utstrekning besto av råvarer og lite bearbeidde produkter, har de mer foredlede industriproduktene nå fått en framtreddende plass i eksporten.

Den norske handelsflåten besto ved hundreårsskiftet mest av seilskip, men overgangen til dampskip var i full gang. Siden 1890 hadde seilskipsflåten minket år for år. I de siste femti årene har flåten skiftet fra seil- til dampdrift og videre fra damp- til motordrift. Dampskipsflåten nådde den største tonnasjen i 1931 og har siden vært avtakende. Omkring 1950 besto den norske handelsflåten mest av motorskip, og tankskiparten, som særlig hadde utviklet seg etter 1925, spilte en meget stor rolle.

Jernbanenes samlede linjelengde var ved hundreårsskiftet på vel 2000 km, men av lengre banestrekninger fantes bare linjen mellom Oslo og Trondheim gjennom Østerdalen. Femti år senere var lengden av jernbanelinjene økt til mer enn det dobbelte, 4500 km, og linjene var i langt høyere grad knyttet sammen til et sammenhengende bannett. På flere banestrekninger var ny teknikk tatt i bruk ved overgang til elektrisk drift.

De største tekniske endringene i den innenlandske samferdselen har likevel funnet sted i landeveistransporten, som ved hundreårsskiftet ennå foregikk så å si utelukkende med hestekjoretøyer. Den første bilen kom til landet noen år før hundreårsskiftet, men før 1910 spilte biltrafikken bare en helt ubetydelig rolle. I 1950 var bilparken vokst til om lag 120 000 vogner i alt.

Slik kan vi på det ene feltet etter det andre peke på endringer i produksjonsteknikken og produksjonsutstyret, som stort sett har ført til at produksjonen har økt sterkere enn arbeidsinnsatsen. Det ligger da nær å spørre om det kan finnes et uttrykk for den samlede virkningen av alle disse endringene? Hvor mye har produksjonen økt mellom 1900 og 1950? De nasjonalregnskap som nå foreligger for dette tidsrommet gir et viktig materiale for besvarelsen av slike spørsmål. Vi skal derfor se litt på noen av nasjonalregnskapsstørrelsene i 1900 og 1950.

Produksjonsmengden ser i 1950 ut til å ha vært nokså nøyaktig fire ganger så stor som ved hundreårsskiftet. Uttrykt i 1950-priser var bruttonasjonalproduktet i 1900 4182 mill. kroner mot 16 647 mill. kroner i 1950¹). Dette svarer til en årlig økning på 2.8 prosent pr. år.

Men samtidig har også tallet på dem som tar del i produksjonen økt. Tallet på personer i den mest arbeidsdyktige alderen, 18—64 år, økte med vel 80 prosent mellom 1900 og 1950. Regnet pr. arbeidsdyktig person steg bruttonasjonalproduktet bare med 120 prosent eller med 1.6 prosent pr. år. Men når en skal vurdere disse tallene, må en ta hensyn til at arbeidstiden i de fleste yrker er forkortet, og at en mindre del av den voksne befolkningen deltok i produksjonen i 1950. Tallet på yrkesutøvere i 1950 var bare mellom 50 og 60 prosent høyere enn i 1900, og arbeidstiden pr. årsverk var redusert med om lag 20 prosent. Regnet i arbeidstimer, var derfor den samlede arbeidsinnsatsen i norsk økonomi i 1950 neppe mer enn 20—25 prosent høyere enn i 1900. Det vil si at produksjonen pr. timeverk i 1950 var over tre ganger så høy som ved hundreårsskiftet. Med alle forbehold for usikkerheten i overslaget over økningen i arbeidsinnsatsen kan en regne med at produksjonsvolumet pr. timeverk har økt med nesten 2 $\frac{1}{2}$ prosent i gjennomsnitt pr. år.

Tilgangen på varer og tjenester i den norske økonomien var både i 1900 og i 1950 noe større enn bruttonasjonalproduktet, fordi landet i begge disse årene hadde et importoverskott. Dette importoverskottet var omtrent av samme størrelse i forhold til nasjonalproduktet i begge årene; i 1900 fikk landet på denne måten en ekstra tilgang på varer og tjenester utover den innenlandske produksjonen på 5.4 prosent, i 1950 på 4.8 prosent. Også over det meste av tidsrommet mellom 1900 og 1950 har Norge hatt et importoverskott; både før den første verdenskrigen og i 1920-årene var tilgangen på varer og tjenester større enn produksjonen innenlands. Bare i 1930-årene hadde landet et eksportoverskott.²)

Hvordan er så den samlede mengden av varer og tjenester fordelt? Har det sammen med økningen i nasjonalproduktet funnet sted endringer i disponeringen av ressursene?

Her har det foregått en forskyvning mellom de ulike anvendelsesmåtene som i korthet består i at en større del av vare- og tjenestetilgangen i 1950 gikk til fornyelse og utvidelse av kapitalutstyret, og en tilsvarende mindre del gikk til forbruk. Bruttoinvesteringen regnet i

¹) Beregningen av nasjonalproduktet i faste priser er dels utført i 1910-priser (for 1900—30) og dels i 1938-priser (1930—50). Omregningen til 1950-kroner er foretatt ved en enkel oppmultiplisering.

²) I denne framstillingen nyttes ordet eksport for det samlede salg av varer og tjenester til utlandet. Eksporten omfatter således bl. a. brutto fraktinntekten av utenriksflåten. På tilsvarende måte nyttes ordet import for det samlede kjøp av varer og tjenester fra utlandet. For varehandelen alene nyttes betegnelsene utførsel og innførsel.

faste priser har økt betydelig mer enn tilgangen på varer og tjenester. Den var i 1950 bortimot seks ganger så stor som i 1900, mens tilgangen på varer og tjenester var omtrent fire ganger så stor.

På tilsvarende måte har mengden av varer og tjenester nyttet til privat forbruk (privat konsum) steget mindre enn bruttonasjonalproduktet. Regnet i faste priser ble det private forbruket bare tredoblet mellom 1900 og 1950. I det samme tidsrommet økte folkemengden med bortimot 50 prosent (46.4 prosent). Det private forbruket pr. innbygger i 1950 var følgelig noe mer enn det dobbelte av forbruket i 1900.

Veksten i produksjonen har vært ulik i de forskjellige næringene. Yrkesbefolkningen i jordbruket var, som nevnt foran, mindre i 1950 enn ved hundreårsskiftet, mens industri, handelsvirksomhet, samferdsel og forskjellige former for tjenesteyting sysselsatte en betydelig større del av hele yrkesbefolkningen. Fordelingen av nasjonalproduktet på næringene er derfor blitt endret. I 1910¹⁾ ble nesten en femtedel av bruttonasjonalproduktet produsert i jordbruk og skogbruk, vel en fjerdedel i industrien (med bergverk, bygge- og anleggsvirksomhet og kraftforsyning). I 1950 produserte jordbruk og skogbruk tilsammen bare en tiendedel av bruttonasjonalproduktet, mens industrien produserte 40 prosent. Samferdselsnæringene økte i det samme tidsrommet sin del av nasjonalproduktet fra 11 prosent til 16 prosent.²⁾

Den offentlige sektoren har også fått en langt mer betydningsfull stilling i vår økonomi siden hundreårsskiftet. Økningen i det offentlige konsumet³⁾ fra knapt 7 til om lag 10 prosent av bruttonasjonalproduktet, er uttrykk for dette. Men både de offentlige investeringene og inntektsoverføringene (subsidiar og stønader til private m. v.) gjennom de offentlige kasser har steget relativt sterkere enn det offentlige forbruket. Omkring hundreårsskiftet forekom inntektsoverføringer praktisk talt ikke, mens det i 1950 ble utbetalt beløp svarende til over 11 prosent av bruttonasjonalproduktet i subsidiar og stønader. Alt i alt balanserte de offentlige regnskapene i 1950, når vi ser bort fra stønaden fra utlandet, med 4.7 milliarder kroner eller 28 prosent av bruttonasjonalproduktet. Femti år tidligere var totalsummen av de offentlige utgiftene 110 mill. kroner som svarte til 10 prosent av bruttonasjonalproduktet.

¹⁾ Tall for fordelingen av bruttonasjonalproduktet på næringer foreligger bare for 1910, for årene 1930—39 og etter 1946.

²⁾ Disse tallene bygger på beregninger i løpende priser og vil derfor være påvirket av endringer i prisforholdene.

³⁾ Offentlig konsum omfatter varer og tjenester disponert for løpende administrative og forvaltningsmessige formål av staten, kommunene og sosialtrygden. Utgifter til militære bygninger og anlegg regnes med til denne posten. For en mer fullstendig definisjon, se «Nasjonalregnskap 1930—1939 og 1946—1951» (N. O. S. XI. 109), s. 46. I det følgende er betegnelsen «offentlig forbruk» til dels nyttet for det samme begrepet.

Den økonomiske veksten som har funnet sted mellom 1900 og 1950 har ført til at realinntektene for de fleste grupper i samfunnet har økt. Gjennomsnittsforsbruket pr. person ble, som nevnt, fordoblet. Men utviklingen av inntektene, og dermed også av forbruket, har vært forskjellig for de enkelte yrkesgruppene. Det statistiske materialet over inntektsutviklingen er svært sparsomt, men det som foreligger, tyder på at det har funnet sted en utjevning: bedringen i de materielle vilkårene har gjennomgående vært størst for de gruppene som ved hundreårsskiftet var dårligst stilt. Av større grupper har arbeiderne fått den største reallønnsøkningen, mens funksjonærenes lønn ikke har økt like sterkt. Innenfor funksjonærgruppen har det også funnet sted en utjevning mellom høyere funksjonærer og kontor- og butikkfunksjonærer. Hvordan inntektsutviklingen har vært for selvstendig næringsdrivende har vi ingen tilfredsstillende oversikt over, og det kan derfor ikke sies med sikkerhet om utjevningstendensene har gjort seg gjeldende også i forholdet mellom denne gruppen og lønnsinntakene. Det ser imidlertid ut til å ha foregått en reduksjon av den prosentdelen av de samlede personlige inntekter som tilfaller de inntektstakerne som har de største inntektene, og det tyder på at utjevningen også omfatter de selvstendig næringsdrivende. Hvis vi tar ut den ene prosent av inntektstakerne som har hatt de største inntektene før og nå, viser det seg at denne gruppens andel av de samlede personlige inntektene har gått ned. I 1948 hadde den knapt 8 prosent av de personlige inntektene, mens det tilsvarende tallet for 1912 må ha vært 14—15 prosent. Disse tallene gjelder fordelingen av inntektene før skattene er trukket fra. Etter 1900 er skattesystemet blitt betydelig mer progressivt, slik at de største inntektstakernes andel av de disponible personlige inntekter sannsynligvis har gått enda sterkere ned.

Dette korte overblikket over enkelte viktige økonomiske forhold i 1900 og 1950 viser at det i denne perioden fant sted en sterk økonomisk vekst med store forskyvninger i forholdene mellom næringene, mellom offentlig og privat virksomhet og i inntektsforholdene til forskjellige samfunnsgrupper. Den institusjonelle rammen for den økonomiske virksomheten har også gjennomgått store forandringer. Det gjelder blant annet penge- og kredittvesenet, foretaksformene, organisasjonene i nærings- og arbeidslivet og nærings- og sosiallovgivningen. Det vil ikke bli høve til å gå nærmere inn på disse forholdene her. Det er i første rekke veksten i produksjonen og endringene i fordelingen av den som vil bli behandlet.

Veksten i produksjonen må sees på bakgrunn av den økningen i innsatsen av arbeidskraft, som er nevnt foran, og av økningen i tilgangen av andre produksjonsfaktorer. Utenom arbeidskraften har det vært vanlig å regne med to grupper av produksjonsfaktorer, nemlig

naturfaktorene og realkapitalen. Det har vært forholdsvis små endringer sett under ett i naturgrunnet for vår produksjon, men enkelte av naturfaktorene har fått større økonomisk betydning enn for femti år siden som følge av endringer i produksjonsteknikken. Mengden av realkapital har derimot økt sterkt i tidsrommet 1900—50 gjennom den investering som har vært foretatt. Da det ikke har vært mulig å beregne nettoinvesteringen i årene før 1930, har vi ikke noen tilfredsstillende oversikt over veksten i realkapitalen. Et løst overslag tyder imidlertid på at den har økt til mellom det tredobbelte og det firedobbelte i tidsrommet 1900—50.

Ved siden av økningen i tilgangen på produksjonsfaktorer har endringene i produksjonsmetodene vært av avgjørende betydning for den økonomiske veksten. De tekniske framstegene har imidlertid vært så forskjelligartede at det ikke er mulig å gå nærmere inn på dem her.

En statistisk-økonomisk beskrivelse av veksten gjennom et så vidt langt tidsrom som femti år støter på en rekke praktiske vansker. På mange områder har statistikken vært ufullstendig, og beregningene av produksjon, forbruk o. likn. må bli usikre. Som grunnlag for denne framstillingen blir det i første rekke nyttet tall fra det nylig framlagte «Nasjonalregnskap 1900—1950», (N. O. S. XI. 143). I en innledning til dette verket er det gjort utførlig rede for hvordan de tilbakegående beregningene er utført og hvilke mangler som hefter ved dem. Vi skal derfor her bare kort resymere en del av de statistiske problemer som en oversikt over utviklingen over lengre tidsrom byr på.

I første rekke kommer her endringene i omfanget av statistikken og i prinsippene for innsamlingen og bearbeidingen av det statistiske materialet. Årlig statistikk over produksjonen i de vareproduserende næringene er på de fleste områder kommet til etter hvert i løpet av tidsrommet 1900—50, særlig i 1920-årene. For tidligere år har en på de fleste områder måttet beregne størrelsen på produksjonen med støtte i oppgaver over sysselsettingen og produksjonen i enkelte år. I løpet av de siste femti årene har også kvaliteten av det statistiske materialet endret seg, og bearbeidingen er til dels blitt lagt om, f. eks. ved at grensene ved de forskjellige statistiske grupper er blitt endret. Det er derfor ofte vanskelig å avgjøre i hvor høy grad endringene i tallene over et visst tidsrom skyldes på den ene side reelle forhold eller på den annen side bare endringer i omfanget av det statistiske materialet eller i den måten det er samlet inn og bearbeidd på.

For det andre har industrialiseringen og den økonomiske spesialisering ført til at en større del av den samlede produksjon omsettes. Selvforsyningsproduksjonen spiller en mindre rolle enn tidligere. Da verdien av produksjonen til selvforsyning er vanskelig å anslå på de fleste områder — det gjelder særlig tjenester som personlig pleie, vask,

tilberedning av mat o. likn. — er den for det meste ikke tatt med i nasjonalregnskapet. Av denne grunn kan størrelser som nasjonalprodukt, privat forbruk, bruttoinvestering og liknende være for lavt vurdert i nasjonalregnskapet for den første delen av perioden og derfor vise for sterk vekst.

På den andre siden vil det ved beregninger over utviklingen av nasjonalproduktet og andre nasjonalregnskapsstørrelser over lengre tidsrom være vanskelig å ta tilstrekkelig hensyn til den kvalitetsforbedring av produktene som gjennomgående har funnet sted. Dette fører til en undervurdering av den økonomiske veksten. Det er imidlertid ikke mulig å si i hvilken utstrekning feiltendensene kan ha utliknet hverandre, eller hvilke feilmarginer det er nødvendig å regne med for de viktigste størrelsene i nasjonalregnskapet.

I nasjonalregnskapet for årene før 1930 er det heller ikke (unntatt for perioden 1914—20, da det er gjort visse løse overslag) tatt hensyn til endringer i lagerbeholdningene for de enkelte varer. Dette kan for enkelte år føre til at en del tall i nasjonalregnskapet blir noe misvisende, men for utviklingen over litt lengre perioder spiller dette liten rolle.

En avgjørende vanske ved behandlingen av den økonomiske veksten ligger i utarbeidningen av mengdeindekser for forskjellige økonomiske størrelser. På de fleste områdene faller det lettest å beregne nasjonalregnskapets poster i løpende kroneverdi — det vil si, uttrykt i de aktuelle prisene til enhver tid. Ved behandlingen av den økonomiske veksten er det nødvendig å forsøke å trekke ut prisendringene fra endringene i verdibeløpene for å få fram tallserier som viser mengdeendringene. Her vil det alltid være rom for en viss vilkårlighet i valget av beregningsprinsipp.

I nasjonalregnskapet har en valgt å beregne serier i faste priser; mengden av de enkelte varer og tjenester er for hvert år multiplisert med prisene i ett bestemt år¹). Vilkårligheten ved denne framgangsmåten ligger blant annet i valget av ett bestemt års priser som grunnlag for sammenregningen av mengdeoppgavene. Ved å bruke prisene fra et annet år ville vi kunne få en annen utvikling av mengdeindeksene²).

For årene 1900—30 har en i det norske nasjonalregnskapet nyttet prisene fra 1910 for beregning av serier i faste priser; etter 1930 er prisene av 1938 nyttet. For å skaffe en sammenhengende serie mengdetall for hele perioden er tallene for årene før 1930 multiplisert opp med forholdstall mellom 1938-prisene og 1910-prisene. Det er i første rekke de tallseriene som er kommet fram ved disse beregningene som ligger til grunn for framstillingen av veksten i produksjonen i dette utsynet.

¹) Hvilke praktiske tillempninger av dette prinsippet som er gjort ved beregningene, er det gjort rede for i innledningene til nasjonalregnskapspublikasjonene.

²) Se «Nasjonalregnskap 1930—1939 og 1946—1951», s. 69, og tabell 30, for eksempel på uoverensstemmelser mellom utviklingen av visse størrelser beregnet i forskjellige års priser.

Kapitel 2.

Befolkningsforholdene.

Folketallet i Norge økte mellom 1900 og 1950 fra 2.23 millioner innbyggere til 3.26 millioner, eller med 46 prosent. Dette svarer til en gjennomsnittlig årlig vekst på vel $\frac{3}{4}$ pct.¹⁾ Veksten har imidlertid ikke vært jevn, vekstprosenten har variert betydelig (se tabell 1) på grunn av vekslinger i de forskjellige endringsfaktorene.

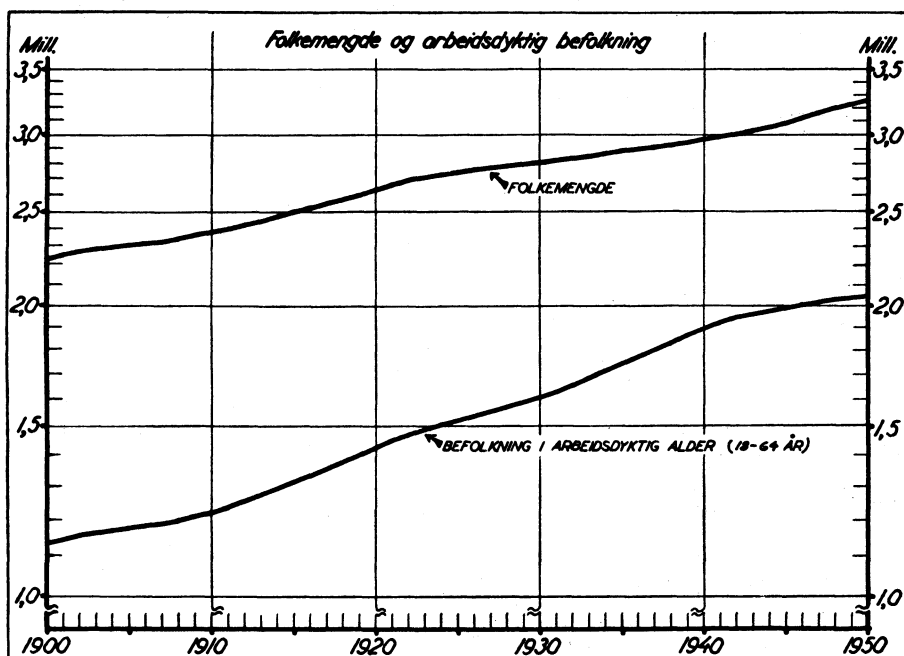

Diagram 1. (Log. skala.) Folkemengden i Norge har steget forholdsvis jevnt mellom 1900 og 1950. Det har imidlertid funnet sted betydelige endringer i befolkningens alderssammensetning. Det går fram av figuren at befolkningen i arbeidsdyktig alder har steget forholdsvis sterkere enn hele befolkningen, særlig i tidsrommet 1910—40.

(Diagrammet er, som de fleste kurvedigrammer i dette utsynet, tegnet med logaritmisk skala på den vertikale akselen. Det fører til at to kurver (eller to stykker av samme kurve) som over et gitt tidsrom stiger eller faller med samme prosent, får samme helning. En størrelse som gjennom en drøkke har samme prosentvise tilvekst vil i logaritmisk skala bli avbildet som en rett linje.)

Folkemengden i et land øker ved fødsler og innvandring, mens den reduseres gjennom dødsfall og utvandring. Befolkningens størrelse på et gitt tidspunkt er derfor bestemt av hvordan disse faktorene har utviklet seg forut for dette tidspunktet. Fordelingen på aldersklasser blir også bestemt av fødslene og av dødsfallene og nettoutvandringen i de ulike aldersklasser i tidligere år. Om tallet på fødte et år er lavt

¹⁾ Her og overalt ellers i framstillingen er den gjennomsnittlige vekstprosent for en periode beregnet som et geometrisk gjennomsnitt (rentes-rente).

f. eks., vil det føre til at tilgangen på ny arbeidskraft 16—18 år senere blir lavere enn vanlig. Og hvis ekteskapshyppigheten og fruktbarheten¹⁾ for de gifte kvinner er tilnærmet konstant i de enkelte aldersklasser, vil fåtallige fødselskull gjennom en periode resultere i fåtallige kull omkring 30 år senere²⁾.

Tabell 1. Folkemengde, folketilvekst og arbeidsdyktig befolkning.

	Folkemengden (middelfolkemengden)	Prosentvis økning for hvert 5-år	Prosentdel i arbeidsdyktig alder (18—64 år)
1900.....	2 230 500		51
1905.....	2 308 600	3.5	51
1910.....	2 383 700	3.3	51
1915.....	2 497 800	4.8	53
1920.....	2 634 700	5.5	55
1925.....	2 746 800	4.3	56
1930.....	2 807 400	2.2	58
1935.....	2 889 200	2.9	61
1940.....	2 973 100	2.9	64
1945.....	3 088 100	3.9	65
1950.....	3 264 000	5.7	63

Hvis ekteskapshyppigheten, og fruktbarheten for gifte kvinner i de enkelte aldersklassene holdt seg uforandret over tiden, ville nemlig utviklingen av fødselstallet være bestemt ved utviklingen av befolkningens aldersfordeling. Hvis dødsrisikoen i de enkelte aldersklasser ikke forandret seg, ville tallet på dødsfall også bli bestemt av aldersfordelingen. Den tredje størrelsen av betydning for befolkningsutviklingen, utvandringen³⁾, har en derimot aldri hatt mulighet for å bestemme på en tilsvarende måte. Den vekslet stort sett med de økonomiske forholdene så lenge det ikke var gjennomført restriksjoner på innvandringen til Sambandsstatene.

Den utviklingen som har funnet sted i befolkningsforholdene i Norge i dette hundreåret er imidlertid preget av store variasjoner også i ekteskapshyppigheten og i fruktbarhets- og dødelighetstallene for de enkelte aldersklassene. Til en viss grad kan økonomiske forhold ha vært medbestemmende ved disse bevegelsene. Det gjelder særlig

¹⁾ Fruktbarhet er i befolkningsstatistikken nyttet som betegnelse for tallet på levende-fødte pr. 1000 kvinner i de forskjellige aldersklasser.

²⁾ Slike generasjonsbølger i den norske befolkningen ble ved midten av det forrige hundreåret påvist av befolkningsstatistikeren Eilert Sundt tilbake til årene før 1750. Ennå så sent som ved folketellingen i 1920 kunne en finne spor etter disse bølgebevegelsene. (Se Gunnar Jahn: «Befolkningsspørsmål og familienes størrelse», Statistiske Meldinger, 1952, nr. 7, s. 166.) Utviklingen av fødselstallet i dette hundreåret har imidlertid en helt annen bakgrunn.

³⁾ For den norske befolkningsutviklingen har innvandringen vært av underordnet betydning og er derfor ikke nærmere behandlet i det følgende.

endringene i ekteskapshyppigheten. Men i stor utstrekning må forklaringen søkes på andre områder.

Det årlige tallet på fødte har i løpet av de siste 50 årene gjennomgått store variasjoner. Fra 1900 og fram til omkring 1920 holdt det seg på noenlunde samme nivå (se tabell 2). I 1920-årene og fram til 1935 sank det derimot sterkt. I 1935 var tallet på fødte bare 41 000, det vil si mindre enn to tredjedeler av tallet for årene omkring 1920. Siden har det igjen vært stigende, og i 1946 ble det hittil høyeste fødselstallet, bortimot 71 000, registrert. Til da hadde 1920 vært toppåret, med vel 69 000 fødte.

Tabell 2. Fødsler, dødsfall og utvandring.
(Årlig gjennomsnitt for hvert 5-år.)

	Levende fødte (1)	Døde (2)	Utvandret til oversjøiske land (3)	Folke- mengdens tilvekst (4) = (1)-(2)-(3)	Folke- mengdens tilvekst pr. 1000 innbyggere (5)
1901—05.....	65 200	33 300	20 600	14 100	6.2
1906—10.....	62 000	32 500	17 500	15 400	6.5
1911—15.....	61 100	32 700	8 900	23 800	9.7
1916—20.....	63 200	36 700	3 400	28 800	11.2
1921—25.....	60 300	31 200	9 000	20 500	7.6
1926—30.....	50 100	30 600	8 300	12 000	4.3
1931—35.....	43 300	29 600	500	16 200	5.7
1936—40.....	45 200	30 300	600	17 200	5.9
1941—45.....	56 100	31 700	—	24 400	8.0
1946—50.....	65 900	29 300	2 000	34 900	10.9

De høye fødselstall i årene etter den siste verdenskrigen skyldes til en viss grad at forholdsvis store kull (fødselskullene fra omkring 1920) er kommet opp i de aldersklasser da barnefødslene vanligvis finner sted. Vekslingene i fødselstallet på grunn av endringene i tallet på kvinner i fødedyktig alder har imidlertid etter 1920 vært helt overskygget av endringene i ekteskapshyppigheten og fruktbarheten.

I tabell 3 er tatt med de viktigste tallene til belysning av fruktbarhetsutviklingen.¹⁾ Det er der gjengitt tall for fruktbarheten både for den kvinnelige befolkningen i alt og for de gifte kvinner. Disse to serier viser forskjellig utvikling, særlig i tiden etter 1920. Forskjellen kommer av endringene i tall-forholdet mellom gifte og ugifte kvinner i de enkelte aldersgruppene.

¹⁾ Fruktbarhet betegner her ikke en biologisk egenskap, men et befolkningsstatistisk mål, nemlig forholdstallet mellom levendefødte barn av mødre i bestemte aldersgrupper og kvinner (resp. gifte kvinner) i de samme aldersgruppene.

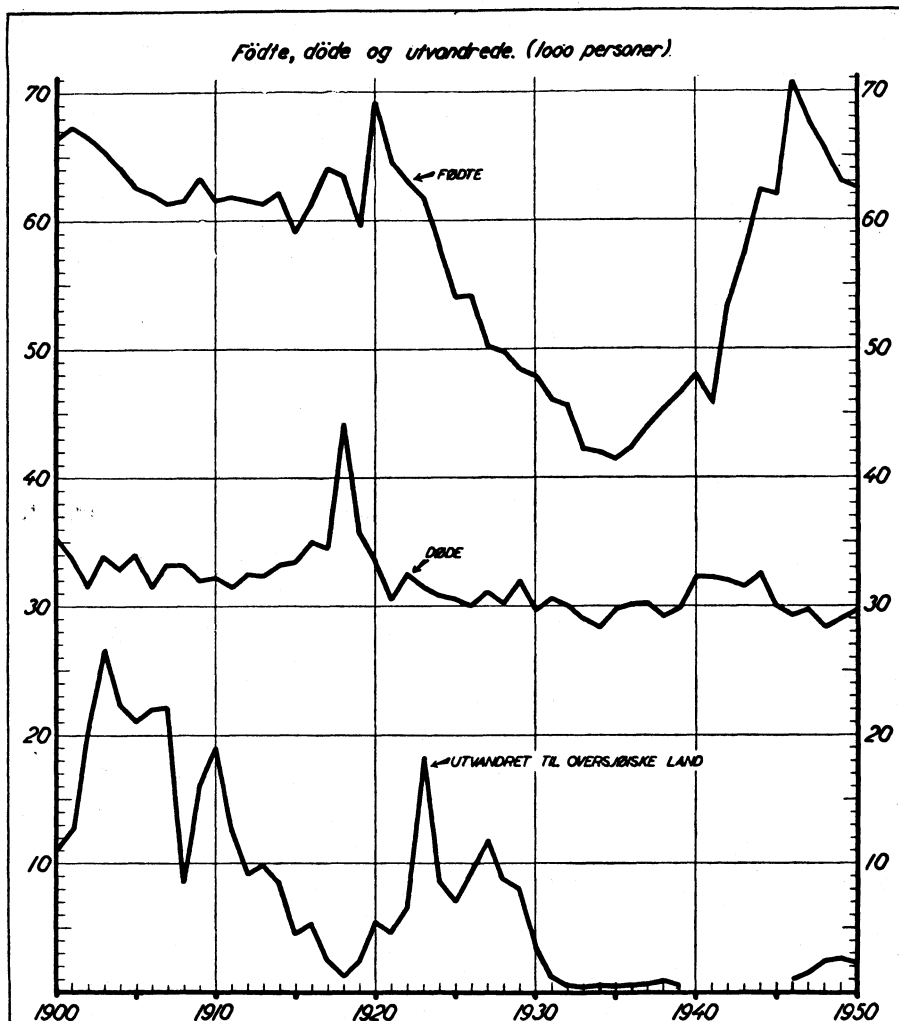

Diagram 2. (Vanlig skala.) Dette diagrammet viser de tre hovedfaktorer som bestemmer endringene i folkemengden og befolkningens sammensetning. Av disse har to, fødselstallet og tallet på utvandrede, gjennomgått store vekslinger, mens den tredje, tallet på døde, har hatt en jevnt synkende tendens. Bare under de to verdenskrigene gikk det merkbart opp.

Fødselstallet viser en viss tendens til nedgang i tiden før den første verdenskrigen, men etter en topp i 1920 fikk nedgangen betydelig større hastighet, og i midten av 1930-årene var fødselstallet bare to tredjedeler av hva det hadde vært i tiden fram til 1920. Deretter steg det igjen. Toppen i 1946 var enda høyere enn toppen i 1920.

Avstanden mellom kurvene for fødte og døde viser befolkningens fødselsoverskott. Den faktiske befolkningstilveksten har imidlertid for det meste vært mindre enn fødselsoverskottet, fordi utvandringen har hatt et betydelig omfang.

Tabell 3. *Fruktbarheten i enkelte aldersklasser.¹⁾*

Årlig gjennomsnitt	Levendefødte pr. 1000 kvinner i alt i alderen:				
	20—24	25—29	30—34	35—39	40—44
1899—1900	115.5	203.8	220.5	192.2	114.3
1920—21	109.4	175.8	166.8	138.4	75.5
1930—31	70.9	112.2	105.8	79.9	42.3
1946—47	94.8	147.8	140.7	98.9	39.3
	Levendefødte pr. 1000 gifte kvinner:				
1899—1900	484.6	381.9	333.4	264.4	159.3
1920—21	454.6	335.3	254.3	198.2	106.6
1930—31	373.5	237.0	163.1	114.6	60.8
1946—47	364.0	255.9	193.4	130.7	53.2

¹⁾ Fullstendigere opplysninger finnes i Statistisk Årbok (tabell 26 i 1952-utg.) og i den årlige publikasjonen Folkemengdens bevegelse.

I 1930 var en mindre del av kvinnene gift enn i 1920. Særlig gjaldt det aldersklassene under 30 år. Giftermålshyppigheten i de enkelte aldersklassene sank sterkt i 1920-årene, trolig i en viss utstrekning på grunn av de usikre økonomiske forhold. Som følge av nedgangen i giftermålshyppigheten var bare 19 pct. av kvinnene i aldersklassene 20—24 år og bare 49 pct. i aldersklassene 25—29 år gift i 1930, mot 24 pct. og 53 pct. i de samme aldersklassene i 1920. Disse endringene i fordelingen på gifte og ugifte førte til at fødselstallet sank sterkere enn nedgangen i fruktbarheten i ekteskapene alene skulle betinge.

Mellom 1930 og 1950 snudde denne utviklingen av ekteskaphyppigheten. Derfor steg fruktbarheten i aldersklassene 20—30 år for alle kvinner under ett med omtrent en tredjedel mellom 1930—31 og 1946—47, mens fruktbarheten for gifte kvinner i disse aldersklassene var praktisk talt uforandret.

For en sammenlikning av fødselstallet ved hundreårsskiftet og i 1950 spiller imidlertid disse vekslingene i ekteskaphyppigheten en forholdsvis liten rolle. Etter folketellingen i 1950 var tallet på gifte kvinner i prosent av alle kvinner høyere enn i 1900 i nesten alle aldersklassene i den fødedyktige alderen¹⁾. Når tallet på fødte ikke har steget i takt med tallet på kvinner i fødedyktig alder skyldes det derfor nedgangen i de gifte kvinners fruktbarhet. Den ville ha ført til et enda lavere fødselstall om ikke ekteskaphyppigheten hadde steget.

¹⁾ Tallene for gifte kvinner i pct. av alle kvinner i de forskjellige aldersklasser var:

Alder	1900	1946	1950
20—24	22.6	26.1	33.8
25—29	51.6	58.3	65.1
30—34	67.7	72.2	77.1
35—39	74.8	74.2	78.7
40—44	78.4	72.1	76.0

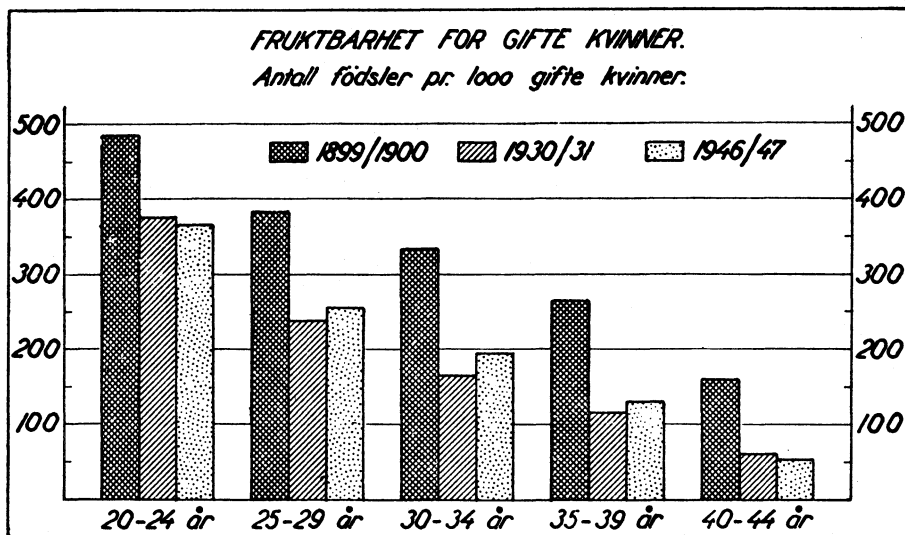

Diagram 3. Fruktbarheten for gifte kvinner har gått sterkt ned siden hundreårsskiftet. Dette forklarer mye av nedgangen i fødselstallet fram til 1935 (se diagram 2). Den senere oppgangen i fødselstallet skyldes imidlertid ikke i noen særlig grad oppgangen i fruktbarheten. Selv i 1946—47, da fødselstallet var høyere enn noen gang før, var fruktbarheten for gifte kvinner, som figuren viser, ikke vesentlig høyere enn i 1930—31 i noen av aldersgruppene. Det var særlig det store antall gifte kvinner under 45 år som var avgjørende for det høye fødselstall i årene etter den andre verdenskrigen.

Nedgangen i fruktbarheten har ført til at det gjennomsnittlige barnetallet i ekteskapene har gått ned¹⁾. Denne nedgangen i barnetallet er et av de mest betydningsfulle trekk i den sosiale utviklingen i dette hundreåret. Barnebegrensningen eller familieplanleggingen kommer også til syne i det forholdet at fruktbarheten har sunket forholdsvis sterkest i de høyere aldersklassene (se tab. 3). Ved hundreårsskiftet var fruktbarheten for gifte kvinner i alderen 40—44 år en tredjedel av fruktbarheten for gifte kvinner i alderen 20—24 år, i 1946—47 var den en sjuendedel.

Dødeligheten viser ikke slike store endringer som fruktbarheten. Det har her vært en forholdsvis jevn nedgang i dødeligheten i de forskjellige aldersklassene gjennom hele perioden 1900—50. Et samlet uttrykk for denne utviklingen gir økningen av middellevetiden. For menn økte den fra ca. 52 år omkring hundreårsskiftet til bortimot 68 år i gjennomsnitt for 1945—48. For kvinner har det vært en helt tilsvarende økning. Nedgangen i dødeligheten har vært særlig sterk for barn under ett år. Tallet på døde i første leveår i prosent av alle levendefødte sank fra 8.1 pct. i 5-året 1901—05 til under 3 pct. i 1950. Denne nedgangen i dødeligheten har i en viss utstrekning nøytralisert virkningen av nedgangen i fruktbarheten.

¹⁾ Det vises til Gunnar Jahn: «Befolkningsspørsmål og familienes størrelse», Statistiske Meldinger, 1952, nr. 7 for en nærmere behandling av barnetallets utvikling.

På grunn av endringene i dødelighetsforholdene gjennomlever nå en langt større del av de enkelte årskull hele den arbeidsdyktige alderen. Dødeligheten under 30-årsalderen er nemlig redusert forholdsvis sterkt — et forhold som ved siden av nedgangen i barnedødeligheten i stor utstrekning kan føres tilbake til bekjempelsen av tuberkulosen.¹⁾

Utvandringen fra Norge har også vekslet sterkt i omfang i dette hundreåret. I årene 1900—11 hadde landet den siste store utvandringsperioden. Tallet på utvandrere til oversjøiske land — helt overveiende til Sambandsstatene — var hvert år (med unntak av 1908) over 10 000 og i årene fra og med 1902 til og med 1907 over 20 000. Etter 1910 sank utvandringen jevnt. Den var i 1914 på 8 000, og i krigsårene sank den til et betydelig lavere nivå. Etter den første verdenskrigen ble det gjennomført en kvoteordning for innvandringen til Sambandsstatene.²⁾ Til og med 1929 var den årlige utvandringen likevel ganske stor. I 1930-årene var den derimot helt ubetydelig. Etter den andre verdenskrigen har den omtrent svart til innvandringskvoten til Sambandsstatene.

De sterke vekslingene i fødsler og utvandring, og den stadige nedgangen i dødeligheten siden 1900 har ført til en gradvis omforming av hele befolkningens aldersstruktur. Det vil her føre for langt å gjennomgå endringene i aldersfordelingen i sin helhet og de økonomiske virkningene av disse. For den økonomiske veksten er det først og fremst endringene i forholdet mellom den arbeidsdyktige befolkningen og totalbefolkningen som er av betydning.

Utviklingen av dette forholdet mellom den arbeidsdyktige delen av befolkningen og totalbefolkningen går fram av tabell 1, (side 21)³⁾. Prosentdelen av arbeidsdyktige holdt seg forholdsvis lav fram til 1910, blant annet fordi de fleste utvandrere hørte til de yngre aldersklassene. Fra 1910 til 1945 var det en sterk stigning i den arbeidsdyktige delen av befolkningen, fra vel 50 pct. til knapt 65 pct. av hele folkemengden. Dette henger sammen med nedgangen i utvandringen og i dødeligheten i ungdomsårene og med minskningen av tallet på fødsler i mellomkrigstiden. Virkningen av disse endringene var at den arbeidsdyktige befolkningen mellom 1900 og 1950 økte med hele 80 pct., mens folketallet bare økte med 46 pct.⁴⁾

Denne endringen i befolkningsstrukturen må ha hatt stor betyd-

¹⁾ Mellom hundreårsskiftet og 1950 sank tuberkulosedødeligheten for menn i alderen 20—29 år fra 5 promille (gj.sn. 1896—1900) til 0.6 promille (gj.sn. 1946—50). For kvinner i de samme aldersklassene var det en nedgang fra 4.2 til 0.6 promille. Se for øvrig tabell 47 i Statistisk Årbok, 1952.

²⁾ Den første innvandringsloven ble vedtatt i 1921 og fastsatte den norske kvoten til 12 220 innvandrere pr. år. Den ble i 1924 redusert til 6453 og i 1929 til 2377. Det foregikk dog en betydelig utvandring fra Norge til Sambandsstatene utenom kvoten.

³⁾ Det kan diskuteres hvilke aldersgrenser en bør velge, men resultatene vil neppe bli vesentlig forskjellige ved de alternativer det kan bli tale om. Her er aldersklassene 18—64 år nytteløst som uttrykk for den arbeidsdyktige befolkningen.

⁴⁾ Yrkesbefolkningen har ikke økt i takt med den arbeidsdyktige befolkningen. Dette forholdet er nærmere behandlet i neste kapittel.

ning for den økonomiske utviklingen i de siste 50 årene. Den har gitt mulighet for en økning i nasjonalproduktet i gjennomsnitt pr. innbygger, som er relativt sterkere enn økningen i gjennomsnittsproduksjonen pr. arbeidende person. En slik utvikling kan man ha så lenge prosentdelen av arbeidsdyktige øker. Hvis dette forholdstallet stabiliserer seg, vil en fortsatt stigning i nasjonalproduktet pr. innbygger stort sett være avhengig bare av stigningen i produktiviteten. Er det en høy andel av arbeidsdyktige i befolkningen og en tilsvarende lav andel forsørgede, vil dette kunne bidra til at befolkningen oppnår en relativt høy gjennomsnittlig levestandard.

Før eller siden må en imidlertid vente en nedgang i prosentdelen av arbeidsdyktige i en befolkning med en slik alderssammensetning. Den vil komme når små årskull begynner å gå inn i arbeidslivet, samtidig som forholdsvis store kull trer inn i de gamles rekker. Enda sterkere vil denne nedgangen bli hvis fødselstallet, slik som her i landet, stiger igjen etter å ha vært nede på et lavt nivå. Det vil da også bli forholdsvis flere personer under arbeidsdyktig alder.¹⁾

I den norske befolkningen har prosentdelen av befolkningen i de arbeidsdyktige aldersklassene vist en tendens til nedgang siden omkring 1945. De små kull fra slutten av 1920-årene begynte da å gå inn i den arbeidsdyktige alderen, samtidig som fødselstallet steg igjen. Den befolkningsmessige bakgrunnen for den økonomiske utviklingen fra omkring 1945 har derfor vært en annen enn tidligere i dette hundreåret.

Det er her ikke bare forholdstallet mellom befolkningen i de arbeidsdyktige og i de andre aldersklassene som er av betydning, men også aldersfordelingen innen den arbeidsdyktige befolkningen. I 1950 besto den av relativt flere eldre og relativt få unge sammenliknet med tidligere (se tabell 4). Det er uvisst om alderen spiller noen vesentlig rolle for arbeidsevnen i aldersklassene under 65 år, men for andre forhold er den av betydning. En oppgang i den arbeidsdyktige befolkningens gjennomsnittsalder vil f. eks. virke til å sette ned dens geografiske og yrkesmessige bevegelighet. Det er imidlertid ikke mulig å gå nærmere inn på dette forholdet her.

Tabell 4. *Befolkningen 15—70 år etter alder i 1900, 1930 og 1950.*

Alder	1900 Pct.	1930 Pct.	1950 Pct.
15—29	42.0	40.0	30.6
30—49	35.7	37.6	42.4
50—69	22.3	22.4	27.0
	100.0	100.0	100.0

¹⁾ Endringer i dødelighetsforholdene og i inn- og utvandringen kan virke inn på utviklingen, men vil neppe komme til å gjøre det i samme omfang som de andre faktorene i tiden framover.

Kapitel 3.

Yrkesbefolkningen.

For å få en samlet oversikt over utviklingen av forholdet mellom de forskjellige næringene gjennom hele tidsrommet 1900—50 må en vesentlig holde seg til folketellingenes oppgaver over yrkesbefolkningen.¹⁾

Disse har betydelige svakheter som grunnlag for en oversikt over utviklingen av sysselsettingen i næringene. Personer som arbeider i flere yrker eller næringer kan f. eks. bare tas med under sitt hovedyrke²⁾. I mange arbeidsforhold er det også vanskelig å vite hva som er hovedyrke. Det gjelder f. eks. den kvinnelige arbeidshjelpen på gårdsbruk, som delvis er sysselsatt med husarbeid, delvis med jordbruksarbeid³⁾. Dessuten er det sannsynlig at mange personer som helt eller delvis har trukket seg tilbake fra yrkesvirksomhet, f. eks. på grunn av høy alder, har oppgitt sitt gamle yrke ved folketellingene istedenfor å oppgi hva de levde av på tellingstidspunktet. Endelig må en være merksam på at begrepet yrkesbefolkning ikke bare omfatter dem som har arbeid; de arbeidsløse blir tatt med under sitt vanlige yrke. Folketellingene gir derfor ikke tall for den aktuelle eller faktiske sysselsettingen på tellingstidspunktet, men ved de fleste tellingene har det vært liten forskjell på yrkesbefolkning og faktisk sysselsetting⁴⁾.

Det har vært nyttet noe forskjellige prinsipper ved fordelingen av yrkesbefolkningen på næringsgrupper ved de forskjellige folketellingene. De største endringene ble gjort i 1920. Materialet fra noen av de tidligere tellingene ble da delvis omgruppert i overensstemmelse med de nye prinsippene, og det foreligger noenlunde sammenliknbare resultater for yrkesbefolkningen i de større næringsgruppene fra 1875 av⁵⁾. For de enkelte yrkesgrupper derimot kan det ofte være vanskelig å sammenlikne tallene fra folketellingene i 1900 og 1910 med tallene fra senere tellinger.

¹⁾ I dette hundreåret har det vært holdt folketellinger regelmessig hvert tiende år fra og med 1900 til og med 1930. I 1940 ble det ikke holdt noen telling, og først ved tellingen i 1946 ble det samlet inn materiale som kan kaste lys over utviklingen etter 1930. Den siste folketellingen er fra 1950.

²⁾ Fra og med 1920 gir tellingene også en del oppgaver for de viktigste biyrkene.

³⁾ Når det i det følgende ikke går noe annet fram av sammenhengen er alle kvinnelige tjenere og hjemmeværende kvinnelige slektninger på gårdsbruk regnet med som sysselsatte i jordbruket.

⁴⁾ Det er særlig ved folketellingen i 1930 en må regne med vesentlige avvik av denne art.

⁵⁾ I 1950 ble det gjennomført flere endringer i grupperingen. Resultatene fra tidligere tellinger vil bli omgruppert etter de nye prinsippene. I denne framstillingen er imidlertid grupperingen av 1920 nyttet fordi resultatene av omgrupperingen ikke foreligger ennå.

Den voksne befolkningen og yrkesbefolkningen.

Mellom 1900 og 1950 økte den norske befolkningen med 46 pct. Men på grunn av endringene i aldersfordelingen økte befolkningen over 15 år med 70 pct. i det samme tidsrommet og befolkningen i aldersklassene 18—64 år — de mest arbeidsdyktige aldersklassene — økte, som før nevnt, med hele 80 pct.

En stor del av den voksne befolkningen deltar ikke i næringsvirksomhet og regnes derfor ikke med til yrkesbefolkningen. Det gjelder folk som lever av formuesinntekt eller pensjon eller blir forsørget, f. eks. under utdanning. Husmødrene og de hjemmeværende døtre som arbeider i huset står på mange måter i en særstilling. I nasjonalregnskapet er verdien av ulønt husarbeid ikke tatt med, og det vil derfor her være hensiktsmessig å følge den vanlige praksis ved heller ikke å regne denne gruppen med til yrkesbefolkningen.

Økningen i yrkesbefolkningen mellom 1900 og 1950 er bare på vel 53 pct., mens tallet på personer med ulønt husarbeid økte med 95 pct. og tallet på personer uten yrke ble mer enn fordoblet. Yrkesbefolkningen er derfor blitt redusert fra om lag 64 pct. av hele befolkningen over 15 år i 1900 til om lag 57 pct. i 1950 (se tabell 5).

Forskyvningen fra yrkesbefolkningen til gruppen «ulønt husarbeid» henger i første rekke sammen med de endringene i ekteskaps-hyppigheten som er nevnt i kapitlet foran. Disse har ført til at en forholdsvis stor del av kvinnene i 1950 var gifte. Tallet på gifte kvinner i prosent av alle kvinner over 15 år var 57 pct. i 1950 mot 47 pct. i 1900. Bare en liten del — ca. 4 pct. — av de gifte kvinnene har yrke utenfor hjemmet, og yrkeshyppigheten for denne befolkningsgruppen har ikke endret seg vesentlig i løpet av de siste femti årene.¹⁾ Den endrede fordeling av befolkningen på gruppene «personer med yrke» og «personer med ulønt husarbeid» i 1950 sammenliknet med 1900 er således i første rekke et resultat av den økte andel av gifte blant kvinnene.

Noe annerledes stiller det seg med endringene i fordelingen på disse to gruppene mellom hundreårsskiftet og mellomkrigstiden. Også i 1930 var det forholdsvis flere personer med ulønt husarbeid enn i 1900, mens tallet på husmødre i prosent av befolkningen over 15 år var gått litt ned. Under de vanskelige sysselsettingsforholdene i mellomkrigstiden fant det sted en sterk økning i tallet på hjemmeværende, og det var dette som førte til at tallet på personer med ulønt husarbeid økte i forhold til den voksne befolkningen. I 1930 var praktisk

¹⁾ Tallene for gifte kvinner med eget yrke i prosent av alle gifte kvinner har vært:
 1910..... 3.9 pct.
 1930..... 3.1 pct.
 1946..... 3.9 pct.

For 1950 er tallet muligens noe høyere, men et endelig resultat foreligger ikke.

Tabell 5. Personer over 15 år etter levevei.¹⁾

Befolkning	1900	1910	1920	1930	1946	1950*)
Personer 15 år og over i alt	1 452 900	1 542 600	1 799 900	2 012 600	2 441 900	2 478 900
Herav:						
A. Yrkesbefolkning	927 300	982 600	1 139 300	1 230 400	1 424 600	1 421 600
B. Personer med ulønt husarbeid	373 200	406 700	472 100	547 500	694 700	729 400
Herav:						
Husmødre	332 400	355 400	396 200	445 500	615 200	673 700
Hjemmевærende døtre m. v.	40 900	51 300	75 900	102 000	79 500	55 600
C. Personer uten yrke	148 100	143 500	187 200	233 400	314 500	312 600
Herav:						
Formuesinntekt	63 900	67 100	69 200	69 900	60 000	47 000
Pensjonister	3 900	7 400	23 300	45 000	116 500	168 100
Privat forsørgede	51 000	39 100	65 500	72 000	103 800	76 400
Offentlig forsørgede	29 200	29 900	29 200	46 400	34 200	21 100
Prosentfordeling:						
Befolkning. 15 år og over i alt	100.0	100.0	100.0	100.0	100.0	100.0
Herav:						
A. Yrkesbefolkning	63.8	63.7	63.3	61.1	58.3	57.3
B. Personer med ulønt husarbeid	25.7	26.4	26.2	27.2	28.4	29.4
Herav:						
Husmødre	22.9	23.0	22.0	22.1	25.2	27.2
Hjemmевærende døtre m. v.	2.8	3.4	4.2	5.1	3.2	2.2
C. Personer uten yrke	10.2	9.3	10.4	11.6	12.9	12.6
Herav:						
Formuesinntekt	4.4	4.4	3.8	3.5	2.5	1.9
Pensjonister	0.3	0.5	1.3	2.2	4.8	6.8
Privat forsørgede	3.5	2.5	3.6	3.5	4.3	3.1
Offentlig forsørgede	2.0	1.9	1.6	2.3	1.4	0.9

*) Foreløpige tall.

¹⁾ Da tallene er avrundet, vil summene for undergruppene ikke alltid være lik det tallet som er gitt for hovedgruppene. Gruppene A, B og C gir heller ikke tilsammen tallet på personer 15 år og over, da personer med uoppgift levevei ikke er tatt med.

talt 10 pct. av alle kvinner over 15 år hjemmевærende mot bare litt over 5 pct. ved hundreårsskiftet.¹⁾ I 1950 var imidlertid tallet på hjemmевærende gått ned igjen til om lag 4¹/₂ pct. av den voksne kvinnelige befolkningen.

Sammensetningen av gruppen «personer uten yrke» (se tabell 5) er blitt betydelig endret siden hundreårsskiftet, særlig ved at tallet på pensjonister har økt til det mangedobbelte. Innføringen av den almin-

¹⁾ Se også omtalen av endringene i ekteskapshyppigheten i kapittel 2.

nelige alderstrygden og andre pensjonsordninger kan her ha ført til fiktiv forskyvning mellom gruppene i statistikken. En del personer som har trukket seg tilbake fra aktiv næringsvirksomhet og som tidligere ville ha oppgitt sitt gamle yrke, kan ved de siste folketellingene ha foretrukket å regne seg som pensjonister. Tallet på personer med yrke kan derfor tidligere ha vært noe for høyt. Et presist overslag er det imidlertid vanskelig å gjøre, idet en må regne med at den lettere adgang til pensjon også har ført til at de eldres deltaking i yrkesvirksomhet er blitt redusert.

Tabell 6. Yrkeshyppighet for menn og kvinner i 1900 og 1950.

	Menn			Kvinner ²⁾		
	1900	1950	Pct. økning 1900—50	1900	1950	Pct. økning 1900—50
1. Personer 15—64 år i alt	604 400	1 075 000	77.9	672 200	1 087 600	61.8
2. Personer 15—64 år med yrke	570 000	994 900	74.5	262 000	309 800	18.2
3. Yrkesfrekvens (2 : 1) ..	94.3	92.5	—	39.0	28.5	—
4. Personer 65 år og over ¹⁾	80 800	140 700	74.1	95 800	175 300	83.0
5. Personer 65 år og over med yrke	45 000	59 200	31.6	16 000	15 700	÷ 1.9
6. Yrkesfrekvens (5 : 4) ..	55.7	42.1	—	16.7	9.0	—

¹⁾ Det er ikke mulig å sammenlikne yrkesforholdene for den eldre befolkningen på grunnlag av mer detaljerte aldersgrupper. En slik sammenlikning (f. eks. for gruppene 65—69 og 70—74 år) ville gitt et sikrere grunnlag for en vurdering av den økonomiske betydningen av nedgangen i dens yrkeshyppighet.

²⁾ Hjemmeværende døtre og kvinnelige slektninger i jordbruket er her ikke regnet med til yrkesbefolkningen.

I tabell 6 er det referert enkelte tall fra folketellingen i 1900 og 1950 som viser de viktigste forskyvningene i yrkesforholdene. I den gruppen som teller mest i arbeidslivet, menn i alderen 15—64 år, hadde bare en litt større del eget yrke i 1900 enn i 1950,¹⁾ men for kvinner i de samme aldersklassene var det en betydelig nedgang i yrkeshyppigheten.

¹⁾ Yrkesfrekvensen for menn under 30 år var lavere i 1950, trolig på grunn av den alminnelige forlengelse av utdannelsesstiden, men denne nedgangen ble på det nærmeste oppveid ved at en relativt større del av den mannlige befolkningen i arbeidsdyktig alder var over 30 år, og at yrkesfrekvensen i disse aldersklassene var blitt høyere.

Yrkesbefolkningens fordeling på hovednæringer.

Yrkesbefolkningen økte mellom hver folketelling like til 1946. Mellom 1946 og 1950 var det en mindre nedgang. Den årlige økningen har imidlertid vært svært forskjellig i de enkelte perioder, og den har vekslet fra næring til næring (se tabellene 7 og 8). Vekslingene i yrkesbefolkningens vekst henger sammen med vekslingene i den voksne befolkningens naturlige tilvekst, og næringenes evne til å nytte den nye arbeidskraften. Men andre forhold, som ekteskaphyppigheten, har også virket inn. Til visse tider har det vært en forholdsvis knapp tilgang på ny arbeidskraft, men i det meste av tidsrommet 1900—50 har tilgangen vært stor. Det har i stor utstrekning vært sysselsettingsmulighetene som har vært bestemmende for veksten i yrkesbefolkningen.

Fra 1900 til 1910 økte både den voksne befolkningen og yrkesbefolkningen forholdsvis lite, men det betyr ikke at den naturlige tilgangen på ny arbeidskraft var liten. Mens den voksne befolkningen innenlands økte med 9000 personer i gjennomsnitt pr. år, utvandret det i gjennomsnitt 19 000 personer pr. år til oversjøiske land. Når vi tar hensyn til at det blant utvandrerne også var barn, og at en del av utvandrerne vendte tilbake, kan vi regne med at den voksne befolkningen uten utvandring kunne ha økt med over 25 000 personer pr. år. Det var derfor ikke egentlig noen knapphet i tilgangen på ny arbeidskraft, men ervervsmulighetene økte ikke i takt med den store naturlige tilveksten i den voksne befolkningen.

I det følgende ti-året, fra 1910 til 1920, var veksten i det norske næringslivet betydelig sterkere enn mellom 1900 og 1910. Utvandringen sank etter 1910 og var særlig lav i krigsårene. For hele ti-året under ett var den gjennomsnittlige årlige utvandringen bare litt over 6000 personer, mens den voksne befolkningen innenlands økte med nesten 26 000 personer i gjennomsnitt pr. år. De usikre forholdene som krigen skapte for utvandrerne bremsset på utvandringen, men samtidig var de innenlandske sysselsettingsmulighetene så gode at den nye arbeidskraften kunne trekkes inn i ervervslivet.

Det neste ti-året viste en helt annen utvikling. Utvandringen tok seg opp igjen, men ble stadig sterkere begrenset av innvandringsbestemmelsene i Sambandsstatene, slik at den ikke kom høyere enn til 8700 personer i gjennomsnitt pr. år. Den voksne befolkningen innenlands fortsatte derfor å øke sterkt (med 21 000 personer pr. år), men sysselsettingsmulighetene økte ikke tilstrekkelig til å ta opp den delen av denne tilveksten som normalt søker sitt yrke utenfor hjemmet. For kvinnene førte dette til at en stor del ble registrert som «hjemmeværende» i 1930 (se forrige avsnitt), og dette var en viktig grunn til

Tabell 7. Yrkesbefolkningen etter næringer.

	Yrkes- befolk- ning i alt ¹⁾	Jord- bruk ²⁾ , hage- bruk og skogbruk	Fiske og fangst	Industri og hånd- verk m. v.	Forret- nings- virk- somhet ³⁾	Sam- ferdsel ⁴⁾	Immateri- ell virk- somhet	Ervervs- messig hus- arbeid
1875	778 800	427 500	34 100	149 400	32 600	57 900	17 700	59 600
1890	827 600	400 800	57 000	180 200	48 900	58 000	27 000	55 700
1900	927 300	380 900	51 000	248 600	72 400	69 900	35 900	68 600
1910	982 600	408 800	51 600	247 300	84 000	75 200	40 700	74 900
1920	1 139 300	421 900	57 800	314 700	120 900	93 000	54 700	76 300
1930	1 230 400	429 500	76 000	311 200	146 000	109 000	66 200	92 300
1946	1 424 600	405 900	70 600	451 100	164 500	143 800	116 600	71 200
1950 *) ⁵⁾ ...	1 421 600	345 100	66 700	503 000	174 600	159 200	134 200	38 900
Prosentfordeling:								
1875	100	54.9	4.4	19.2	4.2	7.4	2.3	7.6
1890	100	48.4	6.9	21.8	5.9	7.0	3.3	6.7
1900	100	41.1	5.5	26.8	7.8	7.5	3.9	7.4
1910	100	41.6	5.3	25.2	8.5	7.7	4.1	7.7
1920	100	37.0	5.1	27.6	10.6	8.2	4.8	6.7
1930	100	34.8	6.2	25.3	11.9	8.9	5.4	7.5
1946	100	28.5	5.0	31.7	11.5	10.1	8.2	5.0
1950*) ⁵⁾	100	24.2	4.7	35.3	12.3	11.2	9.5	2.8

*) Foreløpige tall.

¹⁾ Omfatter også personer med uoppgitt yrke.

²⁾ Hustjenere og hjemmeværende døtre og kvinnelige slektninger hos gårdbrukere og småbrukere er regnet med til denne gruppen.

³⁾ Omfatter varehandel, bankvesen og annen finansvirksomhet, visse former for tjenesteyting, samt hotell- og restaurantdrift.

⁴⁾ Omfatter også transportarbeidere i andre næringer.

⁵⁾ På grunn av en omgruppering er tallet for husarbeid i 1950 for lavt og tallet for immateriell virksomhet noe for høyt i forhold til tidligere år.

at veksten i yrkesbefolkningen gikk ned til 40 pct. av tilveksten i den voksne befolkningen mot 60 pct. i ti-året før.¹⁾

I 1930 var det også et stort antall arbeidsløse, som er regnet med til yrkesbefolkningen. Økningen i yrkesbefolkningen mellom 1920 og 1930 gir således ikke et riktig uttrykk for næringslivets evne til å nytte ut tilgangen på ny arbeidskraft. Gjennom hele tidsrommet 1921—30 var det en betydelig arbeidsløshet. I 1920 var arbeidsløsheten derimot liten. For å få et riktigere bilde av endringene fra 1920 til 1930 må vi derfor forsøke å ta hensyn til økningen i arbeidsløsheten. Det foreligger oppgaver over arbeidsløsheten fra folketellingen i desember 1930, men ledigheten er vanligvis høy i desember. I tabell 8 er bare de som 1. desember hadde vært arbeidsløse mer enn et halvt år trukket fra. En kan vel uten større feil regne med at de ikke deltok i økonomisk

¹⁾ Ved siden av dette spilte endringer i aldersfordelingen en viss rolle; i 1920 var 4.8 pct. av alle voksne 70 år og over, mens det tilsvarende tall for 1930 var 5.4 pct.

Tabell 8. Gjennomsnittlig årlig endring i yrkesbefolkningen mellom folketellingene.

	1900—10	1910—20	1920—30 ukorrigert	1920—30 korrigert for arbeids- løsheten ¹⁾	1930—46 ukorrigert	1930—46 korrigert for arbeids- løsheten ¹⁾	1946—50	1900—50
Samlet voksen be- folkning (15 år og over)	9 000	25 700	21 300	—	26 800	—	9 200	20 500
Yrkesbefolkning ...	5 500	15 700	9 100	5 100	12 100	14 600	÷ 800	9 900
Jordbruk, hagebruk og skogbruk	2 800	1 300	800	÷ 100	÷ 1 500	÷ 1 000	÷ 15 200	÷ 700
Fiske og fangst ...	—	600	1 800	1 800	÷ 300	÷ 300	÷ 1 000	300
Industri og håndverk m. v.	÷ 100	6 700	÷ 400	÷ 2 200	8 700	9 900	12 900	5 100
Forretningsvirk- somhet	1 200	3 700	2 500	2 100	1 200	1 400	2 500	2 000
Samferdsel	500	1 800	1 600	1 000	2 200	2 600	3 900	1 800
Immateriell virk- somhet	500	1 400	1 200	1 000	3 100	3 200	4 400	2 000
Fast husarbeid ²⁾ ...	400	÷ 600	1 500	} 1 500	÷ 1 700	} ÷ 1 200	.. ³ (÷ 300)	.. ³ (+ 400)
Annet husarbeid ...	200	700	100		400		.. ³ (+ 400)	
Årlig økning i brutto- nasjonalproduktet i faste priser, pct.	2.1	3.7	2.9	—	2.8	—	6.3	2.8

¹⁾ Korreksjonen er utført ved at personer som i 1930 hadde vært arbeidsløse 6 måneder eller mer er trukket fra yrkesbefolkningen.

²⁾ Hushjelp m. v. i private husholdninger.

³⁾ Gjennomsnitt for årene 1900—46.

virksomhet i 1930. Da arbeidsløshet på 6 måneder eller mer må ha vært meget sjelden i 1920, kan vi også regne tallet for arbeidsløse av denne kategorien pr. 4. desember 1930 som en nettoøkning for ti-året 1920—30. Når en tar hensyn til dette, blir stigningen i den sysselsatte yrkesbefolkningen bare på vel 5000 personer i gjennomsnitt pr. år, mens den uten noe fradrag av arbeidsløse var på over 9000 personer pr. år (se tabell 8).

Om utviklingen av yrkesforholdene i ti-året 1930—40 har vi ikke opplysninger av samme årt som for de øvrige 10-årene. Først i 1946 ble det holdt ny folketelling. I løpet av dette tidsrommet på 16 år hadde det funnet sted store forskyvninger i yrkesforholdene. Veksten i den voksne befolkningen foregikk i denne perioden omtrent like raskt som i ti-året 1910—20, men yrkesbefolkningen økte noe mindre på grunn av den sterke økningen i tallet på husmødre og pensjonister. Etter 1930 var utvandringen ubetydelig på grunn av de vanskelige sysselsettingsforholdene i utlandet og senere på grunn av okkupasjonen. Hele tilgangen på ny arbeidskraft søkte til arbeidsmarkedet

hjemme. Sysselsettingsmulighetene innenlands økte imidlertid så sterkt fra 1930 til 1946 at både de som var arbeidsløse i 1930 og den nye arbeidskraften som kom til kunne få arbeid. I 1946 var det praktisk talt ingen arbeidsløshet. Tas det hensyn til den varige arbeidsløsheten i 1930 var økningen i sysselsettingen i næringslivet under ett fra 1930 til 1946 i gjennomsnitt om lag 15 000 personer pr. år, eller praktisk talt det samme som i ti-året 1910—20.

Fra 1946 til 1950 har utviklingen hatt en ganske annen karakter enn tidligere. Den voksne befolkningen har økt atskillig mindre enn tidligere. Bare fra 1900 til 1910 da utvandringen var på det høyeste, var den årlige tilveksten like lav. Men fra 1946 til 1950 gikk yrkesbefolkningen ned med over 1000 personer pr. år. Denne nedgangen henger sammen med forskjellige befolkningsmessige forhold. Av disse var forskyvningene i aldersfordelingen det viktigste. De årskull som trådte inn i ervervslivet i denne perioden var de små kullene fra begynnelsen av 1930-årene. Utvandringen spilte også en viss rolle; det utvandret i gjennomsnitt nesten 2000 personer pr. år mellom 1946 og 1950, eller nesten det dobbelte av tilbakegangen i yrkesbefolkningen. Både utvandringen og nedgangen i tallet på yrkesutøvere var imidlertid forholdsvis liten sammenliknet med forskyvningene i tidligere perioder.

Selv om veksten i yrkesbefolkningen mellom 1900 og 1950 totalt sett har vært sterk, har yrkesbefolkningen i noen næringer økt forholdsvis lite eller gått tilbake. For tidsrommet fra 1900 til 1950 under ett har det vært en forskyvning fra jordbruket til de andre næringene. I gjennomsnitt har yrkesbefolkningen vokst med nesten 10 000 personer pr. år. Dessuten har jordbruk og skogbruk avgitt i gjennomsnitt 700 personer pr. år. Av den arbeidskraften som på denne måten er blitt tilført de andre næringene — om lag 10 600 personer pr. år i gjennomsnitt — har industrien trukket til seg praktisk talt halvparten. Forretningsvirksomhet, samferdsel og immateriell virksomhet har gitt rom for det meste av tilgangen ellers.

Utviklingen av yrkesbefolkningen i de enkelte næringene har imidlertid ikke vært jevn. Det har vært karakteristiske ulikheter i utviklingen i periodene mellom de forskjellige folketellingene. I forretningsvirksomhet, samferdsel og immateriell virksomhet har yrkesbefolkningen økt mellom hver folketelling, men økningen har hatt et varierende omfang. Den var forholdsvis liten mellom 1900 og 1910, stor mellom 1910 og 1920 og noe mindre mellom 1920 og 1930. Etter 1930 har det vært en stor tilstrømning til samferdsel og immateriell virksomhet, mens yrkesbefolkningen i forretningsvirksomhet bare har vist en mindre stigning.

Om vi ser nærmere på økningen i yrkesbefolkningen i disse tre næringene i de ulike periodene, viser det seg at den gjennomgående har vært størst i de periodene da veksten i nasjonalproduktet har vært sterkest. (Se tallene for den årlige økning i nasjonalproduktet under tabell 8.) En direkte sammenlikning faller vanskelig, bl. a. på grunn av de ekstraordinære forhold i okkupasjonsårene, da produksjonen gikk ned. Stort sett var de to periodene 1900—10 og 1920—30, da yrkesbefolkningen i forretningsvirksomhet, samferdsel og immateriell virksomhet økte forholdsvis lite, preget av store økonomiske vansker og en langsom vekst i nasjonalproduktet.

I perioder med rask økonomisk vekst var det likevel industrien som tok opp den største delen av tilgangen til yrkesbefolkningen, mens det både fra 1900 til 1910 og fra 1920 til 1930 var nedgang i industribefolkningen. I jordbruk og fiske var utviklingen nærmest den motsatte av industriens. I perioder med langsom økonomisk vekst tok de opp en vesentlig del av tilgangen på ny arbeidskraft. Mellom 1900 og 1910 gikk over halvparten av den årlige økningen i yrkesbefolkningen til jordbruket. Mellom 1920 og 1930 skulle en ut fra dette også ha ventet en forholdsvis sterk oppgang i yrkesbefolkningen i jordbruket, men det ser ikke ut til å ha vært plass for en større økning av arbeidskraften i jord- og skogbruk. Det var også en nokså stor arbeidsløshet i disse næringene. Når de langvarig arbeidsløse i 1930 trekkes fra, viser sysselsettingen i jord- og skogbruk tvertimot en viss nedgang (se tabell 8). Fisket mottok derimot i 1920-årene, etter de oppgaver som foreligger, en vesentlig del av tilgangen på mannlig arbeidskraft¹).

Etter 1930 har yrkesbefolkningen i industrien igjen økt raskt i forhold til de andre næringene, og særlig mellom 1946 og 1950 har den årlige økningen i industribefolkningen vært sterk. Jordbruket har derimot avgitt arbeidskraft etter 1930 og særlig etter 1946. Etter den andre verdenskrigen har den sterke veksten i industrien og andre næringer bare kunnet finne sted ved at folk ble trukket over fra jordbruket. Ved siden av jordbruket har fisket og husarbeidet avgitt arbeidskraft mellom 1930 og 1950.

Et hovedtrekk i utviklingen etter 1900 er forskyvningen fra primærproduksjonen (og husarbeid) til industriell produksjon og forskjellige former for tjenesteyting. Dette er en fortsettelse av utviklingen i den andre halvdel av det forrige hundreåret. Et par enkle prosenttall kan vise omfanget av forskyvningene i de innbyrdes forhold mellom næringene (se tabell 7). Den delen av yrkesbefolkningen som er

¹) Det er mulig at folketellingenes tall for fiskerbefolkningen gikk opp mellom 1920 og 1930 på bekostning av jordbruksbefolkningen av årsaker som ikke har noe med de faktiske yrkesforhold å gjøre. Se den mer detaljerte behandling av yrkesbefolkningen i fisket senere i dette kapitlet.

sysselsatt i primærproduksjonen — jordbruk, skogbruk og fiske — har gått tilbake fra 60 pct. i 1875 til noe over 45 pct. i 1900 og til litt under 30 pct. i 1950. Det har med andre ord funnet sted en halvering av disse næringenes prosentdel av yrkesbefolkningen i løpet av 75 år. Den delen av yrkesbefolkningen som er sysselsatt i industri og håndverk har i det samme tidsrommet økt fra omtrent en femtedel (19 pct.) i 1875 til over en fjerdedel (27 pct.) i 1900 og over en tredjedel (36 pct.) i 1950. I de tjenesteytende næringene har utviklingen, når husarbeidet regnes med, vært omtrent den samme som i industrien (1875: 21 pct.; 1900: 27 pct.; 1950: 36 pct.). Når husarbeidet holdes utenfor blir økningen i de tjenesteytende næringenes andel av yrkesbefolkningen enda mer utpreget: fra 14 pct. i 1875 og 19 pct. i 1900 til litt over 30 pct. i 1950.

Yrkesbefolkningen i enkelte næringer.¹⁾

(a) Jordbruk og skogbruk.

I oversikten foran over forskyvningene mellom næringene er tallene for jordbruk, hagebruk og skogbruk slått sammen. Dette er gjort fordi det er vanskelig å dra klare skiller mellom disse gruppene, slik at tallene for gruppene hver for seg blir mindre pålitelige enn tallene for alle tre tilsammen. I tabell 9 er sysselsettingstallene gitt særskilt for hver gruppe. Hagebruket viser en sterk vekst mellom 1900 og 1950²⁾, men i forhold til de øvrige gruppene har sysselsettingen i hagebruket hele tiden vært liten.

Tabell 9. Yrkesbefolkningen i jordbruk, hagebruk og skogbruk.

	1. Jordbruk, hagebruk og skogbruk i alt	2. Gårdsdrift og husdyrhold	3. Hagebruk og gartneri	4. Skogbruk
1900	380 900	362 000	1 500	17 400
1910	408 800	389 900	2 000	16 900
1920	421 900	384 400	3 400	34 100
1930	429 500	392 000	5 200	32 300
1946	405 900	358 900	8 000	39 000
1950*)	345 100	299 200	(6 900)	38 900

*) Foreløpige tall.

Oppgavene for yrkesbefolkningen i skogbruket er neppe sammenliknbare før og etter 1920; tallene for 1900 og 1910 er trolig for lave.

¹⁾ Dette avsnittet inneholder en forholdsvis detaljert gjennomgåing av folketellingenes oppgaver over yrkesbefolkningen knyttet til de enkelte næringer, og kan overspringes uten at sammenhengen i framstillingen går tapt.

²⁾ Nedgangen for denne gruppen mellom 1946 og 1950 skyldes vesentlig at parkvesen i yrkesgrupperingen ble ført over til en annen gruppe.

Tallene for yrkesbefolkningen i det alminnelige jordbruk (gårdsdrift og husdyrhold) vil være påvirket av dette, og det er derfor vanskelig å avgjøre om nedgangen i denne gruppen fra 1910 til 1926 er reell. Etter 1920 har tallet på personer i skogbruksarbeid endret seg lite, men sysselsettingen har likevel vekslet mye. Mellom 1920 og 1940 var arbeidsløsheten blant skogsarbeiderne for det meste stor.

Utviklingen av sysselsettingen i jordbruket har vært forskjellig for de forskjellige typene av arbeidskraft (se tabell 10). Tallet på selvstendige gårdbrukere og småbrukere har gått opp med en fjerdedel mellom 1900 og 1950. Tallet på familiemedlemmer i arbeid på gårdene økte sterkt før 1930, men er siden gått tilbake til samme nivå som ved hundreårsskiftet. Vekslingene i tallet på personer i de yngre aldersklassene har spilt en stor rolle for denne bevegelsen, men også sysselsettingsmulighetene i andre næringer har virket inn på tallet på familiemedlemmer med arbeid i jordbruket.

Tallet på lønnsarbeidere (leid hjelp) i jordbruket har gått ned gjennom praktisk talt hele femtiårsperioden. I en viss utstrekning henger nedgangen sammen med oppgangen i tallet på selvstendige. Det er omdanningen av husmannsbruk til selvstendige bruk som er

Tabell 10. Yrkesbefolkningen i jordbruket.¹⁾

	Selvstendige 1.	Leid hjelp i alt 2.	Herav: Leid hjelp ekskl. kvinn. hjelp med husarb. 3.	Familie- medlemmer 4.	Herav: Familiemedl. ekskl. døtre med husarb. 5.	I alt ekskl. personer med husarb. 6.	I alt inkl. personer med husarb. 7.
1900.....	123 500	117 400	94 500	96 300	67 400	285 400	337 200
1910.....	142 300	(100 000)	73 200	(100 000)	66 900	282 400	342 300
1920.....	143 600	90 500	68 900	142 600	83 700	283 700	376 700
1930.....	148 000	97 000	67 800	145 800	80 200	296 000	390 800
1946.....	161 500	61 900	45 400	130 100	77 000	283 900	353 500
1950*).....	152 700	46 400	34 100	100 100	57 300	244 100	299 200

*) Foreløpige tall.

¹⁾ Omfatter gårdsdrift og husdyrhold. Sumtallene i denne tabellen stemmer ikke med tallene i tabell 9, kol. 2, på grunn av enkelte forskjeller i grupperingen.

den viktigste årsaken til økningen i tallet på selvstendige i første del av perioden. I 1900 var det blant arbeiderne i jordbruket om lag 27 000 husmenn med jord. Allerede i 1930 var tallet redusert til 4000 og i 1946 var det bare 400 igjen¹⁾. Også reisingen av nye bruk ved

¹⁾ Mellom 1900 og 1929 er det regnet med at ca. 50 000 husmannsplasser ble lagt ned. (Jordbrukstillingen 1929, h. IV, s. 62.) Av disse ble en stor del solgt fra som selvstendige bruk. (Når tallet på nedlagte plasser etter 1900 er større enn tallet på husmenn i 1900, skyldes det at mange betraktet driften av husmannsbruket som et biyrke, mens folketellingens tall bare omfatter husmenn i hovedyrke.)

nydyrking, som har vært oppmuntret gjennom forskjellige støttetiltak, har imidlertid spilt en betydelig rolle¹⁾. Etter 1930 har den viktigste endringen kanskje bestått i den store nedgangen i tallet på kvinnelige arbeidere i jordbruket. Den henger dels sammen med at de aldersklasser som i første rekke søker tjeneste hos andre var mindre omkring 1950 enn omkring 1930, og dels med at sysselsettingsmulighetene utenom jordbruket var bedre.

(b) Fiske og fangst.

Yrkesbefolkningen i fisket, det vil si personer med fisket som ene- eller hovedyrke, økte fram til 1920 med omtrent en sjettedel (se tabell 11). Den sterkeste veksten i fiskerbefolkningen ser etter folketellingene ut til å ha funnet sted i ti-året 1920—30, da avsetningsforholdene til dels var vanskelige og prisene synkende. Tallet på personer som oppga seg som fiskere ved folketellingene gikk da opp med en tredjedel. Den statistikken som ellers foreligger på dette området viser imidlertid ingen tilsvarende oppgang i tallet på fiskere, og det er derfor vanskelig å avgjøre om oppgangen er reell.

På grunn av yrkeskombinasjonenes store betydning for kystbefolkningen gir folketellingenes tall for yrkesbefolkningen i fisket bare en ufullstendig oversikt over arbeidskraften i denne næringen. Før 1920 foreligger det imidlertid, som nevnt, ingen oppgaver over biyrkene i folketellingene.

Tabell 11. Yrkesbefolkningen i fiske og fangstvirksomhet.

	Fiske og fangst i alt	Fiske	Sel- og hvalfangst
1900 ¹⁾	51 000	48 700	(400)
1910 ¹⁾	51 600	50 200	(500)
1920.....	57 800	56 600	1 200
1930.....	76 000	71 200	4 800
1946.....	70 600	68 300	2 300
1950*).....	66 700	61 500	5 200

*) Foreløpige tall.

¹⁾ For 1900 og 1910 er sumtallene korrigert, mens tallene for fiske og sel- og hvalfangst hver for seg ikke er avstemt mot sumtallet. Tallene i parentes er usikre.

En oversikt over personer med yrke i fiske og fangst etter 1920 (se tabell 12) viser at oppgangen fra 1920 til 1930 kom av en økning i tallet på personer med fiske eller fangst som eneste yrke. Tallene på både hovedyrkes- og biyrkesfiskere gikk noe ned.

¹⁾ Fra reglene om statsstøtte til bureising ble satt i verk i 1921 og til 1950, ble det gitt støtte til nesten 18 000 bureisingsbruk.

Tabell 12. Menn i bygdene med fiske og fangst som ene-, hoved- eller biyrke.

	I alt	Eneyrke	Hovedyrke	Biyrke
1920	80 700	22 600	32 200	25 900
1930	96 000	42 200	29 700	24 100
1946	84 600	41 600	26 200	16 800

Fra 1930 til 1946 var det ingen vesentlig endring i tallet på fiskere med fiske som eneste yrke, men nedgang i tallet på personer som drev fiske i kombinasjon med andre yrker.

Også sel- og hvalfangsten hadde stigning i sysselsettingen fram til 1930. Dette kommer i første rekke av framveksten av hvalfangsten i Sørishavet. Særlig i andre halvdel av 1920-årene var det en sterk vekst i virksomheten ved overgangen til fangst fra flytende kokerier, men etter 1930 har det på grunn av fangstbegrensningene og økt utenlandsk konkurranse ikke vært noen nevneverdig økning i tallet på sysselsatte i hvalfangsten.

(c) Bergverk og industri.

Under hovedgruppen industri er det ved folketellingene regnet med også gruvedrift, bygge- og anleggsvirksomhet og kraftforsyning. Det er i folketellingene vanskelig å få skilt disse gruppene fra hverandre på en tilfredsstillende måte, men utviklingen av yrkesbefolkningen i hver enkelt gruppe (unntatt kraftforsyning) mellom 1900 og 1950 skulle gå fram med den nødvendige nøyaktighet av tabell 13.

Tabell 13. Yrkesbefolkningen i bergverk, bygge- og anleggsvirksomhet og annen industri.

	Industri og håndverk med bergverk og bygge- og anleggsvirksomhet	Bergverk	Bygge- og anleggsvirksomhet	Industri og håndverk ellers
1900	249 000	3 000	42 000	204 000
1910	247 300	6 300	33 500	207 500
1920	314 700	5 900	57 300	251 500
1930	311 200	7 200	52 700	251 300
1946	451 100	4 400	122 400	324 300
1950*)	513 700	6 500	128 600	378 600

*) Foreløpige tall. Omfatter også transportarbeidere i industribedrifter. (I tabell 7 er disse skjønsmessig trukket ut og overført til samferdsel.)

Det er særlig i bygge- og anleggsvirksomheten at yrkesbefolkningen har vekslet. Det var en sterk nedgang i tallet på bygge- og anleggsarbeidere fra 1900 til 1910 fordi boligbyggingen — hvor Oslo dominerte — avtok etterat den hadde vært uvanlig høy i slutten av 1890-årene, og fordi enkelte større kommunikasjonsanlegg (bl. a. Bergensbanen) ble fullført.¹⁾ Fra 1910 til 1920 økte tallet på bygnings- og anleggsarbeidere igjen sterkt, blant annet på grunn av kraftverksutbyggingen.²⁾ I 1920-årene var investeringen, særlig i bygninger og anlegg, forholdsvis lav, og tallet på arbeidere gikk ned. Da bygge- og anleggsvirksomheten var hardere rammet av arbeidsløshet enn det meste av næringslivet ellers³⁾, var nedgangen i tallet på personer som hørte til næringen imidlertid betydelig mindre enn nedgangen i tallet på sysselsatte. Fra 1930 til 1946 var det igjen oppgang i tallet på personer som hadde sitt yrke i bygge- og anleggsvirksomhet, og allerede i slutten av 1930-årene må det ha vært en god del høyere enn i 1930.⁴⁾ Den største økningen kom likevel under okkupasjonen, og på grunn av de store gjenreisings- og utbyggingsarbeider etter krigen økte tallet på bygge- og anleggsarbeidere også mellom 1946 og 1950.

Oppgavene i tabell 13 viser at vekslingene i bygge- og anleggsvirksomhet har vært relativt sterkere enn i industrien ellers. Nedgangen i industribefolkningen både i ti-året 1900—10 og i ti-året 1920—30 var vesentlig en følge av nedgangen i tallet på personer i bygge- og anleggsvirksomhet.

Folketellingene gir også materiale til belysning av sysselsettingsutviklingen i de enkelte industriene. Det vil imidlertid føre for langt å gå gjennom dette materialet her, da utviklingen av produksjonen i de enkelte industrier vil bli behandlet i et senere kapittel.⁵⁾ Derimot kan det ha en viss interesse å se på utviklingen av forholdet mellom håndverk og annen industri siden hundreårsskiftet, fordi folketellingenes yrkesstatistikk her er det viktigste kildematerialet.

Tidligere ble det ved folketellingene gjort et skille mellom fabrikkindustri, håndverksindustri og småindustri. Dette skillet viste seg van-

¹⁾ Mens det i 1900 var over 7000 personer sysselsatt ved offentlige jernbaneanlegg, var det i 1910 ikke fullt 2800. (Se kapitel 9, tabell 56.)

²⁾ Etter industristatistikken ble det i 1920 utført over 7000 årsverk ved elektrisitets- og vassdragsarbeider, mot mindre enn 2000 i 1910.

³⁾ Av de 52 700 personer som hørte til i bygge- og anleggsvirksomheten i 1930 var om lag 12 000 arbeidsløse på tellingstidspunktet, 1. desember. Av disse hadde over 4200 vært uten arbeid i de siste 6 månedene eller mer og altså ikke vært i arbeid i byggesesongen. Holdes disse utenfor blir det en nedgang i sysselsettingen fra 1920 til 1930 på 8800 personer eller 15 pct. av tallet på sysselsatte i 1920.

⁴⁾ Etter beregningene over sysselsettingen i de enkelte næringer i nasjonalregnskapet (Nasjonalregnskap 1930—1939 og 1946—1951, tab. 39) steg tallet på utførte årsverk i bygge- og anleggsvirksomhet med over 50 pct. fra 1930 til 1939.

⁵⁾ Utviklingen av sysselsettingen i de enkelte industrier opp til 1930 er gjennomgått av Gunnar Jahn i artikkelen «Folketilvekst og beskjeftigelse, Statsøkonomisk Tidsskrift» 1934, også i Gunnar Jahn: «Litt av hvert», Oslo, 1949; s. 84—116.

skelig å opprettholde, og fra 1920 av har det ikke vært nyttet. Ved tellingene etter 1920 har det derimot vært utarbeidd oversikter over sysselsettingen i håndverksbedrifter og håndverksfag, som i stor utstrekning kan sammenliknes med de spesifiserte oppgaver for håndverkere fra tidligere.

Veksten i håndverksvirksomheten var sterk i slutten av det forrige hundreåret. Etter oppgaver fra folketellingene steg tallet på håndverkere i ti-året 1890—1900 fra 74 000 til 98 000, det vil si med en tredjedel. Etter 1900 førte reduksjonen av boligbyggingen til en nedgang i tallet på bygningshåndverkere. Men også på andre områder gikk håndverket tilbake mellom 1900 og 1910, fordi fabrikkindustrien kom til å fortrenge de gamle håndverksbedriftene. Det gjaldt særlig i klesvareindustrien, der skofabrikker og konfeksjonsfabrikker begynte å gjøre seg gjeldende. I tabell 14 er gjengitt tall for industribefolkningen fordelt på fabrikk-, håndverks- og småindustri i 1900 og 1910 etter folketellingenes inndeling. Av disse oppgavene går det fram at fabrikk-

Tabell 14. Industribefolkningens fordeling på håndverk og annen industri i 1900 og 1910.

	1900	1910
Fabrikkindustri	67 600	83 600
Håndverksindustri.....	99 200	83 500
Småindustri	56 400	53 200
I alt ¹⁾	223 200	220 300

¹⁾ Her er ikke med gruvedrift og anleggsvirksomhet. Byggevirksomhet er derimot med (under håndverksindustri).

industrien ble utvidd. Den nødvendige arbeidskraften har sannsynligvis i stor utstrekning kommet fra håndverket.

Under den store veksten i industrien fra 1910 til 1920 økte også sysselsettingen i håndverkene, slik at tallet på håndverkere i 1920 må ha vært betydelig høyere enn ved hundreårsskiftet (se tabell 15). Mellom 1920 og 1930 holdt tallet seg praktisk talt konstant.

Utviklingen ser ut til å ha gått i retning av at håndverkerne trekkes inn i fabrikkindustrien. Fra 1930 til 1946 økte tallet på fabrikkhåndverkere særlig sterkt. Denne stigningen kan i en viss utstrekning skyldes endringer i grupperingen, men det fant i disse årene sted en såvidt sterk vekst i bl. a. møbelindustrien at det meste av forskyvningen må antas å tilsvare de faktiske forhold.

Utviklingen har vært svært ulik i de forskjellige håndverksfagene. I noen fag har sysselsettingen økt sterkt, i andre har den gått sterkt tilbake (se tabell 16). Den sterkeste nedgangen viser tallene for sko-

Tabell 15. Yrkesbefolkningen i håndverksvirksomhet.

	Industri og håndverk inkl. bygge- og anleggsvirksomhet	Håndverkere i alt	Av disse: Selvstendige håndverkere	Ansatte	
				(a) Ved håndverksbedrifter	(b) Fabrikkhåndverkere
1900.....	246 000	92 000	37 700	48 300	(6 000)
1910.....	241 000	80 400	27 700	44 700	(8 000)
1920.....	308 800	102 300	38 400	52 000	11 900
1930.....	304 000	102 200	40 200	53 700	8 300
1946 ¹⁾	446 700	124 900	47 800	50 000	27 100
1950*).....	507 200	127 600	42 200	85 400	

*) Foreløpige tall. Jfr. merkn. til tabell 13.

¹⁾ Tallene for 1946 stemmer ikke med sumtallene fra Folketellingen 1946, hefte 6, s. 102—103. De viktigste forskjeller er at det i denne tabellen for å få tallene sammenliknbare med tidligere års tall ikke er tatt med elektrikere og kvinnelige håndverksarbeidere.

makere, garvere, bøkkere og gullsmeder. Den moderne fabrikkproduksjonen som for det meste ikke krever arbeidere med håndverksutdanning har her avløst de gamle produksjonsformene. I skredderyrket, som på mange måter står i samme stilling, har det vært en forholdsvis mindre nedgang. I snekker- og salmakeryrkene har det vært en sterk økning i tallet på håndverkere på grunn av veksten i trevare- og møbelindustrien, og på grunn av økningen i byggevirksomheten. I bygge-

Tabell 16. Tallet på håndverkere i enkelte håndverksfag.

	1910	1920	1930	1946
Slaktere og pøsemakere	1 800	2 200	3 100	3 200
Bakere og konditorer	5 400	5 200	6 900	7 300
Skomakere	10 800	8 900	7 600	6 300
Skreddere	5 100	5 300	4 800	4 600
Snekkere	12 700	22 800	22 200	38 000
Salmakere, tapetserere	1 400	1 800	1 900	3 000
Bøkkere	1 400	1 600	1 400	600
Garvere	1 100	1 200	1 000	300
Smeder	6 300	7 000	6 000	6 800
Gullsmeder	1 300	1 700	1 400	1 000
Murere	5 700	5 200	5 700	} 17 800
Tømmermenn, byggmestere	8 000	12 800	9 700	
Rørleggere.....	900	2 200	2 500	4 900
Malere	5 300	6 900	7 900	10 200

fagene har det vært forholdsvis sterkest stigning i tallet på rørleggere, et forhold som henger sammen med utviklingen av sentralvarmeanlegg og moderne sanitærutstyr.

(d) Forretningsvirksomhet.

Under fellesbetegnelsen forretningsvirksomhet har folketellingene samlet forskjellige næringer: varehandel, finansvirksomhet (vesentlig bank- og forsikringsvesen), forskjellig tjenesteyting for næringslivet og hotell- og restaurantdrift. På disse områdene har det vært en sterk utvidelse av virksomheten (se tabell 17). I varehandelen økte yrkesbefolkningen mellom 1900 og 1950 med 150 prosent. Bakgrunnen for dette er ikke minst den store økningen av vareproduksjonen. Effektiviteten i omsetningsleddene har økt, men neppe i samme utstrekning som i vareproduksjonen, og yrkesbefolkningen i varehandelen har derfor steget forholdsvis sterkt. Dessuten har forskyvningene fra jordbruk og fiske til andre næringer ført til at produksjonen for eget bruk er gått tilbake, og at en større del av vareproduksjonen går gjennom omsetningsapparatet. Begge disse omstendighetene skulle føre til en økning i yrkesbefolkningen i varehandelen sett i forhold til hele yrkesbefolkningen.

Tabell 17. Yrkesbefolkningen i forretningsvirksomhet.

	Varehandel	Banker, forsikring m. v.	Hotell- og restaurantdrift	I alt
1900	¹⁾ 53 000	5 100	10 500	68 600
1910	¹⁾ 62 100	6 300	12 100	80 500
1920	86 800	15 000	17 300	119 100
1930	109 600	16 700	19 500	145 800
1946 ²⁾	³⁾ 122 800	20 100	22 400	165 300
1950 ⁴⁾	⁴⁾ 128 000	⁴⁾ 25 700	⁴⁾ 23 300	177 000

*¹⁾ Foreløpige tall. Jfr. merknad til tab. 13.

¹⁾ Korrigert etter omgruppering i 1920.

²⁾ Grupperingen i 1946 svarer ikke helt til tidligere gruppering.

³⁾ 1950-gruppering unntatt sjåførere og auksjonsforretninger.

⁴⁾ God sammenliknbarhet med tidligere tellinger, men ikke fullstendig.

Utviklingen i de forskjellige grener i varehandelen kan vanskelig følges på grunnlag av folketellingene selv etter 1920. Vi skal derfor bare undersøke nærmere hvordan yrkesbefolkningen i varehandelen har fordelt seg på forskjellige typer av virksomhet. Det som kanskje i første rekke har interesse er fordelingen på engros- og detaljhandel. Denne kan ikke følges lengre tilbake enn til 1920 og da bare for personer i selvstendig virksomhet.

Av tabell 18 går det fram at det er i detaljhandelen tallet på bedrifter (selvstendige handlende) har økt sterkest, både relativt og absolutt. Tallet på grossister gikk ned mellom 1930 og 1950. Dette kan til en viss grad skyldes at en større del av omsetningen er gått over på bedrifter organisert som aksjeselskap eller andelslag.

Tabell 18. Enkelte grupper av yrkesbefolkningen i varehandel.

	1920	1930	1946	1950*)
<i>Selvstendige:</i>				
Detaljhandlere	17 400	22 500	26 500	1) 26 000
Grossister	3 300	3 700	2 600	2) 2 800
Agenter, kommisjonærer	3 000	4 900	3 100	2) 2 800

*) Foreløpige tall.

1) 1950-gruppering med unntak av auksjonsforretninger.

2) Her er nyttet 1950-gruppering, som dog ikke avviker vesentlig fra 1930-grupperingen

Økningen i tallet på yrkesutøvere i hotell- og restaurantdriften mellom 1900 og 1950 til over det dobbelte henger sammen med endringer i sammensetningen av folks forbruk. Med den stigende levestandarden er restaurantbesøk blitt mer alminnelig, og forbrukerne nytter en større del av inntektene til reiser enn tidligere¹⁾. Økningen i turisttrafikken gir også en del av forklaringen på utvidelsen av virksomheten i denne næringen.

(e) Samferdsel.

Økningen av yrkesbefolkningen i samferdselsnæringene har gjort seg gjeldende både i den innenlandske transporten og i utenriksfarten, men mest i den første. I sjøfarten, som for det aller meste er utenriksfart, økte sysselsettingen med bare om lag 30 pct. mellom 1900 og 1950.

Tabell 19. Yrkesbefolkning i transportvirksomhet.¹⁾

	Transport- virksomhet i alt ²⁾	Sjøfart	Jernbane og sporveier	Post, tele- fon, telegraf og radio	Alminnelig land- transport	Luft- transport
1900.....	68 700	41 500	5 000	4 300	15 900	–
1910.....	73 900	39 300	7 200	6 300	18 800	–
1920.....	91 800	33 500	16 400	13 800	26 200	–
1930.....	108 400	46 600	15 400	12 300	31 900	–
1946 ³⁾	142 700	48 800	27 200	20 200	43 400	1 100
1950*).....	159 200	57 900	24 300	21 200	50 900	1 600

*) Foreløpige tall.

1) Omfatter også transportarbeidere utenom samferdselsnæringen (vesentlig under «Alminnelig landtransport»). På grunn av enkelte mindre forskjeller i grupperingen avviker sumtallene noe fra tallene for samferdsel i tabell 7.

2) Omfatter også los-, fyr- og havnevesen.

3) Tallene for 1946 er ikke helt jamførbare med tidligere tall.

Både for skipsfarten og for jernbanedriften er det mulig å følge veksten i produksjonen.²⁾ Det er derfor ikke nødvendig å gå nærmere inn på utviklingen av sysselsettingen i disse grenene av transport-

1) Se kapittel 12.

2) Se kapittel 7.

virksomheten her. For landtransporten ellers er produksjonsutviklingen lite kjent, og det er derfor tatt med enkelte tall fra folketellingene for å kaste lys over den omlegging som har funnet sted (se tabell 20).¹⁾

Biltrafikken begynte for alvor å fortrenge hestekjøringen i landtransporten omkring 1920. Ennå mellom 1910 og 1920 var det en viss oppgang i tallet på hestekjørere, men fra 1920 har det avtatt; allerede i 1930 var tallet på sjåførere langt høyere, og i 1946 var hestekjøringen redusert til en ubetydelighet.

Tabell 20. Yrkesbefolkning i enkelte stillinger i landtransporten.

	1910	1920	1930	1946	1950 *)
Transportbedrifter.					
<i>Selvstendige.</i>					
1. Blleiere	1 500	5 300	11 200	}*) 11 900
2. Hesteiere	2 100	2 900	1 800	..	
<i>Arbeidere.</i>					
3. Sjåførere	(200)	1 100	5 500	9 000	} 12 000
4. Kjørere	2 400	1 500	400	
Andre bedrifter.					
<i>Arbeidere.</i>					
5. Sjåførere	2 700	6 200	} 13 000	13 600
6. Kjørere	6 100	2 900		
Arbeidere i alt.					
7. Sjåførere (3 + 5)	(200)	3 700	11 700	} 22 400	25 600
8. Kjørere (4 + 6)	1) 7 000	8 500	4 500		

*) Foreløpige tall.

1) Tallet for kjøpere i 1910 er trolig noe for lavt.

2) Selvstendige ved landtransport unntatt jernbane- og sporveisdrift.

I landtransporten har bedriftene gjennomgående vært små. Det forholdsvis store antallet selvstendige viser dette (se tabell 20). I transportbedriftene har det vært små endringer i forholdet mellom tallet på ansatte og tallet på selvstendige, trass i den store tekniske omleggingen som har foregått.²⁾

¹⁾ Ved folketellingene har en tidligere regnet alle transportarbeidere med under samferdsel uansett hva slags bedrifter de var ansatt i. Ved overgangen til en mer konsekvent næringsgruppering i 1950 ble bare personer ansatt i transportbedrifter tatt med under samferdselsnæringen. I denne framstillingen har det imidlertid vært nødvendig å nytte den tidligere grupperingsmåten.

²⁾ Det er vanlig at bedriftene i forskjellige næringer dekker en stor del av sine transportbehov selv. Noen fullstendig oversikt over hvor alminnelig dette er kan vi ikke få av tallene for sysselsatte, fordi mange mindre bedrifter har bil og utfører en del av sin egen transport uten å sysselsette folk spesielt for transportarbeid.

(f) Immateriell virksomhet.

Under fellesbetegnelsen immateriell virksomhet er det ved folketellingene (til og med 1946) samlet en rekke yrker av til dels nokså forskjellig art. En stor del av de sysselsatte i immateriell virksomhet er i offentlig tjeneste. Yrkesbefolkningen i offentlig virksomhet er det gjort rede for i en annen sammenheng¹⁾, og den skal derfor ikke omtales nærmere her.

Det er særlig to former for tjenesteyting med blandet offentlig og privat virksomhet som i løpet av de siste årene har fått stor betydning for den samlede sysselsettingen, nemlig undervisningsvirksomheten og helsestellet. Undervisning, sammen med pressevirksomhet og forskjellig kunstnerisk virksomhet, sysselsatte i 1950 nesten tre ganger så mange personer som ved hundreårsskiftet, og i helsestellet har yrkesbefolkningen økt til det fem- til seksdobbelte i det samme tidsrommet. I begge disse yrkesgruppene har den offentlige virksomheten økt sterkere enn den private.

Tabell 21. Yrkesbefolkning i undervisning og helsestell.

	Undervisning, vitenskapelig og kunstnerisk virksomhet			Helsestell		
	I alt	Offentlig	Privat	I alt	Offentlig	Privat
1900	(13 300)	(8 400)	(4 900)	(5 600)	(3 000)	(2 600)
1910	16 200	10 600	5 600	7 300	3 500	3 800
1920	21 700	15 500	6 200	10 500	5 200	5 300
1930	26 000	18 700	7 300	16 300	7 600	8 700
1946 ¹⁾	33 700	23 000	10 700	28 800	19 400	9 400
1950* ¹⁾	(36 000)	(27 000)	(9 000)	(32 000)	(23 000)	(9 000)

*) Foreløpige tall.

¹⁾ Fordelingen på offentlig og privat virksomhet er delvis beregnet.

Folketellingenes tall viser at det har vært sterk utvidelse av virksomheten i alle grener av undervisningen — unntatt for huslærere og guvernanter, en undervisningsform som er i ferd med å forsvinne (se tabell 22). I absolutte tall er det folkeskolen som har hatt den største økningen i lærertallet, men i prosent har den vært sterkere både i den alminnelige høyere undervisningen og i den faglige undervisningen.

Behovet for lærere blir påvirket av størrelsen på de årskull som går gjennom skolealderen. Men dessuten har det vært en stigende tendens i behovet på grunn av undervisningstidens forlengelse og de økte kravene til undervisningens kvalitet. Utviklingen av produksjonsforholdene har stilt økte krav til fagopplæring, men har samtidig gjort det nødvendig å utvide både grunnskolen og den alminnelige høyere undervisningen.

¹⁾ Se kapittel 9, særlig tabell 56.

Tabell 22. Yrkesbefolkning i enkelte stillinger i undervisningsvirksomhet.

	Professorer, dosenter m. v. v. universiteter og høyskoler	Lektorer, adjunker m. v. ved høyere almen-skoler	Lærere ved folke- og framhalds-skoler	Handels- og fagskole-lærere	Huslærere og guvernanter
1900	120	(900)	(7 600)	(500)	4 800
1910	160	(1 000)	(9 100)	(700)	390
1920	180	1 700	11 400	1 300	250
1930 ¹⁾	230	1 500	13 200	1 100	170
1946 ¹⁾	310	2 700	13 100	2 000	40
1950 ¹⁾	810	2 700	14 300	2 100	(7)

¹⁾ Foreløpige tall. Tallene omfatter fagfunksjonærer ved de enkelte grupper. Ved universiteter og høyskoler er en del rene forskerstillinger med.

I helsestellet har det vært en relativt sterk økning i tallet på leger, tannleger og veterinærer. I absolutte tall betyr disse stillingene imidlertid lite. Det er sykepleierskene som utgjør hovedtyngden i gruppen. Av sykepleiere i alt (mannlige og kvinnelige) var det i 1900 bare 2200, mens tallet i 1946 var kommet opp i 16 300 (hvorav ca. 14 000 ved sykehus). Det vil si at av hele økningen i tallet på sysselsatte i helsestellet (fra 7600 til ca. 32 000, altså en økning på vel 26 000) falt over halvparten på dette ene yrket.

(g) Ervervsmessig husarbeid.

Husarbeidet, og særlig hushjelparbeidet, står på mange måter i en særstilling som yrke. Det krever liten eller ingen fagutdannelse, og særlig arbeidet som hushjelp søkes mest av yngre kvinner før de gifter seg eller går over i andre yrker.¹⁾ Tilgangen på arbeidskraft til hushjelpyrket vil derfor i stor utstrekning være avhengig av størrelsen av aldersklassene 15—25 år og ekteskapshyppigheten i disse. Men den vil også være avhengig av hvilke ervervsmuligheter som byr seg på andre felter. Arbeidet som hushjelp i private hjem blir av mange betraktet som et yrke de bare vil søke til når mulighetene er dårlige for annet arbeid. Tallene viser tydelig at endringene i ervervsmulighetene på andre områder slår sterkt ut i søkingen til husarbeidet.

Fra 1900 til 1910, da sysselsettingsmulighetene i andre næringer ikke var særlig gode, økte tallet på hushjelper noe (se tabell 23). Den relative økningen var likevel ikke stort større enn for yrkesbefolkningen i alt. Mellom 1910 og 1920 derimot gikk tallet på hushjelper betydelig ned enda tallet på kvinner i alderen 15—24 år økte med over 35 000. Fra 1920 til 1930 derimot økte tallet på hushjelper med hele 20 000. Tallet på kvinner i aldersklassene 15—24 år gikk bare

¹⁾ I 1930 var iflg. folketellingen nesten to tredjedeler av gruppen «tjenestepiker» under 26 år. I gruppen «husarbeid for fremmede» i alt var nokså nøyaktig halvparten under 26 år.

Tabell 23. Yrkesbefolkning i husarbeid.

	Fast husarbeid for private				Ren- gjørings- hjelp, dag- hjelp m. v.	Hus- bestyrer- inner og tjenere på anstalter
	Hus- bestyrer- inner	Hushjelp				
		hos gård- brukere	hos andre	i alt		
1900.....	7 600	23 800	49 700	73 500
1910.....	15 500	79 400	(14 000)	..
1920.....	14 300	18 100	46 300	64 400	12 600	4 900
1930.....	16 400	19 400	65 000	84 400	13 700	5 300
1946.....	9 400	12 100	40 600	52 700	16 500	9 000
1950 ¹⁾	11 100	²⁾ 8 900	23 100	32 100	..	³⁾ 12 300

¹⁾ Foreløpige tall.

²⁾ Omfatter også hushjelp hos småbrukere (tidligere under «hushjelp hos andre»).

³⁾ Husbestyrerinner og hushjelpere utenom private husholdninger. Tallet er muligens noe for stort for sammenliknbarhetens skyld.

opp med knapt 2000, men på grunn av den lave giftermålshyppigheten i andre halvdel av 1920-årene økte tallet på ugifte kvinner i alderen 15—24 år med nesten 8000. Dette svarer til mindre enn halvparten av økningen i tallet på hushjelpere. Vanskene med å få annen sysselsetting må således ha vært avgjørende for den store oppgangen i dette ti-året. Fra 1930 til 1950 gikk sysselsettingen i hushjelpyrket derimot kraftig tilbake. Endringene i aldersstrukturen, ekteskaphyppigheten og sysselsettingsforholdene virket da i den samme retningen. Tallet på ugifte kvinner i alderen 15—24 år gikk ned med om lag 61 000, tallet på hushjelpere med 52 000. Tilbakegangen i den kvinnelige arbeidskraften under 25 år slo således i første rekke ut i en nedgang i tallet på hushjelpere. Det har også virket på tilgangen til hushjelpyrket at en større del av kvinnene under 20 år har søkt videregående utdanning av forskjellig slag.¹⁾

I den samme perioden fant det sted en viss oppgang i tallet på rengjøringshjelp m. v. og på kvinner med husarbeid på anstalter, men den svarte bare til en liten del av nedgangen i tallet på hushjelpere hos private.

I løpet av perioden fra 1930 til 1950 foregikk det på denne måten en fullstendig omlegging av de yngre kvinners yrkesforhold. Hushjelpyrket var i 1930 av større betydning for sysselsettingen i Norge enn f. eks. hele fiskerinæringen. Det sysselsatte da nesten 7 pct. av yrkesbefolkningen i alt. I 1950 ga det ikke sysselsetting til mer enn vel 2 pct. av yrkesbefolkningen.²⁾ I 1930 var over en femtedel (22 pct.) av alle kvinnelige yrkesutøvere hushjelpere, mens mindre enn en tiendedel (9 pct.) i 1950 hørte til i hushjelpyrket.

¹⁾ Ved folketellingen i 1946 oppga nesten 20 pct. av kvinnene i alderen 15—19 år at de var elever, mens tallet i 1930 bare var vel 7 pct.

²⁾ For hushjelpere hos andre enn gårdbrukere var det en nedgang fra 5.3 til 2.5 pct. av yrkesbefolkningen.

Kapitel 4.

Krafttilgangen.

Vannkraften har fra gammel tid vært nyttet som drivkraft her i landet til drift av vannhjul og senere turbiner. Mye av den første fabrikkindustrien, som ble grunnlagt ved midten av det forrige hundreåret, bygde på slik direkte utnyttning av vannkraften. Under den industrielle utviklingen ute i Europa ble imidlertid dampmaskinen den viktigste kraftmaskinen, og her i landet ble den tatt i bruk i større omfang etter midten av det 19. hundreåret.

Den tekniske utviklingen i slutten av det forrige hundreåret skapte også muligheter for å nytte ut vannkraften til framstilling av elektrisk kraft. De første norske elektrisitetsverker ble grunnlagt omkring 1890. Før hundreårsskiftet spilte imidlertid den elektriske kraften ennå en ubetydelig rolle i den norske energihusholdningen. Dens utvikling hører praktisk talt helt til det 20. hundreåret. Det samme gjør utviklingen av eksplosjonsmotoren, som har fått avgjørende betydning for utviklingen på mange områder, i første rekke i samferdselen.

Det er her gjort et forsøk på å følge veksten i tilgangen på kraft i den norske økonomien fra de viktigste kraftkildene, bortsett fra bunkers til handelsflåten og direkte anvendt vannkraft (se tabell 24). Et slikt forsøk må nødvendigvis gi rom for atskillig vilkårlighet og usikkerhet, men resultatene kan likevel være av en viss interesse.¹⁾

Den samlede krafttilgangen (utenom bunkers) har steget til bortimot det firedobbelte fra 1900 til 1950. Det ble i 1900 brukt en kraftmengde svarende til ca. 12 milliarder kilowattimer, mens tallet i 1950 var kommet opp i over 41 milliarder kilowattimer. Krafttilgangen har økt gjennom praktisk talt hele dette tidsrommet. Bare under de to verdenskrigene var det en flerårig nedgang. Veksten har imidlertid

¹⁾ Vilcårligheten ligger i valget av omregningsforhold mellom ulike kraftkilder. Det er her regnet med følgende tekniske ekvivalenstill:

1 kg kull, koks eller sinders = 4 kWh.

1 kg brenselolje eller bensin = 9.5 kWh.

1 m³ ved = 1100 kWh.

1 m³ torv = 500 kWh.

Disse omregningstillene er de samme som er nyttet av direktør J. Mørch i artikkelen «Vår energihusholdning», Elektroteknisk Tidsskrift, nr. 17, 1952. Direktør Mørch har vært så elskverdig å stille sitt tallmateriale til disposisjon for Byrådet.

Usikkerheten i beregningene kommer av at det mangler statistikk for elektrisitetsproduksjonen for de fleste år før 1930. Det mangler også oppgaver over direkte anvendt vannkraft og over produksjonen av ved og torv. For kull, koks og sinders og for flytende brensel er tilgangen kjent fra importstatistikken. Endringer i lagrene gjør at de importerte mengder ikke svarer nøyaktig til de anvendte mengder i de enkelte år, men over lengre tidsrom vil lagerendringene bli utjevnet.

Den beregningen som legges fram her avviker noe fra direktør Mørch's beregning når det gjelder tilgangen på elektrisk kraft før 1930. Ellers er det bare ubetydelige forskjeller mellom de to beregninger.

Utenom bunkers til handelsflåten er også direkte anvendt vannkraft holdt utenfor beregningene.

Tabell 24. Krafttilgangen.

	Kull, koks og sinders ¹⁾	Brensel- og lysolje m. v. ¹⁾	Bensin ¹⁾	Elektri- sitet ²⁾	Samlet krafttil- gang ³⁾	Forholdstall mellom krafttil- gangen og brutto- nasjonalprodukt i 1938-priser Kw.t.
	Mill. kw.t.	Mill. kw.t.	Mill. kw.t.	Mill. kw.t.	Mill. kw.t.	
1900.....	7 600	380	—	—	11 980	5.90
1901.....	7 065	447	—	53	11 565	5.57
1902.....	7 735	428	—	61	12 224	5.80
1903.....	7 645	561	—	98	12 304	5.89
1904.....	7 540	475	—	113	12 128	5.81
1905.....	7 565	418	—	159	12 142	5.77
1906.....	7 720	399	—	174	12 293	5.63
1907.....	8 745	418	—	227	13 390	5.87
1908.....	10 365	605	—	545	15 515	6.58
1909.....	10 480	599	—	726	15 805	6.59
1910.....	10 795	608	10	1 074	16 487	6.59
1911.....	10 935	675	10	1 278	16 898	6.49
1912.....	12 370	760	19	2 057	19 206	7.05
1913.....	12 415	751	10	2 201	19 377	6.76
1914.....	13 820	827	29	2 662	21 338	7.25
1915.....	15 475	532	67	2 829	22 903	7.40
1916.....	14 165	988	38	3 774	25 565	7.86
1917.....	6 130	485	67	3 948	17 230	5.76
1918.....	7 870	390	29	3 750	18 639	6.56
1919.....	8 955	998	133	3 738	18 224	5.23
1920.....	9 135	627	190	4 296	18 448	5.13
1921.....	5 330	637	209	4 712	14 888	4.68
1922.....	10 350	1 216	200	5 173	20 939	5.99
1923.....	10 825	1 169	276	5 090	21 360	5.94
1924.....	12 220	1 425	323	5 339	23 307	6.51
1925.....	11 875	1 406	352	6 126	23 759	6.35
1926.....	9 850	1 330	399	6 829	22 408	5.97
1927.....	13 370	1 444	475	6 497	25 786	6.61
1928.....	13 035	1 530	580	7 132	26 277	6.39
1929.....	14 880	1 834	732	7 442	28 888	6.50
1930.....	13 685	1 748	827	7 563	27 823	5.82
1931.....	12 120	2 043	836	7 000	25 999	5.90
1932.....	12 690	2 423	1 121	7 202	27 436	5.93
1933.....	13 175	3 173	931	7 250	28 529	6.03
1934.....	13 345	3 572	1 026	7 143	29 086	5.93
1935.....	14 050	3 050	1 321	7 838	30 259	5.88
1936.....	15 200	3 164	1 302	7 985	31 651	5.76
1937.....	17 310	3 563	1 587	8 326	34 786	6.07
1938.....	14 645	3 832	1 682	8 995	33 154	5.66
1939.....	17 805	4 095	2 347	9 546	37 793	6.15
1940.....	9 265	1 777	523	8 380	24 222	—
1941.....	6 805	931	827	8 206	22 714	—
1942.....	7 135	751	789	9 115	24 098	—
1943.....	8 545	836	646	10 457	26 890	—
1944.....	7 100	960	561	10 551	24 997	—
1945.....	5 620	1 283	352	9 345	22 332	—
1946.....	9 130	3 420	2 062	9 908	29 200	4.61
1947.....	11 900	6 821	2 195	10 632	35 783	5.01
1948.....	10 075	10 450	1 957	10 640	37 152	4.99
1949.....	8 725	9 852	2 613	13 069	38 062	4.90
1950.....	9 160	10 935	2 356	14 817	41 029	5.07

¹⁾ Oppgaver over importerte mengder finnes i Statistiske Oversikter 1948, tabell 118 og 119; og for de siste årene i Statistisk Årbok.

²⁾ Etter beregninger utført for nasjonalregnskapet 1900—1929 og etter elektrisitetsverksstatistikken (Statistiske Oversikter 1948, tabell 103 og Statistisk Årbok).

³⁾ Her er også regnet med ved og torv med tilsammen 4000 mill. kw.t i alle år unntatt 1916—17 og 1940—50. For 1916 og 1917 er innsatsen av disse brennstoffene anslått til 6600 mill. kw.t. For årene 1940—50 bygger beregningen på årlige produksjonsoppgaver.

KRAFTTILGANGEN.

Diagram 4. (Log. skala.) Den kraftmengde som nyttes i norsk økonomi ser ut til å ha steget til mellom det tre- og firedobbelte fra 1900 til 1950. Tilgangen på kull m. v., som tidligere spilte en dominerende rolle i vår krafthusholdning, steg sterkt i tiden fram til den første verdenskrigen, men viste etter en forbigående nedgang bare en svak stigningstendens i mellomkrigstiden. Etter 1945 har den vært relativt lav. Både importen av flytende brensel og produksjonen av elektrisk kraft har derimot for det meste steget forholdsvis sterkere enn den samlede krafttilgangen.

vært svært varierende. I perioder med sterk vekst i produksjonen har også krafttilgangen som en måtte vente økt sterkt, mens den har vokst langsommere i perioder med svak vekst i produksjonen. Fra 1900 til 1906 var det liten endring i den totale krafttilgangen. Fra 1906 til 1916 var det en økning på nesten 100 pct., fra omkring 12 milliarder til vel 23 milliarder kilowattimer. Importen av fast brensel i 1915 og 1916 var imidlertid så stor at en må regne med at det foregikk en økning av lagrene. Normalforbruket i disse årene var sannsynligvis omkring 20 milliarder kilowattimer mot 12 milliarder 10 år tidligere.¹⁾

I den første halvdel av 1920-årene lå ikke krafttilgangen stort høyere enn det normale omkring 1914. I oppgangsperioden i slutten av 1920-årene var det en viss stigning til 26—27 milliarder kilowattimer pr. år omkring 1930. Heller ikke i 1930-årene steg krafttilgangen særlig raskt. Den gikk opp til 33—34 milliarder kilowattimer pr. år i de siste årene før den andre verdenskrigen. Under krigen sank den på grunn av svikten i tilførselene utenfra til omtrent samme nivå som i begynnelsen av 1920-årene, men i etterkrigsårene har den steget betydelig over den normale tilgangen i slutten av 1930-årene.

Sammensetningen av krafttilgangen har på grunn av den tekniske utviklingen gjennomgått store endringer. Perioden fra 1905 og utover er kjent for den store vannkraftutbyggingen, men regnet om til kilowattimer falt det meste av økningen i krafttilgangen før den første verdenskrigen på kullene (med koks og sinders). I 1914 var krafttilgangen om lag 9 milliarder kilowattimer større enn i 1906, og av denne oppgangen skyldtes hele 6 milliarder kilowattimer økt bruk av kull. Flytende brensel spilte i denne perioden en svært liten rolle for energiforsyningen.

Innførselen av fast brensel nådde allerede i årene før den første verdenskrigen det nivå som den kom til å ligge på i hele mellomkrigstiden. Økningen i krafttilgangen fra 1920 til den andre verdenskrigen faller så å si bare på elektrisitet, olje og bensin. Etter den andre verdenskrigen har tilførselen av kull vært redusert til omtrent $\frac{2}{3}$ av mellomkrignivået, mens tilgangen på brenselolje, bensin og elektrisk kraft har steget desto sterkere. Tilgangen av brenselolje i 1950 var nesten det tredobbelte av hva den var i 1938 og 1946, og produksjonen av elektrisk kraft ble samtidig omtrent fordoblet.

Gjennom denne utvikling er kullenes betydning som kraftkilde blitt sterkt redusert. De ga 60—70 pct. av krafttilgangen (når den direkte anvendte vannkraft holdes utenfor) før den første verdenskrigen og knapt 50 pct. i 1930-årene, men bare 20 pct. i 1950. Elektrisiteten

¹⁾ Da vannkraft som ble anvendt direkte, ikke er tatt med i beregningen, kan tallene i denne perioden vise en noe for sterk stigning, idet elektrisk drift i en viss utstrekning kan ha avløst den direkte anvendte vannkraft.

som omkring hundreårsskiftet spilte en ubetydelig rolle for landets energihusholdning, dekket i 1950 omtrent 40 pct. av all anvendt kraft og brenseloljen omtrent 25 pct.¹⁾ Framveksten av elektrisitetsproduksjonen i de siste 50 årene er uttrykk for en omforming av produksjonsteknikken i vår økonomi. Den har åpnet veien for ny industriell virksomhet av forskjellig slag, men har også gjort det mulig å effektivisere produksjonen i næringslivet ellers. Utbyggingen av elektrisitetsforsyningen faller i forskjellige perioder med karakteristiske særpreg. Før 1916 var det storindustrien som ledet i utbyggingen. Det ble også produsert elektrisk kraft til belysning, i de større befolkningssentra, men en meget stor del av den økte tilgangen på elektrisk kraft skyldtes de elektrisitetsverker som industribedriftene bygde ut. Fra 1916 og utover kom det i gang en sterkere utbygging av kraftverk for den alminnelige elektrisitetsforsyningen. Mange kommuner gikk i disse årene inn for å bygge ut sine egne kraftverk.

I mellomkrigstiden gikk utbyggingen atskillig langsommere. Kullprisene sank forholdsvis hurtig til sitt tidligere nivå, og den elektriske kraftens stilling i konkurransen med kull eller koks ble vanskelig. Utviklingen av industrien gikk også langsomt i denne perioden, særlig fram til midten av 1930-årene. Etter 1946 har det vært en forsert utbygging av kraftverk både for den alminnelige elektrisitetsforsyningen og for storindustrien. Samtidig har behovet for kraft vært stadig stigende, slik at kapasitetsutnyttningen har vært uvanlig høy.

Det er ikke mulig på grunnlag av det statistiske materialet som foreligger å skille ut fra den totale krafttilgangen det som har vært nyttet direkte til forbruk, slik at den delen som har gått til innsats i produksjonen kan bli bestemt.²⁾ I tabell 24 er det derfor beregnet forholdstall mellom den samlede krafttilgangen og bruttonasjonalproduktet i 1938-priser. Disse tallene viser tilnærmet utviklingen av den kraftmengde (i kilowattimer) som har gått med til å skape en produktmengde til en verdi av 1 krone i 1938-priser. Dette forholdstallet viser, når en ser bort fra svingninger fra år til år som i stor utstrekning kan forklares ved lagerendringer for importert brensel, ingen avgjørende endringer i tidsrommet 1900—39. Gjennomsnittstallene for 5-årsperioder i tabell 25, som ikke blir særlig påvirket av lagerendringer, viser

¹⁾ Det er nødvendig å være merksam på at de prosenttallene som er referert her er avhengige av hvilke omregningstall som nyttes. Endringene i dem vil imidlertid være av samme relative størrelse uavhengig av omregningstallene.

²⁾ Etter nasjonalregnskapets oppgaver for 1948 gikk størstedelen av det importerte brenselet til våre innsats i produksjonen. Bare om lag 15 pct. ble forbrukt i private og offentlige husholdninger (se Nasjonalregnskap 1930—1939 og 1946—1951, tabell 41). Ved og torv gikk trolig for det meste til privat forbruk. Av produksjonen av elektrisk kraft i 1948 gikk 30 pct. til såkalt «annet forbruk», men bare en del av dette ble levert til forbruk i husholdninger. En skulle derfor kunne regne med at neppe mer enn en femtedel av hele krafttilgangen i 1948 ble nyttet til forbruk. Om dette forholdet har endret seg i avgjørende grad mellom 1900 og 1950 er det imidlertid vanskelig å avgjøre.

bare forholdsvis små endringer. De hadde en stigende tendens i tiden før den første verdenskrigen, da det ble bygd ut en rekke nye industrier med stort kraftforbruk i forhold til produktverdien. I mellomkrigstiden var forholdstallet imidlertid lavere enn i årene 1910—14; det holdt seg gjennomgående litt over nivået fra årene før 1905. I etterkrigsårene har det derimot vært uvanlig lavt.

Tabell 25. Forholdstall mellom krafttilgang og bruttonasjonalprodukt. Fem-års gjennomsnitt.

År	Kw.t. pr. krone av bruttonasjonal- produkt i 1938-priser
1900—04.....	5.79
1905—09.....	6.09
1910—14.....	6.82
1915—19.....	6.56
1920—24.....	5.65
1925—29.....	6.36
1930—34.....	5.92
1935—39.....	5.90
1946—50.....	4.92

Det er uvisst hvilken betydning mangelen på oppgaver over direkte anvendt vannkraft har hatt for utviklingen av dette forholdet. Hvis denne kraften i 1900 ennå var av vesentlig betydning må det ha funnet sted en nedgang i den anvendte kraftmengde pr. enhet av nasjonalproduktet før 1939. En viktig grunn til at endringene er små er at tallene ikke viser de utnyttede kraftmengder. De tekniske framstegene har i løpet av de siste femti årene ført til en betydelig forhøyning av virkningsgraden i kraftmaskineriet, særlig i dampmaskiner og dieselmotorer, men tall for de utnyttede kraftmengder lar seg vanskelig beregne. Når krafttilgangen ikke har steget i forhold til produktmengden, skyldes det imidlertid også at de tekniske framstegene i produksjonsmetodene ofte har gått ut på å spare kraft. Som et eksempel kan det nevnes at overgangen fra lysbuetmetoden til ammoniakketoden i den norske kvelstoffproduksjonen (i slutten av 1920-årene) reduserte kraftforbruket pr. tonn salpeter til bort i mot en fjerdedel.

Det forholdstallet mellom krafttilgang og produksjon som er beregnet her har imidlertid en alvorlig mangel. Tallene for krafttilgangen omfatter ikke handelsflåtens innkjøp av bunkers i utlandet, mens derimot produktet i skipsfartsnæringen er med i tallene for bruttonasjonalproduktet. Det foreligger ikke oppgaver over handelsflåtens bunkersforbruk slik at den samlede krafttilgangen til alle næringer kan beregnes. På grunnlag av foreliggende oppgaver kan en imidlertid regne

med at forholdet mellom krafttilgangen og produksjonen utenom handelsflåten har hatt omtrent samme utvikling som forholdstallet etter tabell 25¹⁾, men at det gjennomgående har vært 8—12 pct. høyere.

Kraftforbruket i handelsflåten må derimot ha økt forholdsvis sterkt. Et overslag over forbrukte mengder av de forskjellige drivstoffer i 1950 tyder på at utenriksflåten hadde et samlet kraftforbruk som svarte til hele 33 milliarder kilowattimer (etter de samme omregningstall som er nyttet i tabellen foran) eller om lag $\frac{3}{4}$ av krafttilgangen innenlands. Handelsflåtens kraftforbruk i 1900 var i forhold til dette nærmest ubetydelig; det kan løst anslås til mellom 1000 og 1500 mill. kilowattimer²⁾. Økningen i den totale krafttilgangen, når handelsflåtens brenselforbruk regnes med, blir da fra noe under 13.5 milliarder kilowattimer i 1900 til nesten 77 milliarder i 1950. Forholdstallet mellom krafttilgang inklusive bunkers og produktmengde (i 1938-priser) har økt fra 6.7 til 9.5 mellom 1900 og 1950³⁾, og har således gjennomgått en helt annen utvikling enn forholdet mellom krafttilgang og produktmengde innenlands.

¹⁾ For 1910 kan forholdstallet, når produktet i sjøfarten holdes utenfor, beregnes forholdsvis nøyaktig på grunnlag av oppgavene i «Nasjonalregnskap 1900—29». Resultatet av en slik beregning for årene 1910, 1930 og 1950 er gjengitt i tabellen nedenfor:

	Ekskl. sjøfart		Inkl. sjøfart	
	kWh	Relative tall	kWh	Relative tall
1910.....	7.17	100.0	6.59	100.0
1930.....	6.44	89.8	5.82	88.3
1950.....	5.49	76.6	5.07	76.9

²⁾ For flåten pr. 31. desember 1950 er det regnet med et årsforbruk på 460 000 tonn kull og 3 300 000 tonn olje. For 1900 kan kullforbruket anslås ved hjelp av tonnasetallet.

³⁾ Det er her ikke tatt hensyn til at en del av det som her er regnet som krafttilgang innenlands er leveringer av bunkers til utenlandske skip og derfor skulle være trukket fra. Denne posten er imidlertid neppe av større betydning.

Kapitel 5.

Veksten i produksjon og inntekt 1900—1950.

Det har gjennom hele tidsrommet 1900—1950 med unntak av enkelte kortere perioder, vært en stadig økning i produksjonsvolumet. Den kommer til uttrykk i firedoblingen av bruttonasjonalproduktet regnet i faste priser i dette tidsrommet. Økningen i produksjonsmengden har imidlertid foregått ujevnt, med sterk vekst i enkelte perioder og ubetydelig produksjonsøkning i andre. Dette går klart fram av tabellene, særlig tabell 29 som viser de årlige vekstprosentene for bruttonasjonalproduktet og bruttonasjonalproduktet pr. arbeidsdyktig person i forskjellige perioder.¹⁾ Det er derfor hensiktsmessig å behandle utviklingen i de forskjellige perioder hver for seg og forsøke å klarlegge bakgrunnen for vekstingene i produksjonsutviklingen.

Tiden før den første verdenskrigen.

Det 20. hundreåret begynte med store vansker for norsk økonomi, og i perioden fram til 1905 var produksjonsøkningen ubetydelig. Denne stagnasjonen må ses på bakgrunn av den økonomiske utviklingen i Norge i slutten av det forrige hundreåret. I den andre halvdel av 1890-årene fant det åpenbart sted en uvanlig sterk økning av produksjonen på en rekke forskjellige områder.

Ervervsbefolkningen økte mellom 1890 og 1900 med hele 100 000 personer eller omkring 12 pct. Denne økningen i ervervsbefolkningen var mye sterkere enn i tiden 1875—90 og i 10-året 1900—10. Når den ble så stor, kom det i første rekke av at utvandringen var forholdsvis liten. Gjennom utvidelsen av den økonomiske virksomheten hjemme ble det skapt mulighet for å sysselsette en stor del av den naturlige tilveksten i den arbeidsdyktige befolkningen.

De endringer som fant sted i sammensetningen av ervervsbefolkningen viser også at 1890-årene var en periode med rask økonomisk utvikling. Jordbruksbefolkningen gikk tilbake i absolutte tall, mens tallet på sysselsatte i industri og håndverk økte sterkt, slik at forholdet mellom disse to hovednæringene ble forrykket.²⁾ Flere viktige industrier gjennomgikk en sterk ekspansjon. Det gjaldt blant annet treforedlingsindustrien som fortsatte sin raske vekst fra 1880-årene.³⁾ Også i mange av hjemmemarkedsindustriene var produksjonsøkningen stor. Fordoblingen av innførselen av jernplater viser således at virk-

¹⁾ Data i tabellene her er hentet fra N. O. S. XI. 143. Nasjonalregnskap 1900—1929. For fullstendige tabeller med tall for hvert enkelt år vises til denne publikasjonen.

²⁾ Se tabell 7, s. 33.

³⁾ Handelsstatistikken viser en økning i eksporten av tremasse fra 181 000 tonn i 1890 til 308 000 tonn i 1900, av cellulose fra 21 000 til 85 000 og av papir fra 7000 til 47 000 tonn.

Tabell 26. Bruttonasjonalproduktet etter anvendelse i løpende priser.

	Årlig gjennomsnitt				
	Bruttonasjonalprodukt	Privat konsum	Offentlig konsum	Bruttoinvestering	Eksportoverskott
	Mill. kr.:				
1900—04	1 082	881	71	176	÷ 47
1905—09	1 228	976	74	213	÷ 36
1910—14	1 681	1 262	102	341	÷ 23
1915—19	4 439	3 146	301	1 084	÷ 91
1920—24	5 700	4 287	502	1 306	÷ 395
1925—29	4 613	3 407	378	835	÷ 8
1930—34	4 032	2 885	313	764	69
1935—39	5 402	3 593	402	1 298	109
1946—50	13 956	8 550	1 394	4 928	÷ 916
1900—05	1 085	882	71	175	÷ 43
1906—16	1 810	1 323	106	357	24
1917—20	5 807	4 251	418	1 598	÷ 460
1921—26	5 213	3 916	470	1 013	÷ 186
1927—30	4 299	3 135	348	832	÷ 16
1931—34	3 937	2 835	309	704	89
	Prosent:				
1900—04	100.0	81.4	6.6	16.3	÷ 4.3
1905—09	100.0	79.5	6.0	17.4	÷ 2.9
1910—14	100.0	75.1	6.0	20.3	÷ 1.4
1915—19	100.0	70.9	6.8	24.4	÷ 2.1
1920—24	100.0	75.2	8.8	22.9	÷ 6.9
1925—29	100.0	73.9	8.2	18.1	÷ 0.2
1930—34	100.0	71.6	7.8	18.9	1.7
1935—39	100.0	66.5	7.5	24.0	2.0
1946—50	100.0	61.3	10.0	35.3	÷ 6.6
1900—05	100.0	81.3	6.5	16.1	÷ 3.9
1906—16	100.0	73.1	5.9	19.7	1.3
1917—20	100.0	73.2	7.2	27.5	÷ 7.9
1921—26	100.0	75.1	9.0	19.4	÷ 3.5
1927—30	100.0	72.9	8.1	19.4	÷ 0.4
1931—34	100.0	72.0	7.8	17.9	2.3

somheten ved de mekaniske verksteder må ha økt sterkt. Innførselen av fast brensel ble også fordoblet fra 1890 til 1900. Byggevirksomheten var meget stor i 1890-årene, særlig i Oslo.

Veksten i produksjonen kulminerte ved hundreårsskiftet, og året 1900 ble avslutningen på høykonjunkturen. Ennå så sent som i 1905 var nasjonalproduktet pr. innbygger ikke kommet over 1900-nivået.

Sammensetningen av bruttonasjonalproduktet i årene etter 1900 var forholdsvis stabil. Fire femtedeler ble nyttet til privat forbruk, mens bare 15—17 pct. (regnet brutto)¹⁾ ble nyttet til investering.

¹⁾ Se kapittel 6, særlig tabell 37.

Tabell 27. Bruttonasjonalproduktet etter anvendelse i faste priser
(1938-priser).

	Bruttonasjonalprodukt (1) = (2) + (3) + (4) + (5)	Privat konsum (2)	Offentlig konsum (3)	Brutto- investe- ring (4)	Eksport- overskott (5)	Eksport (6)	Import (7)
Mill. kr.:							
1900	2 032	1 694	128	374	÷ 164	363	527
1905	2 103	1 723	130	348	÷ 98	452	550
1914	2 944	2 174	188	681	÷ 99	709	808
1916	3 252	2 610	200	743	÷ 301	759	1 060
1920	3 597	2 783	248	956	÷ 390	664	1 054
1926	3 753	2 745	306	717	÷ 15	938	953
1930	4 782	3 269	334	1 173	6	1 307	1 301
1934	4 901	3 312	354	995	240	1 355	1 115
1939	6 141	4 050	487	1 535	69	1 753	1 684
1946	6 334	4 187	777	1 755	÷ 385	957	1 342
1950	8 087	5 178	735	2 160	14	1 900	1 886
Relative tall:							
1900	100.0	100.0	100.0	100.0	-	100.0	100.0
1905	103.5	101.7	101.6	93.0	-	124.5	104.4
1914	144.9	128.3	146.9	182.1	-	195.3	153.3
1916	160.0	154.1	156.3	198.7	-	209.1	201.1
1920	177.0	164.3	193.8	255.6	-	182.9	200.0
1926	184.7	162.0	239.1	191.7	-	258.4	180.8
1930	235.3	193.0	260.9	313.6	-	360.1	246.9
1934	241.2	195.5	276.6	266.0	-	373.3	211.6
1939	302.2	239.1	380.5	410.4	-	482.9	319.5
1946	311.7	247.2	607.0	469.3	-	263.6	254.6
1950	398.0	305.7	574.2	577.5	-	523.4	357.9

Tabell 28. Bruttonasjonalprodukt i faste priser pr. innbygger m. v.
Relative tall.

	Bruttonasjonal- produkt (1)	Innbyggere i alt (2)	Innbyggere i alderen 18—64 år (3)	Brutto- nasjonal- produkt pr. innbygger i alt (4) = (1) : (2)	Brutto- nasjonal- produkt pr. innbygger 18—64 år (5) = (1) : (3)	Privat konsum pr. innbygger i alt (6)
1900	100.0	100.0	100.0	100.0	100.0	100.0
1905	103.5	103.5	103.7	100.0	99.8	98.3
1914	144.9	110.9	114.4	130.7	126.7	115.7
1916	160.0	113.1	118.0	141.5	135.6	136.3
1920	177.0	118.2	125.8	149.7	140.7	139.0
1926	184.7	123.9	135.9	149.1	135.9	130.8
1930	235.3	125.9	142.2	186.9	165.5	153.3
1934	241.2	128.9	151.2	187.1	159.5	151.7
1939	302.2	132.5	164.6	228.1	183.6	180.5
1946	311.7	140.1	176.9	222.5	176.2	176.4
1950	398.0	146.4	180.6	271.9	220.4	208.8

Tabell 29. Årlig prosentvis økning i bruttonasjonalproduktet og i bruttonasjonalproduktet pr. arbeidsdyktig person.

	Bruttonasjonalprodukt ¹⁾	Bruttonasjonalprodukt ¹⁾ pr. arbeidsdyktig person
1900—10.....	2.1	1.4
1910—20.....	3.7	2.1
1920—30.....	2.9	1.6
1930—39.....	2.8	1.2
1939—50.....	2.5	1.7
1900—1950.....	2.8	1.6
1900—05.....	0.8	—
1905—16.....	4.0	2.8
1900—1916.....	3.0	1.9
1916—20.....	2.6	0.9
1920—26.....	0.7	÷ 0.6
1926—30.....	6.2	5.1
1916—1930.....	2.8	1.4
1930—34.....	0.6	÷ 0.9
1934—39.....	4.6	2.9
1939—46.....	0.4	÷ 0.6
1946—50.....	6.3	5.8
1930—1950.....	2.7	1.4
1930—1950 ekskl. okkupasjonsårene.....	3.8	2.1

¹⁾ I faste priser.

Investeringsvolumet gikk ned etter hundreårsskiftet og var i årene 1902—05 til dels betydelig lavere enn i 1900. Når bruttonasjonalproduktet og det private forbruket ikke gikk ned, må det i første rekke ha sin grunn i den betydelige eksportøkningen som fant sted. Det var i perioden 1900—05 en oppgang i eksporten svarende til 90 mill. kroner i 1938-priser. Eksportprisene sank imidlertid i forhold til prisene på importvarer i den samme perioden, slik at økningen i eksportmengden ikke førte til en tilsvarende oppgang i landets samlede realinntekt.

Fra og med 1906 kom den norske økonomien inn i en vekstperiode som varte helt til 1916. Dette er den lengste sammenhengende vekstperioden i vårt lands nyere økonomiske historie. En viktig del av bakgrunnen for denne ekspansjonen var de tekniske landevinningene i slutten av det forrige hundreåret og begynnelsen av dette, som gjorde det mulig å nytte fossekraften til produksjon av elektrisk energi, og å utnytte elektrisiteten i forskjellig slags storindustri. Men også på en hel rekke andre områder var det store utvidelser av produksjonen. I de to første årene under den første verdenskrigen før forsyningsvanskene

BRUTTONASJONALPRODUKT I FASTE PRISER.

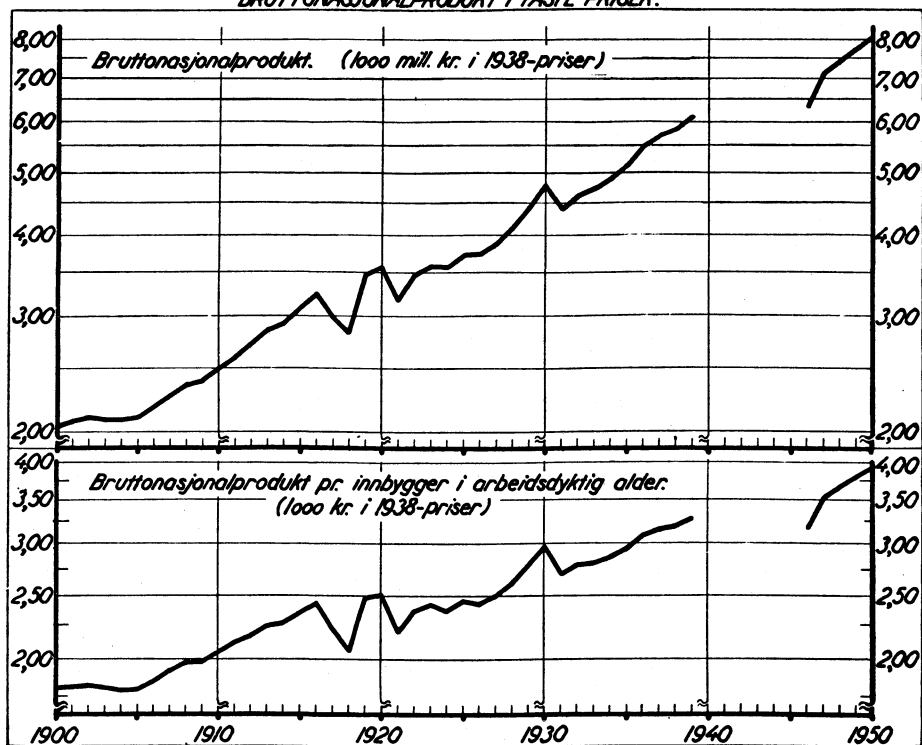

Diagram 5. (Log. skala.) Den samlede produksjonen i Norge økte mellom 1900 og 1950 til det firedobbelte. Veksten foregikk over lengre perioder forholdsvis jevnt, men den ble avbrutt av enkelte alvorlige tilbakeslag. Det var særlig under de to verdenskrigene vi fikk nedgang i produksjonen, men også de internasjonale konjunkturtilbakeslag førte til produksjonsnedgang, særlig i «kriseårene» 1921 og 1931.

Produksjonen pr. innbygger i arbeidsdyktig alder har steget relativt mindre enn den samlede produksjonen fordi den arbeidsdyktige befolkning har økt (se diagram 1). Særlig i mellomkrigstiden var det stor tilgang på ny arbeidskraft. Mens det etter krisene i 1921 og 1931 bare gikk relativt kort tid før den samlede produksjonen var på høyde med det tidligere toppnivået, tok det betydelig lengre tid før gjennomsnittsproduksjonen pr. arbeidsdyktig innbygger nådde opp igjen.

begynte å gjøre seg gjeldende for alvor, ga de krigførende makters etterspørsel direkte og indirekte grunnlag for en betydelig produksjonsøkning.

I perioden fra 1905 til 1916 steg bruttonasjonalproduktet med 55 pct. eller med 4 pct pr. år. Regnet pr. innbygger i arbeidsdyktig alder steg det med ca. 2.8 pct. pr. år. Disse årlige vekstratene er uvanlig høye for en så lang periode. Stigningen var forholdsvis jevn fra år til år, og den ble i det vesentlige gjort mulig gjennom den naturlige tilveksten til den voksne befolkningen. Stagnasjonen mellom 1900 og 1905 hadde ført til en viss arbeidsløshet, slik at det var noe ledig arbeidskraft til disposisjon i de første årene. Tallet på arbeidsløse i forhold til sysselsatte var imidlertid lavt sammenliknet med hva det

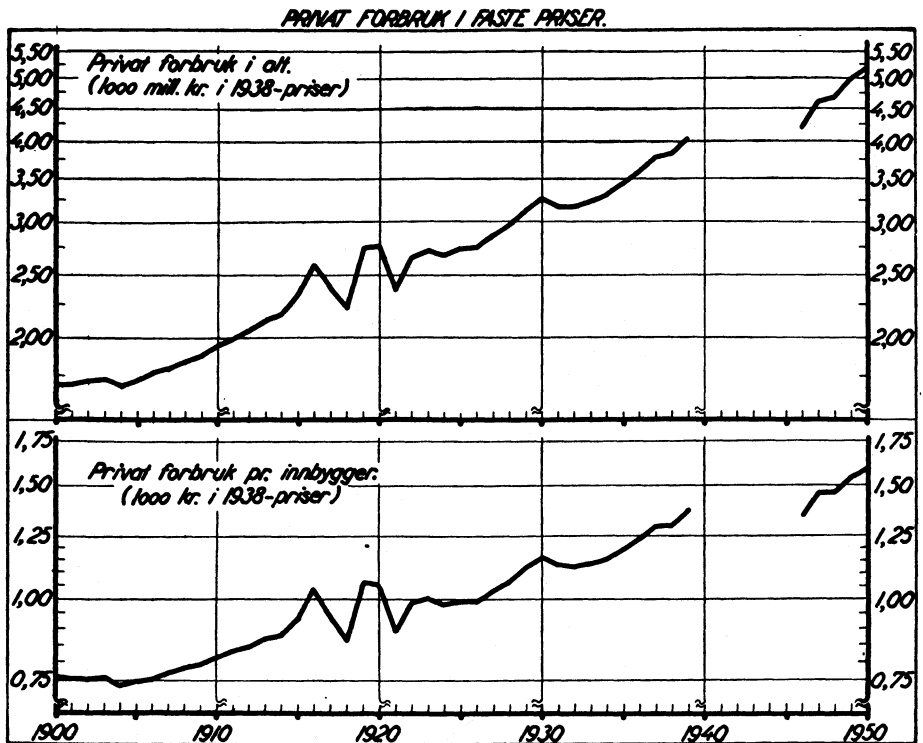

Diagram 6. (Log. skala.) Utviklingen av det private forbruket har stor likhet med utviklingen av nasjonalproduktet (se diagram 5), men stigningen har gjennomgående vært svakere. Dette gjenspeiler bl. a. det forholdet at en større del av bruttonasjonalproduktet etter hvert blir nyttlet til vedlikehold og utvidelse av kapitalutstyret.

kom til å bli under senere økonomiske stagnasjonsperioder. Dette kom i stor utstrekning av at utvandringmulighetene ennå var store. I årene mellom 1900 og 1910 svarte utvandringen til to tredjedeler av den naturlige tilveksten til den voksne befolkningen. Utvandringen var særlig høy fram til 1907. Deretter ble den redusert, men den var ennå på ca. 12 000 personer pr. år (i gjennomsnitt for årene 1908—14). Selv under denne sterke veksten i produksjonen var således den naturlige befolkningsøkningen i de voksne aldersklassene betydelig større enn tallet på personer som fant sysselsetting hjemme.

Sammensetningen av bruttonasjonalproduktet ble også endret under den sterke produksjonsøkningen. Investeringen økte forholdsvis sterkere enn det private og det offentlige forbruket. Mens det private forbruket i årene 1900—05 svarte til vel 80 pct. av bruttonasjonalproduktet, var det i 1913 og 1914 bare 73—74 pct. Bruttoinvesteringen derimot steg fra 15—16 pct. av bruttonasjonalproduktet i årene 1900—05 til vel 20 pct. etter 1910.¹⁾

¹⁾ Se ellers kapitel 6.

Når oppgangen i bruttoinvesteringen var mindre enn nedgangen i andelen til det private forbruket, kom det i første rekke av at importoverskottet ble redusert. Det var forholdsvis lite i årene 1913 og 1914¹⁾.

Mellomkrigstiden.

Under den første verdenskrigen oppsto det ikke avsetningsvansker og arbeidsløshet av større omfang. Men på grunn av forsyningsvansker, krigstap på handelsflåten og andre forhold som hang sammen med krigshendingene, sank bruttonasjonalproduktet fra 1916 til 1918. I 1919, det første fredsåret, var det igjen noe høyere enn i 1916. I årene 1916—19 ble åtte timers arbeidsdag gjennomført for industrien.

Etterat bruttonasjonalproduktet i 1920 hadde nådd et foreløpig høydepunkt, 77 pct. over nivået i 1900, kom den internasjonale konjunkturedgangen som sammen med omfattende arbeidskonflikter førte til et uvanlig lavt produksjonsnivå i 1921. I de følgende årene var produksjonen stigende igjen, men økningen gikk svært langsomt, og produksjonen kom ikke over 1920-nivået før enn i 1925. I slutten av 1920-årene kom det en kortvarig, men sterk oppgang som kulminerte i 1930. Deretter satte depresjonen i verdensøkonomien sitt preg på utviklingen her i landet, og først i årene 1934—39 var det igjen en oppgang av betydning i produksjonen.

En forholdsvis stor del av perioden 1920—39 kan altså sies å ha vært depresjonsår eller vanskelige år for norsk økonomi. Likevel viser hele perioden, når vi ser den under ett, en sterk vekst i produksjonen. På disse 19 årene steg bruttonasjonalproduktet med 70 pct. eller 2.8 pct. årlig. I mellomkrigstiden var således den årlige stigningsprosenten for bruttonasjonalproduktet nesten like høy som i perioden 1900—16, da den var 3 pct. pr. år. Bruttonasjonalproduktet pr. innbygger steg med $2\frac{1}{3}$ pct. pr. år, og denne stigningsraten er også praktisk talt den samme som i de første 16 årene av dette hundreåret. Det var i første rekke regnet pr. arbeidsdyktig individ at nasjonalproduktet i perioden fra 1920 til 1939 steg vesentlig svakere enn i perioden fra hundreårsskiftet fram til 1916.

Stigningen i bruttonasjonalproduktet pr. arbeidsdyktig person på vel 1.4 pct. pr. år (mot 1.9 pct. pr. år fra 1900 til 1916) i perioden

¹⁾ På grunn av de unormale pris- og forsyningsforhold kan fordelingen av bruttonasjonalproduktet i de første krigsårene vanskelig sammenliknes med fordelingen i årene fram til 1914.

1920—39 er uttrykk for den samlede virkningen av endringene i produksjonen pr. arbeider og i sysselsettingsprosenten for den arbeidsdyktige befolkningen. I enkelte næringer kan reduksjonen av normalarbeidstiden ha spilt inn, men det meste av denne gikk for seg før 1920¹⁾. Det foreligger imidlertid ingen årlige oppgaver for tallet på sysselsatte i mellomkrigstiden.

Da det i mellomkrigstiden fant sted en forskyvning slik at en mindre del av befolkningen i de arbeidsdyktige aldersklassene hadde yrke utenfor hjemmet, vil det ha sin interesse å se på utviklingen av bruttonasjonalproduktet pr. ervervende person. Da det ikke ble holdt noen folketelling i 1940, er det ingen oppgaver for yrkesbefolkningen ved slutten av mellomkrigsperioden. På grunnlag av størrelsen av yrkesbefolkningen i 1930 og utviklingen av sysselsettingen mellom 1930 og 1939 kan vi regne med at tallet på ervervende i 1939 var mellom 1 400 000 og 1 410 100. Dette gir en stigning i tallet på ervervende fra 1920 til 1939 på 23—24 pct., og sammenholdt med stigningen i bruttonasjonalproduktet på 70 pct. får vi en stigning i bruttonasjonalproduktet pr. ervervende person på litt under 40 pct. Dette svarer til

Tabell 30. Bruttonasjonalprodukt (i 1938-priser) og yrkesbefolkning i 1920, 1930 og 1939.

	1920	1930	1939
1. Bruttonasjonalprodukt. Mill. kr.	3 597	4 782	6 141
2. Yrkesbefolkning ¹⁾	1 139 300	1 230 400	1 410 000
3. Bruttonasjonalprodukt pr. ervervende person. Kr.	3 157	3 887	4 355
4. Relative tall for 3	100	123.1	137.9

¹⁾ For 1920 og 1930 er tallene fra folketellingene, for 1939 er tallet beregnet på grunnlag av opplysninger om utviklingen av sysselsettingen i 1930-årene etter N. O. S. XI. 109, Nasjonalregnskap 1930—39 og 1946—51, tabell 39.

en årlig stigning på nokså nøyaktig $1\frac{3}{4}$ pct., som er noe under den årlige stigningen i bruttonasjonalproduktet pr. arbeidsdyktig person i perioden fra 1900 til 1916. Veksten i produksjonen sett i forhold til økningen av den arbeidskraften som sto til rådighet for næringslivet var altså nesten like sterk i mellomkrigstiden som i førkrigstiden. Da er imidlertid hele yrkesbefolkningen regnet med, og ikke bare den delen som faktisk var sysselsatt. Det var ennå i 1939 en ganske stor arbeids-

¹⁾ Til dels kom disse endringene allerede før 1916 og kan ha gjort noe til å holde nede vekstprosenten for perioden 1900—16. De viktigste forskyvningene kom likevel i tiden 1916—20.

løshet, og produksjonen pr. sysselsatt arbeider har trolig steget en del mer i mellomkrigstiden enn i årene 1900—16.¹⁾)

Ved siden av den omfattende arbeidsløsheten kan kanskje de gjentatte vekslinger mellom stagnasjonsperioder og forholdsvis korte oppgangsperioder ha ført til en undervurdering av den økonomiske veksten i mellomkrigstiden. Det var en mangel på stabilitet i det økonomiske livet i mellomkrigstiden av langt mer alvorlig art enn før 1916. Det var også omfattende arbeidskamper og krisefenomener av finansiell art, som konkurser og banksammenbrott.

For å vise vekslingene i den økonomiske virksomheten i mellomkrigstiden er det nødvendig å følge utviklingen fra år til år. Som allerede nevnt sank produksjonen i de siste årene av den første verdenskrigen, men den gikk opp igjen i 1919 og 1920 til et nivå godt og vel på høyde med nivået i toppåret 1916. Særlig investeringsvolumet var stort; bruttoinvesteringen utenom lagerendring svarte i disse to årene til over en fjerdedel av bruttonasjonalproduktet. Når en tar med den beregnede lagerøkningen i 1919, som henger sammen med det store importoverskottet, blir bruttoinvesteringen hele 36 pct. av bruttonasjonalproduktet²⁾.

Verdensøkonomien var i disse årene inne i en høykonjunktur, som i stor utstrekning skyldtes den store aktivitet for å møte den store etter-spørsel etter verdenskrigen. Prisene var steget sterkt i forhold til før krigen både ute og i Norge. Men allerede forholdsvis tidlig i 1920 begynte et tilbakeslag i utlandet, og i løpet av høsten 1920 kom de første tegn til nedgang i den norske økonomien.

Da tendensene til nedgang først hadde begynt å gjøre seg gjeldende for alvor, gikk utviklingen svært raskt. Vanskene ble skjerpet ved at avkastningen i jordbruket og fisket var uvanlig lav. Produksjonen i skogbruket gikk ned på grunn av avsetningsvanskene for treforedlingsproduktene. Avvirkningen vinteren 1920/21 hadde vært uvanlig høy, men da avsetningen for treforedlingsproduktene ble dårligere, falt prisen på sliptømmer til det halve fra september 1920 til september 1921. Det ble derfor ikke satt i gang noe større hogging for salg høsten 1921. Mengden av tømmer avvirket til salg (bartrevirke) sank fra vel 8 mill m³ i 1920/21 til under 3 mill. m³ i 1921/22.

I industrien sank produksjonen både på grunn av avsetningsvanskene og fordi mange bedrifter ble trukket inn i de voldsomme arbeidskampene som foregikk dette året. Tallet på utførte årsverk i

¹⁾ Etter en beregning som er foretatt (se Morten Tuveng: «Arbeidsløshet og beskjeftigelse i Norge før og under krigen», Bergen, 1946) var tallet på arbeidsløse i 1939 i underkant av 60 000 i gjennomsnitt for året. Trekker en dette fra det beregnede tall for yrkesbefolkningen i tabell 5 og regner med at arbeidsløsheten i 1920 var ubetydelig får en som resultat at bruttonasjonalproduktet pr. sysselsatt steg med 44 pct. mellom 1920 og 1939, eller med bare litt under 2 pct. pr. år.

²⁾ Se ellers kapitel 6.

industrien sank fra 132 000 i 1920 til 91 000 i 1921¹⁾). Nedgangen i bygge- og anleggsvirksomheten, som under krigen og fram til 1920 lå på et høyt nivå, var forholdsvis enda sterkere. Tallet på årsverk i den private bygge- og anleggsvirksomhet som omfattes av statistikken, sank med omtrent en tredjedel.

Konjunkturedgangen i utlandet slo ut i de lave tallene for eksporten i 1921. Salget av tremasse sank til to tredjedeler og av cellulose og papir til under halvdel av 1920-nivået. Det mest alvorlige tilbakeslaget kom likevel for skipsfarten. Fraktindekser fra denne tiden tyder på at nivået for skipsfraktene i 1921 sank til en tredjedel av hva de hadde vært i 1920. I november 1920 var om lag 27 000 bruttotonn av den norske handelsflåten i opplag, men vel et halvår senere, i juli 1921, var det opplagt skip på 874 000 bruttotonn eller en tredjedel av hele flåten. Fraktfallet og opplegget førte til at fraktinntektene, etter fratrukk av driftsutgiftene i utlandet, også sank til omkring en tredjedel fra 1920 til 1921.

Nedgangen i prisene på verdensmarkedet ble fulgt av en prisnedgang her hjemme. Omfanget av prisfallet innenlands er vanskelig å klarlegge, fordi de forskjellige prisindeksene som er offentliggjort for denne tiden gir til dels nokså ulike inntrykk av prisutviklingen. Alle viser imidlertid en skarp nedgang. «Farmands» engrosprisindeks falt med omtrent en tredjedel fra årsgjennomsnittet for 1920 til årsgjennomsnittet for 1921. Den samme indeks viste under depresjonen etter 1900 et fall på bare omtrent 5 pct. fra 1900 til 1901. Dette gir et visst inntrykk av hvor voldsomme prisendringene var i begynnelsen av 1920-årene.

I årene fra 1921 av og helt fram til 1926 ble veksten i nasjonalproduktet svært langsom. Selv i 1926 var bruttonasjonaproduktet (målt i faste priser) pr. innbygger ikke høyere enn i 1920. En av de viktigste grunnene til at framgangen ble så langsom i denne perioden var trolig usikkerheten omkring prisutviklingen. Det ble ikke noe senere prisfall av samme omfang som fallet fra 1920 til 1921, men prisforholdene var gjennom mange år usikre på grunn av den pengepolitikken som ble ført. Denne politikken kom til å følge den linje å bringe kronen tilbake til det gamle omvekslingsforholdet med gull etter krigsårenes og de første etterkrigsårenes inflasjon. Dette innebar at engrosprisnivået måtte ned til omkring 160—170 pct. av førkrigsnivået, mens det i 1920 hadde vært oppe i 300—400 pct. Et synkende prisnivå vil imidlertid virke innskrenkende på investeringsvirksomheten. Usikkerheten ble økt ved at prisene etter fallet i 1921 steg noe igjen i 1923 og 1924, og at paripolitikken først ble satt effektivt i verk fra 1925 av. Brutto-

¹⁾ Dette gjelder bedrifter som kom inn under ulykkestrygden for industriarbeidere.

investeringen uten lagerendring lå i årene 1921—26 på 700 mill. kroner pr. år i 1938-priser, mens den i 1920 hadde vært 900 mill. kroner. Det var særlig investeringen i mer varige realkapitalgjenstander, bygninger og anlegg, som ble skåret ned. Da bruttoinvesteringen er av stor betydning for størrelsen av nasjonalproduktet og for dets vekst er det rimelig at produksjonsøkningen i disse årene var liten.¹⁾

Liksom i årene etter 1900 ble de virkningene nedgangen i bruttoinvesteringen hadde på sysselsetting og nasjonalprodukt motvirket av en økning i eksportmengden. Etter nedgangen i 1921 steg den nemlig betydelig over 1920-nivået. Den var i gjennomsnitt for årene 1922—26 om lag 820 mill. kr. i 1938-priser mot 660 mill. i 1920 og 700 mill. i 1914. Samtidig fant det imidlertid sted en sterk reduksjon av prisene på de varer og tjenester som ble eksportert. De var i 1926 under 40 pct. av eksportprisene i 1920, mens nedgangen i importprisene i det samme tidsrommet var noe mindre.

Først mot slutten av 1927 og i begynnelsen av 1928 kom det til en endelig avklaring i pengepolitikken. Den 1. mai 1928 ble kronen formelt gullfestet igjen. Den alminnelige innstilling var da at prisforholdene i framtiden ville være forholdsvis stabile. Dette i sammenheng med en mer omfattende internasjonal oppgangskonjunktur bidro til en økning av bruttoinvesteringen, som i årene 1928—30 var betydelig høyere enn tidligere i 1920-årene.

Produksjonsøkningen begynte forholdsvis tidlig i de to utenriksnæringene, skipsfart og hvalfangst, som i høyere grad enn næringslivet ellers kunne dra nytte av de forholdsvis gunstige internasjonale konjunkturer i den andre halvdel av 1920-årene. Handelsflåtens bruttotonnasje steg fra 2.9 mill. bruttotonn i 1926 til 3.9 mill. bruttotonn i 1930. Av denne stigningen på 1 mill. bruttotonn falt over 700 000 bruttotonn på tanktonnasjen. Også i hvalfangsten var det en ualminnelig sterk produksjonsøkning i denne tiden på grunn av overgangen til pelagisk fangst, og fra 1926/27 til 1929/30 ble produksjonen av hvalolje økt med over 150 pct.

Industrien var trolig den næring der produksjonsutviklingen ble sterkest hemmet av usikkerheten i prisforholdene i 1920-årene. Den fikk et tilbakeslag i 1926 og 1927 da kronestigningen foregikk, slik at den først i 1928 kom opp på samme nivå som i 1925. For den norske industriproduksjonen kan det derfor med en viss rett sies at tre års produksjonsøkning gikk tapt. I de siste årene fram til 1930 steg imidlertid også industriproduksjonen sterkt.

Fra 1926 til 1927 og fra 1927 til 1928 steg bruttonasjonalproduktet med omkring 4 pct. hvert av årene. Da industrien kom med i ekspansjonen ble veksten raskere, og fra 1928 til 1929 steg bruttonasjonal-

¹⁾ Se ellers kapitel 6.

produktet med over 9 pct., mens stigningen fra 1929 til 1930 ikke var fullt 7 pct.¹⁾ For hele 4-årsperioden var det en årlig stigning i brutto-nasjonalproduktet på over 6 pct., og i bruttonasjonalproduktet pr. arbeidsdyktig person på vel 5 pct. Dette er mer enn i noen annen periode av samme lengde med unntak av etterkrigsårene 1946—50.

Den kraftige, men korte oppgangsperioden i slutten av 1920-årene ble avbrutt av verdenskrisen i begynnelsen av 1930-årene. Det internasjonale tilbakeslaget gjorde seg ganske sterkt gjeldende ute i verden allerede i 1930, men ble først i 1931 merket for alvor her i landet. Forholdene i dette året kan på mange måter sammenliknes med forholdene i 1921. Også i 1931 ble avvirkingen i skogbruket redusert på grunn av salgsvanskene for treforedlingsprodukter, slik at hele avvirkingen av salgsvirke (bartre) sank fra 7.7 mill. m³ i 1929/30 til 4.6 mill i 1930/31 og 3.7 mill. i 1931/32. Dette skapte alvorlige økonomiske problemer for de deler av bygdebefolkningen som var knyttet til skogen. Også jordbruksbefolkningen kom i en vanskelig stilling på denne tiden, fordi gjeldsrenter og avdrag etter fallet i prisene la beslag på en uforholdsmessig stor del av gårdbrukernes og småbrukernes inntekter. I industrien kom det i 1931 til de mest omfattende arbeidskamper som landet har opplevd. Tallet på tapte arbeidsdager direkte som følge av konflikter var i alt 7½ millioner, og nesten 60 000 arbeidere var innblandet i konfliktene²⁾.

Skipsfarten opplevde ikke et tilsvarende fall i fraktene som i 1921, men det kom mye av at fraktene for alminnelige lasteskip ikke hadde vært særlig høye selv under oppgangen i slutten av 1920-årene. Fraktene for tankskip holdt seg forholdsvis bra oppe også i 1931, og en betydelig del av flåten seilte under langsiktige befraktningsavtaler. Depresjonen i verdensøkonomien skapte likevel store vansker også for skipsfarten, og tallene for opplagt tonnasje ble tredoblet fra 1930 til 1931³⁾.

Produksjonen i 1931 var uvanlig lav. Bruttonasjonalproduktet var i de følgende årene nesten på høyde med nivået i 1930, men først i 1934 steg det over dette. I disse depresjonsårene steg den arbeidsdyktige befolkningen sterkt. De årskull som trådte inn i arbeidsdyktig alder kom fra store fødselskull, og den oversjøiske utvandringen som

¹⁾ Det er i nasjonalregnskapet ikke tatt hensyn til de tap den norske økonomien led ved den utenlandske valutaspekulasjonen i forbindelse med kroneoppskrivningen. Presise overslag over dette foreligger ikke.

²⁾ For årene 1931—33 er det ikke utarbeidd statistikk over de utførte timeverk eller årsverk i hele den ulykkestrygdepliktige industrien slik som i tidligere år. Men i Statistisk Sentralbyrås produksjonsstatistikk er det tall for utviklingen av timeverkene i de større bedriftene (bedrifter med mer enn 12 000 timeverk pr. år). For disse bedrifter falt timeverkstallet fra 260 mill. i 1930 til 200 mill. i 1931. I de to neste årene lå det litt over 230 millioner.

³⁾ Selv da oppleggene var mest omfattende (april 1932) gikk de ikke opp i mer enn en fjerdedel av flåten (mot en tredjedel i juli 1921).

ennå i slutten av 1920-årene gikk opp i over 8000 personer pr. år, var fra og med 1931 helt bagatellmessig. Det fant sted en sterk stigning i den registrerte arbeidsløsheten. Etter den beregning som foreligger steg tallet på arbeidsløse personer i alt fra under 60 000 i gjennomsnitt i 1930 til over 100 000 i 1933¹⁾.

Bruttonasjonalproduktet holdt seg som nevnt under 1930-nivået bare fram til og med 1933, men bruttonasjonalproduktet pr. innbygger nådde på grunn av økningen i folkemengden først i 1934 opp på 1930-nivået. Når overvinnelsen av vanskene på mange måter gikk raskere i 1930-årene enn i 1920-årene, kan det delvis henge sammen at det ble valgt en annen pengepolitikk. I september 1931 opphevet Storbritannia gullinnløsningsplikten for pundet, og umiddelbart etter fulgte Norge og en rekke andre land med. Norge gikk noe lengre enn Storbritannia og fastsatte en omvekslingskurs mellom kroner og pund som var høyere enn før. Med dette fikk norske eksportører en større lønnsomhetsmargin, og dette kan ha spilt en betydelig rolle for overvinningen av depresjonen. Eksportmengden var, bortsett fra i 1931, ikke særlig lavere enn i 1930, mens importmengden derimot gikk ned, slik at importoverskottet ble avløst av et eksportoverskott.

Årene fra 1934 til 1939 viste en sterk oppgang for den norske økonomien. På fire år, fra 1935 til 1939, steg bruttonasjonalproduktet med 20 pct., eller bare noe svakere enn fra 1926 til 1930. Ekspansjonen i slutten av 1930-årene foregikk på en rekke områder. Om en ser på hovednæringene var den kanskje forholdsvis sterkest i skipsfarten. Handelsflåten økte med 800 000 bruttotonn, eller omkring 20 pct. fra 1935 til 1939, og på grunn av stigningen i fraktnivået ble de samlede fraktinntektene, etterat utgiftene i utlandet var trukket fra, mer enn fordoblet. Også industrien hadde en sterk vekst, og produksjonen for hele industrien under ett steg med vel 25 pct.

Bruttonasjonalproduktet i faste priser steg med om lag 25 pct. fra 1934 til 1939. Dette svarer til en årlig økning på 4.6 pct. Den årlige stigningen i bruttonasjonalproduktet pr. arbeidsdyktig person var imidlertid på grunn av den store tilgangen til de arbeidsdyktige aldersklassene bare 2.9 pct. (praktisk talt den samme som i perioden 1905—16).

Den sterke veksten i produksjonen i andre halvdel av 1930-årene henger ikke minst sammen med oppgangen i bruttoinvesteringen. Bygge- og anleggsvirksomheten kom da for første gang over nivået i årene 1917—20. Bruttoinvesteringen steg forholdsvis sterkere enn bruttonasjonalproduktet. Mens den i 1920-årene (etter 1921) ikke hadde vist noen tendens til økning i forhold til bruttonasjonalproduktet, men varierte mellom 16 og 20 pct. av dette, steg den til vel 25 pct. av bruttonasjonalproduktet i årene 1937—39. Det private forbruket, som

¹⁾ Se Tuveng: «Arbeidsløshet og beskjeftigelse».

i 1920-årene holdt seg omkring et gjennomsnittsnivå på 75 pct. av bruttonasjonalproduktet (mot om lag 80 pct. i de første ti årene av dette hundreåret) steg betydelig mindre enn produksjonen i 1930-årene, slik at det i årene 1937—39 bare svarte til vel 65 pct. Denne nedgangen i forbrukets andel av nasjonalproduktet henger bl. a. sammen med at prisutviklingen for konsumvarer og investeringsvarer var forskjellig. Den relativt svake veksten i forbruket sammenliknet med produksjonsvolumet går imidlertid klart fram av forskjellen i veksten for de to størrelser i faste priser. Mellom 1930 og 1939 steg forbruket i faste priser pr. innbygger med knapt 18 pct., mens bruttonasjonalproduktet pr. innbygger steg med 22 pct.

Den andre verdenskrigen og etterkrigsårene.

Under den andre verdenskrigen gikk produksjonen betydelig ned. Det foreligger ikke noe fullstendig nasjonalregnskap for disse årene, men på grunnlag av tidligere beregninger av nasjonalinntekten kan utviklingen av bruttonasjonalproduktet anslåes.¹⁾ Etter disse beregningene må bruttonasjonalproduktet i faste priser ha gått så sterkt ned i okkupasjonsårene at det i 1945 bare var vel tre fjerdedeler av bruttonasjonalproduktet i 1939. Bruttonasjonalproduktet i disse årene gir imidlertid ikke uttrykk for den vare- og tjenestemengde som sto til disposisjon for norske formål. En stor del av det ble lagt beslag på av okkupasjonsmakten. Okkupasjonskostnadene²⁾ utgjorde i 1940 nøyaktig en fjerdedel av bruttonasjonalproduktet og steg til vel 30 pct. i 1944. Både det private og offentlige forbruket og bruttoinvesteringen ble derfor redusert sterkere enn bruttonasjonalproduktet. Nedgangen gikk i første rekke ut over bruttoinvesteringen, som etter de foreliggende beregninger i gjennomsnitt for krigsårene var lavere enn kapitalslitet, slik at det fant sted en reduksjon av realkapitalen. Realkapitalen ble også redusert som følge av krigshandlinger, og omfanget av landets kapitalutstyr ved avslutningen av krigen var betydelig mindre enn i 1939.

Da krigen sluttet sto det imidlertid til rådighet betydelige likvide reserver i utlandet. Av utenriksflåtens fraktinntekter var det samlet opp et overskott på om lag 1 milliard kroner. Dessuten sto det til disposisjon vel 1½ milliard av forliserstatninger for norske skip som var gått tapt. De store likvide reserver gjorde det mulig å skaffe de nødvendige tilførsler av forbruksvarer og råstoffer til landet i løpet av forholdsvis kort tid, slik at produksjonen allerede i 1946 kom opp på

¹⁾ Materialet for en beregning finnes i «Nasjonalinntekten i Norge 1935—1943» (N. O. S. X. 102) og «Nasjonalregnskapet og nasjonalbudsjettet», særskilt vedlegg nr. 11 til statsbudsjettet 1945—46.

²⁾ Ikke medregnet ødeleggelse ved krigshandlinger.

1939-nivået. Nettoproduktet i enkelte næringer i etterkrigsårene i prosent av produksjonen i 1938 går fram av tabell 31.

*Tabell 31. Nettoproduktet i enkelte næringer 1946—1950¹⁾.
Relative tall. Nettoprodukt i 1938 = 100.*

	1946	1947	1948	1949	1950
Jordbruk	74	85	87	97	115
Skogbruk.....	81	89	91	106	88
Fiske	32	52	110	86	103
Hvalfangst	21	52	33	33	31
Bergverk	41	48	45	47	40
Industri	101	122	137	150	162
Bygge- og anleggsvirksomhet	138	160	147	168	178
Varehandel	108	125	126	137	147
Sjøtransport	50	69	88	99	109
Annen samferdsel	183	215	230	240	242

¹⁾ Etter Nasjonalregnskap 1930—39 og 1946—51 (N. O. S. XI. 109), tabell 36.

Veksten i etterkrigsårene kommer til uttrykk i en sterk stigning i bruttonasjonalproduktet. Fra 1946 til 1950 økte det med gjennomsnittlig 6.3 pct. pr. år, og bruttonasjonalproduktet pr. arbeidsdyktig person steg med nesten 5.8 pct. årlig. Den sterkeste produksjonsøkningen fant sted fra 1946 til 1947, men også fra 1947 til 1950 var det en betydelig årlig stigning i produksjonen. Bruttonasjonalproduktet pr. arbeidsdyktig person økte med 2.8 pct. pr. år i disse tre årene.

Veksten i produksjonen pr. arbeidsdyktig innbygger var større i årene 1946—50 enn i noen tidligere periode av samme lengde. En direkte sammenlikning mellom etterkrigsårene og ekspansjonsperiodene i mellomkrigstiden faller imidlertid vanskelig, fordi betingelsene for en vekst i produksjonen var svært forskjellige i mellomkrigstiden og i etterkrigstiden. I mellomkrigstiden var det stor arbeidsløshet, det sto alltid arbeidskraft til rådighet for en utvidelse av produksjonen. I etterkrigstiden har det derimot vært full sysselsetting helt siden 1946. I årene 1926—30, da bruttonasjonalproduktet pr. arbeidsdyktig person steg med vel 5 pct. pr. år, sank det gjennomsnittlige tallet på arbeidsløse fra 70 000 til 58 000. Denne nedgangen på 12 000 personer svarte til omtrent en tredjedel av oppgangen i den mannlige befolkningen mellom 18 og 64 år. Fra 1934 til 1939 var det også en nedgang i arbeidsløsheten, nemlig fra 99 000 til 58 000 personer, som svarte til over 50 pct. av oppgangen i tallet på menn mellom 18 og 64 år¹⁾. Tallet på sysselsatte i begge disse periodene steg således betydelig sterkere enn yrkesbefolkningen eller tallet på personer i de arbeidsdyktige alders-

¹⁾ De refererte tall for arbeidsløse er hentet fra det tidligere anførte arbeid av Tuveng.

Tabell 32. Bruttonasjonalproduktet i faste priser etter anvendelse, 1935—39 og 1946—50.

	Privat konsum	Offentlig konsum	Brutto- investering	Eksport- overskott	Brutto- nasjonal- produkt
Mill. kr. i 1938-priser:					
1935—39	3 741	405	1 386	140	5 672
1946—50	4 725	738	2 121	÷ 227	7 357
Prosent:					
1935—39	66.0	7.1	24.4	2.5	100
1946—50	64.2	10.0	28.8	÷ 3.1	100

klassene. Bruttonasjonalproduktet pr. sysselsatt person må følgelig ha gått relativt mindre opp enn bruttonasjonalproduktet pr. arbeidsdyktig person. I etterkrigstiden har forholdet derimot vært det motsatte; tallet på sysselsatte personer har økt mindre enn tallet på personer i de arbeidsdyktige aldersklassene.

På den andre siden tyder den uvanlig sterke produksjonsøkningen fra 1946 til 1947 på at det ennå i 1946 var en viss tomgang i produksjonen, blant annet på grunn av utilstrekkelige råstofftilførsler. En grunn til den sterke veksten i produksjonen etter krigen er også at vi forholdsvis raskt har kunnet nyttiggjøre oss de store tekniske framsteg som ble gjort i krigsårene.

Bruttoinvesteringen i årene fra 1946 til og med 1950 har i gjennomsnitt ligget på 35 pct. av bruttonasjonalproduktet, mens det høyeste den kom opp i før krigen var 25 pct. i slutten av 1930-årene. Når bruttoinvesteringen har vært så høy, er det blant annet fordi det har vært mulig å holde et betydelig importoverskott i årene etter krigen fram til 1950, blant annet på grunn av de likvide reservene som ble lagt opp ute under krigen, og på grunn av gaveleveringene under det europeiske hjelpeprogrammet (Marshall-hjelpen). Importoverskottet i prosent av bruttonasjonalproduktet har vært noe høyere enn et «normalt» importoverskott i perioden før den første verdenskrigen, da vårt næringsliv ble utbygd i rask tempo, men atskillig lavere enn i de første årene etter den første verdenskrigen.

Det private forbruket har i etterkrigsårene svart til en mindre del av bruttonasjonalproduktet enn i andre halvdel av 1930-årene, mens det har vært en viss oppgang i det offentlige konsumets andel.

Disse forskyvningene i forholdet mellom de forskjellige måter å anvende bruttonasjonalproduktet på er imidlertid påvirket av endringer i prisforholdene. I etterkrigsårene har prisene på investeringsvarer gjennomgående vært høyere i forhold til før krigen enn prisene på forbruksvarer. I tabell 32 er det derfor foretatt en sammenlikning av disponeringen av nasjonalproduktet vurdert i 1938-priser i andre halvdel av

1930-årene og i etterkrigstiden. Den viser at volumet av bruttoinvesteringen har steget i forhold til bruttonasjonalproduktets volum, men stigningen var noe mindre enn forskyvningen i vare- og tjenestebalansen.

Produksjonen ved hundreårsskiftet og i 1950.

I løpet av hele perioden 1900—50 økte bruttonasjonalproduktet målt i faste priser til det firedobbelte. Samtidig økte befolkningen i de arbeidsdyktige aldersklassene med 80 pct. Produksjonen pr. arbeidsdyktig person var derfor i 1950 bare 120 pct. høyere enn i 1900. (Se tabell 28.) Av forskjellige grunner¹⁾ økte imidlertid yrkesbefolkningen betydelig mindre enn befolkningen i de arbeidsdyktige aldersklassene. Tallet på personer med eget yrke ved folketellingene gikk bare opp med 53 pct. Produksjonen pr. yrkesutøver i 1950 var derfor 160 pct. høyere enn ved hundreårsskiftet. Dette svarer til en gjennomsnittlig årlig vekstrate på vel 1.9 pct.

Økningen i tallet på yrkesutøvere er imidlertid ikke et riktig uttrykk for økningen i den samlede arbeidsinnsatsen i produksjonen. Det har i tidsrommet 1900—50 foregått store endringer i den gjennomsnittlige arbeidstiden. Nøyaktigere kunnskap om disse forholdene har vi bare for personer i andres tjeneste innenfor visse næringer, i første rekke industri og handel. Utviklingen av arbeidstiden for selvstendige, som gårdbrukere, fiskere, håndverkere og handlende, er ikke kjent, men en viss reduksjon av den gjennomsnittlige arbeidstiden har trolig funnet sted for disse gruppene også.

I tiden før 1910 var den daglige arbeidstiden for industriarbeidere vanligvis 10 timer og mange steder ble det arbeidd enda mer. I løpet av de neste ti årene ble arbeidstiden i industrien jevnt over redusert til 8 timer pr. dag, og siden er de fleste andre yrker fulgt etter.²⁾

For arbeidere og funksjonærer kan en derfor regne med at den daglige arbeidstiden i gjennomsnitt i 1950 var redusert med 20 pct. i forhold til 1900.³⁾ Regner en med en reduksjon i den gjennomsnittlige arbeidstiden for hele befolkningen på 20 pct., og ser bort fra feriene, kommer en til at den samlede arbeidsinnsatsen målt i timeverk må ha økt med bare 22 pct. Dette gir en økning i produksjonen pr. timeverk på om lag 225 pct. Det svarer til en gjennomsnittlig årlig vekstrate på nesten 2.4 pct. På grunn av manglende opplysninger om arbeidstiden for selvstendige og om ferier og arbeidsløshet i 1900, må dette tallet

¹⁾ Se kapitel 3.

²⁾ Åtte timers arbeidsdag ble lovfestet for industrien i 1919, men var da allerede slått fast i tariffavtalene for de fleste industrigrener. I 1936 ble det ved lov fastsatt åtte timers dag for alle ansatte utenom visse grupper (jordbruk, skogbruk). For jordbruket ble arbeidstiden regulert ved lov i 1948 med åtte timers normalarbeidsdag. Se ellers kapitel 11.

³⁾ Dessuten var det i 1950 3 ukers ferie for arbeidere og funksjonærer, mens den største delen av disse gruppene ikke hadde ferie femti år tidligere.

bare betraktes som en antydning av størrelsesordenen på endringen i arbeidskraftens gjennomsnittsprøduktivitet.

Utviklingen mellom 1900 og 1950 har også ført til store forskyvninger i disponeringen av tilgangen på varer og tjenester. En mindre del av denne gikk til privat forbruk i årene 1946—50 enn i årene 1900—04, mens en betydelig større del gikk til bruttoinvestering. Det kan imidlertid være betenkelig å sammenlikne disse to periodene, fordi de representerer forskjellige konjunktursituasjoner. Perioden 1900—04 var en stagnasjonsperiode, og investeringen må derfor ha vært liten også etter den tids forhold. I tabell 33 er det derfor tatt med gjennomsnittstall for bruttonasjonalproduktets prosentfordeling etter anvendelse under høykonjunktoren i årene 1910—14. En sammenlikning av disse tallene med tallene for årene 1946—50 er bedre egnet til å kaste lys over langtidsendringen i disponeringen av den samlede tilgangen på varer og tjenester.

Tabell 33. *Bruttonasjonalproduktet etter anvendelse før den første og etter den andre verdenskrigen. Prosentfordeling.*

	Privat konsum	Offentlig konsum	Bruttoinvestering	Eksportoverskott
A. Løpende priser:				
1900—04.....	81.4	6.6	16.3	÷ 4.3
1910—14.....	75.1	6.0	20.3	÷ 1.4
1946—50.....	61.3	10.0	35.3	÷ 6.6
B. Faste priser:				
1900—04.....	82.1	6.4	17.6	÷ 6.1
1910—14.....	75.5	5.8	22.9	÷ 4.0
1946—50.....	64.2	10.0	28.8	÷ 3.1

Også sammenliknet med årene 1910—14 viser etterkrigsperioden 1946—50 et forholdsvis lavt forbruk vurdert i løpende priser. Det private forbruket var bare 61 pct. av bruttonasjonalproduktet mot 75 pct. for årene 1910—14, mens bruttoinvesteringen var 35 pct. mot 20 pct. før den første verdenskrigen. Tallene for fordelingen av bruttonasjonalproduktet vurdert til løpende priser er imidlertid påvirket av den aktuelle prissituasjonen. Denne har i etterkrigsårene på mange måter vært ekstraordinær; bl. a. har prisene på forbruksvarer vært holdt nede ved forskjellige midler, mens prisene på investeringsvarer i større utstrekning har fått stige. En sammenlikning av prosentfordelingen for bruttonasjonalproduktet i 1938-priser i årene 1910—14 og 1946—50 vil derfor gi et mer tilfredsstillende uttrykk for forskyvningene i disponeringen av vare- og tjenestevolumet. Også ved denne sammenlikningen viser det private forbruket i prosent av bruttonasjonalproduktet en betydelig nedgang; oppgangen i bruttoinvesteringene i prosent av brutto-

nasjonalproduktet blir derimot forholdsvis beskjedent. Dette henger i første rekke sammen med at importoverskottet vurdert til 1938-priser i årene 1946—50 var mindre enn importoverskottet vurdert til løpende priser. Det offentlige forbruket derimot viser omtrent samme økning i forhold til nasjonalproduktet i 1938-priser som i løpende priser.

Bruttonasjonalproduktet etter næringer.

Det ville vært av stor interesse å få klarlagt de forskjellige næringerens bidrag til nasjonalproduktet til forskjellige tider. Før 1930 foreligger det imidlertid bare tall for fordelingen av bruttonasjonalpro-

Tabell 34. Bruttonasjonalproduktet etter næringer i løpende priser. Prosenttall.¹⁾

	1910	1930	1950
	Pct.	Pct.	Pct.
Jordbruk	13.6	7.4	7.5
Skogbruk og jakt	5.5	3.6	2.6
Jordbruk og skogbruk m. v. i alt	19.1	11.0	10.1
Fiske m. v.	3.3	2.0	2.1
Hvalfangst	1.1	3.6	1.5
Fiske og fangst i alt	4.4	5.6	3.6
Bergverksdrift	1.2	0.9	1.0
Industri	21.0	22.8	29.5
Bygge- og anleggsvirksomhet	2.8	3.7	7.0
Kraft- og vannforsyning	1.0	2.7	2.5
Industriell virksomhet i alt	26.0	30.1	40.0
Varehandel ²⁾	16.1	13.9	13.5
Banker, forsikring og sosialtrygd	1.5	3.0	1.7
Forretningsvirksomhet i alt ³⁾	17.6	16.9	15.2
Sjøtransport	8.2	7.6	10.5
Annen samferdsel	3.0	5.1	5.3
Samferdsel i alt	11.2	12.7	15.8
Offentlig administrasjon og forsvar	1.5	2.0	2.4
Offentlig og privat tjenesteyting	3.7	6.0	5.3
Personlige tjenester ⁴⁾	5.7	4.6	3.1
Forretningsbygg og boliger	9.2	10.2	3.5
Bruttotjenesteyting av offentlig forbrukskapital	0.7	0.9	1.0
Korreksjon	0.9	—	—
Bruttonasjonalprodukt	100.0	100.0	100.0

¹⁾ For absolutte tall, se Nasjonalregnskap 1900—1929, tabell 18 og Nasjonalregnskap 1930—1939 og 1946—1951, tabell 3. For næringsgrupperingen, se Nasjonalregnskap 1930—1939 og 1946—1951, s. 74—76.

²⁾ Tallene for varehandel er usikre.

³⁾ Ved folketellingene har også hotell- og restaurantdrift vært regnet med til gruppen «Forretningsvirksomhet», og denne praksis er fulgt i kapitel 3. I denne tabellen er hotell- og restaurantdrift tatt med under «Personlige tjenester».

⁴⁾ Herav ervervsmessig husarbeid: 1910, 4,4 %; 1930, 2,9 %; 1950, 1,7 %.

duktet på næringer for året 1910. Verdien av produksjonen i de enkelte næringene i 1910 er ikke omregnet til 1938-priser. Det er derfor i første rekke prosentfordelingen av bruttonasjonalproduktet som har interesse (se tabell 34), men en må ved bruken av disse tallene være klar over at endringer i prisene kan ha spilt en til dels ganske stor rolle for endringene i de tallene en får for næringenes bidrag til nasjonalproduktet. Således er nedgangen i den delen av bruttonasjonalproduktet som er skapt i sektoren «Forretningsbygg og boliger» fra 10.2 pct. i 1930 til 3.5 pct. i 1950 i første rekke en følge av reguleringen av husleiene. Virkningen av dette er bl. a. at prosenttallene for de øvrige næringene under ett i 1950 er blitt høyere enn ved en beregning i f. eks. 1938-priser.

De viktigste trekk ved utviklingen er at jordbruket i 1930 og i 1950 leverte en betydelig mindre del av bruttonasjonalproduktet enn i 1910, og at industrien og bygge- og anleggsvirksomheten i 1950 leverte en betydelig større del enn tidligere. For varehandelen var også prosentdelen i 1930 og 1950 lavere enn i 1910, men for denne næringen er tallene så usikre at forskjellen neppe er utsagnskraftig.

Samferdselsnæringenes andel av nasjonalproduktet var derimot høyere i 1950 enn i 1910. Her kan imidlertid de ekstraordinært høye frakter i 1950 ha spilt en viss rolle for forskyvningen. For de andre næringene har det også vært betydelige forskyvninger. En legger særlig merke til nedgangen i den prosentdelen av nasjonalproduktet som faller på gruppen «personlige tjenester», den skyldes i første rekke nedgangen i tallet på personer sysselsatt med ervervsmessig husarbeid.

På grunn av de store endringer i prisforholdene mellom 1910 og 1950 er det imidlertid vanskelig å trekke noen slutninger med hensyn til endringene i sammensetningen av produksjonsmengden, og det har ikke vært mulig å foreta en tilfredsstillende omregning av tallene på grunnlag av faste priser.

Disponibel inntekt.

Den inntekt som står til disposisjon for private personer og bedrifter og for det offentlige i et bestemt år avviker vanligvis noe fra verdien av totalproduksjonen. Forskjellen kommer av inntektsoverføringene til og fra utlandet, som ordinært består av renter og dividender. Gjennom perioden 1900—50 har Norge stort sett vært et debitorland. Den disponible bruttoinntekt (dvs. den disponible inntekt inkl. kapitalitet) for Norge har derfor vært noe mindre enn bruttonasjonalproduktet over hele perioden med unntak av årene etter den andre verdenskrigen. Rentebelastningen var størst i begynnelsen av 1930-årene, og den disponible bruttoinntekten var da ikke fullt 2 pct. mindre enn bruttonasjonalproduktet. I årene etter den andre verdens-

krigen har den disponible inntekten på grunn av gaveleveringene fra utlandet for det meste vært noe høyere enn bruttonasjonalproduktet. Forskjellen var størst i 1950, da inntektsoverføringene regnet netto ga landet en merinntekt som svarte til 6 pct. av bruttonasjonalproduktet.

Også fordelingen av den disponible bruttoinntekten har endret seg betydelig mellom 1900 og 1950. Før den første verdenskrigen ble om lag 8 pct. årlig disponert av det offentlige og om lag 92 pct. av private bedrifter og personer (se tabell 35). I mellomkrigstiden utgjorde den offentlig disponible inntekten en noe større del av totalinntekten; den var i 1930-årene om lag 11 pct. av den disponible bruttoinntekten for landet, og den delen som tilfalt private var tilsvarende redusert i for-

Tabell 35. Disponibel inntekt for Norge i løpende priser.
Årlig gjennomsnitt.

	Dispo- nibel inntekt for Norge (1) = (2) + (5)	Offentlig disponibel inntekt (2) = (3) + (4)	Offentlig forbruk (3)	Offentlig kapital- tilvekst (4)	Privat disponibel inntekt (5) = (6) + (7)	Privat forbruk (6)	Privat kapital- tilvekst (7)
Mill. kr.:							
1900—04	1 067	83	71	12	984	881	103
1905—09	1 208	98	74	24	1 110	976	134
1910—14	1 669	131	102	29	1 538	1 262	276
1915—19	4 432	358	301	57	4 074	3 146	928
1920—24	5 663	526	502	24	5 137	4 287	850
1925—29	4 563	489	378	111	4 073	3 407	666
1930—34	3 966	414	313	101	3 552	2 885	667
1935—39	5 342	600	402	198	4 742	3 593	1 149
1946—50	14 321	2 674	1 394	1 280	11 647	8 550	3 097
1900—05	1 070	84	71	13	986	882	104
1906—16	1 796	136	106	30	1 660	1 323	337
1917—20	5 798	494	418	76	5 304	4 251	1 053
1921—26	5 169	507	470	37	4 662	3 916	746
1927—30	4 245	461	348	113	3 784	3 135	649
1931—34	3 870	411	309	102	3 459	2 835	624
Prosent:							
1900—04	100.0	7.8	6.7	1.1	92.2	82.5	9.7
1905—09	100.0	8.1	6.1	2.0	91.9	80.8	11.1
1910—14	100.0	7.8	6.1	1.7	92.2	75.6	16.6
1915—19	100.0	8.1	6.8	1.3	91.9	71.0	20.9
1920—24	100.0	9.3	8.9	0.4	90.7	75.7	15.0
1925—29	100.0	10.7	8.3	2.4	89.3	74.7	14.6
1930—34	100.0	10.4	7.9	2.5	89.6	72.8	16.8
1935—39	100.0	11.2	7.5	3.7	88.8	67.3	21.5
1946—50	100.0	18.7	9.7	9.0	81.3	59.7	21.6
1900—05	100.0	7.9	6.7	1.2	92.1	82.4	9.7
1906—16	100.0	7.6	5.9	1.7	92.4	73.7	18.7
1917—20	100.0	8.5	7.2	1.3	91.5	73.3	18.2
1921—26	100.0	9.8	9.1	0.7	90.2	75.8	14.4
1927—30	100.0	10.9	8.2	2.7	89.1	73.8	15.3
1931—34	100.0	10.6	8.0	2.6	89.4	73.3	16.1

hold til førkrigstiden 1900—14. Denne fordelingen mellom private og det offentlige var meget stabil. I årene etter den andre verdenskrigen har det vært en økning i det offentliges andel av den disponible bruttoinntekten. Den steg fra vel 15 pct. i 1946 til nesten 22 pct. i 1950. Denne økningen skyldes i stor utstrekning gavene fra utlandet under det europeiske gjenreisingsprogrammet, som var inntekt for staten. Holdes disse gavene utenfor, blir den offentlig disponible inntekten (vesentlig skatter og avgifter) knapt 17 pct. av den disponible bruttoinntekten for landet i 1950.

I årene etter hundreårsskiftet ble det aller meste av den offentlig disponible inntekten nyttet til offentlig konsum, mens en forholdsvis liten del representerte en (brutto) kapitaltilvekst for det offentlige.¹⁾ Senere har en større del av den disponible inntekten for landet gått til økning av det offentliges kapital; i slutten av 1930-årene ble 3—4 pct. av landets samlede disponible inntekt nyttet til dette formålet. I etterkrigsårene har den offentlige kapitaltilveksten utgjort en betydelig større del av bruttoinntekten for landet på grunn av de store gaveinntektene. Men også når disse holdes utenfor blir den offentlige kapitaltilveksten i etterkrigsårene relativt høyere enn tidligere.

Også av den privat disponible bruttoinntekten har kapitaltilveksten utgjort en stigende del. En avtakende del har gått med til forbruk. Det har størst interesse å se den private kapitaltilveksten i forhold til den privat disponible inntekten. Utviklingen av den private brutto kapitaltilveksten svarer riktignok ikke til utviklingen av sparingen fordi kapitalslitet er inkludert. Kapitalslitet har trolig økt noe i forhold til bruttoinntekten, men neppe så sterkt som bruttokapitaltilveksten. Nettokapitaltilveksten eller sparingen må således ha økt betydelig i forhold til den privat disponible inntekten. Etter de foreliggende tall (se tabell

Tabell 36. *Privat forbruk og brutto kapitaltilvekst i prosent av privat disponibel bruttoinntekt.*

	Privat forbruk	Privat kapitaltilvekst (brutto)
1900—04.....	89.5	10.5
1905—09.....	87.9	12.1
1910—14.....	82.1	17.9
1915—19.....	77.2	22.8
1920—24.....	83.5	16.5
1925—29.....	83.6	16.4
1930—34.....	81.2	18.8
1935—39.....	75.8	24.2
1946—50.....	73.4	26.6

¹⁾ Når det gjelder disponeringen av de offentlige inntekter vises ellers til kapittel 9. Kapitaltilveksten for det offentlige omfatter økningen i offentlig realkapital og fordringskapital.

36) var det en stigning i bruttokapitaltilveksten i forhold til den privat disponible bruttoinntekt fra om lag 10—12 pct. i årene 1900—09 til bortimot 20 pct. før 1914. I 1920-årene var den gjennomgående vel 15 pct., men steg i 1930-årene og var fra og med 1935 21—26 pct. av den privat disponible bruttoinntekt. I årene 1946—50 har den til dels vært noe høyere enn dette.

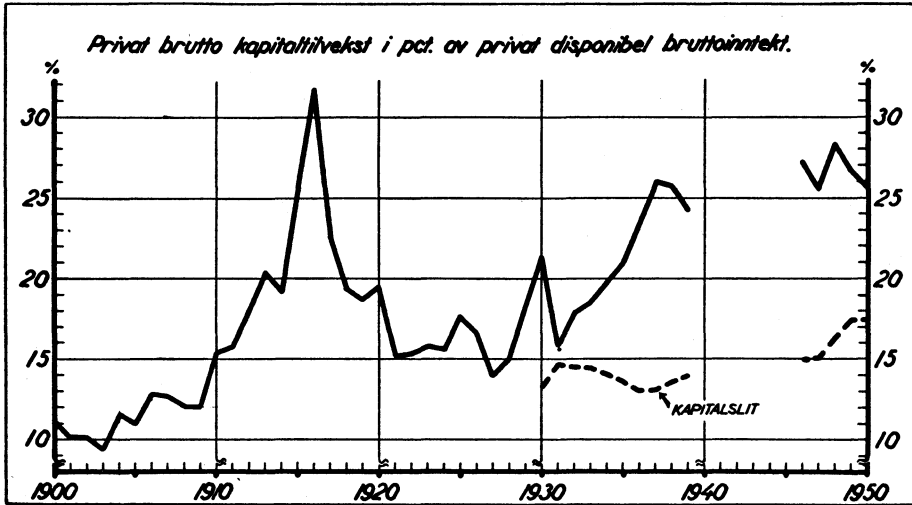

Diagram 7. (Vanlig skala.) Den private kapitaltilveksten i prosent av inntekten (begge størrelser regnet brutto — dvs. uten fradrag for kapitalslitet) har gjennomgått store fluktasjoner, men synes å vise en viss tendens til stigning gjennom hele perioden. (Kurvene gjelder kapitaltilveksten for bedrifter og privatpersoner tilsammen.)

Det ville også vært av interesse å se hvor stor del av den private inntekten som har vært inntekt for private personer, og hvor stor del som har tilfalt bedriftene (selskaper m. v.). Dette gir imidlertid ikke nasjonalregnskapet opplysninger om. Nedgangen i det private forbruket i prosent av den samlede private inntekten fra 85—90 pct. til om lag 75 pct. i de siste årene før den andre verdenskrigen og et enda noe lavere nivå i etterkrigsårene kan imidlertid tyde på at de personlige inntektene har økt mindre enn de samlede private inntektene. De opplysninger som foreligger om den personlige sparingen tyder nemlig ikke på at det har vært en særlig omfattende endring i privatpersoners sparing i prosent av den disponible inntekten, og særlig i årene 1946—50 synes den personlige sparingen å ha vært forholdsvis liten fordi forbrukerne sannsynligvis i stor utstrekning nyttet sparemidler til kjøp av forbruksvarer etter hvert som forsyningene ble bedre. Den sterke oppgangen i den private kapitaltilveksten i prosent av privat disponibel inntekt siden før den første verdenskrigen må derfor sannsynligvis i første rekke henge sammen med at en større del av de private inntektene nå tilfaller bedriftene.

Kapitel 6.

Investering og realkapital.

Realkapitalen i et land består av varige forbrugsgoder og produksjonsmidler. Varelager regnes også vanligvis med. Landets realkapital økes ved at en del av varetilgangen anvendes for å tjene framtidig produksjon eller forbruk. Det er imidlertid vanskelig å beregne størrelsen på denne delen av den løpende varetilgangen. En del av de varige produksjonsmidler og forbrugsgoder som tas i bruk i et år erstatter bare slitet på den allerede eksisterende kapitalen, og det er vanskelig å få skilt ut denne delen fra hele tilgangen på nye kapitalgjenstander. I det norske nasjonalregnskapet er den årlige tilveksten til realkapitalen — nettoinvesteringen — beregnet fra og med 1930. For årene fra 1900 til 1929 foreligger det bare oppgaver over bruttoinvesteringen, men selv om disse tallene ikke gir størrelsen på tilveksten av realkapitalen, kan de gi grunnlag for visse slutninger om vekslingene i realkapitalens vekst. Det er først og fremst mengden av realkapital som bestemmer størrelsen av kapitalslitet, og da endringene i kapitalmengden fra år til år er forholdsvis små, vil heller ikke det årlige kapitalslitet endres særlig sterkt over kortere tidsrom. Store vekslinger i bruttoinvesteringen i en periode må derfor bety at det har foregått forholdsvis større vekslinger i nettoinvesteringen.

Alt tyder på at investeringen i årene umiddelbart før 1900 må ha

Tabell 37. Bruttoinvestering (uten lagerendring) i gjennomsnitt pr. år i faste priser (1938-priser).

	I private og offentlige bedrifter				I offentlig konsum-kapital	Bruttoinvestering i alt
	Bygninger og anlegg	Skip og båter	Andre transportmidler, maskiner m. v.	I alt		
	Mill. kr.	Mill. kr.	Mill. kr.	Mill. kr.	Mill. kr.	Mill. kr.
1900—04...	203	58	72	333	38	371
1905—09...	229	67	94	390	31	421
1910—14...	342	95	136	573	48	621
1915—19...	442	120	144	706	52	758
1920—24...	375	112	150	637	98	735
1925—29...	382	173	185	740	89	829
1930—34...	440	181	209	830	100	930
1935—39...	624	241	337	1 202	130	1 332
1946—50...	866	358	510	1 734	172	1 906
1900—05...	201	58	73	331	37	368
1906—16...	322	94	123	539	42	581
1917—20...	453	122	157	732	57	789
1921—26...	350	118	146	614	100	714
1927—30...	413	218	211	842	92	934
1931—34...	440	145	202	787	101	888

vært relativt stor. Den store boligbyggingen i byene, særlig i Oslo, utvidelsene i industrien, utbyggingen av nye jernbaner og overgangen til dampskip i handelsflåten krevde en betydelig økning av realkapitalen. Det gjelder kanskje særlig boligbyggingen. Fra 1900 ble byggevirksomheten redusert, og i de første årene etter hundreårsskiftet var investeringsnivået, som nevnt tidligere, forholdsvis lavt (se tabell 37). Bruttoinvesteringen i alt var for årene 1900—05 i gjennomsnitt bare 368 mill. kroner vurdert til 1938-priser. De følgende årene steg investeringsvolumet betydelig, og for hele perioden 1906—16 var det forholdsvis høyt. Det årlige gjennomsnittet for denne perioden var på 581 mill. i 1938-priser eller nesten 60 pct. høyere enn gjennomsnittet for årene 1900—05.

Men det var gjennom hele denne perioden en jevn stigning i investeringsvolumet. Det var investeringen i bedriftene¹⁾ som steg, mens den årlige investering i offentlig konsumkapital holdt seg praktisk talt uforandret.

Volumet av bruttoinvesteringen fortsatte å stige også etter 1916 (med unntak av 1917), og for årene 1917—20 var det betydelig over det dobbelte av hva det hadde vært i årene 1900—05. Det høyeste nivået ble nådd i 1920 med en samlet bruttoinvestering på nesten 900 mill. kroner i 1938-priser²⁾. Dermed var imidlertid også toppen nådd. I de følgende årene var nivået betydelig lavere. For årene 1921—26 var investeringsvolumet regnet brutto i gjennomsnitt 10 pct. lavere enn i årene 1917—20, fordi bedriftenes investering (medregnet den private boligbygging) ble redusert. Den gikk ned med over 15 pct. (fra 732 til 614 mill. 1938-kroner), mens investeringen i offentlig konsumkapital gikk opp fra 57 til 100 mill. kroner i gjennomsnitt pr. år regnet i 1938-priser. Nedgangen i bedriftenes investering skyldtes i det alt vesentlige reduksjonen av bygge- og anleggsvirksomheten. Anskaffelsene av skip, andre transportmidler og maskiner holdt seg på omtrent samme nivå som i årene 1917—20³⁾.

Det er naturlig å sammenlikne investeringen i årene 1921—26 med investeringen i årene før den første verdenskrigen. Perioden 1906—16 egner seg mindre godt for en slik sammenlikning, fordi den er så lang at det innenfor dette tidsrommet fant sted en sterk vekst i bruttoinvesteringen. Den var f. eks. dobbelt så stor i 1916 som i 1906. Det er derfor rimeligere å ta gjennomsnittstallene for investeringen i

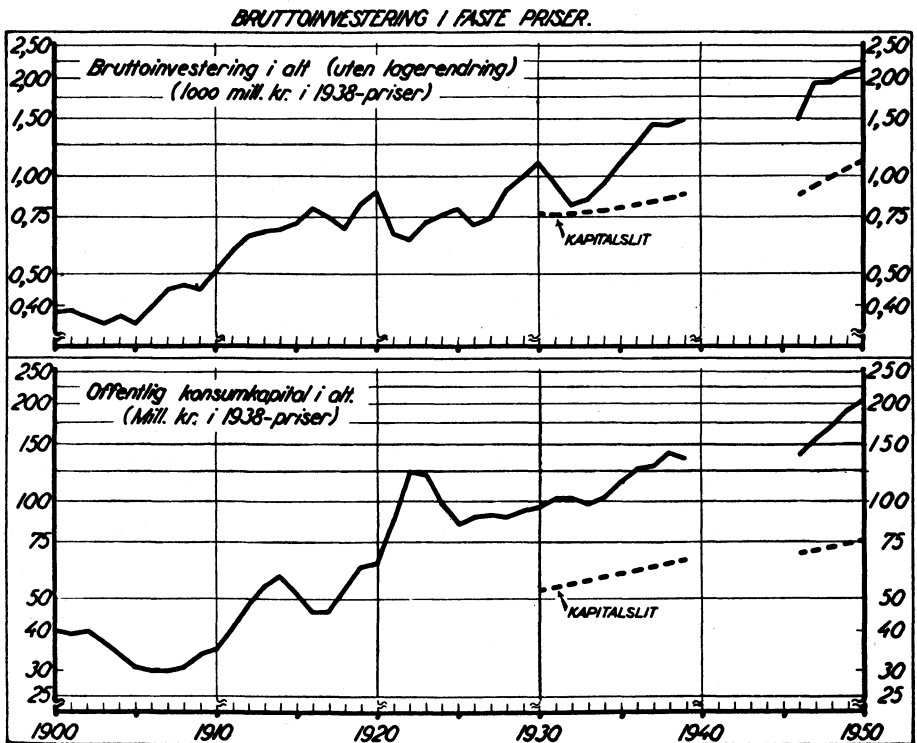
¹⁾ Som bedrifter er her også regnet privatpersoner. Bygging av f. eks. privatboliger kommer derfor med under denne gruppen.

²⁾ Det fant også sted en økning av lagrene i 1919 og 1920, slik at bruttoinvesteringen når lagerendringene regnes med var enda høyere.

³⁾ Virkningene av reduksjonen i byggevirksomheten i 1920-årene går bl. a. fram av tallene for økningen i boligmassen i byene. Regnet i antall rom økte den mellom 1920 og 1930 med bare 8 pct., mot 18 pct. i perioden 1910—20 og ca. 17 pct. i perioden 1930—40. Se ellers kapittel 12.

årene 1910—14 som uttrykk for forholdene i tiden før den første verdenskrigen (se tabell 37). Sammenholder en disse med tallene for årene 1921—26, ser en at bruttoinvesteringen i bedriftene var bare 40 millioner kroner høyere, regnet i 1938-priser. Det meste av denne oppgangen skyldtes investeringen i skip. Både for bygninger og for maskiner m. v. var det bare en ubetydelig økning i bruttoinvesteringens volum. Når volumet av bruttoinvesteringen i alt likevel var høyere i første del av 1920-årene enn i årene før den første verdenskrigen, kommer det av at bruttoinvesteringen i offentlig konsumkapital var fordoblet. Selv dette var imidlertid ikke tilstrekkelig til å skape noen særlig sterk oppgang i volumet av bruttoinvesteringen. I alt var det knapt 15 pct. høyere enn før krigen, mens befolkningen i de arbeidsdyktige aldersklassene var økt med om lag 20 pct.¹⁾ Da importoverskottet samtidig var uvanlig stort, var investeringen i denne perioden ikke tilstrekkelig til å holde et tilfredsstillende sysselsettingsnivå. Den store arbeidsløsheten i første del av 1920-årene må ses på bakgrunn av dette forholdet.

Mens det i første rekke er omfanget av bruttoinvesteringen som er av betydning for sysselsettingsnivået, er det som nevnt nettoinvesteringen som avgjør realkapitalens vekst. På grunnlag av tallene for bruttoinvesteringen kan en også si noe om forholdet mellom netto-

¹⁾ Regnet fra 1912 til 1923.

BRUTTOINVESTERING I FASTE PRISER.

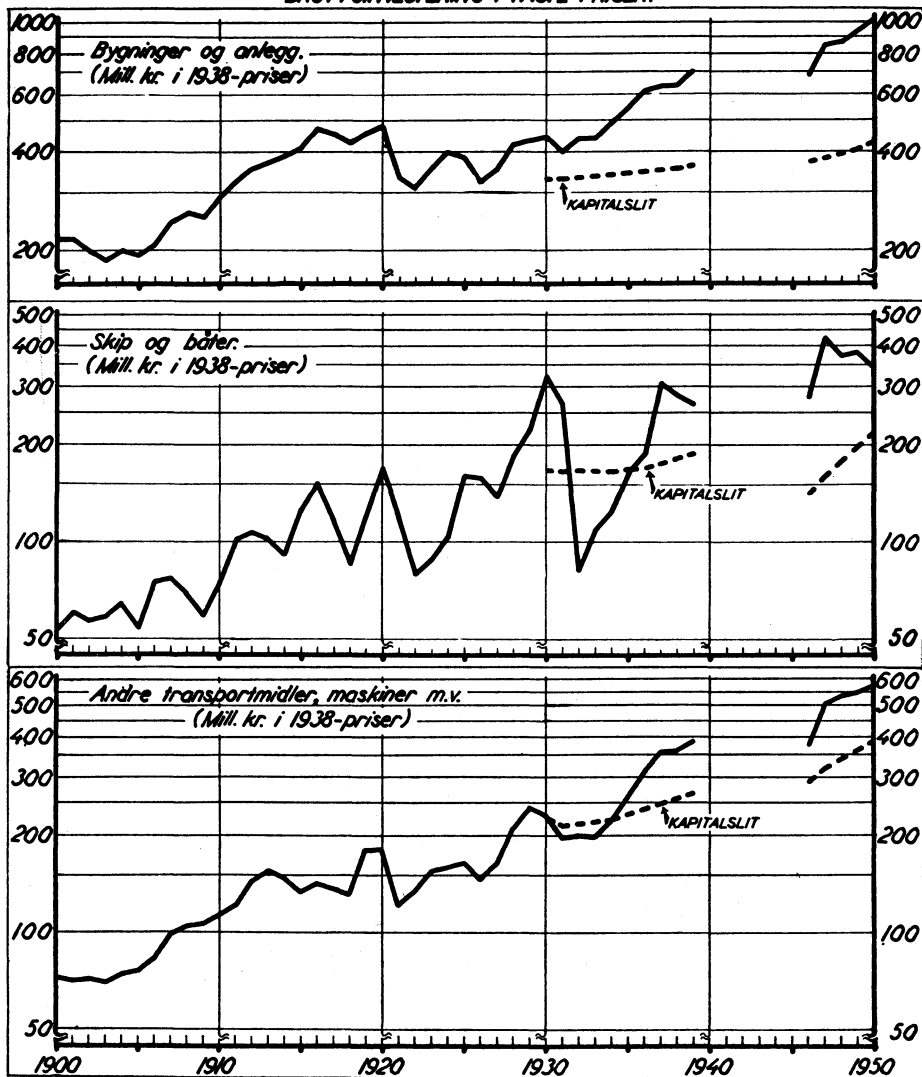

Diagram 8. (Log. skala.) Investeringen har stort sett vært stigende mellom 1900 og 1950. Det har imidlertid vært perioder med lav investering i forhold til det tidligere toppnivå. Særlig i 1920-årene, da bygge- og anleggsvirksomheten var forholdsvis liten, var den samlede investering lav. Det har vært forholdsvis sterk stigning i investeringen både i skip og i andre transportmidler og maskiner, men spesielt skipsinvesteringen har vekslet sterkt fra år til år. Også investeringen i offentlig konsumkapital har hatt en forholdsvis sterk stigning, og variasjonene i denne har til dels vært motsatte av variasjonene i investeringen ellers. For årene etter 1930 er kapitalstilet tegnet inn i figurene. Avstanden mellom en bruttoinvesterings- og en kapitalstiltkurve viser nettoinvesteringen.

investeringen i periodene 1910—14 og 1921—26. Mellom disse to periodene må det årlige kapitalslitet ha økt, og økningen må, på grunn av den store investeringen fram til og med 1920, ha vært betydelig. Vi kan trolig regne med at økningen har vært av en størrelsesorden på 70 mill. kroner¹⁾ regnet i 1938-priser.

Den gjennomsnittlige nettoinvesteringen i alt i årene 1921—26 må da ha vært noe større enn i årene før den første verdenskrigen, men oppgangen faller i sin helhet på det offentliges investering i konsumkapital, og bedriftenes nettoinvestering ser ut til å ha vært noe mindre²⁾. Tallene er imidlertid usikre, og en kan neppe trekke noen mer bestemt slutning enn at størrelsesordenen av bedriftenes nettoinvestering og av den samlede nettoinvestering i første del av 1920-årene var omtrent den samme som i årene før den første verdenskrigen.

Etter 1926 økte investeringen igjen, og i årene 1927—30 var investeringsnivået høyere enn noen gang tidligere. Det var bedriftenes investering som økte i forhold til årene før, mens investeringen i offentlig konsumkapital gikk litt ned. Særlig sterk var økningen i skipsinvesteringen, som i første rekke hang sammen med oppbyggingen av den norske tankflåten. Også investeringen i andre transportmidler og maskiner var forholdsvis stor. Investeringen i bygninger og anlegg var dessuten betydelig høyere enn i de foregående årene, men i forhold til perioden 1917—20 var den likevel lav.

Det var først i den første halvdel av 1930-årene at bygge- og anleggsvirksomheten kom opp i omtrent den samme produksjonsmengden som i årene under og etter den første verdenskrigen, i første rekke fordi boligbyggingen var relativt høy selv i depresjonsårene. I årene etter 1930 førte imidlertid den alminnelige depresjonen i verdensøkonomien til at investeringen på andre områder ble betydelig lavere enn i slutten av 1920-årene. Det skyldtes særlig at investeringen i handelsflåten gikk ned. I den andre halvdel av 1930-årene steg bruttoinvesteringen igjen, og gjennomsnittsnivået for de forskjellige typer av investering var i årene 1935—39 betydelig større enn noen gang før. I årene etter den andre verdenskrigen har volumet av bruttoinvesteringen vært enda om lag 45 pct. høyere enn i slutten av 1930-årene.

Fra og med 1930 foreligger det imidlertid tall for den årlige netto-

¹⁾ I årene 1913—23 var den samlede bruttoinvesteringen 8.1 milliarder «1938-kroner»; i årene 1931—39 var den 10.2 milliarder. Det årlige kapitalslitet økte mellom 1930 og 1939 med 117.8 mill. 1938-kroner. Regner en med det samme forhold mellom økningen i kapitalslitet og den samlede bruttoinvesteringen i de to periodene, kommer en til at kapitalslitet mellom 1912 og 1923 skulle ha økt med om lag 94 mill. 1938-kroner. Dette tallet er trolig noe for høyt, bl. a. fordi det ikke er tatt hensyn til at realkapitalen ble redusert ved krigsforlis under den første verdenskrigen.

²⁾ Av en samlet økning i kapitalslitet på 70 mill. «1938-kroner» kan neppe mer enn 10 mill. falle på den offentlige konsumkapitalen. Den gjennomsnittlige nettoinvesteringen i bedriftene 1921—26 må etter dette ha vært om lag 20 mill. «1938-kroner» lavere enn i perioden 1910—14, mens nettoinvesteringen i offentlig konsumkapital må ha vært over 40 mill. høyere.

investeringen (se tabell 38). De viser, som en måtte vente, betydelig sterkere variasjoner enn bruttoinvesteringstallene. Fra 1930 sank nettoinvesteringen i bedriftene sterkt, mens investeringen i offentlig konsumkapital ble opprettholdt i omtrent uforandret omfang. I andre halvdel av 1930-årene var volumet av bedriftenes nettoinvestering omtrent det sjudobbelte av hva det hadde vært i perioden 1931—34. Etter krigen har det vært om lag 90 pct. over toppnivået fra mellomkrigstiden. Også investeringen i offentlig konsumkapital var da høy sammenliknet med førkrigstiden.

Tabell 38. Nettoinvestering (uten lagerendring) i gjennomsnitt pr. år 1930—50 i faste priser (1938-priser).

	I private og offentlige bedrifter				I offentlig konsumkapital	I alt
	Bygninger og anlegg	Skip og båter	Andre transportmidler og maskiner	I alt		
	Mill. kr.	Mill. kr.	Mill. kr.	Mill. kr.	Mill. kr.	Mill. kr.
1930.....	113	159	10	282	43	325
1931—34...	104	÷ 21	÷ 14	69	44	113
1935—39...	271	65	86	422	66	488
1946—50...	468	180	170	818	100	918

Veksten i realkapitalen.

For 1939 er det tidligere foretatt en beregning av realkapitalens verdi i 1939 og av kapitalreduksjonen i okkupasjonsårene¹⁾. Denne beregningen måtte imidlertid gjøres svært summarisk, og den kan vanskelig nyttes til, i sammenheng med nettoinvesteringstallene, å belyse realkapitalens vekst i perioden 1930—50.

Da det imidlertid har stor interesse å se veksten i produksjonen i sammenheng med veksten i produksjonskapitalen²⁾, er det gjort et forsøk på å nytte resultatene av denne beregningen til å anslå verdien i 1938-priser av forskjellige grupper av realkapital i 1900. Dette overslaget er selvsagt meget grovt. På grunnlag av mengdeoppgaver for de viktigste typer av realkapital er det beregnet mengdeindekstall for beholdningene av disse kapitalgjenstander i 1900 og 1950 sammenliknet med beholdningene i 1939. Verdiene av de ulike grupper av kapitalgjenstander i 1939 (omregnet til 1938-priser) er så multiplisert med disse mengdeindeksene og summert. De tallene vi kommer fram til på denne måten er selvsagt svært usikre, og gjør ikke krav på samme grad av pålitelighet som tallmaterialet ellers i dette utsynet.

¹⁾ Se «Nasjonalinntekten i Norge» (N. O. S. X. 102).

²⁾ Som produksjonskapital regnes også den offentlige konsumkapital, idet tjenesteytingen av denne er regnet med i nasjonalproduktet.

Siden en meget stor del av realkapitalen i 1939 falt på gruppen bygninger og maskiner er det holdbarheten av mengdeindeksen for denne gruppen som blir avgjørende for verdien av den beregningen

Mengdeindekser for realkapital.

	1900	1939	1950
Grunn	76	100	106
Bygninger og maskiner	37	100	120
Skip og andre transportmidler.....	18	100	119
Husdyr	72	100	90

som er gjort. Beregningsmåten er her slik at tallene nødvendigvis må bli usikre. Det foreligger nemlig ikke tilstrekkelige oppgaver over bygningsmassen i 1900. For maskinkapitalen foreligger ikke brukbare mengdeoppgaver på noe tidspunkt. Det er derfor ved beregningen tatt utgangspunkt i oppgaver for brannforsikringen som omfatter bygninger og fastmonterte maskiner. For Norges Brannkasse er forsikringssummen i 1900 kjent, mens det for de private selskaper bare foreligger oppgave over de årlige premier. Forsikringssummen for de private selskapene er beregnet under forutsetningen av en gjennomsnittlig forsikringspremie i 1900 på 3.5 promille. Denne satsen er valgt under hensyn til den senere utviklingen av gjennomsnittspremien i private selskaper,¹⁾ og til gjennomsnittspremien i Norges Brannkasse i 1900. Hvis premien i virkeligheten var høyere, vil det bety at veksten i bygnings- og maskinkapitalen mellom 1900 og 1939 er blitt undervurdert.²⁾ Det er ikke gjort noe forsøk på å korrigere for endringer i omfanget av underforsikring. Hvis underforsikring i 1900 var mer vanlig enn i 1939 og 1950, betyr det at veksten i bygnings- og maskinkapitalen er blitt overvurdert. Det er heller ikke tatt hensyn til mengdeendringene i statens bygningsmasse som ikke er forsikret. Hvis den har vokst sterkere enn den private, må bygningskapitalen ha vokst sterkere enn beregningene her tyder på.

De beregnede forsikringssummer for 1900 og 1950 er omregnet til 1938-priser ved hjelp av den prisindeks for investering i bygninger og anlegg som kan utledes av nasjonalregnskapet. Det har ikke vært mulig å ta hensyn til prisbevegelsen for maskiner, men den feil som derved kan være oppstått er trolig ubetydelig. Til forsikringssummen for bygninger er også lagt verdien av jernbanelinjer m. v., vesentlig beregnet på grunnlag av endringene i linjelengde.

¹⁾ Fra 1920 foreligger oppgaver over denne for et utvalg av private selskaper.

²⁾ Betydningen av dette forholdet er imidlertid ikke så stor at den vil få noen avgjørende virkning på resultatene. Med en gjennomsnittspremie på 4 promille blir indekstallet for bygnings- og maskinkapitalen i 1950 (kapitalen i 1900 = 100) 358, mot 339 med en gjennomsnittspremie på 3.5 promille.

For de øvrige grupper av kapitalgjenstander bygger mengdeindeksene for det meste på mengdeoppgaver fra den offisielle statistikken. Også disse tallene legges fram med alle forbehold.

Resultatet av det overslaget som er gjort er at veksten i realkapitalen for alle arter produksjonskapital under ett (utenom varelagrene) har vært mindre enn veksten i produksjonen. Holder en grunnkapitalen utenfor og ser på den reproduserbare produksjonskapital (med eller uten husdyr), blir veksten i realkapitalen betydelig sterkere, men den ligger likevel noe under stigningen i produksjonen. Det er særlig mellom 1939 og 1950 at produksjonen har økt i forhold til realkapitalen. Mellom 1900 og 1939 gikk forholdstallet mellom den reproduserbare produksjonskapitalen (medregnet husdyr) og bruttonasjonalproduktet noe ned, fra 3.54 til 3.37, men denne nedgangen er ikke større en at den godt kan skyldes tilfeldige vekslinger i kapasitetsutnyttningen. I 1950 var forholdstallet betydelig lavere enn før krigen, nemlig 2.96, men også denne nedgangen kan vesentlig skyldes en uvanlig høy kapasitetsutnyttning i 1950.

Realkapitalen 1900, 1939 og 1950 i 1938-priser.

	1900	1939	1950
	Mill. kr.	Mill. kr.	Mill. kr.
Grunn	3 040	4 000	4 240
Bygninger og maskiner	6 420	17 350	20 820
Skip og andre transportmidler	390	2 190	2 600
Husdyr	380	530	480
I alt	10 230	24 070	28 140
I alt ekskl. husdyr (fast produksjonskapital) ..	9 850	23 540	27 660
I alt ekskl. husdyr og grunn (reproduserbar fast produksjonskapital)	6 810	19 540	23 420
Relative tall:			
Realkapital ekskl. varelager	100	235	275
Fast produksjonskapital	100	239	281
Reproduserbar produksjonskapital			
(a) med husdyr	100	279	332
(b) utenom husdyr	100	287	344
Bruttonasjonalproduktet	100	302	398

Mens kapitalmengden i landet regnet pr. produktenhet nærmest har vist tendens til å gå ned i de siste femti årene, har innsatsen av kapital pr. arbeidende person økt betydelig. Den ble, når grunnkapitalen holdes utenfor, omtrent fordoblet mellom 1900 og 1950. I denne forstand er produksjonen blitt mer kapitalintensiv.

Det kan ha sin interesse å sammenlikne resultatene av det overslaget som er gjort her med resultatene fra noen av de grundigere beregninger som foreligger for andre land. For England er det nylig

offentliggjort en undersøkelse¹⁾ som kommer til det resultat at realkapitalen, når grunn (og jordbrukskapitalen ellers) holdes utenfor, har vokst omtrent proporsjonalt med produksjonen. Da dette gjelder for tiden fram til 1938 må resultatet sies å være i overensstemmelse med endringene i de samme størrelser for Norges vedkommende.

En beregning for Sambandsstatene²⁾ viser også et nærmest konstant forholdstall mellom reproduserbar realkapital og nasjonalprodukt for tidsrommet 1900—39 (når en ser bort fra konjunktursvingninger) og dessuten en sterk nedgang fra 1939 til 1950. Nedenfor er de amerikanske tall for denne kapitalkoeffisienten stilt sammen med de norske tallene som tilsvarer dem best. I de amerikanske tallene er også regnet med varelagre.

	1900	1939	1950
Sambandsstatene	3.41	3.21	2.61
Norge	3.54	3.37	2.96

Selv om beregningene må tas med alle forbehold, viser utviklingen av tallene en tydelig overensstemmelse. På grunn av usikkerheten ved beregningene kan en imidlertid ikke si noe om betydningen av nivåforskjellen mellom de to land.

Både i England og Sambandsstatene har mengden av reproduserbar realkapital pr. arbeidende person økt. Nedenfor er stilt sammen indekstall for denne størrelsen (med reproduserbar realkapital pr. arbeidende person i 1900 = 100).

	1939	1950
England	ca. 125	—
Sambandsstatene	160	179
Norge	183	217

At England har et lavere indekstall i 1939 enn Sambandsstatene og Norge, må ses på bakgrunn av at England allerede ved hundreårskiftet var sterkere industrialisert enn andre land og hadde relativt mye realkapital pr. arbeidende person. Om den sterke veksten i realkapital pr. arbeider i Norge i forhold til Sambandsstatene gjenspeiler de faktiske forhold eller bare skyldes forskjeller i beregningsmåter og unøyaktigheter ved beregningen, er det vanskelig å si noe bestemt om.

¹⁾ E. H. Phelps Brown & B. Weber: «Accumulation, productivity and distribution in the British economy, 1870—1938», *Economic Journal* 1953, s. 263—288.

²⁾ Raymond W. Goldsmith: «The growth of reproducible wealth of the United States of America from 1805 to 1950», *Income and Wealth, Series II*, Cambridge, Engl. 1952, se særlig s. 297—298.

Kapitel 7.

Produksjonen i enkelte næringer.

Det har spilt en stor rolle for økningen i produksjonen siden 1900 at arbeidskraftens fordeling på næringene er blitt en annen enn ved hundreårsskiftet. Stort sett har det vært en sterkere vekst i næringer med høy produktverdi pr. arbeider enn i næringer hvor produktverdien pr. arbeider er relativt lav. Hovedtrekkene i de forskyvningene som har funnet sted i fordelingen av yrkesbefolkningen på næringer er behandlet i kapitel 3. Det er ikke mulig å gi en tilsvarende oversikt over endringene i fordelingen av nasjonalproduktet på næringene, fordi produksjonsstatistikken, særlig for tiden før 1930, er svært ufullstendig. Nasjonalregnskapet for årene 1900—29 er derfor ikke stilt opp som et produksjonssektorregnskap. Det foreligger imidlertid en del materiale om utviklingen av produksjonen i enkelte næringer, og i det følgende vil noen av de viktigste områdene bli gjennomgått. Dette materialet gjelder for det meste utviklingen av mengdene av framstilte produkter og ikke næringenes produktskaping (bearbeiding).

Jordbruk¹⁾.

Innmarksarealet i Norge var i 1950 praktisk talt det samme som i 1900 (se tabell 39). Det hadde imidlertid foregått en betydelig endring i

Tabell 39. Utviklingen av arealet og planteproduksjonen i jordbruket. Relative tall. Areal i 1900 = 100. Produksjon i 1901—04 = 100.

	1907	1917	1929	1939	1949
A. Samlet areal og produksjon.					
Innmark i alt	99.9	99.4	100.9	105.4	102.0
Dyrket jord	101.1	102.9	114.0	121.2	119.5
Natureng	97.3	91.7	71.7	70.5	63.4
Samlet planteproduksjon i før- enheter	112.7	124.0	128.1	143.9	151.1
B. Areal og produksjon for visse vekster.¹⁾					
1. Korn.					
Areal	104.4	109.2	106.7	111.3	92.1
Produksjon	117.2	164.2	141.9	160.5	140.7
2. Poteter.					
Areal	112.2	125.6	127.0	139.0	159.7
Produksjon	102.7	148.5	145.2	171.4	204.3
3. Rotvekster.					
Areal	426.5	398.9	913.7	1 206.5	826.2
Produksjon ²⁾	439.4	431.7	1 051.2	1 547.6	1 067.8

¹⁾ Tallene for produksjonen er, unntatt for rotvekster, femårsgjennomsnitt for fem-årene 1906—10, 1916—20, 1926—30, 1936—40 og 1946—50.

²⁾ Beregnet middelårs avling i de enkelte år.

¹⁾ I hefte 4 av «Jordbrukstillingen i Norge, 20. juni 1949», (N. O. S. XI. 103) er det gitt en oversikt over utviklingen av jordbruksproduksjonen i perioden 1900—49. De opplysninger som blir gitt i dette avsnittet er i det vesentlige hentet derfra.

arealets sammensetning ved at det dyrkede arealet ble økt med en femtedel, mens naturengen på innmark ble redusert. Utvidelsen av det dyrkede arealet fant vesentlig sted i 1920- og 1930-årene. Den samlede produksjon regnet i føreheter¹⁾ økte med vel 50 pct. fra 5-året 1901—05 til 5-året 1946—50, eller betydelig mer enn det dyrkede arealet. Planteforedling, økt bruk av kunstgjødsel og andre endringer i driftsmetodene har gjort det mulig å øke avkastningen. Dette går fram av tallene for produksjonen av de åkervekster som er tatt med i tabell 39. I tabell 40 er det dessuten gitt tall for den prosentvise økningen i areal og avlinger for enkelte vekster, som viser at avlingen

Tabell 40. Prosentvis økning i areal og avlinger fra 1901—05 til 1946—50.

	Økning i areal	Økning i avling	Økning i avling pr. dekar
	Pct.	Pct.	Pct.
Korn og erter	÷ 7.3	+ 40.7	+ 52
Poteter	+ 57.0	+ 104.3	+ 30
Rotvekster	+ 186.8	+ 342.1	+ 54
Høy ¹⁾	÷ 7.1	+ 43.2	+ 54

¹⁾ Dyrket eng og natureng.

pr. dekar har gått opp vel 50 pct. for både korn og rotvekster, mens det for poteter har vært en noe svakere stigning. Tallene viser også at poteten og rotvekstene har kommet til å spille en betydelig større rolle i jordbruket i løpet av perioden 1900—50.

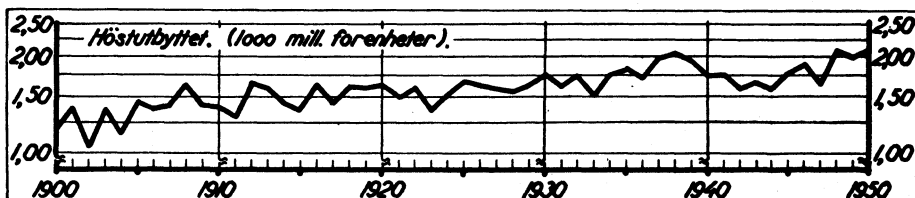

Diagram 9. (Log. skala.) Høstutbyttet i jordbruket har vekslet fra år til år, men viser en tydelig, om enn moderat, stigningstendens over det meste av tidsrommet 1900—50. Fra hundreårsskiftet til slutten av 1930-årene økte det med om lag 50 pct., og etter en viss nedgang under okkupasjonen var det i årene før 1950 kommet opp igjen på nivået fra slutten av mellomkrigstiden.

De beregninger av endringene i planteproduksjonen som er referert her, omfatter ikke hagebruksproduktene frukt, bær og grønnsaker, som har hatt en sterkere produksjonsøkning enn de øvrige planteproduktene. Tilfredsstillende oppgaver foreligger imidlertid bare for senere år.

Det meste av jordbrukets planteproduksjon utenom hagebruksproduktene blir nyttet til dyrefôr. Økningen i planteproduksjonen på

¹⁾ En førehet er en produktmengde som i næringsverdi tilsvarer en kg bygg.

vel 50 pct. regnet i føreheter har gitt grunnlag for en utvidelse av husdyrholdet og husdyrbrukets produksjon. I perioden 1900—50 har det dessuten funnet sted en betydelig oppgang i importen av kraftfôr, som også har muliggjort en økning i produksjonen av husdyrprodukter¹⁾. De viktigste endringene i husdyrbestanden og produksjonen av husdyrprodukter går fram av tabell 41. Den viser at det har vært oppgang i

Tabell 41. Husdyrhold og husdyrproduksjon. Relative tall; bestand og produksjon i 1900 = 100.

	1907	1917	1929	1939	1949
Storfe	108.1	114.2	121.6	144.6	121.6
Derav:					
Mjølkekyr	101.4	104.3	105.9	121.2	107.9
Svin	129.9	100.7	122.3	153.1	177.2
Sauer	99.5	92.6	109.7	124.1	124.2
Geiter	104.4	84.2	114.2	87.8	51.7
Kjøtt	106.0	120.9	149.0	176.0	148.1
Flesk	131.9	102.1	138.3	160.3	181.4
Kumjølk	117.3	128.5	138.2	172.0	181.8

bestanden av alle husdyrslag unntatt geiter, og at produksjonen i de fleste tilfelle har økt sterkere enn den bestanden den kan henføres til. Dette kommer tydeligst fram når det gjelder mjølkeproduksjonen, der mjølkemengden pr. ku har økt med bortimot 70 pct. Denne økningen skyldes både omlegging av fôringsmåten og utviklingen av bedre husdyrslag. Produksjonen av kjøtt har økt sterkere enn bestanden av storfe og sau. Fleskeproduksjonen har derimot ikke steget vesentlig sterkere enn svinebestanden, men dette skyldes i første rekke at man har gått over til å slakte dyrene yngre. Produktets kvalitet er dermed blitt en annen.

Regnes matproduksjonen i husdyrbruket om til en felles enhet, kjøttverdi, etter kaloriinnholdet, viser det seg at den samlede husdyrproduksjonen økte med 80 pct. fra 1900 til 1950. Da det meste av planteproduksjonen, som nevnt, nyttes til fôr, utgjør verdien av husdyrproduktene den vesentlige del av salgsværdien av produkter som leveres fra jordbruket²⁾. Produksjonsøkningen på 80 pct. i husdyr-

¹⁾ For alle kraftfôrstofer tilsammen økte importen (etter vekt) fra gjennomsnittlig 35 000 tonn pr. år i femåret 1901—05 til over 300 000 tonn pr. år i slutten av 1930-årene. Etter den andre verdenskrigen har importen vært noe over 200 000 tonn i gjennomsnitt pr. år.

²⁾ Etter beregninger utført av Byrået og Budsjettneimnda for jordbruket over verdien av jordbrukets produksjon har husdyrproduktene gjennomgående utgjort 80 pct. av salgsværdien av varer levert fra jordbruket. Dette forholdet ser ikke ut til å ha endret seg vesentlig mellom 1900 og 1950.

bruket gir derfor et tilnærmet uttrykk for den samlede produksjonsøkningen i jordbruket regnet brutto (uten fradrag for økte innkjøp av produksjonsmidler som kunstgjødsel og kraftfôr). Denne produksjonsøkningen er oppnådd trass i at yrkesbefolkningen i jordbruket, som vist i et tidligere kapitel, har gått ned med om lag 15 pct. fra hundreårsskiftet til 1950.

Skogbruk.

Det foreligger ikke tilfredsstillende opplysninger om massetilveksten i de norske skogene før 1920-årene. På grunnlag av disse senere oppgavene kan en helt løst anslå den nyttbare tilvekst ved hundreårsskiftet til vel 8 mill. m³, mens den omkring 1950 var vel 11 mill. m³. Det skulle etter dette ha funnet sted en økning i skogbestandens årlige avkast-

Tabell 42. Beregnet avvirkning i skogbruket¹⁾.

År	Avvirkning 1000 m ³	År	Avvirkning 1000 m ³
1900	10 238	1925	10 005
1901	9 990	1926	9 192
1902	9 691	1927	9 491
1903	9 792	1928	9 530
1904	9 513	1929	10 735
1905	9 440	1930	9 954
1906	9 688	1931	7 569
1907	9 639	1932	7 512
1908	9 612	1933	8 955
1909	9 231	1934	9 528
1910	9 147	1935	9 129
1911	8 673	1936	9 037
1912	9 024	1937	10 410
1913	9 126	1938	10 016
1914	8 910	1939	8 082
1915	8 824	1940	9 951
1916	9 066	1941	10 965
1917	8 781	1942	10 344
1918	8 840	1943	9 582
1919	8 894	1944	8 651
1920	8 622	1945	8 031
1921	11 547	1946	9 140
1922	6 111	1947	10 217
1923	7 739	1948	10 724
1924	10 288	1949	10 376
		1950	10 483

¹⁾ Til og med 1918 er nyttet tall fra Arne L. Aaseth: «Vår treforedlingsindustris tømmerforbruk og det innenlandske forbruk av trevirke og produkter derav i årene 1900—1934», Skogbrukeren, 1936. For perioden 1919—50 er nyttet tall fra Byråets publikasjoner «Skogavvirking», omregnet til kalenderår. Tilbakegående oppgaver finnes i «Skogavvirking 1936/37—1945/46». N. O. S. XI. 42.

ning på nærmere 40 pct. Det har imidlertid ikke funnet sted en tilsvarende oppgang i avvirkingen. Den må allerede ved hundreårsskiftet ha vært mellom 9 og 10 mill. m³ (se tabell 42). Eksperten av trelast gikk da ennå opp i nærmere 2 mill. m³ skåret og høvlet last årlig, og treforedlingsindustrien var allerede så sterkt utviklet at den hadde et betydelig tømmerforbruk. Mellom 1900 og 1950 har det, som tabellen viser, vært store vekslinger i avvirkingen i skogbruket på grunn av de vekslende avsetningsforhold for trelast og treforedlingsprodukter, men selv i årene etter den andre verdenskrigen var avvirkingen bare noe over 10 mill. m³. På grunn av treforedlingsindustriens mer framtreddende stilling og på grunn av tekniske framsteg i foredlingsvirksomheten kan imidlertid en større del av virket utnyttes nå enn tidligere.

Det foreligger ikke tilfredsstillende oppgaver som kan vise utviklingen av arbeidskraften i skogbruket. Tallet på personer som ved folketellingene oppga seg som skogsarbeidere var betydelig høyere i 1950 enn i 1900¹⁾, men det hefter trolig store mangler ved disse oppgavene.

Fiske.

Den årlige oppfiskede mengde av alle fiskeslag tilsammen økte mellom hundreårsskiftet og 1950 fra knapt 300 000 tonn til vel 1.2 millioner tonn. Fangstmengden er således blitt omtrent firedoblet²⁾. Det har imidlertid foregått en forskyvning i forholdet mellom hovedproduktene

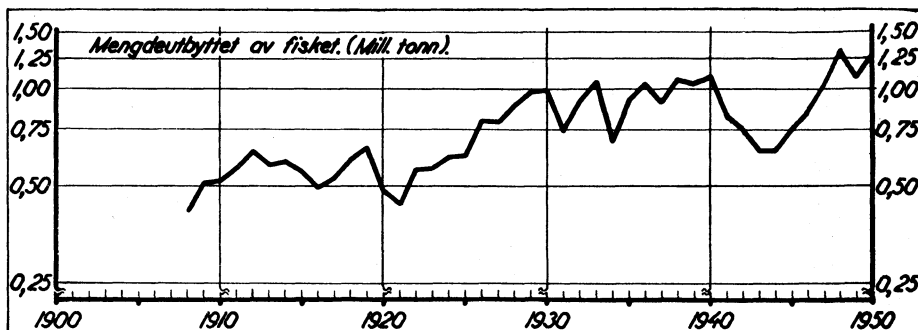

Diagram 10. (Log. skala.) I mengdeutbyttet av fisket har det til dels vært store vekslinger. I tiårene 1910—20 og 1930—40 var det ingen klar tendens til oppgang eller nedgang i produksjonen. Det meste av stigningen i dette hundreåret fant sted i 1920-årene. Etter den sterke nedgangen under okkupasjonen kom mengdeutbyttet i årene 1948—50 over toppnivået fra mellomkrigstiden.

Kurven viser den samlede fiskemengde etter vekt. Da mindre verdifull fisk har utgjort en økende del av fangsten, stiger den sterkere enn en kurve for verdien av fangsten i faste priser ville gjort.

¹⁾ Se kapitel 3, tabell 9.

²⁾ Årlige oppgaver over fangstmengden finnes i Statistiske Oversikter. Før 1908 er oppgavene mindre fullstendige, og det tallet som er nevnt i teksten for oppfisket kvantum i 1900 er resultat av et overslag.

torsk og sild. Deltakingen i torskefisket har gått tilbake, og økningen i fangstmengden av dette mer verdifulle produktet har vært relativt liten. Fangsten av sild har derimot økt sterkt. Verdien av den samlede fangstmengden i faste priser har på grunn av denne endringen i dens sammensetning ikke økt like mye som fangstmengden etter vekt. Et overslag tyder på at verdien av den årlige gjennomsnittsproduksjonen i fisket målt i faste priser ble ikke fullt tredoblet fra 1900 til 1950.¹⁾

Det oppfiskede kvantum har vekslet fra år til år på grunn av vekslinger i værforholdene og i innsiget av fisk, men en stigende tendens har gjort seg gjeldende. Stigningen var sterkest i 1920-årene, da yrkesbefolkningen i fisket etter folketellingens oppgaver gikk sterkt opp. Også mellom hundreårsskiftet og 1920 var det imidlertid en betydelig økning i fangstmengden, enda tallet på fiskere økte forholdsvis lite. Produksjonsøkningen i denne perioden må for en stor del henge sammen med overgangen fra seil- til motordrift i fiskerflåten. Gjennom denne omleggingen, som i det vesentlige var fullført til 1920, ble flåten langt mer driftssikker og bevegelig, slik at fiskeforekomstene kunne nyttes ut bedre. Overgang til større båter har virket i samme retning. Innføringen av redskaper som drivgarn og snurpenot har også ført til mer effektiv drift.

Etter folketellingene økte yrkesbefolkningen i fisket med om lag 30 pct. mellom 1900 og 1950. Verdien av fangsten pr. fisker i faste priser er således mer enn fordoblet i dette tidsrommet. Folketellingenes tall for yrkesbefolkningen gir imidlertid ikke noe helt tilfredsstillende uttrykk for innsatsen av arbeidskraften i fisket, fordi de bare omfatter personer med fiske som ene- og hovedyrke. Forholdet mellom arbeidskraft og produksjon kommer på mange måter klarere fram, når en ser på utviklingen av deltakingen og fangstmengden ved enkelte av de

¹⁾ Endringene i sammensetningen av produksjonen i fisket går fram av denne oppstillingen:

	Prosent av totalkvantum (i tonn)	
	Torsk	Sild
1908.....	30	46
1950.....	16	72

Det har ikke vært mulig å foreta en fullstendig indeksberegning i faste priser. Det støter også på den vanskeligheten at det statistiske materialet for 1908 er svært ufullstendig. Om en bygger et overslag på følgende beregnede mengder for torsk og sild (i 1000 tonn)

	Torsk	Sild
1900/01.....	120	125
1949/50.....	186	806

og setter prisen pr. tonn for torsk til det tredobbelte av prisen for sild, får en et indekstall for produksjonsøkningen fra hundreårsskiftet til 1950 på 280.

store sesongfiskeriene. I tabell 43 er det gitt tall for torskefiskeriene, som viser at fangstmengden pr. deltaker økte med 150 pct. mellom 5-årene 1901—05 og 1946—50.

Tabell 43. Deltaking og produktmengde i de store torskefiskeriene.

	Deltakingen i de store torskefiskeriene ¹⁾	Mengden av skrei og loddetorsk tonn	Mengde pr. deltaker	
			tonn	relative tall
Gjennomsnitt 1901—05	77 200	121 000	1.56	100
→ 1925—29	75 600	216 500	2.86	183
→ 1946—50	40 800	158 800	3.89	249

¹⁾ Tallene for deltakingen bygger på oppgaver fra fiskeoppsynet. De gir ikke opplysning om hvor mange som har deltatt i torskefisket i alt, fordi en mann kan være telt flere ganger hvis han har deltatt i flere av fiskeriene. Men de skulle være en bra indikator på endringene i innsatsen av arbeidskraft.

For sildefisket foreligger det ikke direkte sammenliknbare oppgaver over deltakingen for hele tidsrommet 1900—50, fordi statistikken ble lagt om i 1929. Det går imidlertid klart fram av de oppgavene som foreligger at det foregikk en sterk effektivisering før dette tidspunktet. Oppfisket mengde pr. deltaker i det som den gang ble kalt vårsildfisket ble, hvis tallene for deltakere er riktige, omtrent femdoblet¹⁾.

Omkring 1930 var det rundt regnet 25 000 deltakere i hele vinter-sildfisket, og de tok tilsammen opp 300 000—350 000 tonn sild. I årene fram til 1950 steg deltakingen sterkt, etterat den hadde vært lav i krigsårene. Til med 1949 var den imidlertid hele tiden under 20 000 og i 1950 litt over dette tallet. Gjennomsnittet av fangstmengden var i årene 1947—50 over 650 000 tonn. Det fant med andre ord sted en fordobling av produksjonen i løpet av perioden 1930—50, samtidig som deltakingen gikk ned med omkring 20 pct. Både i torskefisket og i sildefisket har det således funnet sted en sterk økning i produktiviteten mellom 1900 og 1950.

¹⁾ De oppgaver som foreligger for vårsildfisket gir følgende resultat:

	Deltaking	Mengde, tonn	Mengde pr. deltaker	
			tonn	relative tall
Gjennomsnitt 1900—04	22 600	53 000	2.34	100
→ 1925—28	16 200	192 000	11.85	506

Oppgavene for deltakingen 1900—04 synes imidlertid usikre.

Hvalfangst.

Den norske hvalfangsten hadde ved hundreårsskiftet et forholdsvis lite omfang. Den ble vesentlig drevet fra kyststasjoner i Nord-Norge, men hvalforekomstene var blitt redusert ved fangsten i slutten av det forrige hundreåret. I 1904 ble det innført forbud mot hvalfangst i de tre nordligste fylkene, og fangsten måtte føres over på andre felter. Vinteren 1905—06 ble den første fangstekspedisjonen sendt til Sørishavet, og i de følgende årene kom fangsten i stadig stigende utstrekning til å foregå der. Andre felter ble også forsøkt, men ga ikke varig grunnlag for fangst.

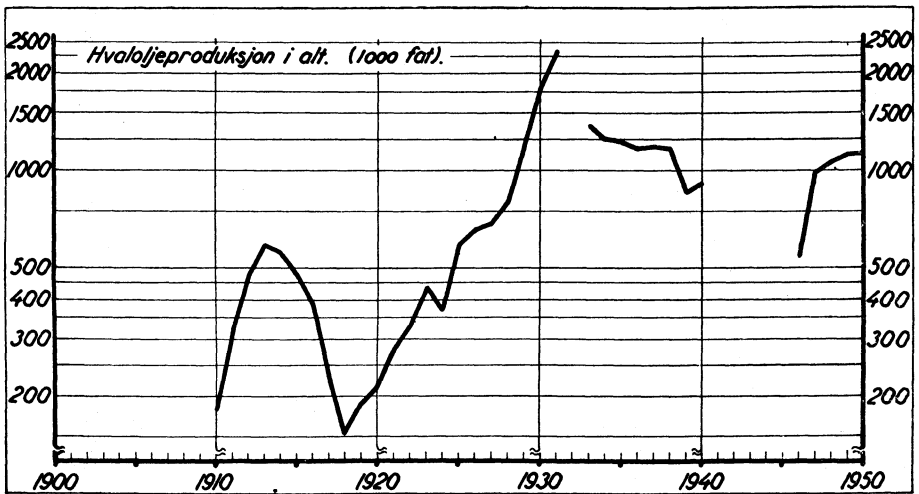

Diagram 11. (Log. skala.) Kurven viser de forskjellige perioder i utviklingen av Norges hvalfangst. Det var en sterk ekspansjon fram til 1931, avbrutt av en nedgang under den første verdenskrigen. Etter avbrekket i 1932, da ingen norske ekspedisjoner deltok i fangsten i Sørishavet, har produksjonen vært forholdsvis stor, men tendensen har vært synkende.

Fangsten ble til midten av 1920-årene drevet fra landstasjoner og mindre flytende kokerier som lå oppankret ved land, og var da avhengig av konsesjon. Produksjonen av hvalolje økte fra vel 4000 fat i den første sesongen til om lag 350 000 fat ti år senere (se tabell 44). Etter sesongen 1913—14 var det en sterk nedgang i produksjonen, og først da norske ekspedisjoner til Sørishavet i 1925 begynte å drive fangst fra store flytende kokerier uavhengig av landstasjonene, steg produksjonen igjen over det tidligere toppnivå. Fra 1925 til 1931 ble produksjonen av hvalolje omtrent femdoblet. Sesongen 1930—31 ga den største produksjonen som de norske ekspedisjoner noen gang har hatt. Det følgende året deltok imidlertid, på grunn av avsetningsvanskene, ingen norske ekspedisjoner i fangsten i Sørishavet. Senere har fangsten vært begrenset gjennom internasjonale avtaler, og utenlandsk konkur-

rånse har gjort seg sterkere gjeldende. Den norske hvaloljeproduksjonen var i slutten av 1930-årene under det halve av topp-produksjonen i 1931¹⁾). Etter den andre verdenskrigen var produksjonen til å begynne med lav, fordi en stor del av fangstflåten var gått tapt under krigen, men fra og med 1948 var oljeproduksjonen igjen over 1 million fat.

Tabell 44. Produksjonen av hvalolje²⁾.

År ³⁾	Olje- produksjonen i alt, fat ³⁾	Herav: Sørishavet, fat ³⁾
1906.....	—	4 200
1911.....	323 500	170 600
1916.....	383 100	350 800
1921.....	278 600	266 000
1926.....	662 600	481 200
1931.....	2 317 000	2 291 700
1936.....	1 162 700	1 116 000
1940.....	909 800	909 800
1950.....	1 122 000	1 106 000

¹⁾ Årlige oppgaver finnes i Statistiske Oversikter 1948.

²⁾ Oppgavene gjelder fangstsesongene som avsluttes i de anførte kalenderår.

³⁾ 1 fat = 170 kg = ca. $\frac{1}{6}$ eng. tonn.

Det finnes ikke tilfredsstillende oppgaver over sysselsettingen i hvalfangsten før 1930. Det er derfor ikke mulig å gjøre noe overslag over økningen i produktmengden pr. sysselsatt.

Gruvedrift og industri²⁾.

Det foreligger ikke noe tilfredsstillende uttrykk for veksten i den samlede industriproduksjonen fra 1900 til 1950, men på grunnlag av nasjonalregnskapets oppgaver over fordelingen av bruttonasjonalproduktet på næringer i 1910, kan vi regne med at bruttoproduktet (nettoprodukt + kapitalslit) i gruvedrift og industri mellom 1910 og 1950 ble omtrent firedoblet³⁾. Veksten har imidlertid, som det går fram av produksjonsindeksene i tabell 45, vært svært ulik i de forskjellige industriene.

¹⁾ Begrensningene av fangsten i 1930-årene skyldtes i første rekke et samarbeid mellom Norge og Storbritannia. Andre land, som Tyskland og Japan, drev ubegrenset fangst, og Norges andel av verdensproduksjonen gikk ned fra om lag to tredjedeler før 1931 til om lag en tredjedel i slutten av 1930-årene.

²⁾ På grunn av det statistiske materialets form er det mest hensiktsmessig å behandle gruvedriften og industrien under ett. Utviklingen av produksjon m. v. i disse næringene er mer utførlig behandlet i et vedlegg, og i dette avsnittet er det bare nevnt enkelte hovedpunkter i utviklingen. Ved folketellingene har også bygge- og anleggsvirksomhet og kraftforsyning m. v. vært regnet med til hovedgruppen «industri». Produksjonsutviklingen i disse næringene vil ikke bli nærmere behandlet her; for bygge- og anleggsvirksomheten vises til kapitel 6, for kraftforsyningen til kapitel 4.

³⁾ Se vedlegget, s. 193.

Tabell 45. *Produksjonsindekser for enkelte industrier¹⁾.*

	Malm- og metall-utvinning	Jord- og stein-industri	Jern- og metall-industri	Kjemisk industri	Tre-industri	Treforedlings-industri	Tekstil-industri	Nærings- og nytelses-middel-industri
1900.....	100	100	100	100	100	100	100	100
1905.....	213	103	106	151	85	132	107	98
1916.....	838	162	196	981	108	274	152	153
1920.....	490	156	239	826	96	254	103	153
1926.....	1 280	126	195	883	81	297	106	166
1930.....	2 050	204	301	1 480	98	376	148	163
1934.....	2 230	179	269	1 150	86	391	181	157
1939.....	3 390	245	457	1 830	135	450	223	210
1946.....	1 600	238	479	1 720	135	351	199	230
1950.....	3 060	354	778	2 720	176	536	345	273

¹⁾ En tabell med indekstall for hvert år finnes i vedlegget. Der er også beregningen av indeksene omtalt.

Den sterkeste relative produksjonsøkningen har funnet sted i gruvedrift og elektrometallurgisk industri (begge i gruppen «malm- og metallutvinning») og i den elektrokjemiske industrien (som nå utgjør hovedtyngden i gruppen «kjemisk industri»). Gruvedriften spilte en forholdsvis liten rolle ved hundreårsskiftet, men hadde en sterk oppgang i produksjonen i tiden før den første verdenskrigen. Framstillingen av metaller og kjemiske produkter ved hjelp av elektrisk kraft er nye produksjonsformer som i det alt vesentlige er utviklet i dette hundreåret. De gode naturlige betingelser for slik produksjon i Norge førte til grunnleggingen av en rekke storbedrifter i tiden fra hundreårsskiftet til under den første verdenskrigen. Også senere har det vært betydelige utvidelser av produksjonen i disse industriene og i gruvedriften. Den siste ble imidlertid satt tilbake etter 1940, i første rekke på grunn av ødeleggelser under okkupasjonen.

Både gruvedriften og elektroindustriene leverer det alt vesentlige av sin produksjon til eksport. Ellers er det i første rekke de to industriene som får sitt råstoff fra skogen som har hatt betydning som eksportindustrier. Som nevnt tidligere var avvirkingen i skogen omkring 1900 av omtrent samme størrelsesorden som i 1950. Den gang ble en vesentlig del av tømmeret bearbeidd i sagbrukene og høvleriene og eksportert som trelast. Denne eksporten er senere redusert til et ubetydelig omfang, og gruppen «treindustri» viser derfor den laveste produksjonsøkningen av alle gruppene i tabell 45. Dens stilling ble endret i årene omkring 1930 ved at den gikk over til å levere det meste av sin produksjon til hjemmemarkedet. Tømmeret er i stigende utstrekning gått til treforedlingsindustrien, og produksjonen av tremasse, cellulose og papir har økt sterkt. Da produksjonen av disse varene allerede i 1900 hadde fått et betydelig omfang, er den prosentvise økningen

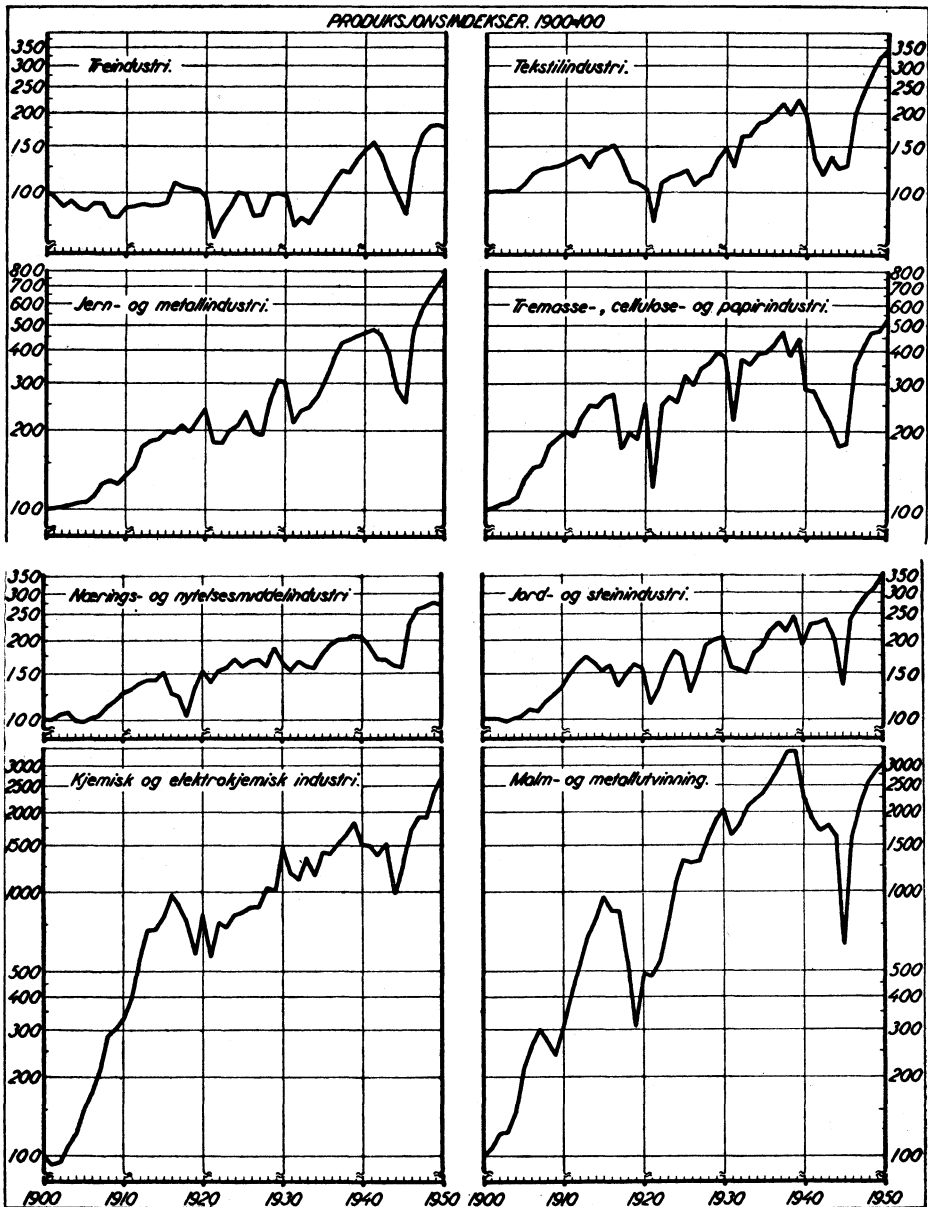

Diagram 12. (Log. skala.) Produksjonsindeksene viser at de forskjellige industrier har hatt en meget ulik produksjonsutvikling. Den relativt sterkeste produksjonsøkningen finner vi i den kjemiske og elektrokjemiske industrien og i gruedriften, som begge bare hadde et beskjedent omfang ved hundreårsskiftet. Også i to av de industrigruppene som den gang hadde et betydelig omfang, jern- og metallindustrien og treforedlingsindustrien, har det imidlertid foregått en mange-dobling av produksjonen. De øvrige gruppene har hatt en svakere vekst, og i flere av dem var det gjennom lengre perioder ingen tendens til stigning i produksjonen.

Vekstingene i produksjonen viser for det meste overensstemmelse fra gruppe til gruppe. Nedgangen i de siste årene av den første verdenskrigen og i okkupasjonsårene var sterk i alle industrier. Konjunktursammenbrøtene i 1921 og 1931 viser seg tydelig i alle produksjonsindeksene, men utslagene er av forskjellig styrke. I flere av indeksene kan vi også se spor av de internasjonale tilbakeslag i 1908—09 og i 1938, samt av kronestigningen 1925—27.

av produksjonen imidlertid langt mindre enn for malmer, metaller og kjemiske produkter.

Fram til omkring 1930 hadde eksportindustriene med unntak av treindustrien den sterkeste produksjonsøkningen, men mellom 1930 og 1950 har hjemmemarkedsindustriene hatt den forholdsvis sterkeste stigningen i produksjonen.

Av de industriene som vesentlig produserer for hjemmemarkedet har jern- og metallindustrien hatt den største produksjonsøkningen. På grunn av denne gruppens store omfang representerer veksten i dens produksjon til bort imot det åttedobbelte en forholdsvis stor del av den absolutte økningen i industriens samlede produksjon.

Etter 1930 har også den industrielle produksjonen av forbruksvarer økt relativt sterkt. Stigningen henger sammen med en alminnelig oppgang i forbruket, nedgang i importen av mange forbruksvarer (tekstil- og klesvarer) og overgang til større bruk av industrielt tilvirkede mat- og klesvarer¹⁾.

Det materialet som foreligger om produksjon og sysselsetting i de enkelte industrier, er ikke egnet som grunnlag for beregninger over økningen i produksjonen pr. arbeider eller pr. timeverk. Størrelsesordenen av produktivitetsøkningen for hele industrien under ett kan vi imidlertid få et inntrykk av ved å ta utgangspunkt i nasjonalregnskapets oppgaver over bruttoproduktet i industri og gruvedrift i 1910. Som nevnt foran ble dette, målt i faste priser, omtrent firedoblet fra 1910 til 1950. I det samme tidsrommet økte yrkesbefolkningen i disse gruppene med om lag 75 pct., og arbeidstiden ble redusert med vel 20 pct. På disse 40 årene steg altså tallet på utførte timeverk pr. år med vel 40 pct., og produktmengden pr. timeverk økte med 180 pct.

Sjøfart.

I norsk skipsfart er utenriksfarten dominerende. Inntektene av utenriksflåten har mellom 1900 og 1950 variert mellom 80 og 90 pct. av handelsflåtens samlede fraktinntekter. Det er vanskelig å stille opp en tilfredsstillende produksjonsindeks for handelsflåten, men indeksen i tabell 46 over deflaterte bruttofrakter for utenriksflåten skulle på grunn av utenriksfartens store andel av inntektene gi et visst inntrykk av produksjonsutviklingen²⁾.

¹⁾ Disse forhold er nærmere omtalt i vedlegget.

²⁾ Denne produksjonsindeksen for skipsfarten bygger for det meste på oppgavene over brutto fraktinntekter for flåten i utenriksfart, deflatert ved hjelp av fraktindekser. Det er vanskelig å si hvor tilfredsstillende det er å bruke disse fraktindeksene til deflateringen av de norske skipsfartsinntektene. Bevegelsen fra et år til det neste kan lett bli misvisende, men indeksen skulle gi et bra inntrykk av nivåforskyvningen over lengre perioder.

Selv om indeksen bare bygger på oppgaver over fraktinntektene i utenriksfart, skulle den gi et forholdsvis korrekt bilde av produksjonsutviklingen for hele den norske flåten. Forholdet mellom fraktinntektene i utenriksflåten og i kystfarten ser ut til å ha holdt seg nokså uforandret gjennom hele dette tidsrommet med unntak av krigsårene 1914—18 og de aller første mellomkrigsårene.

Tabell 46. Produksjonsindeks for utenriksflåten.

År	Deflaterte brutto-frakter	År	Deflaterte brutto-frakter
1900	100	1925	255
01	113	26	264
02	119	27	305
03	110	28	329
04	127	29	364
1905	121	1930	431
06	130	31	404
07	143	32	415
08	164	33	434
09	148	34	461
1910	155	1935	474
11	156	36	508
12	135	37	559
13	176	38	577
14	183	39	596
1915	188		
16	192		
17	153		
18	145		
19	159		
1920	194	1946	284
21	195	47	393
22	221	48	521
23	236	49	576
24	224	1950	628

Produksjonsmengden ble etter disse oppgavene omtrent seksdoblet fra hundreårsskiftet til det siste året før den andre verdenskrigen, og i 1950 var det enda noe høyere. Tallet på personer sysselsatt i sjøfart (også innenriksfart) økte med bare 40 pct. i det samme tidsrommet.¹⁾ Tar en med utlendinger ansatt på norske skip, blir økningen nærmere 50 pct.

Den tekniske utviklingen i skipsfarten har ført til en fullstendig endring av flåtens sammensetning som gjør det vanskelig å finne et tilfredsstillende uttrykk for veksten i skipsfartens realkapital. I 1900 besto flåten ennå i stor utstrekning av seilskip. Omleggingen til dampdrift hadde ført til nedgang i seilskipstonnasjen i løpet av 1890-årene, men ennå ved hundreårsskiftet falt om lag 60 pct. av bruttotonnasjen på seilskipene. Seilskipstonnasjen fortsatte å gå tilbake år for år, og ved slutten av den første verdenskrigen var den av forholdsvis liten betydning. Dampskipflåten økte fram til 1930, men i den andre halvdel av 1920-årene falt det meste av tonnasjeøkningen på motor-

¹⁾ Etter tabell 19 i kapittel 3.

skipene. Dampskipsflåten nådde sin største tonnasje i 1931 og har siden for det meste gått tilbake, mens motorskipstonnasjen har økt sterkt. Etter den andre verdenskrigen ble det kjøpt inn en del dampskip, men dampskipstonnasjen i 1950 var likevel mindre enn i 1940. Motorskipenes andel av den samlede tonnasje økte fra 40 pct. i 1931 til over 70 pct. i 1950. Etter midten av 1920-årene har også tankskipene utgjort en stigende andel av hele tonnasje.

Det er særlig overgangen fra seilskip til dampskip som gjør det vanskelig å skaffe et tilfredsstillende uttrykk for veksten i hele tonnasje under ett. I tabell 47 er det tatt med tall for den samlede brutto-tonnasje og for tonnasje i beregnede dampskipstonn for enkelte år¹⁾.

Tabell 47. Den norske handelsflåten.¹⁾

Ved utgangen av året	Bruttotonnasje 1000 tonn	Beregnet dampskipstonnasje Brutto	
		1000 tonn	Relative tall
1900 ²⁾	1 925	1 290	100
1915	2 662	2 342	182
1918	1 892	1 730	134
1921	2 630	2 512	195
1924	2 598	2 557	198
1931	4 223	4 215	327
1936	4 201	4 201	326
1940 ³⁾	4 878	4 878	378
1945 ⁴⁾	2 812	2 812	218
1948	4 679	4 679	363
1950	5 681	5 681	440

¹⁾ Årlige oppgaver finnes i Statistiske Oversikter 1948, tabell 126 og i Statistisk Årbok.

²⁾ Bruttotonnasje for 1900 er beregnet ved å gjøre et tillegg til nettotonnasje etter forholdet mellom skipenes brutto- og nettotonnasje slik det var omkring 1900.

³⁾ Tonnasje pr. 9. april.

⁴⁾ Tonnasje pr. 8. mai.

Veksten i den beregnede dampskipstonnasje gir imidlertid heller ikke noe tilfredsstillende uttrykk for veksten i skipsfartens realkapital. Et bruttotonn kan representere forskjellig kapitalmengde avhengig av skipenes alder, størrelse og utstyr.

Landtransport.

Det mangler oppgaver over utviklingen av tjenesteytingen i landeveistransporten i tiden fram til 1930. Den omleggingen som har funnet sted ved biltrafikkens framvekst er belyst i kapittel 3 ved oppgaver over sysselsettingen i transportvirksomheten, men dens betydning for produksjonsutviklingen er ikke nærmere klarlagt. For utviklingen av jernbanetransporten foreligger det derimot forholdsvis nøyaktige oppgaver.

¹⁾ Ved omregningen til dampskipstonnasje er ett netto dampskipstonn satt lik 3.6 netto seilskipstonn. Motorskipstonnasje er lagt til dampskipstonnasje uten omregning.

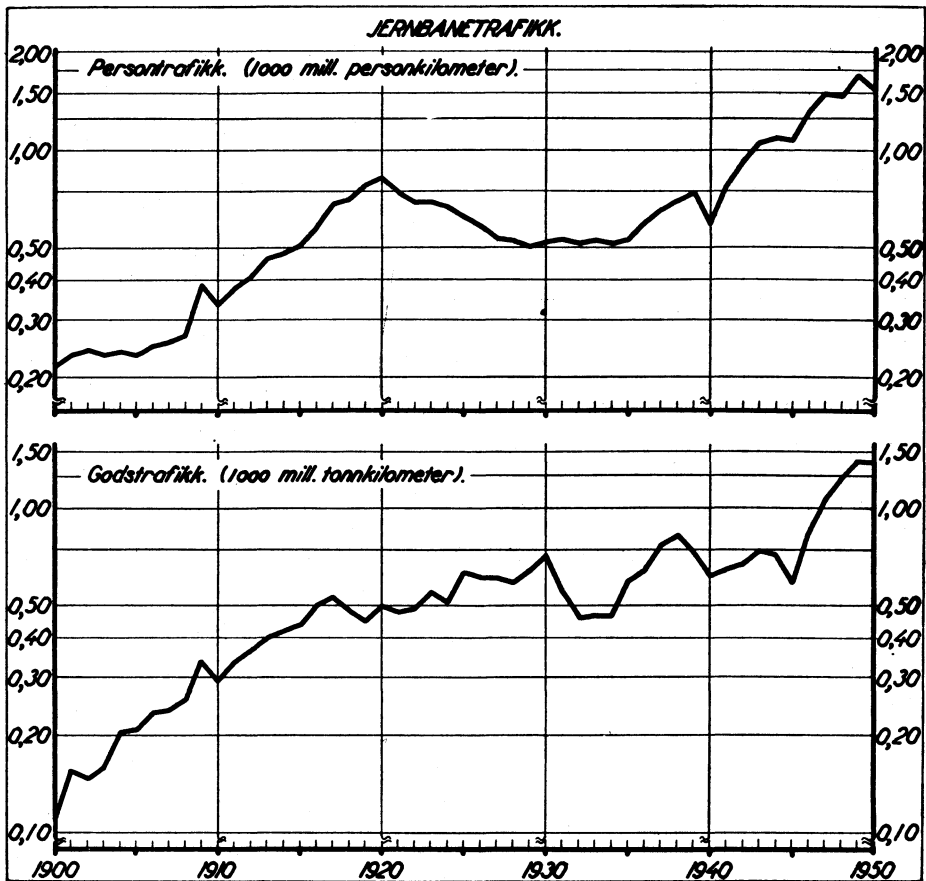

Diagram 13. (Log. skala.) Jernbanetrafikken har økt sterkt siden 1900, banenettet er blitt betydelig utvidd, og trafikk tettheten er blitt større. Trafikkøkningen var særlig stor i tiden fram til omkring 1920. I mellomkrigstiden begynte bl. a. konkurransen fra bilene å gjøre seg gjeldende, men under og etter den andre verdenskrigen har det igjen vært en sterk trafikkøkning.

Ved hundreårsskiftet hadde jernbanenettet en samlet lengde av om lag 2000 km. Til dels besto det ennå av smalsporede linjer. Mellom 1900 og 1950 ble banelengden godt og vel fordoblet (se tabell 48), de fleste smalsporede linjene ble lagt om til normal sporbredde, og linjene ellers ble lagt langt solidere. Elektrisk drift ble også gjennomført på en rekke banestrekninger. De viktigste tilvekster til banenettet var Bergensbanen, som var under bygging ved hundreårsskiftet og ble fullført i 1909, Dovrebanen, fullført i 1921 og Sørlandsbanen som ble fullført i 1944. Dessuten ble Nordlandsbanen i 1947 åpnet for trafikk fram til Lønsdal.

Jernbanenes transportytelser har imidlertid økt betydelig sterkere enn banelengden. Persontrafikken økte til det sjudobbelte mellom 1900 og 1950 og godstrafikken til det nidobbelte. Økningen i persontra-

Tabell 48. Linjelengde og trafikk ved jernbanene.¹⁾

	Linjelengde ²⁾		Persontrafkk ³⁾		Godstrafkk ³⁾		Per- sonale ⁴⁾
	Km	relative tall	Mill. personkm	relative tall	Mill. tonnkm	relative tall	
1900	1 981	100	203	100	132	100	4 390
1910	2 976	150	353	174	315	239	5 950
1920	3 286	166	783	386	491	372	(10 800)
1930	3 835	194	526	259	633	480	13 500
1939	3 968	200	740	365	736	558	14 600
1950	4 470	226	1 531	754	1 379	1 045	24 500

¹⁾ Årlige oppgaver over linjelengde og trafikk finnes i Statistiske Oversikter 1948, tabell 147 og i Statistisk Årbok.

²⁾ Linjelengde ved midten av året.

³⁾ Oppgavene over trafikken foreligger for driftsår som regnes fra 1. juli til 30. juni neste år. I tabellen er tallene til og med 1930 gjennomsnittstall for de to driftsår som dekker kalenderåret. For 1939 er nyttet tallene for driftsåret 1938/39, da trafikken i driftsåret 1939/40 var uvanlig lav på grunn av militære hendinger. For 1950 er nyttet tallene for driftsåret 1949/50.

⁴⁾ Ved midten av året (for 1900 pr. 30. mars). Fra og med 1930 omfatter oppgavene også «stadig tjenestegjørende ekstrapersonale». For de tidligere årene mangler oppgaver over dette. Etter folketellingen 1920 var det 14 670 personer sysselsatt ved jernbanedrift. I 1900 og 1910 var det forholdsvis små avvik mellom folketellingene og jernbanestatistikken.

fikken henger sammen dels med veksten i forstadsbebyggelsen til de større byene, som har ført til en sterk økning i lokaltrafikken, og dels med at forbrukerne nytter en større del av inntekten til feriereiser¹⁾.

Personalet ved jernbanene økte, etter de oppgaver som foreligger, til omtrent det femdobbelte mellom 1900 og 1950. Økningen i transportytelsene for person- og godstrafikk tilsammen kan på grunnlag av oppgavene i tabell 48 og oppgaver over gjennomsnittsinntektene pr. person og pr. tonnkilometer anslås til en ni-dobling, og transportytelsen pr. ansatt ved jernbanene har således økt med om lag 80 pct.

For realkapitalen i jernbanedriften finnes det ikke tilfredsstillende oppgaver. Veksten i den faste kapitalen har vært betydelig sterkere enn økningen i linjelengden, fordi en rekke av de baner som er bygd etter 1900 går i vanskelig terreng, og fordi både eldre og nyere baner har fått en høyere standard enn tidligere. Det rullende materiellet (tallet på lokomotiver, person- og godsvogner) er også blitt omtrent fordoblet mellom 1900 og 1950, samtidig som kvaliteten gjennomgående er blitt bedre, men det er enda vanskeligere å si noe bestemt om endringen i den realkapitalen som det rullende materiellet representerer. Det er imidlertid åpenbart at innsatsen av realkapital har økt betydelig mindre enn jernbanenes transportytelser.

¹⁾ Se oppgavene over utviklinger av det private forbruket i kapittel 12.

Kapitel 8.

Norge og utlandet.

Ved hundreårsskiftet var de ledende land i verdensøkonomien allerede sterkt industrialiserte, og det hadde utviklet seg et omfattende varebytte mellom de råvareproduserende land og industrilandene. De internasjonale handels- og betalingsforholdene før 1914 var preget av at Storbritannia inntok en ledende stilling i verdensøkonomien og at pundet var det viktigste internasjonale betalingsmiddel. Pundet var gullfestet, og på grunn av den alminnelige anvendelse av gullstandarden hersket det stabile kursforhold mellom de enkelte lands penger. Når dette systemet kunne opprettholdes helt fram til den første verdenskrigen, skyldtes det ikke minst at land med tendenser til varig under-skott i betalingsforholdet overfor utlandet mottok betydelige langsiktige kapitaloverføringer i form av lån eller direkte investeringer fra utlandet. Til disse land hørte også Norge.

Verdenshandelen økte sterkt i årene fram til utbrottet av den første verdenskrigen. De fleste land førte i denne perioden en frihandelspolitikk. Enkelte satte riktignok i verk tiltak, for det meste beskyttelsestoll, for å oppmuntre innenlandsk produksjon, men det ser likevel ut til at verdenshandelen steg sterkere enn verdensproduksjonen.

Det internasjonale betalingssystemet ble slått i stykker under den første verdenskrigen. Inflasjonen i mange land førte til at forholdet mellom de enkelte lands pengeenheter ble ustabil. Etter krigen forelå ikke lenger muligheter for større langsiktige kapitaloverføringer fra Storbritannia, Frankrike og Tyskland. I stedet var Sambandsstatene kommet fram til en ledende stilling i verdensøkonomien, men kapitaleksporten derfra var ikke tilstrekkelig til å dekke de store behovene, som blant annet hang sammen med Tysklands erstatningsbetalinger. Mangel på likevekt i et lands driftsbalanse overfor utlandet hadde i 1920-årene en tendens til å slå ut i store variasjoner i valutakursene.

Løsningen på de internasjonale betalingsproblemer ble i de fleste land søkt i en gjeninnføring av gullstandarden i en eller annen form. Blant annet i Storbritannia og Norge skjedde dette uten nedskrivning, slik at omvekslingsforholdet fra 1914 ble gjeninnført. I Norge ble det gjort i 1928. Men da depresjonen meldte seg, viste denne ordningen seg vanskelig å opprettholde, og i 1931 forlot Storbritannia igjen gullstandarden. Flere andre land, deriblant Norge, fulgte det britiske eksempelet.

Det ble i mellomkrigstiden også satt i verk tiltak av ulike slag til fremme av egen produksjon og utestengning av utenlandsk konkur-

ranse i de fleste land. Tollsatsene ble satt opp i mange land allerede i 1920-årene. I 1932 gikk også Storbritannia fra sin tradisjonelle frihandelspolitikk og ga varer fra Det britiske samveldet fortrinnsbehandling.

De tollpolitiske tiltakene virket til å begrense handelen mellom landene. I 1924 ser verdenshandelen ut til å ha vært av samme omfang som i 1913, og den økte deretter med en tredjedel fram til 1929¹⁾. Selv denne sterke stigningen var imidlertid ikke tilstrekkelig til å gjenopprette det forholdet som hadde vært mellom produksjon og internasjonal handel før krigen. For verden som helhet var den delen av vareproduksjonen som ble omsatt landene imellom selv i 1929 mindre enn før. Da verdensøkonomien etter 1929 ble rammet av den omfattende depresjonen, ble også omfanget av verdenshandelen redusert, og det kom ikke opp igjen på 1929-nivået før etter den andre verdenskrigen. I løpet av 1930-årene steg vareproduksjonen, og den delen av produksjonen som ble omsatt mellom landene gikk ytterligere ned.

Mange land satte i tiden etter 1929 i verk omfattende restriksjoner i handelen med utlandet for å beskytte sine valutabeholdninger og for å stimulere virksomheten innenlands under den store arbeidsløsheten som hersket. Tosidige avtaler om varebytte og betalinger ble alminnelige. Under den andre verdenskrigen ble det planlagt tiltak som skulle sikre en friere omsetning av varer og tjenester landene imellom. I 1944 ble det sluttet avtaler om opprettelse av et internasjonalt pengefond, som blant annet skulle sikre stabile valutakurser, og en internasjonal bank som skulle yte langsiktige lån for gjenreiseing og utvikling av næringslivet. De tiltak som var forberedt under krigen har imidlertid bare fått begrenset betydning i etterkrigsårene.

I mellomkrigstiden hadde det utviklet seg et handels- og betalings-system hvis hovedtrekk var at Europa importerte mer fra Nord-Amerika enn det eksporterte dit. Differansen ble utliknet ved at Sambandsstatene hadde importoverskott i handelen med oversjøiske råvareproduserende områder som var kolonier under europeiske land eller hadde betalingsunderskott overfor Europa. I etterkrigsårene har dette systemet ikke kunnet virke lenger; de europeiske investeringer i eller fordringer på oversjøiske land ble i stor utstrekning avvirket under krigen, og flere tidligere koloniområder har fått en mer uavhengig stilling, slik at muligheten for å betale importoverskottet fra Sambandsstatene på denne måten stort sett er falt bort. Siden 1930-årene har prisene på råvarer steget i forhold til prisene på industrivarer, slik at Europas bytteforhold overfor de oversjøiske land (utenom Sambandsstatene) er blitt forverret. Dollarunderskottet er også blitt økt ved at de europeiske land i etterkrigstiden har hatt behov for en særlig stor import fra Sambandsstatene til gjenreisningen av produksjonskapasiteten.

¹⁾ Den indeks for verdenshandelens omfang som det bygges på her og i det følgende, er utarbeidd ved Folkeforbundet. Se *Review of world trade*, f. eks. for 1937, side 77.

Europeiske land, i første rekke Storbritannia, har i etterkrigstiden fått en betydelig gjeld til oversjøiske land, deriblant til Sambandsstatene og Canada og til en rekke land i Det britiske imperiet ellers. Forrentning og tilbakebetaling av disse lånene i årene framover vil gjøre Europas betalingsforhold enda vanskeligere.

I årene fra 1948 av ga det hjelpeprogram som ble satt i verk av Sambandsstatenes regjering, de vesteuropeiske land et betydelig tilskott av varer og tjenester fra andre verdensdeler. I sammenheng med hjelpeprogrammet ble det også gjennomført viktige samarbeidstiltak blant de statene som tok imot hjelp. Det fant i disse årene sted en betydelig oppgang i verdenshandelen, som etter å ha nådd førkrignivået i 1947 steg til 25 pct. over dette i 1950. Den samlede verdensproduksjonen hadde imidlertid da steget med betydelig mer enn en fjerdedel siden slutten av 1930-årene.

Norges driftsbalanse og formuesstilling overfor utlandet.

Norge har siden 1890-årene for det meste vært et kapitalimporterende land. Det vil si at de løpende utgifter i utlandet til varer og tjenester, renter og utbytter har vært større enn inntektene ved salg av varer og tjenester m. v. (se tabell 49). Forskjellen har vært dekket ved at offentlige institusjoner eller private her i landet har tatt opp lån i utlandet og ved at utlendinger har deltatt direkte i utbyggingen av norsk næringsliv gjennom investering i private bedrifter.

Det foreligger ikke fullstendige oppgaver over den norske gjelden til utlandet ved hundreårsskiftet. Statens utenlandske gjeld var 220 mill. kroner, og det var dessuten hypotekbankobligasjoner for ca. 60 mill. kroner på utenlandske hender. Størrelsesordenen av den gjelden som andre offentlige institusjoner¹⁾ og private på dette tidspunktet hadde til utlandet (medregnet utlendingers økonomiske interesser i norske bedrifter), kan en få et visst inntrykk av ved å se på utviklingen av de kjente poster på betalingsbalansen i 1890-årene. Det var i årene 1890—99 et underskott i vare- og tjenestebyttet på 390 mill. kroner²⁾. Av dette svarte 105 mill. kroner til økningen i statsgjelden i den samme perioden, mens Hypotekbankens utenlandske gjeld økte med om lag 30 mill. kroner. Resten, vel 250 mill. kroner, kan regnes som en gjeldsøkning til utlandet for andre offentlige institusjoner og for private. I 1890 hadde imidlertid trolig private på grunn av overskottet på drifts-

¹⁾ Den kommunale gjelden til utlandet var forholdsvis liten. Av kommunene var det nesten bare Oslo som hadde tatt opp lån ute, og den samlede kommunegjelden til utlandet ved begynnelsen av 1900 kan anslås til om lag 25 mill. kroner.

²⁾ Dette er ikke den fullstendige vare- og tjenestebalansen. Den omfatter vareomsetningen etter handelsstatistikken og skipsfartens nettofrakter. En del poster som vanligvis har gitt et mindre overskott er ikke med.

Tabell 49. Driftsbalansen overfor utlandet (i løpende priser).
Årlig gjennomsnitt.

	Eksport i alt	Import i alt	Eksport- eller import- overskott	Netto renter og stønader m. v. ²⁾	Over- eller underskott på drifts- balansen
	Mill. kroner				
1900—14	433	468	÷ 35	÷ 15	÷ 50
1915—18	1 755	1 604	151	÷ 7	143
1919—25	1 722	2 158	÷ 436	÷ 36	÷ 472
1926—31	1 256	1 271	÷ 15	÷ 52	÷ 67
1932—39	1 363	1 243	120	÷ 64	56
1940—44 ¹⁾	1 153	938	215	÷ 41	174
1945—50.....	3 712	4 568	÷ 856	299	÷ 557

¹⁾ Tallene for eksport og import for krigsårene 1940—45 er ikke beregnet på samme måten som for de øvrige årene, idet skipsfartens inntekter er ført netto (etter fradrag av driftsutgiften i utlandet), mens de ellers er ført brutto og driftsutgiftene ute er tatt med under import.

²⁾ Først fra og med 1923 foreligger mer nøyaktige beregninger over rente- og stønadsbetalingene. Før 1946 består denne posten vesentlig av renter og aksjeutbytter.

balansen i 1880-årene et tilgodehavende i utlandet som skjønnsmessig kan settes til om lag 100 mill. kroner. Ved hundreårsskiftet kan den nettogjelden til utlandet som stort sett gjaldt private derfor ha dreid seg om 150 mill. kroner, og hele gjelden til utlandet ser ut til å ha vært bortimot 450 mill. kroner¹⁾.

Helt fram til den første verdenskrigen var det underskott i Norges vare- og tjenestebalanse overfor utlandet. For årene 1900—14 under ett var det etter nasjonalregnskapet på 530 mill. kroner. Gjelden til utlandet var nå blitt så stor at det også var et betydelig underskott på rente- og stønadsbalansen. I nasjonalregnskapet er nettounder-skottet i disse betalingene anslått til 230 mill. kroner for hele peri-oden 1900—14. Det samlede underskottet i forholdet til utlandet i denne perioden blir da på 760 mill. kroner. Hvis det ikke foregikk større svingninger i verdien av de utenlandske kapitalplaseringer i Norge, må gjelden til utlandet ved utgangen av 1914 ha vært lik summen av gjelden i begynnelsen av 1900 og underskottet på driftsbalansen 1900—14, altså om lag 1200 mill. kroner. Da både overslaget over nettogjelden i 1900 og nasjonalregnskapets tall for underskottene på driftsbalansen nødvendigvis må være usikre, og da det er vanskelig å si noe om omfanget av gevinster og tap på utlendingers norske kapitalplaseringer, er det ikke mulig å komme fram til noe særlig nøyaktig

¹⁾ I «Nasjonalregnskap 1900—1929», side 62, er Norges nettogjeld til utlandet pr. 31. desember 1899 satt til 250 mill. kroner. Dette beløp bygger imidlertid på et ufullstendig overslag.

tall for den samlede nettogjelden i 1914. Det kan bare regnes med at den var av en størrelsesorden på 1 milliard kroner¹⁾.

Under den første verdenskrigen ble Norges stilling overfor utlandet fullstendig endret både når det gjaldt de løpende betalinger (driftsregnskapet) og kapitalplaseringsene. For krigsårene under ett hadde Norge et stort overskott på driftsbalansen. I første rekke skyldtes dette de store inntektene av skipsfarten. Endringene i formuesstillingen var imidlertid langt mer vidtrekkende enn en skulle vente av overskottene på driftsbalansen. Ved den første finanstillingen, som ble holdt i 1919 (pr. 1. mai), ble det funnet at den norske nettofordringen på utlandet beløp seg til 1360 millioner kroner. En stor del av de norske tilgodehavender i utlandet var forliserstatninger fra utenlandske forsikringselskaper for skip som var gått tapt under krigen. Det meste av inntektene fra utlandet og av de fordringer som ellers ble ervervet i krigsårene (forliserstatninger m. v.) ble holdt som innskott i utenlandske banker²⁾ for å være disponible for kjøp av skip og andre varer så snart markedsforholdene ble rommeligere. Allerede i 1919 kunne vareinnførselen komme i gang, og bare i dette året var det et driftsunderskott i forholdet til utlandet på over 1 milliard kroner. I 1920 var underskottet vel 850 millioner. For en del kan den store importen tilskrives gjenreisningen av handelsflåten; omtrent en halv milliard ble brukt til innkjøp av skip i 1919 og 1920 tilsammen. Men det var den omfattende vareinnførselen etter krigsårenes vareknapphet som ga det største utslaget.

I 1920 tok betalingsproblemene til å gjøre seg gjeldende i Norges forhold til utlandet. Valutakursene begynte å variere sterkt med svingninger i tilbud og etterspørsel³⁾. Det var bare små muligheter for gjen-

¹⁾ I Finanstillingen for 1919, «Finansstatistisk undersøkelse pr. 1. mai 1919», tilleggshefte til Meddelelser fra Det Statistiske Centralbyrå, 1919, (se særlig s. 20) er det regnet med følgende tall for gjelden til utlandet i 1913:

Statsgjeld	329 mill. kr.
Kommunegjeld	75 » »
Hypotekbankens og Småbruk- og boligbankens gjeld . .	164 » »
	<hr/>
	568 mill. kr.
Utenlandsk kapital i norske foretagender (anslag) . .	300 » »
	<hr/>
	868 mill. kr.

Det blir samme sted regnet med at nordmenns tilgodehavender i utlandet var ubetydelige.

I denne oppstillingen er det ikke regnet med «de betydelige beløp som skyldtes til utlandet for vareleveranser og forretningsgjeld for øvrig».

²⁾ En del ble også nyttet til hjemkjøp av norske verdipapirer på utenlandske hender (285 mill. kroner, hvorav 142 mill. industriaksjer), til kjøp av aksjer i utenlandske selskaper (250 mill. kroner) og til kjøp av fast eiendom (60 mill. kroner). Mange av de norske kapitalplaseringer i utlandet førte til store tap.

³⁾ Svingningene i valutakursene hadde et betydelig omfang. I september 1920 var høyeste kurs på pund sterling kr. 26.60, mens den ennå i begynnelsen av året hadde vært kr. 18.60. I 1921 kom kursen på pund sterling opp i nesten 32 kroner i oktober, mens den i januar hadde vært nede i 19.55.

nom opptak av lån i utlandet å møte den store valutaetterspørselen. I 1920 måtte staten gi en effektiv rente på over 10 prosent pr. år for et 5-årig lån opptatt i Sambandsstatene¹⁾). For dollarlån opptatt i 1923 og 1924 var vilkårene gunstigere²⁾), men sett på bakgrunn av den lave renten på utenlandske statslån før krigen betydde også forrentningen av disse lånene en alvorlig merbelastning på driftsbalansen.

Driftsbalansen overfor utlandet viste store underskott i årene fram til og med 1924. Under det store prisfallet i 1921³⁾) gikk underskottet målt i løpende priser ned, men importoverskottet i prosent av nasjonalproduktet sank forholdsvis lite. De følgende årene ble underskottene stadig redusert, trass i en viss prisstigning i 1923 og 1924. Fra 1925 av og i de fleste årene til og med 1930 var de årlige underskott av omtrent samme størrelse som før den første verdenskrigen. I kriseåret 1931 var det et forholdsvis stort underskott, men deretter endret forholdene seg. Driftsbalansen overfor utlandet kom til å vise overskott gjennom 1930-årene helt til den store importen etter utbrottet av den andre verdenskrigen førte til et mindre underskott for 1939.

Betalingsoverskottet i 1930-årene må ses på bakgrunn blant annet av valutapolitikken. Høsten 1931 ble pund sterling nedskrevet i forhold til gull og dermed i forhold til de fleste andre valutaer. Den norske kronen ble umiddelbart etter skrevet ned også i forhold til pundet. Devalueringen ga utenriksnæringene bedre avsetningsmuligheter. Volumet av eksporten av varer og tjenester steg etter kursendringen opp til 1930-nivået allerede i 1933, mens importvolumet først i 1936 nådde 1930-nivået. Samtidig oppsto det riktignok en forverring av bytteforholdet overfor utlandet, men eksportøkningen ga likevel overskott på driftsbalansen. Nettogjelden til utlandet nådde sitt høydepunkt i 1933 med vel 1800 mill. kroner, men ble deretter redusert til om lag 1200 mill. like før okkupasjonen.

Utviklingen av fordringsforholdet overfor utlandet under den andre verdenskrigen har mange likhetspunkter med utviklingen under den første. De store inntekter av handelsflåten og forliserstatningene for tapte skip førte til opplegg av betydelige likvide reserver i utlandet, slik at Norge ved slutten av krigen hadde et nettotilgodehavende overfor utlandet på om lag 1500 mill. kroner. I de første årene etter den andre verdenskrigen hadde vi store underskott i vare- og tjenestebyttet med utlandet for å skaffe forsyninger av forbruksvarer, driftsmidler og realkapital til landet. De ble dekket ved å trekke på tilgodehavender fra krigsårene, men disse ble brukt opp forholdsvis raskt, og allerede

¹⁾ Lånevilkårene var: 8 pct. rente med emisjonskurs 94 pct. og tilbakebetaling etter 5 år med 110 pct.

²⁾ Den effektive renten var 6.5—7 pct.; lånene kunne ikke konverteres og ble avdratt over 15 år etter 5 års avdragsfrihet.

³⁾ Se kapitel 5, s. 66.

ved utgangen av 1947 var det oppstått en mindre nettogjeld til utlandet. Gjelden økte også i de følgende årene, men gjeldsøkningen var mindre enn underskottet på de ordinære poster på driftsbalansen, fordi gavelleveringene under det europeiske gjenreisingsprogrammet fikk et stort omfang¹⁾. De var størst i 1950, og de var da mer enn tilstrekkelige til å dekke underskottet i det ordinære driftsregnskapet. Den norske nettogjelden til utlandet var ved utgangen av 1950 likevel nesten 1800 mill. kroner, eller det samme som i 1933 da den var på det høyeste nivået tidligere. I forhold til nasjonalproduktet eller til verdien av eksporten var den imidlertid langt lavere enn i mellomkrigstiden.

Utviklingen av eksport- og importmengdene og av bytteforholdet.

Eksportvolumet²⁾ har steget sterkt siden 1900. Stigningen har vært forholdsvis noe sterkere enn stigningen både i importen og nasjonalproduktet regnet i faste priser. Fra hundreårsskiftet og fram til den første verdenskrigen var det en stadig økning av eksportmengden. I årene 1914—16 var den omtrent dobbelt så stor som i 1900 (se tabell 50). Deretter fulgte noen år med nedgang og vekslinger i eksportens omfang, og først fra 1922 av var det ny stigning i eksportvolumet ut over nivået i 1916. Stigningen i 1920-årene var også sterk. Allerede i 1929 var eksportmengden det tredobbelte av hva den hadde vært ved hundreårsskiftet, og etter en nedgang under depresjonen i begynnelsen av 1930-årene fortsatte stigningen. I de siste årene før den andre verdenskrigen var den mer enn fire og en halv gang så høy som ved hundreårsskiftet. Etter nedgangen under krigen kom den i 1949 igjen opp på dette nivået, og i 1950 var eksporten fem ganger så stor som i 1900.

Importen var i 1950 derimot bare tre og en halv gang så stor som i 1900. I de periodene det var sterk stigning i eksporten, steg importen gjennomgående langt mindre. Først under den første verdenskrigen (i 1916) nådde importmengden opp på samme nivå i forhold til i 1900 som eksportvolumet. Etter at krigstidens restriksjoner var opphevet, ble det importert uvanlig mye i 1919 og 1920, men importvolumet i 1921 var lavere enn i årene før krigen. Fra 1922 økte importen gjennom hele mellomkrigsperioden, unntatt i årene 1931—35. Fra 1922 til 1938 steg den med 75 pct., mens eksportmengden steg med vel 130 pct. Ikke minst på grunn av denne forskjellen i utviklingen av de to størrelsene ble underskottet på driftsbalansen i 1930-årene vendt om til et

1) I årene 1946—50 mottok Norge gaver for om lag 1800 mill. kr. (regnet netto), mens fordringsforskyvningen overfor utlandet dreide seg om 3300 mill. kr. Gavelleveringene var således betydelig over halvparten av det importoverskottet som ble finansiert ved bruk av reservene fra krigsårene og ved opptak av lån.

2) Som nevnt i en tidligere fotnote omfatter eksporten og importen både varer og tjenester.

Import og eksport av varer og tjenester i faste priser.

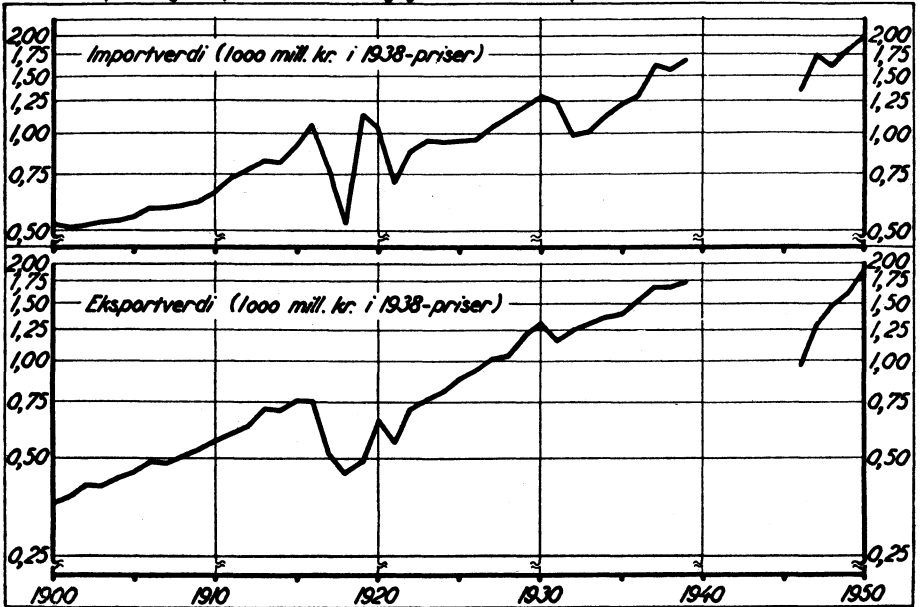

Diagram 14. (Log. skala.) Eksport- og importmengdene (o: verdiene i faste priser) av varer og tjenester viser stort sett overensstemmelse i variasjonene, men stigningen i eksporten har vært forholdsvis sterkere enn i importen. Dette forholdet er særlig tydelig i perioden 1900—39. I dette tidsrommet steg eksporten, bortsett fra et abbrekk 1916—22 og en kortvarig nedgang i begynnelsen av 1930-årene, meget jevnt. Veksten i importen var mer varierende, og importkurven viser tydelig den forserte import i første halvdel av og i årene straks etter verdenskrigen 1914—18.

Etter den andre verdenskrigen har importen gjennomgående vært noe høyere enn i slutten av 1930-årene, mens eksporten etter en sterk stigning nådde over 1930-årenes toppnivå først i 1950.

overskott. I årene etter den andre verdenskrigen har importmengden vært betydelig større enn før krigen, unntatt i 1946.

Enda importmengden har steget forholdsvis mindre enn eksport-

Tabell 50. Eksport og import i faste priser (1938-priser).

	Eksport		Import	
	Mill. kr. i 1938-priser	Relative tall	Mill. kr. i 1938-priser	Relative tall
1900.....	363	100	527	100
1905.....	452	125	550	104
1914.....	709	195	808	153
1916.....	759	209	1 060	201
1920.....	664	183	1 054	200
1926.....	938	258	953	181
1930.....	1 307	360	1 301	247
1934.....	1 355	373	1 115	212
1939.....	1 753	483	1 684	320
1946.....	957	264	1 342	255
1950.....	1 900	523	1 886	358

mengden siden hundreårsskiftet, har det i etterkrigsårene vært et driftsunderskott av samme størrelsesorden i forhold til nasjonalproduktet som i tiden før den første verdenskrigen. Prisene på norske eksportvarer og -tjenester har steget mindre enn prisene på de varer som innføres fra utlandet, og bytteforholdet overfor utlandet har således etter all sannsynlighet utviklet seg ugunstig fra norsk synspunkt. Hovedtrekkene i utviklingen av eksport- og importprisene og av bytteforholdet etter nasjonalregnskapet går fram av tabell 51¹⁾.

Tabell 51. Bytteforholdet overfor utlandet. Årlig gjennomsnitt.

	Eksportpriser (1)	Importpriser (2)	Bytteforhold (3) = (1) : (2)
1900—04	100	100	100
1905—09	99	106	93
1910—14	114	117	97
1915—19	398	317	125
1920—24	305	332	92
1925—29	174	194	90
1930—34	108	131	82
1935—39	120	140	86
1946—50	369	444	83

Endringer i indeksen for bytteforholdet kan være en følge av den endrede sammensetningen av eksporten og importen. Det kan også tenkes at nedgangen siden før den første verdenskrigen kommer av at de varer og tjenester som eksporteres fra Norge er blitt forholdsvis billigere å produsere på grunn av relativt store tekniske framsteg i produksjonen. En mer inngående drøfting av bakgrunnen for utviklingen av bytteforholdet slik det går fram av nasjonalregnskapets indekser, er det imidlertid ikke mulig å ta opp her.

Sammensetningen av eksporten og importen.

Utførselen av varer spiller en forholdsvis mindre rolle i den norske utenriksøkonomien enn for de fleste andre land, og eksporten av skipsfartstjenester er av tilsvarende større betydning (se tabell 52). Fraktinntektene har i løpet av de siste femti årene utgjort mellom en fjerdedel og halvparten av de samlede eksportinntektene. Fra 1900 av sank fraktinntektens andel av den samlede eksporten. Andre eksportnæringer var da i rask utvikling. Under den første verdenskrigen var fraktene høye i forhold til andre priser, og fraktinntektene løp i noen år opp i nesten halvdel av eksportverdien, men i begynnelsen av 1920-årene

¹⁾ Det er vanskelig å gjennomføre presise beregninger over utviklingen av bytteforholdet. Det er her beregnet som forholdet mellom eksport- og importprisindeksene fra nasjonalregnskapet. Disse indeksene er påvirket av endringer i sammensetningen av eksporten og importen. Indekser beregnet med sammensetningen av eksporten og importen i f. eks. 1900 som grunnlag kunne gitt et annet resultat for utviklingen av bytteforholdet.

var utviklingen av fraktene så ugunstig at skipsfartens bruttofraktinntekter ikke gikk opp i mer enn en fjerdedel av den samlede eksportverdien.

Tabell 52. Eksportens sammensetning.

	Eksport i alt ¹⁾	Herav:				I pct. av totaleksporten			
		Bruttofraktinntekter	Hvalolje fra Antarktis	Skip	Vareeksport utenom skip	Bruttofraktinntekter	Hvalolje	Skip	Vareeksport ellers
	Mill. kr.	Mill. kr.	Mill. kr.	Mill. kr.	Mill. kr.	Pct.	Pct.	Pct.	Pct.
1900—04	317.9	117.3	3.0	3.5	177.4	37.0	0.9	1.1	56.0
1905—09	390.3	125.9	3.9	4.2	226.7	32.2	1.0	1.1	58.1
1910—14	589.9	179.2	23.5	4.5	339.6	30.4	4.0	0.8	57.6
1915—19	1 783.9	899.2	23.4	25.9	772.7	50.4	1.3	1.5	43.3
1920—24	1 692.0	645.5	45.4	30.7	882.8	38.2	2.7	1.8	52.2
1925—29	1 382.3	421.7	72.1	19.6	776.3	30.5	5.2	1.4	56.2
1930—34	1 099.2	382.6	56.0	14.1	556.5	34.8	5.1	1.3	50.6
1935—39	1 543.9	622.4	45.8	27.2	713.2	40.3	3.0	1.8	46.2
1946—50	4 293.7	1 871.8	74.2	69.3	1 924.7	43.6	1.7	1.6	44.8

Etter Nasjonalregnskap 1900—1929, tabell 3.

¹⁾ De enkelte postene i tabellen blir ikke tilsammen lik utførsel i alt. De viktigste postene som er holdt utenfor er utlendingers utgifter i Norge og lønninger tjent av nordmenn i utlandet.

²⁾ Gjennomsnitt 1921—24: 25.7 pct.

Med ekspansjonen i tankfarten fra 1925 av begynte skipsfarten igjen å øke sin andel av eksporten, først og fremst på grunn av den sterke veksten i tonnasjen. Fram til utbrottet av den andre verdenskrigen steg fraktens del av eksportinntektene til over 40 pct. Under depresjonen i 1930-årene sank bruttofraktinntektene mindre enn verdien av vareeksporten. I 1930 kom 31 pct. av eksportinntektene fra skipsfarten, men i de følgende årene til og med 1936 var skipsfartens andel over 35 pct. Fra 1937 steg fraktinntekten på grunn av økning både i tonnasjen og i fraktratene til over 40 pct. av eksportverdien. I etterkrigstiden har fraktinntektene spilt omtrent samme rollen i utenriksøkonomien som i de siste årene før krigen. Bruttofraktinntekten var mellom 40 og 45 pct. av den samlede eksportverdien i årene 1946—50.

Utviklingen av volumet av eksporterte skipsfartstjenester går fram av produksjonsindeksen for skipsfarten i kapittel 7, hvorav det i tabell 53 er gjengitt tall for enkelte år.

I tabell 53 er det også tatt med en indeks for importverdien av skipsfartsinntektene, som gir et bilde av utviklingen av skipsfartens betydning for Norges utenriksøkonomi. Den er beregnet ved en deflatering av nettofraktinntektene med en prisindeks for importvarer og skulle vise utviklingen av den mengde varer og tjenester som har kunnet kjøpes for skipsfartens inntekter. Denne indeksen har en annen utvikling enn produksjonsindeksen. Dette henger sammen med at bytte-

Tabell 53. Eksporten av skipsfartstjenester.

	Deflatert brutto- fraktinntekt (pro- duksjonsindeks) ¹⁾	Nettofraktinntekt deflatert med importprisindeks
1900.....	100	100
1905.....	121	81
1914.....	183	126
1916.....	192	473
1920.....	194	267
1926.....	264	132
1930.....	431	192
1934.....	461	213
1939.....	596	439
1946.....	284	222
1950.....	628	352

¹⁾ Tall for hvert år finnes i tabell 46.

forholdet mellom skipsfartstjenester og importvarer har vekslet ganske sterkt. I årene fram til 1914 gikk utviklingen i ugunstig retning, mens krigsårene førte til et ualmennelig gunstig bytteforhold. Også i mellomkrigsårene var bytteforholdet for skipsfarten forholdsvis ugunstig. I 1926, da veksten i tankflåten tok til, var produksjonsvolumet i skipsfartsnæringen 2¹/₂ gang så stort som i 1900, men mengden av importvarer som kunne kjøpes for inntektene av skipsfarten var bare gått opp med om lag en tredjedel. I årene før den andre verdenskrigen hadde prisforholdet mellom skipsfartstjenester og importvarer utviklet seg i gunstigere retning, men i 1950 var det igjen lavere enn i 1939.

Norges endrede stilling i det internasjonale vare- og tjenestebyttet viser seg særlig i vareeksporten. Utførselen har i stigende grad kommet til å bestå av mer bearbeidde produkter. Denne overgangen begynte i det forrige hundreåret. Ved hundreårsskiftet hadde produkter fra enkelte nye eksportindustrier kommet til å spille en viss rolle i utførselen, men størstedelen av utførselsverdien var fremdeles råvarer og lite bearbeidde varer¹⁾. Framveksten av nye industrier og overgangen til en videregående foredling av norske råstoffer førte imidlertid til at utførselen allerede i 1920-årene fikk en annen sammensetning. Visse trekk av endringene i vareeksportens sammensetning går også fram av tabell 54.

Også sammensetningen av innførselen har endret seg siden hundreårsskiftet, slik at forbruksvarene har kommet til å spille en langt mindre rolle enn tidligere. Etter den inndelingen som er nyttet i handelsstatistikken²⁾ var om lag 55 pct. av innførselsverdien i 1900 forbruks-

¹⁾ Det er ikke foretatt noen oppdeling av utførselen etter varenes bearbeidingsgrad før 1936. Den oppdelingen av utførselen på næringer som er gitt i Statistiske Oversikter 1948, tabell 112 og 113, gir likevel visse holdepunkter. Produkter fra jordbruk, skogbruk og treindustri, fiske og fangst, samt ubearbeidde mineraler kan med en viss rett betraktes som råvarer og lite bearbeidde industrivarer, selv om visse varer med høy bearbeidingsgrad (f. eks. fiskehermetikk) kommer med i denne gruppen. Trelast er et industriprodukt, men bearbeidingsgraden er svært lav. De produktene som er nevnt her ga i 1900 80 pct. av utførselsverdien, i 1925 38 pct., i 1938 37 pct. og i 1950 36 pct.

²⁾ Se Statistiske Oversikter 1948, tabell 110 og 111.

Tabell 54. Utførselen fra enkelte næringer. Årlig gjennomsnitt.

	Utførsel i alt iflg. handels- stati- stikken ¹⁾	Fiske og fangst ²⁾	Elektro- metall- urgisk industri	Kjem. industri	Olje- og fett- industri	Trefor- edlings- industri	Tre- industri	Nærings- og nytel- sesmid- delindu- stri ²⁾
Mill. kr.:								
1900—04....	177.4	6.2	2.3	2.5	5.7	33.3	33.6	55.1
1905—09....	226.7	9.2	4.1	7.1	5.5	50.2	34.1	66.8
1910—14....	339.6	17.2	15.0	26.1	17.9	71.9	31.1	79.2
1915—19....	772.7	23.6	63.9	91.0	52.6	166.0	59.9	254.9
1920—24....	882.8	22.6	50.8	81.4	68.5	282.3	65.4	184.7
1925—29....	776.3	31.9	82.1	60.6	79.0	220.1	46.1	151.0
1930—34....	556.5	34.9	87.1	63.6	53.0	138.2	21.3	88.4
1935—39....	713.2	36.7	140.7	70.3	65.1	168.8	17.5	92.4
1946—48....	1 625.6	97.0	216.7	128.3	198.7	466.1	14.4	330.9
Prosent:								
1900—04....	100	3.5	1.3	1.4	3.2	18.8	18.9	31.1
1905—09....	100	4.0	1.8	3.1	2.4	22.1	15.0	29.5
1910—14....	100	5.1	4.4	7.7	5.2	21.2	9.2	23.3
1915—19....	100	3.1	8.3	11.8	6.8	21.5	7.8	33.0
1920—24....	100	2.6	5.8	9.2	7.8	32.0	7.4	20.9
1925—29....	100	4.1	10.6	7.8	10.2	28.4	5.9	19.5
1930—34....	100	6.3	15.7	11.4	9.5	24.8	3.8	15.9
1935—39....	100	5.1	19.7	9.9	9.1	23.7	2.5	13.0
1946—48....	100	6.0	13.3	7.9	12.2	28.7	0.9	20.4

Etter Nasjonalregnskap 1900—1929, tabell 3.

¹⁾ De enkelte poster er ikke tilsammen lik «Utførsel i alt» i første kolonne.

²⁾ I denne oppstillingen er det under «fiske og fangst» bare tatt med utførsel av ferske produkter. Viktige utførselsvarer som klippfisk og tørrfisk er tatt med under «nærings- og nytelsesmiddelindustri».

varer mot bare noe over 30 pct. i slutten av 1930-årene. Innførselen av råstoffer økte i forhold til totalimporten, fra 30—35 pct. omkring hundreårsskiftet til 40—45 pct. i slutten av 1930-årene. Innførselen av skip har vekslet sterkt, mens andre investeringsvarer — maskiner, redskaper og liknende produksjonsutstyr utgjorde vel 13 pct. av innførselen i slutten av 1930-årene mot vel 5 pct. ved hundreårsskiftet.

I årene etter den andre verdenskrigen har innførselen av forbruksvarer vært en enda mindre del av hele innførselsverdien, mens en betydelig større del har vært kapitalgjenstander¹⁾. Denne forskyvningen må i stor utstrekning ha vært en følge av importreguleringen.

¹⁾ Innførselen for årene etter krigen er ikke fordelt på samme måten som i de tilbakegående tabellene i Statistiske Oversikter. Etter de nyere oppgavene over importverdens fordeling etter bruk og bearbeidingsgrad får en følgende fordeling av importverdien for 1938, 1949 og 1950 (se Norges handel 1950, tabell h):

	1938	1949	1950
Flytende kapital (råstoffer og driftsmidler til næringslivet)	57.6	56.9	60.0
Kapitalgjenstander	24.8	35.0	31.5
Forbruksvarer	17.6	8.2	8.5

Endringene i den norske utenrikshandelens sammensetning har også ført til endringer i dens geografiske fordeling. Hovedtendensen har her gått i retning av en større geografisk spredning. Handelen med europeiske land har kommet til å spille en mindre rolle enn ved hundreårsskiftet, mens handelen med Sambandsstatene og andre oversjøiske områder har økt i forhold til den samlede utenrikshandelen. De europeiske land hadde likevel ennå en dominerende stilling i den norske utenrikshandelen i 1950. Også i handelen med Europa har det vært en tendens til spredning av handelsforbindelsene. Handelen med de skandinaviske land har hatt økende betydning, mens handelen med de to viktigste forbindelsene, Storbritannia og Tyskland, viste en tendens til relativ tilbakegang i mellomkrigstiden¹). For endringene i handelens geografiske fordeling, særlig i tiden etter 1930, har også handelsrestriksjoner og betalingsmuligheter spilt en viss rolle. Det er imidlertid ikke mulig å gå nærmere inn på virkningene av disse forholdene.

Eksport, import og nasjonalprodukt.

For et land med så stor utenrikshandel som Norge, vil det være en forholdsvis nær sammenheng mellom eksporten og nasjonalproduktet og mellom nasjonalproduktet og importen. Et høyt nasjonalprodukt vil vanligvis bare kunne oppnås hvis eksporten er stor. På den andre siden vil et høyt nasjonalprodukt også kreve en stor import av råstoffer m. v. Forholdet mellom nasjonalproduktet og eksporten eller importen vil på forskjellige måter være påvirket av sammensetningen av nasjonalproduktet, og en kan derfor ikke uten videre vente at disse størrelsene vil variere proporsjonalt. Prisendringer vil også påvirke forholdene mellom dem. Likevel har importen i prosent av bruttonasjonalproduktet i faste priser hatt en forholdsvis stabil størrelse, og eksporten i prosent av bruttonasjonalproduktet i løpende priser har også variert forholdsvis lite (se tabell 55). I perioden 1900—14 var det en tendens til økning av eksporten og importen i forhold til bruttonasjonalproduktet. Denne tendensen trer fram både i de serier som er beregnet i løpende priser og de som er regnet i faste priser, og den er sterkest for eksportens vedkommende. Den kan tas som et uttrykk for at det norske næringslivet i disse årene fikk sterkere internasjonal tilknytning.

Under den første verdenskrigen og i årene umiddelbart etter lå både eksporten og importen regnet i løpende priser på et uvanlig høyt nivå i forhold til nasjonalproduktet. Det var imidlertid en følge av de høye prisene på verdensmarkedet. Regnet i faste priser holdt importen seg på omtrent samme nivå i forhold til nasjonalproduktet, mens eks-

¹) I etterkrigsårene har handelen med Tyskland på grunn av ødeleggelsene under krigen vært forholdsvis liten.

Tabell 55. Eksport og import i prosent av bruttonasjonalproduktet.

	Eksport og import i prosent av bruttonasjonalprodukt, løpende priser		Eksport og import i prosent av bruttonasjonalprodukt, faste priser	
	Eksport	Import	Eksport	Import
1900—04.....	29.3	33.7	19.2	25.3
1905—09.....	31.8	34.7	21.8	25.5
1910—14.....	34.9	36.4	23.6	27.6
1915—19.....	42.0	42.0	19.0	28.2
1920—24.....	29.2	35.7	20.0	25.8
1925—29.....	29.9	30.1	25.5	26.4
1930—34.....	27.2	25.4	27.1	24.1
1935—39.....	28.5	26.4	28.4	25.9
1946—50.....	30.2	36.7	19.7	22.8
1900—05.....	29.8	33.9	19.6	25.5
1906—16.....	36.6	36.9	23.1	27.7
1917—20.....	36.1	42.9	16.4	27.1
1921—26.....	28.5	31.9	21.8	25.1
1927—30.....	29.8	30.1	26.5	27.1
1931—34.....	26.6	24.3	27.0	23.3

porten gikk en del ned som følge av handelsflåtens tap og restriksjonene på utførselen av visse varer.

I mellomkrigstiden var eksporten regnet i løpende priser gjennomgående lavere i forhold til nasjonalproduktet enn før 1914, og forholds-tallet forandret seg lite mellom første del av 1920-årene og annen halvdel av 1930-årene. Regnet i faste priser steg derimot eksporten sterkt i forhold til nasjonalproduktet. Prisene på eksportproduktene må i mellomkrigstiden ha falt i forhold til prisene i omsetningen innenlands¹⁾.

Både når en regner i løpende og i faste priser var importen i prosent av nasjonalproduktet i årene 1921—26 mindre enn før. I løpet av mellomkrigstiden sank den ytterligere regnet i løpende priser (fra 31.9 pct. i årene 1921—26 til 26.4 pct. i årene 1935—39), mens det ikke var noen bestemt tendens til nedgang i importen i prosent av nasjonalproduktet i faste priser. Her var nivået gjennom hele mellomkrigstiden omtrent det samme. For importen var det således en sterkere nedgang i prisene enn for den norske produksjonen. Forholdet mellom importvolum og produksjonsvolum kunne opprettholdes, selv om det ble nyttet en mindre del av den disponible inntekt til kjøp av importvarer.²⁾

Ved å sammenlikne tallene for periodene 1900—04 og 1935—39 kan en finne hovedtendensene i utviklingen av forholdet mellom eksporten og nasjonalproduktet og importen og nasjonalproduktet (eller disponibel inntekt) i et tidsrom da prisdannelsen for det meste var upåvirket av

¹⁾ Som nevnt foran kan dette til en viss grad skyldes endringer i eksportens sammensetning.

²⁾ Mellom 1921—26 og 1935—39 fant det ikke sted noen nevneverdig endring i forholdet mellom disponibel inntekt og nasjonalproduktet.

spesielle offentlige inngrep. Det var i disse to femårsperiodene liten forskjell på eksporten i prosent av nasjonalproduktet i løpende priser, mens eksporten var steget betydelig i forhold til nasjonalproduktet i faste priser. Importen i faste priser lå derimot i 1935—39 på samme nivå i forhold til nasjonalproduktet som i 1900—04, og dette forholdstallet viser, som nevnt, bare små variasjoner for hvert fem-år. Regnet i løpende priser var importen imidlertid gått betydelig ned i forhold til nasjonalproduktet.

Trass i den forholdsvis sterke økningen i eksportvolumet mellom hundreårsskiftet og utbrottet av den andre verdenskrigen, må en derfor kunne si at den tendens til økt internasjonal tilknytning i den norske økonomien som var tydelig før 1914 ikke gjorde seg gjeldende i mellomkrigstiden. For perioden før 1940, med forholdsvis fri prisdannelse, kan prisene til en viss grad tas som uttrykk for produksjonskostnadene for de enkelte varer og tjenester, eller med andre ord, som et uttrykk for verdien av de produksjonsfaktorer som er anvendt i produksjonen. Det er da naturlig å nytte prosenttallene i løpende priser i tabell 55 som uttrykk for hvor stor del av den norske produksjonen som har vært eksportert, og for hva importen svarer til av norsk produksjon. Disse prosenttallene ligger for årene 1935—39 betydelig lavere enn i årene 1910—14.

Forholdene i årene etter den andre verdenskrigen har vært svært forskjellige fra forholdene i slutten av 1930-årene. Både eksporten og importen regnet i løpende priser har steget i forhold til nasjonalproduktet, og stigningen har vært forholdsvis sterkest for importens vedkommende. I disse årene har det, som nevnt tidligere, igjen vært betydelige importoverskott. Men stigningen skyldes at prisutviklingen på verdensmarkedet har vært en annen enn i Norge, fordi det innenlandske prisnivået har vært holdt nede ved forskjellige reguleringstiltak. Hverken eksporten eller importen har steget så sterkt i volum i forhold til førkrignivået som nasjonalproduktet¹⁾.

Trass i de forholdsvis høye verditallene for eksport og import i etterkrigstiden har således de økonomiske forbindelsene med utlandet i etterkrigsårene realøkonomisk sett hatt et relativt mindre omfang enn tidligere i dette hundreåret. Forholdene i disse gjenreisingsårene har imidlertid vært så vidt særpregede at det er vanskelig å si om dette er uttrykk for en varig tendens eller bare skyldes forbigående forhold. Både eksporten og importen har i etterkrigsårene vært gjenstand for direkte offentlig regulering.

¹⁾ Det lave prosenttallet for perioden 1946—50 i tabell 55 (19.7 mot 28.4 i slutten av 1930-årene) er forholdsvis sterkt påvirket av den ekstraordinært lave eksporten i 1946 (på under 60 pct. av 1938-nivået). Dette forholdet har imidlertid ikke vært utslagsgivende. Ser vi på tallene bare for 1950 finner vi at eksportvolumet da var 10 pct. høyere enn i 1938, mens nasjonalproduktet var over 40 pct. høyere.

Kapitel 9.

Offentlig økonomisk virksomhet.

Det har i de siste femti årene foregått en iøynefallende vekst i den offentlige virksomheten. — Offentlige organer disponerer en større del av samfunnets økonomiske resurser enn tidligere, samtidig som de offentlige myndigheters inngrep i produksjons- og inntektsforholdene har fått et langt større omfang. Dette er ikke noe spesielt norsk fenomen; en tilsvarende utvikling har funnet sted i mange andre land.

Denne veksten i den offentlige virksomheten henger sammen med betydelige endringer i synet på oppgavene til de offentlige myndighetene. Disse endringene kommer ikke minst til uttrykk i næringslovgivningen, som nå gir adgang til omfattende inngrep i privat virksomhet. Det blir ikke anledning til å gå nærmere inn på slike inngrep her. Men også om en bare ser på hvordan sysselsettingen i offentlig tjeneste og hovedpostene i de offentlige regnskaper har utviklet seg, kan en få et bilde av enkelte hovedtrekk i de endringene som har foregått i omfanget av de offentlige myndighetenes virksomhet.

Omkring hundreårsskiftet drev staten en viss næringsvirksomhet på områder som gruvedrift og industri. I alt sysselsatte det offentlige om lag 2500 personer i slik virksomhet i 1900¹⁾. Men det var mest i samferdselen at staten spilte en vesentlig rolle. Både jernbaner, rikstelefon og telegraf ble for det meste bygd ut for statens regning. Tradisjonelt hørte også undervisning, helsestell og enkelte andre oppgaver for størstedelen til statens og kommunenes virkeområde.

Offentlig inngrep til støtte for privat næringsvirksomhet ble omkring hundreårsskiftet bare foretatt i beskjeden utstrekning. Det viktigste virkemiddelet var tolltariffen, som i 1897 var blitt endret slik at den ga større beskyttelse for norsk industri. Direkte tilskott til næringsvirksomhet ble bare nyttet i helt spesielle tilfelle, som ved privat jernbanebygging og ved opprettelsen av dampskipslinjer mellom Norge og utlandet.

Det offentlige grep heller ikke særlig sterkt inn i fordelingen av inntektene. I skattleggingen av inntekt var det en viss progresjon, men den var ikke særlig sterk. Overføringer av inntekt til grupper med lave inntekter var av beskjedent omfang og fant bare sted for å avverge akutte nødstilstander, f. eks. på grunn av sykdom eller manglende arbeidsevne.

Både staten og kommunene deltar nå i næringsvirksomhet i en betydelig større utstrekning enn tidligere. Det gjelder ikke minst på industriens område. Tilskott til og avgifter på næringsvirksomhet spiller en helt annen rolle enn før i tiden, og tolltariffen har ikke lenger noen dominerende stilling blant de økonomiske virkemidlene til staten.

¹⁾ Ifølge en oversikt i 8. hefte av Folketellingen 1930: N. O. S., IX. 61, s. 156*.

Enda mer gjennomgripende er utviklingen når det gjelder de offentlige inngrep i den personlige inntektsfordelingen. Skattleggingen er blitt sterkt progressiv, og gjennom stønadsutbetalinger fra det offentlige — først og fremst gjennom de sosiale trygdene — er det skapt større økonomisk trygghet for grupper av befolkningen som før var vanskelig stilt.

Sysselsettingen i offentlig virksomhet.

Med økningen av det offentlige oppgaver og av den offentlige næringsvirksomheten er en større del av yrkesbefolkningen blitt syssel-satt i offentlig virksomhet. Utviklingen av sysselsettingen gir selvsagt et svært ufullstendig bilde av endringene i den offentlige virksomheten, men det kan ha sin interesse å se hvilken rolle det offentlige spiller som arbeidsgiver (se tabell 56). Over 13 pct. av yrkesbefolkningen var

Tabell 56. Sysselsettingen i offentlig virksomhet etter folketellingene.

	1900	1910	1920	1930	1946	1950 ¹⁾
I. Offentlig adm. og forsvar:						
1. Administrasjon m. v. ²⁾	6 829	8 328	15 874	17 006	32 460	* 34 509
2. Forsvar	6 053	5 288	3 450	3 250	12 183	12 145
Gruppe I tilsammen	12 882	13 616	19 324	20 256	44 643	* 46 654
» I i pct. av «Alle grupper»	26.1	26.1	20.9	21.5	24.3	23.9
II. Offentlig tjenesteyting:						
3. Religjøs virksomhet	1 964	1 414	977	1 028	1 441	1 685
4. Undervisn. og vitenskap	8 385	10 603	15 516	18 681	* 22 948	* 27 109
5. Helsestell og veterinærvesen ..	2 996	3 514	5 229	7 601	* 20 580	*) 23 000
Gruppe II tilsammen	13 345	15 531	21 722	27 310	* 44 969	* 51 794
» II i pct. av «Alle grupper»	27.0	29.7	23.5	29.1	24.5	26.5
III. Offentlige «monopolbedrifter» ⁴⁾						
6. Norges Bank og statsbankene .	130	189	366	362	750	1 042
7. Post, telegraf, telefon, radio...	4 176	6 826	13 136	11 044	* 20 829	* 22 861
8. Jernbane- og sporveidsdrift.....	4 458	6 248	14 358	12 885	* 27 197	* 24 300
9. Jernbaneanlegg.....	7 124	2 770	3 341	3 567	* 4 439	* 6 702
10. Vei-, fyr-, los- og havnevesen, renholds- og vannverk	6 649	5 915	10 037	13 399	* 27 930	25 428
11. Elektrisitets- og gassverk	548	958	5 278	4 770	* 8 759	* 9 061
12. Kraftutbygging	41	202	4 879	426	* 4 003	* 7 432
Gruppe III tilsammen	23 126	23 108	51 395	46 453	* 93 907	* 96 826
» III i pct. av «Alle grupper»	46.9	44.2	55.6	49.4	51.2	49.6
Alle grupper	49 353	52 255	92 441	94 019	* 183 519	* 195 274
«Alle grupper» i pct. av yrkesbefolkningen	5.3	5.3	8.1	7.6	12.9	13.7
Gruppe I i pct. av yrkesbefolkningen	1.4	1.4	1.7	1.6	3.1	3.3

* Omfatter også enkelte i privat virksomhet.

¹⁾ Foreløpige tall.

²⁾ Omfatter administrasjon, rettsvesen (politi og domstoler), finansvesen (toll- og skattevesen), forsorg og forskjellige offentlige anstalter.

³⁾ Offentlig og privat helsestell forelå ikke spesifisert da tabell 56 ble satt opp. Tallet er resultat av et overslag.

⁴⁾ Ved siden av disse offentlige «monopolbedriftene» er det en del bedrifter som i større eller mindre utstrekning eies av staten eller kommunene. Se «Folketellingen 1930, hefte VIII», s. 150—156.

ansatt i stat, kommuner eller offentlig næringsvirksomhet i 1950, mot litt over 5 pct. før den første verdenskrigen. Storparten av denne oppgangen ser ut til å ha funnet sted under de to verdenskrigene.

Ikke all offentlig sysselsetting er kommet med i disse tallene. Sysselsettingen i industri- og handelsbedrifter som er organisert som private selskaper, men helt eller delvis eies av staten og kommunene, er ikke regnet med i gruppen «offentlige bedrifter». Før den andre verdenskrigen spilte slike bedrifter ikke noen større rolle¹⁾, men ved opprettelsen av nye store statsbedrifter og ved statens overtakelse av betydelige aksjeposter i eldre bedrifter er sysselsettingen innenfor denne gruppen økt sterkt i etterkrigsårene.

En tilsvarende økning i den offentlige sysselsetting finner vi i de land som har hatt en liknende økonomisk og politisk utvikling som Norge. I Sambandsstatene var sysselsettingen i offentlig virksomhet i 1950 etter en grundig undersøkelse som nylig er offentliggjort²⁾ vel 12 pct. av den samlede sysselsettingen, mens den i 1900 bare var 4 pct. Forskyvningen i forholdet mellom offentlig og privat sysselsetting har altså vært av omtrent samme omfang i Sambandsstatene som her i landet.

Offentlig konsum og investering.

Nasjonalregnskapets tall viser verdien av de varer og tjenester som nyttes av den offentlige forvaltningen til konsum eller investering. Som offentlig konsum regnes i første rekke de tjenester som ytes av offentlige funksjonærer og militært personell (etter fradrag av betaling som det offentlige mottar for slike ytelser i form av gebyrer o. likn.) og det offentliges kjøp av varer og tjenester fra private, bortsett fra det som nyttes til offentlig sivil anleggsvirksomhet.³⁾

Det offentlige konsumet regnet i faste priser har økt fra 125 mill. «1938-kroner» i 1900 til 735 mill. i 1950. Det vil si at det på det nærmeste ble seksdoblet i dette tidsrommet. Nasjonalproduktet regnet i 1938-priser ble i det samme tidsrommet økt til nokså nøyaktig det fire-dobbelte. En større del av produksjonsvolumet går altså nå til dekning av det offentlige konsumet.

Det offentlige konsumet i prosent av bruttonasjonalproduktet, begges regnet i løpende kroner, steg fra et nivå på noe over 6 pct. før

¹⁾ I 1930 var det ansatt ca. 15 000 personer i slike bedrifter; derav halvparten ved kommunale bedrifter. De fleste, ca. 10 000, arbeidde ved gruver og fabrikkindustri. Se 8. hefte av Folketellingen 1930, N. O. S., IX. 61, s. 150*—156*.

²⁾ Solomon Fabricant: «The Trend of Government Activity in the United States since 1900», National Bureau of Economic Research, New York, 1952.

³⁾ Av de tre hovedgruppene av sysselsatte i offentlig virksomhet som er nyttet i tabell 56, er det bare gruppe I som produserer tjenester direkte for offentlig konsum. Av tjenesteytingen i de virksomheter som er tatt med i gruppe II regnes bare den delen med til offentlig konsum som det ikke blir gitt særskilt betaling for av private. Produksjonen i de virksomheter som er samlet i gruppe III blir for det meste solgt til private.

Tabell 57. Offentlig konsum i prosent av bruttonasjonalproduktet
(i løpende kroner).

	Offentlig konsum i alt (1)=(2)+(3)+(4)	Statens sivile konsum (2)	Statens militære konsum (3)	Kommunalt konsum (4)
	I pct. av bruttonasjonalproduktet:			
1900	6.5	1.9	2.0	2.6
1910	5.9	1.7	1.3	2.9
1920	7.0	2.9	0.8	3.3
1930	7.4	2.4	0.8	4.2
1939	8.4	2.6	¹⁾ 1.8	4.0
1950	9.2	2.9	2.1	4.2

¹⁾ For 1938 og årene før var det militære konsumet 0.8—0.9 pct. av bruttonasjonalproduktet.

den første verdenskrigen til omkring 9 pct. omkring 1950. Særlig høyt nådde det i årene 1921—22 og 1946—47. I disse årene var det over 10 pct. av bruttonasjonalproduktet. En beregning av det tilsvarende prosentforhold i «faste priser» gir praktisk talt samme utvikling.

Til omkring 1920 var det særlig statens sivile konsum og det kommunale konsumet som hadde økt i forhold til nasjonalproduktet. Det militære konsumet¹⁾ var derimot relativt lavere i 1920 enn ved hundreårsskiftet og la beslag på en betydelig mindre del av bruttonasjonalproduktet. Etter 1920 har statens konsum for sivile formål ikke steget i forhold til bruttonasjonalproduktet. Det militære konsumet steg også omtrent i takt med nasjonalproduktet til i slutten av 1930-årene. I etterkrigsårene har det vært en god del høyere; i årene 1947—50 har det variert mellom 2.5 og 2.1 pct. av bruttonasjonalproduktet.

Det kommunale konsumet steg sterkere enn nasjonalproduktet fra hundreårsskiftet til i slutten av 1920-årene, da det nåværende relative nivået ble nådd. Siden har det bare vært forholdsvis små vekslinger i den prosentdelen av nasjonalproduktet som kommunene har lagt beslag på.

Det foreligger ikke noen fullstendig oversikt over de offentlige investeringene for hele perioden etter hundreårsskiftet. I nasjonalregnskapet for tiden før 1930 er investering i jernbaneanlegg og andre former for realkapital for statens bedrifter ikke skilt ut fra den samlede investering. For tidsrommet 1900—30 foreligger bare oppgaver for investeringen i offentlig konsumkapital, det vil si veier, skoler, offentlige administrasjonsbygninger og annet kapitalutstyr for ikke-militære formål som ikke nyttes i forretningsvirksomhet. Utgiftene til slike formål har steget fra 30—40 mill. kroner i 1938-priser årlig før 1910 til om lag 200 mill. i 1950. Investering av dette slaget har ikke vist

¹⁾ Som militært konsum regnes også anleggsutgifter og anskaffelse av varig utstyr for militære formål.

Tabell 58. Offentlig investering.

	Bruttoinvestering i offentlig konsum- kapital	Offentlig brutto- investering i alt	Bruttoinvestering i offentlig konsum- kapital i pct. av bruttonasj.produkt
	I pct. av samlet bruttoinvestering		
1900.....	8.6	—	1.5
1910.....	6.1	—	1.1
1920.....	5.7	—	1.6
1930.....	8.2	17.5	1.7
1939.....	9.3	19.7	2.3
1950.....	8.5	21.1	2.8

noen tendens til å stige i forhold til den samlede investeringen, men da investeringens andel av nasjonalproduktet har økt, har det vært en viss stigning i investeringen i offentlig konsumkapital regnet i prosent av nasjonalproduktet (se tabell 58).

Investeringen i offentlige bedrifter¹⁾ har etter 1930 dekket en stigende del av den totale bruttoinvesteringen i samfunnet. Hvordan utviklingen var før dette tidspunktet er uvisst, men det er grunn til å tro at investeringen i offentlige bedrifter var relativt lav i 1930, slik at det i løpet av hele femtiårsperioden sannsynligvis ikke har vært noen oppgang i den totale offentlige investeringens andel av den samlede investeringen i landet. Omkring 1900 var jernbanebyggingen livlig, og senere kom kraftverksutbyggingen til. Oversikten over sysselsettingen i offentlig virksomhet (tabell 56) viser at det i 1930 var sysselsatt relativt få personer i disse virksomhetene. På grunn av stigningen i den prosentdelen av nasjonalproduktet som går til investering, kan imidlertid også den offentlige investeringen ha representert en stigende del av nasjonalproduktet gjennom de siste femti årene.

Den offentlige kapitaltilveksten.

Den offentlige kapitaltilveksten regnet brutto (det vil si uten fradrag for kapitalslitet på den offentlige realkapitalen) består av den offentlige bruttoinvesteringen med tillegg for økning i det offentliges fordringer — innenlandske eller utenlandske — og fradrag for økning i den offentlige gjelden. Den offentlige kapitaltilveksten må gjennom de siste femti årene for det meste ha vært lavere enn den offentlige investeringen, idet staten og kommunene i stor utstrekning har finansiert investering gjennom opptak av lån. Da det bare er investeringen i offentlig konsumkapital som er kjent for årene før 1930, er det ikke her mulig å beregne størrelsen av den samlede offentlige kapitaltilveksten. I tabell 59 er det imidlertid gitt tall for tilveksten i den offentlige konsumkapitalen (brutto) og fordrings-

¹⁾ Som offentlige bedrifter er det her som nevnt ikke regnet statsbedrifter organisert som aksjeselskap eller selskap der det offentlige har avgjørende innflytelse som aksjonær.

Tabell 59. Offentlig kapitaltilvekst og disponibel inntekt m. v. i prosent av bruttonasjonalproduktet.

	Bruttoinvestering i offentlig konsum-kapital	Økning (+) eller nedgang (-) i det offentlige fordringskapital	Offentlig kapitaltilvekst (i konsum-kapital og fordringskapital)	Offentlig konsum	Offentlig disponibel inntekt	Overføringer til private og til utlandet ²⁾	Offentlige inntekter
	(1)	(2)	(3)=(1)+(2)	(4)	(5)=(3)+(4)	(6)	(7)=(5)+(6)
	I prosent av bruttonasjonalproduktet:						
1900.....	1.5	÷ 0.6	0.9	6.5	7.4	1.7	9.1
1910.....	1.1	+ 0.8	1.9	5.9	7.8	2.0	9.8
1920.....	1.6	÷ 0.3	1.3	7.0	8.3	4.2	12.5
1930.....	1.7	+ 0.5	2.2	7.4	9.7	5.9	15.6
1939.....	2.3	+ 1.8	4.1	8.4	12.5	6.1	18.6
1950.....	2.8	+11.2	14.0	9.2	23.2	12.0	35.2
1950 ¹⁾	2.8	+ 4.3	7.1	9.2	16.3	12.0	28.3

¹⁾ Nettstønader fra utlandet er trukket fra økningen i fordringskapitalen.

²⁾ Renter, subsidier og stønader.

kapitalen i prosent av bruttonasjonalproduktet, som kan gi et visst inntrykk av utviklingstendensen.

I årene omkring 1950 ble den offentlige kapitaltilveksten økt som følge av gaver under Det europeiske gjenreisingsprogrammet. Disse representerer en inntekt for staten. I forhold til den samlede brutto kapitaltilveksten i landet var den offentlige kapitaltilveksten høy både i 1939 og i 1950 sammenliknet med tidligere, også når gaver fra utlandet i 1950 holdes utenfor.

Inntektsoverføringer.

Veksten i inntektsoverføringene fra det offentlige til private er den mest iøynefallende endringen i de offentlige finansene siden hundreårsskiftet (se tabell 59, kolonne 6). Før den første verdenskrigen spilte kontante inntektsoverføringer en forholdsvis liten rolle. De nådde ikke en gang opp i en halv prosent av nasjonalproduktet. Under den første verdenskrigen ble det satt i verk forskjellige tilskottsordninger for å avhjelpe de verste følgene av prisstigningen for folk med lave inntekter. Ennå i 1920 gikk det ut relativt store beløp til slike subsidier. I mellomkrigstiden ble subsidiene redusert, men til gjengjeld ble det nødvendig med store utbetalinger av stønader til de arbeidsløse. Etter hvert har utvidelsene av sosialtrygden (særlig ved opprettelsen av alderstrygden i 1936 og barnetrygden i 1946) bidratt til at stønadene er kommet opp i en større prosentdel av nasjonalproduktet. Avgjørende for det høye nivået overføringene nådde i 1950 var likevel de store pristilskottene (subsidiene). De mer eller mindre bundne overføringene — stønader til privatpersoner og renter på den offentlige

gjelden — var i 1950 om lag 4 pct. av bruttonasjonalproduktet eller praktisk talt den samme prosentdelen som før den andre verdenskrigen. Men det hadde vært betydningsfulle forskyvninger mellom de forskjellige formene for stønadsutbetalinger. Renteutgiftene og forsorgsutgiftene krevde relativt mindre beløp, mens de faste trygdeytelser spilte en forholdsvis større rolle.

Sammensetningen av de offentlige utgiftene.

Den ulike utviklingen som hovedpostene offentlig forbruk, investeringer og overføringer har gjennomgått, må også komme til syne i det innbyrdes forhold mellom de ulike postene på de offentlige regnskapene. Det offentlige konsumet la i 1950 beslag på en relativt liten del av de offentlige inntektene. Fra omkring 80 pct. før den første verdenskrigen sank det til mellom 50 og 60 pct. i mellomkrigstiden og til under 40 pct. i etterkrigsårene (se tabell 60). Disponeringen av de offentlige inntektene viser ellers den samme utviklingen som er omtalt i avsnittene foran sett fra et annet synspunkt. Det er derfor ikke nødvendig å gå nærmere inn på den her.

Tabell 60. Disponeringen av de offentlige inntekter.

	Nettokjøp av varer og tjenester (inkl. nyanlegg og vedlikehold av realkap.)	Netto renteutgifter ¹⁾	Subsidier	Stønader	Overføringer i alt	Tilvekst i fordringskapital	Sum ²⁾
	(1)	(2)	(3)	(4)	(5)=(2)+(3)+(4)	(6)	(7)=(1)+(5)+(6)
Mill. kroner:							
1900.....	80	4	2	6	12	÷ 9	83
1910.....	90	2	3	9	14	÷ 9	113
1920.....	583	70	182	79	331	÷ 51	863
1930.....	364	62	28	122	212	÷ 18	594
1939.....	601	23	81	218	322	÷ 110	1 033
1950.....	1 828	46	1 020	733	1 799	÷ 1 763	5 390
1950 ¹⁾	-	-	-	-	-	÷ 721	4 348
Prosent:							
1900.....	96.4	4.8	2.4	7.2	14.4	÷ 10.8	100
1910.....	79.6	1.8	2.7	8.0	12.4	÷ 8.0	100
1920.....	67.6	8.1	21.1	9.2	38.4	÷ 5.9	100
1930.....	61.3	10.4	4.7	20.5	35.7	÷ 3.0	100
1939.....	58.2	2.2	7.8	21.1	31.2	÷ 10.6	100
1950.....	33.9	0.9	18.9	13.6	33.4	÷ 32.7	100
1950 ¹⁾	42.0	1.1	23.5	16.9	41.4	÷ 16.6	100

¹⁾ Nettostønader fra utlandet er fratrukket kapitaltilveksten.

²⁾ Renteutgifter fratrukket renteinntekter og andre formuesinntekter (f. eks. overskott ved offentlige bedrifter).

³⁾ Her er ikke tatt med de relativt små beløp for kjøp og salg av fast eiendom.

Derimot kan det ha interesse å se på utgiftene til staten og kommunene særskilt, og på forholdet mellom dem¹⁾.

En sammenlikning av statens utgifter i 1900 og i 1950 (se tabell 61) viser en sterk nedgang i den prosentdelen som har gått til kjøp av varer og tjenester til løpende forbruk (posten «andre utgifter til varer og tjenester» i tabell 61) og en tilsvarende sterk oppgang i den delen som har gått til subsidier. Tilskott til private spilte både i 1900 og i 1950 en relativt liten rolle på statsregnskapet, men dette skyldes den måten tilskott fra staten utbetales på. Både alderstrygden og barnetrygden betales ut gjennom de kommunale kassene. Statsbevilgningene for disse og en del andre trygdeformål er derfor bokført i nasjonalregnskapet som «overføringer til andre forvaltningsgrener». Statens utbetalinger til alders- og barnetrygd var i 1950 vel 6 pct. av totalutgiftene og statens lovbefalte del av trygdepremiene til de øvrige trygder vel 1 pct. I virkeligheten har det derfor vært en sterk økning også i omfanget av statens stønader til privatpersoner i forhold til de samlede statsutgifter.

Fra 1900 fram til den første verdenskrigen steg statens renteutgifter relativt sterkt på grunn av de store statslån som ble tatt opp

Tabell 61. Statens utgifter.

	Utgifter i alt ¹⁾	Nyanlegg, vedlikehold m. v.	Andre utgifter til varer og tjenester	Renteutgifter	Tilskott til bedrifter (subsidiar)	Tilskott til private (stønader)	Overføringer til andre forvaltningsgrener
Mill. kroner:							
1900.....	6	5	45	6	2	1	5
1910.....	7	5	45	12	3	2	9
1920.....		25	258	35	161	13	60
1930.....	353	23	143	81	28	13	63
1939.....	626	57	259	63	81	15	²⁾ 145
1950.....	2 686	151	825	141	990	67	²⁾ 402
Prosent:							
1900.....	100	7.8	70.3	9.4	3.1	1.6	7.8
1910.....	100	6.6	59.2	15.8	4.0	2.6	11.8
1920.....	100	4.5	46.5	6.3	29.0	2.3	10.8
1930.....	100	6.5	40.5	22.9	7.9	3.7	17.8
1939.....	100	9.1	41.4	10.1	12.9	2.4	²⁾ 23.2
1950.....	100	5.6	30.7	5.2	36.8	2.5	²⁾ 15.0

¹⁾ Dekker også enkelte poster som ikke er spesifisert i tabellen.

²⁾ Herav alderstrygd 1939: 36 mill. kr.; alders- og barnetrygd 1950: 160 mill. kr.

³⁾ Alderstrygd 1939: 5.8 pct.; alders- og barnetrygd 1950: 6.0 pct.

¹⁾ Tabell 60 er det konsoliderte utgiftsregnskap for statsforvaltningen, kommunalforvaltningen og trygdeforvaltningen. Den siste er av forholdsvis liten tallmessig betydning, da den bare omfatter de trygdene som er organisert med egne kasser, dvs. ulykkestrygdene, syketrygdene, arbeidsløshetsstrygdene og krigspensjoneringene. Alderstrygden og barnetrygden betales av staten og kommunene.

blant annet til utbygging av kommunikasjonene¹⁾. Statsgjelden steg i denne perioden fra 231 mill. kroner i 1900 til 357 mill. kroner i 1914²⁾. Under og etter den første verdenskrigen økte statsgjelden meget raskt. Den var på 1130 mill. kroner i 1920, men på grunn av prisstigningen var den reelle verdien av rentebetalinger blitt betydelig redusert. Samtidig økte også omfanget av statens virksomhet relativt sterkt, slik at rentebetalingerne la beslag på en forholdsvis liten del av inntektene. Statsgjelden fortsatte å øke til den nådde et høydepunkt i 1925 med 1730 mill. kroner. Deretter sank den igjen til 1570 millioner i 1930. Rentesatsene for de nye lånene fra 1920-årene var imidlertid betydelig høyere enn for tidligere lån, og nedgangen i prisene gjorde at de bundne rentebetalinger la beslag på en større del av statsinntektene. Bortimot en fjerdedel av inntektene gikk med til rentebetalinger i årene etter 1930.

I 1930-årene ble statsgjelden redusert noe. Når rentebetalingerne mellom 1930 og 1939 fikk en sterkt minsket betydning på statsregnskapet, kom det mest av at de andre statsutgiftene steg. En viss nedgang var det også i rentesatsene. Under den andre verdenskrigen steg statsgjelden igjen sterkt, men samtidig gikk rentesatsene ned. Renteutgiftene økte ikke mer enn fra 63 til 144 mill. kroner mellom 1939 og 1950 enda statsgjelden (fast og midlertidig) gikk opp fra 1460 mill. til 4700 mill. kroner³⁾. Forrentningen av statsgjelden la i 1950 beslag på bare 5½ pct. av statens utgifter mot 10 pct. i 1939.

Kommunenes utgifter har hatt en annen sammensetning enn statens (se tabell 62). Investeringsutgiftene har spilt en relativt stor rolle, og sammen med de løpende utgiftene til varer og tjenester for konsum beløp de seg til tre fjerdedeler av utgiftene fram til 1920. Senere har de vært omkring to tredjedeler av totalutgiften. Den viktigste grunnen til nedgangen ligger i en sterk økning av tilskottene til private, først i form av forsorgsbidrag, senere mest som utbetalinger av trygdestønader⁴⁾.

Rentene på kommunegjelden ved begynnelsen av dette hundreåret var ganske store i forhold til de kommunale inntektene. Gjelden for alle kommuner tilsammen gikk i 1900 for første gang over 100 mill. kroner. Den steg til vel det dobbelte i tiden fram til 1914, men med

¹⁾ I tabell 61 er renteutgiftene ført brutto, mens de i det konsoliderte regnskap for den offentlige forvaltningen i tabell 60 er ført netto etter fradrag av renteinntekter og andre formuesinntekter (overskott ved statsbedrifter m. v.).

²⁾ Årlige oppgaver over størrelsen av statsgjelden finnes i Statistiske Oversikter, tabell 225 og i Statistisk Årbok.

³⁾ Av dette var 4 300 mill. kroner fast gjeld. Den midlertidige gjelden har vekslet sterkt i etterkrigstiden fordi operasjoner med statsveksler har vært nytt for pengepolitiske formål, men i 1950 var det meste av disse innfridd. Det sto da bare ute statsveksler for 84 mill. kroner, mens beløpet i 1945 var oppe i 4,5 milliarder kroner.

⁴⁾ Som nevnt foran får en et overdrevet inntrykk av kommunenes utgifter til dette formålet ved å se på nasjonalregnskapets oppstilling. For en stor del motsvares utbetalingene av overføringer fra staten. Også kommunenes overføringer til andre forvaltningsgrener (se tabell 62) kommer svært høyt fordi alderstrygdavgiften er postert til inntekt for kommunene og overført fra dem til staten.

Tabell 62. Kommunenes utgifter.

	Utgifter i alt	Nyanlegg, ved- likehold m. v.	Andre utgifter til varer og tjenester	Renteutgifter	Tilskott til bedrifter (sub- sidier)	Tilskott til private (stø- nader)	Overføringer til andre for- valtningsgrener	Kjøp av fast eiendom
	Mill. kroner:							
1900.....	50	12	27	5	-	4	-	2
1910.....	66	11	42	5	-	5	-	3
1920.....	436	97	243	21	21	23	6	25
1930.....	374	52	208	33	-	63	12	6
1939.....	571	88	275	28	-	117	55	8
1950.....	1 703	319	772	9	30	358	190	25
	Prosent:							
1900.....	100	24.0	54.0	10.0	-	8.0	-	4.0
1910.....	100	16.7	63.6	7.6	-	7.6	-	4.5
1920.....	100	22.3	55.7	4.8	4.8	5.3	1.4	5.7
1930.....	100	13.9	55.6	8.8	-	16.9	3.2	1.6
1939.....	100	15.4	48.2	4.9	-	20.5	9.6	1.4
1950.....	100	18.7	45.3	0.5	1.8	21.0	11.2	1.5

de høyere prisene og den kommunale kraftutbyggingen under og etter den første verdenskrigen, ble stigningen i gjelden i de følgende årene betydelig raskere. I 1925 nådde den kommunale gjelden opp i 1500 mill. kroner. Mange kommuner var da kommet i en vanskelig økonomisk stilling fordi nedgangen i priser og inntekter førte til fall i skatteinntektene. Renteutgiftene i prosent av inntekten kom riktignok ikke for alle kommuner sett under ett så høyt opp som for staten, men det var store ulikheter kommunene imellom i fordelingen av renteutgiftene. På grunn av de store sosiale utgiftene i 1920-årene og fallet i inntektene, ble det vanskelig for mange kommuner å dekke de faste rente- og avdragsforpliktelsene innenfor den rammen lovgivningen satte for deres finansielle handlefrihet. Det oppsto en kommunal gjeldskrise, som ble søkt avhjulpet ved en rekke spesielle tiltak¹⁾. I løpet av 1930-årene ble kommunegjelden redusert gjennom akkorder og avbetalinger. Under den andre verdenskrigen førte de stigende inntektene til at gjeldsnedbetalingene fikk et større omfang. Gjelden gikk da ned fra 1200 mill. kroner i 1939 til 730 mill. kroner i 1945, men i årene fra 1945 til 1950 gikk den igjen opp til førkrignivået²⁾. Med de lavere rentesatsene i etterkrigsårene har de årlige rentebetalingene vært betydelig mindre enn før krigen. Realverdien av gjelden i 1950 var også lavere enn realverdien av det samme gjeldsbeløpet i 1939 på grunn av den alminnelige prisstigningen i mellomtiden. I forhold til de kom-

¹⁾ De viktigste var administrasjonsordningen for vanskeligstilte kommuner, opprettelsen av gjeldsmeglingsinstituttet og Norges Kommunalbank.

²⁾ Av den kommunale gjeldsøkningen fra 1945 til 1950 på ca. 500 mill. kroner falt 200 mill. kroner på felleskommunale kraftverk.

munale inntektene var rentebetalingsene i 1950 derfor små. Gjeldsøkningen i etterkrigstiden innebar heller ikke noen forringelse av kommunenes finansielle stilling; det fant samtidig sted en stor oppgang i deres beholdninger av kontanter og verdipapirer.

Kapitel 10.

Skattepolitikken.

Skatteinntektene.

Skatteinntektene har i dette hundreåret vært den viktigste inntektsposten både for staten og kommunene. (Se tabell 63.) Det offentlige har også hatt andre inntekter, som forskjellige former for formuesinntekt og inntekt ved salg av varer og tjenester. Disse spilte ved hundreårsskiftet en betydningsfull rolle, men hadde omkring 1950 lite omfang.¹⁾ På den andre siden hadde staten i årene omkring 1950 betydelige ekstraordinære inntekter i stønadene under Det europeiske gjenreisingsprogrammet. Hvis disse stønadene fra utlandet holdes utenfor, kom skattene i 1950 tilsammen opp i 91 pct. av statens inntekter, mens de i 1900 var 81 pct. av statsinntektene. For kommunene ga skattene regelmessig tre fjerdedeler av inntektene før 1930, og en noe lavere del senere på grunn av økte overføringer fra staten.

Gjennom de siste femti årene har det vært foretatt betydelige omlegninger av *statsskattene*. Omkring hundreårsskiftet var de direkte skattene til staten små; de ga bare omkring 10 pct. av hele skatteinntekten. To tredjedeler av skattene var toll og omtrent en fjerdedel andre indirekte skatter.

Tollsatsene på mange varer var blitt hevet i 1897 for å beskytte den innenlandske produksjonen, og ved en tollrevisjon i 1905 ble de proteksjonistiske trekk ved tolltariffen skjerpet. Det ble da fastsatt tollsats som med de daværende prisene for enkelte varer gikk opp til over 30 pct. av verdien. Under den sterke prisstigningen fram til 1920 ble tollsatsene stort sett stående uforandret, og tollene regnet i prosent av varenes verdi sank derfor sterkt. Det ble i 1920-årene reist krav om å bringe tollbeskyttelsen tilbake til sitt gamle nivå, bl. a. for å avhjelpe arbeidsløsheten. Etter en periode med midlertidige tolltillegg ble tolltariffen revidert i 1927.

Tollens betydning som inntektskilde for staten ble likevel ikke den samme som før den første verdenskrigen. Mens det samlede tollbeløpet i 1910 var 3.4 pct. av bruttonasjonalproduktet, var det i 1930 bare 2.4 pct. (se tabell 63), enda importen regnet i prosent av nasjonal-

¹⁾ I 1900 utgjorde inntektene ved salg av varer og tjenester 8 pct. og formuesinntektene 10 pct. av statens inntekter; i 1950 var de tilsvarende tall 2 og 1 pct.

Tabell 63. De offentlige inntektene.

	1900	1910	1920	1930	1939	1950
	Mill. kroner:					
Direkte skatter og trygdepremier	30	45	708	372	645	2 532
Toll	34	49	98	107	162	177
Andre indirekte skatter	21	21	79	120	236	1 655
Andre ordinære inntekter	16	28	33	116	151	362
Stønader fra utlandet (netto)...	—	—	—	—	1	1 042
Offentlige inntekter i alt	101	143	918	715	1 195	5 768
	I prosent av bruttonasjonalproduktet:					
Direkte skatter og trygdepremier	2.7	3.1	9.4	8.4	10.3	15.2
Toll	3.1	3.4	1.3	2.4	2.6	1.1
Andre indirekte skatter	1.9	1.5	1.1	2.7	3.7	9.9
Andre ordinære inntekter	1.5	2.0	0.4	2.7	2.4	2.1
Stønader fra utlandet	—	—	—	—	—	6.3
Offentlige inntekter i alt	9.2	10.0	12.2	16.2	19.0	34.6

produktet var nesten like høy som i 1910. Av statens inntekter utgjorde tollene da bare omkring en tredjedel. Etter den andre verdenskrigen har tollavgiftene spilt en enda mindre rolle enn før, trass i den uvanlig høye innførselen. I 1950 svarte de til bare 1 pct. av nasjonalproduktet og 4 pct. av statens inntekter.

I 1950 var det ikke som ved hundreårsskiftet tollene, men de andre indirekte skattene som var den viktigste inntektskilden for staten. Men mellom 1900 og 1950 hadde det vært store forskyvninger i de innbyrdes forhold mellom de ulike typene av skatter. I årene før 1914 lå hovedtyngden hele tiden på tollene, men de direkte skattene steg noe i forhold til toll og andre avgifter. Under den første verdenskrigen gikk de reelle tollinntektene ned som følge av importreduksjonen (1916—18) og prisstigningen. De økte statsutgiftene ble i første rekke dekket ved større direkte skatter, som i disse årene gikk opp i tre fjerdedeler av statens inntekter.¹⁾

De direkte skattene til staten ble i løpet av 1920-årene redusert til noe mindre enn en tredjedel av dens samlede skatteinntekter, og på dette nivået holdt de seg til slutten av den andre verdenskrigen. Siden har de spilt en noe større rolle på statsregnskapet.²⁾

Kommuneskattene er i det alt vesentlige direkte skatter utliknet på inntekt og formue. Det vanlige forholdet i de siste femti årene har vært at kommuneskattene har vært større enn de direkte skattene til staten. Det var bare i årene 1916/17—1918/19 at inntekts- og formueskattene til staten var høyere enn kommuneskattene. For den samlede skattleggingen har derfor de direkte skattene hele tiden spilt en forholdsvis stor rolle. Dette blir i enda høyere grad tilfelle om premiene

¹⁾ Det er redegjort for de viktigste endringene i skattesystemet i det neste avsnittet.

²⁾ I regnskapet for 1947/48 var forholdet mellom direkte og indirekte skatter som i mellomkrigstiden. I 1948/49 var de direkte skattene 45 prosent, i 1949/50 39 prosent av alle skattene.

til sosialtrygden regnes som direkte skatter. Av de samlede skattene og avgiftene til staten, kommunene og sosialtrygden har de direkte skattene utgjort betydelig mer enn halvparten siden midt under den første verdenskrigen.

Forbruksskattene.

Det er meget vanskelig å komme fram til bestemte konklusjoner om hvordan skattesystemet som helhet har virket til forskjellige tider. For å kunne si noe om det, er det ikke tilstrekkelig å se på hva de ulike typene av skatter har gitt av inntekter. For å få oversikt over virkningene av skattleggingen for forskjellige samfunnsgrupper, er det nødvendig å gå igjennom hovedtrekkene i utviklingen av skattesystemet.

Når det gjelder de indirekte skattene går utviklingen i hovedtrekkene fram av oversikten i forrige avsnitt. En forholdsvis høy tollbeskatning omkring hundreårsskiftet har etter hvert fått redusert betydning, og er avløst av andre indirekte skatter. Av tollavgiftene spilte tollene på sukker og kaffe en stor rolle før den første verdenskrigen. Omtrent en tredjedel av all toll falt på disse varene.¹⁾ Indirekte skatter utenom tollene ble den gang nesten bare oppkrevd på alkoholholdige drikkevarer. Alkoholavgiftene hadde delvis til formål å begrense forbruket, men ga også betydelige inntekter.²⁾

Utviklingen av forbruksskattene utenom tollene foregikk fra først av ved pålegg av spesielle avgifter på forbruket av enkelte varer og tjenester.³⁾ En alminnelig omsetningsavgift ble første gang innført i 1935 med 1 pct. av alle salg unntatt salg fra produsent. I 1940 ble den hevet flere ganger. Samtidig ble avgiften fra høsten dette året lagt bare på siste ledd i omsetningen. Fra september 1940 til sommeren 1947 var avgiften 10 pct. på alle salg til forbruker. Fra 1947 (til 1951) var avgiftssatsen $6\frac{1}{4}$ pct. Med disse forholdsvis høye satsene kom den alminnelige omsetningsavgiften til å spille en stor rolle for de samlede skatteinntektene. I 1946/47, før avgiftssatsene ble redusert, kom praktisk talt en tredjedel av statens skatteinntekter fra denne ene skatten. I 1949/50, da satsen $6\frac{1}{4}$ pct. ble nyttet og andre skatter i mellomtiden var økt, ga omsetningsavgiften en femtedel av statens skatteinntekter.

Det er vanskelig å klarlegge hvordan de indirekte skattene rammer folk med forskjellig inntekt og forsørgelsesbyrde, og få under-

¹⁾ For årene 1904—07 i gjennomsnitt 23.7 prosent på sukker og 9.9 prosent på kaffe, tilsammen 33.6 prosent. Se N. O. S. V. 104, s. 27.

²⁾ I 1900/01 ga avgiftene på omsetningen av brennevin, vin og øl ca. 17 prosent av skatteinntektene til staten; i 1914 var de ca. 11 prosent, men under den første verdenskrigen var de ubetydelige sammenliknet med de andre skattene. Det samme gjelder stort sett forbudsperioden i 1920-årene. Senere kom de igjen opp i noe over 10 prosent av skatteinntektene (f. eks. 1938: 12 prosent). I årene 1946—50 har prosenten stort sett holdt seg på dette nivået. (Den var i 1947/48 oppe i 19 prosent.)

³⁾ Tobakk (fra 1915), sjokolade og sukkervarer (fra 1922), filmframvisning m. v. (fra 1917) og en rekke andre.

Tabell 64. Tollavgiftene i prosent av totalinntekten (antatt inntekt) og av den disponible inntekt (antatt inntekt etter fradrag av direkte skatter) etter inntekt og familjestørrelse i 1907.¹⁾

Inntekt	Skatteklasser 2		Skatteklasser 6		Skatteklasser 8	
	I pct. av totalinntekt	I pct. av disponibel inntekt	I pct. av totalinntekt	I pct. av disponibel inntekt	I pct. av totalinntekt	I pct. av disponibel inntekt
600.....	7.5	(7.5)	9.5	(9.5)	10.8	(10.8)
900.....	6.4	(6.6)	8.6	(8.6)	10.1	(10.1)
1 500.....	5.8	6.5	7.4	8.0	8.6	9.1
2 500.....	5.5	6.2	6.9	7.5	7.5	8.1
6 000.....	4.5	4.9	5.2	5.7	6.0	6.4
10 000.....	3.8	4.7	4.4	5.4	5.0	6.1

¹⁾ Tallene for tollavgiftene i prosent av totalinntekten er tatt fra N. O. S. V. 104, s. 75*—76*. Tallene for tollavgiften i prosent av disponibel inntekt er beregnet på grunnlag av oppgavene i N. O. S. V. 104 over direkte skatter for å skaffe tall som lettere kan sammenliknes med tallene for 1947/48 i tabell 65. På grunn av forskjeller i inntektsbeløpene i publikasjonens tabellverk er tallene i prosent av disponibel inntekt usikre for de lavere inntektene.

søkelser har vært gjort på dette feltet. En undersøkelse for tiden før 1910¹⁾ viser at tollene regnet i prosent av inntekten sank med stigende inntekter, og at den på alle inntektstrinn var høyere jo større husholdningene var. (Se tabell 64.) Den viktigste grunnen til at tollavgiftene virket slik, var de relativt høye avgifter på matvarer, særlig kaffe og sukker.

En undersøkelse av virkningene av de indirekte skattene i de senere årene²⁾ viser at disse nå påvirker fordelingen av realinntektene på en annen måte enn omkring hundreårsskiftet. De indirekte skattene i

Tabell 65. Indirekte skatter og subsidier i prosent av disponibel inntekt etter inntekt og familjestørrelse i 1947/48¹⁾.

Gjennomsnittsinntekt	Skatteklasser 2			Skatteklasser 3			Skatteklasser 4		
	In-direkte skatter	Subsidier	Netto indir. skatter	In-direkte skatter	Subsidier	Netto indir. skatter	In-direkte skatter	Subsidier	Netto indir. skatter
4 461.....	—	—	—	—	—	—	7.5	12.6	÷ 5.1
6 148.....	11.2	10.3	0.9	10.8	12.2	÷ 1.4	—	—	—
7 323.....	11.2	8.1	3.1	10.3	10.2	0.1	10.4	12.4	÷ 2.0
8 223.....	—	—	—	—	—	—	10.3	10.3	0
9 340.....	—	—	—	11.1	8.2	2.9	—	—	—
10 041.....	12.4	6.7	5.7	—	—	—	10.5	8.8	1.7

¹⁾ Etter «Det norske skattesystems virkninger på den personlige inntektsfordeling».

¹⁾ «Skattnes fordeling etter inntækt og forsørgelsesbyrde», N. O. S. V. 104, Oslo, 1909; se særlig s. 49.

²⁾ «Det norske skattesystems virkninger på den personlige inntektsfordeling», Samfunnsøkonomiske studier 1, Oslo, 1954.

1947/48 var nærmest proporsjonale på den disponible inntekten (inntekt etter fradrag av direkte skatter) over det inntektsområdet som ble undersøkt (se tabell 65).

Den indirekte skattleggingen sto imidlertid i en annen stilling i 1947/48 enn før 1940 fordi det samtidig med de relativt høye indirekte skattene ved forbrukerens kjøp av varer og tjenester ble utbetalt store beløp i subsidier fra staten for å senke prisene på en del forbruksvarer. Om en betrakter disse subsidiene som negative indirekte skatter og beregner de indirekte skattenes nettobeløp på forskjellige inntektsnivåer, får en i 1947/48 en klar progresjon i den indirekte skattleggingen i det inntektsområdet som er undersøkt (se tabell 65)¹⁾. Den var også familievennlig, slik at nettoskatteprosenten sank med økende familjestørrelse på et gitt inntektsnivå, mens den i 1907 steg med forsørgelsesbyrden.

De direkte skattene.

1. S t a t s s k a t t e n e. Direkte skatt til staten av inntekt og formue ble innført i 1890-årene. Inntektsskatten ble da først utliknet som en proporsjonal skatt på den skattbare inntekten for alle med inntekt over en viss grense. Men allerede før 1900 var den endret til en moderat progressiv skatt. Ved hundreårsskiftet ble det utliknet skatt til staten på alle inntekter over 1000 kroner pr. år. Det skattefrie grunnbeløpet varierte noe med størrelsen av inntekten, og skattesatsene steg fra 2 pct. på de første 4000 kroner av den skattbare inntekten (antatt inntekt ÷ skattefritt grunnbeløp) til 5 pct. for det som oversteg 10 000 kroner. Formuesskatten ble ved hundreårsskiftet beregnet som en proporsjonal skatt. Disse skattereglene sto stort sett uforandret fram til 1912, bortsett fra at det ble oppkrevd en tilleggs-skatt i årene etter 1907²⁾. I 1912 ble utregningsmåten endret slik at

¹⁾ En undersøkelse på grunnlag av et mindre materiale for 1951/52 (i samme publikasjon) gir det samme resultat. På grunn av en alminnelig økning av de indirekte skattene og en reduksjon av subsidiene etter 1948 ble nettoskattene noe høyere på en gitt inntekt i 1951/52 enn på en inntekt som ga tilsvarende kjøpemuligheter i 1947/48. Progresjonen av den indirekte skattleggingen regnet netto i 1951/52 over det undersøkte inntektsområdet går ellers fram av tabellen. Den laveste gjennomsnittsinntekten, 9 442 kroner, svarer omtrent til inntekten 7 323 kroner i tabell 65.

Gjennomsnittsinntekt	Skatteklasser 2			Skatteklasser 3			Skatteklasser 4		
	In-direkte skatter	Subsidier	Netto indir. skatter	In-direkte skatter	Subsidier	Netto indir. skatter	In-direkte skatter	Subsidier	Netto indir. skatter
9 442.....	10.1	5.4	4.7	9.9	6.9	3.0	—	—	—
11 304.....	12.6	4.9	7.7	11.6	5.6	6.0	11.4	6.4	5.0
13 958.....	12.0	3.0	9.0	13.0	3.9	9.1	12.0	5.2	6.8

²⁾ Tilleggs-skatten var på 10 prosent av den ordinære inntektsskatten.

skatten ble beregnet som proporsjonal på den skattbare inntekten. Men utregningen av den skattbare inntekten ble samtidig endret slik at det ikke ble noen forandring i skattebeløpet på de forskjellige inntektstrinn. Dessuten ble ordningen med selvangivelser innført.

Under den første verdenskrigen økte skattleggingen av inntekter sterkt. Den fikk også en langt mer progressiv karakter. Det gjaldt bare til en viss grad den ordinære skatten, der det ble gjennomført sterkere progresjon ved at de skattefrie fradragene ble økt bare for de lavere inntektene. Av større betydning var det at det ble utliknet forskjellige progressive tilleggsskatter på høyere inntekter. I 1914/15 ble det f. eks. på inntekter på 4000—5000 kroner utliknet en tilleggsskatt på 10 pct. av den ordinære skatten. Satsene steg med inntekten og var for inntekter over 30 000 kroner 100 pct. av den ordinære skatten. Reglene for tilleggsskatten ble endret fra år til år, men oppbyggingen av systemet var hele tiden den samme.

I 1921 fant det sted en ny omlegning av inntektsskatten til staten. Alle tilleggsskattene ble fjernet, og den ordinære skatten ble gjort sterkt progressiv. Den maksimale satsen i skattetabellene ble satt til 50 pct. (for den delen av inntekten som var over 1 mill. kroner), mens den før 1912 hadde vært 5 pct. (for den delen av inntekten som var over 10 000 kroner).

Den beregningsmåten som ble gjennomført i 1921 har siden vært opprettholdt stort sett uforandret, men satsene er blitt endret betydelig (se nedenfor). Dessuten har det under og etter den andre verdenskrigen vært utliknet spesielle skatter på inntekt og inntektsstigning. Et annet resultat av reformen i skattleggingen til staten i 1921 var at den nåværende ordningen for skattlegging av aksjeselskap ble innført.

Utviklingen av formuesskattene til staten har på mange måter gått parallelt med utviklingen av inntektsskattene. Riktignok ble formuesskatten regnet som en proporsjonal skatt etter at inntektsskatten var gjort progressiv, men fra 1913/14 ble også formuesskatten progressiv, og under den første verdenskrigen ble det utliknet betydelige tilleggsskatter på formue. Disse tilleggsskattene ble fra 1921/22 tatt inn i den ordinære formuesskatten, som da ble langt mer progressiv. Samtidig ble det innført en ekstraordinær formuesskatt, som opprinnelig var forutsatt å skulle løpe til 1930/31. Den skulle gå til dekning av renter og avdrag på et såkalt kriselån på 200 mill. kroner som ble tatt opp for å dekke statens tap på forskjellige krisetiltak under krigen. Den ekstraordinære formuesskatten ble opprettholdt også etter 1930, men delvis med lavere satser.¹⁾ I årene etter avslutningen av den andre verdenskrigen har det vært liknet ut ekstraordinære skatter på grunn-

¹⁾ I 1951 ble den slått sammen med den ordinære formuesskatten.

lag av formuene (engangsskatten, krigsskadeavgift og verneskatt, m. v.), slik at formuesskattene har vært atskillig større i disse årene enn tidligere.¹⁾

2. **K o m m u n e s k a t t e n e.** Ved hundreårsskiftet spilte skatten på fast eiendom ennå en viss rolle for de kommunale finansene. Den ga 15 pct. av alle skatteinntektene i byene og 10 pct. i landkommunene. I løpet av de siste femti årene har eiendomsskattenes betydning stadig avtatt. I 1950 var det bare 4 pct. av skatteinntektene i byene som kom fra eiendomsskatten, og i landkommunene ga de bare en helt ubetydelig del av inntektene.

Skattene på inntekt og formue er derfor blitt dominerende i skattleggingen til kommunene. Prinsippene for utlikningen av disse skattene har vært praktisk talt de samme siden hundreårsskiftet. De regnes som proporsjonale på den skattbare inntekten eller formuen. En viss progressivitet kommer inn på grunn av de skattefrie fradragene, men for høyere inntekter blir progresjonen svak.²⁾

Satsene for den kommunale formues- og inntektsskatten har økt siden 1900. Den gjennomsnittlige skattøren var da vel 7 pct. i herredene og vel 10 pct. i byene³⁾. Ved skattelovene av 1911 ble satsen begrenset til høyst 10 pct. Denne maksimalsatsen ble senere hevet til 12 pct., med adgang til å gå opp til 15 pct. når det var nødvendig for å få inn samme skattebeløp som året før. Men likevel måtte mange kommuner i mellomkrigstiden på grunn av finansielle vansker nytte adgangen til dispensasjon fra begrensningsreglene. I 1932/33 måtte 535 av landets 694 landkommuner og 42 av de 65 bykommunene få Justisdepartementets tillatelse til å nytte en høyere skattøre enn lovens høyeste sats på 15 pct. Satsene lå til dels betydelig høyere.

Det var ikke bare høye satser som kjennetegnet den kommunale inntektsskatten i mellomkrigsårene, men også at den ble utliknet på lave inntekter og at det stort sett ble gitt små fradrag for forsørgelsesbyrde. Etter den normaltabelen for klassefradrag som ble gjennomført i 1927, ble en inntektstaker med 3 forsørgede skattlagt hvis inntekten var 650 kroner pr. år eller mer. Men hvis kommunen brukte lovens dårligste tabell, normaltabelen med 50 pct. fradrag ($N \div 50$), ble inntekter helt ned til 325 kroner i klasse 4 skattlagt. Da kommunenes finanser sto vanskeligst i 1932/33, var den dårligste tabellen

¹⁾ En nærmere utgreiing om formuesskattene i etterkrigstiden finnes i Leiv Vidvei: «Skatt til staten av personleg middel», Statistiske Meldinger, 1954, s. 6—33.

²⁾ Fra 1919 har det vært adgang for kommunene til å kreve inn en gradert tilleggsskatt på høyere inntekter, slik at inntektsskatten blir mer progressiv. Etter den andre verdenskrigen har en tredjedel av tilleggsskatten vært nyttet til skatteutjevning.

³⁾ Ifølge Helge Seip: Kommunenes økonomi; Oslo, 1949, s. 62.

den som ble mest nyttet¹⁾). Til sammenlikning kan det nevnes at den tabellen som ble mest nyttet av kommunene før den første verdenskrigen, da skatteprosenten gjennomgående var betydelig lavere, ga et skattefritt grunnbeløp på 250 kroner i denne skatteklassen. Omregnet ved hjelp av en levkostnadsindeks til prisnivået for 1932/33 svarte dette til ca. 440 kroner²⁾.

De kommunale gjeldsoppgjørene i 1930-årene, og enkelte skatteutjevningstiltak³⁾ førte til at stillingen ble noe bedre for de kommunene som var vanskeligst stilt, men disse tiltakene førte ikke til noen større forandringer i de store ulikhetene kommunene imellom når det gjaldt skattlegging og sosiale ytelser. Under okkupasjonen ble det satt en minstegrense for kommuneskatten på 15 pct. av den skattbare inntekten. Etter frigjøringen falt denne bestemmelsen bort, men få kommuner har kunnet gå tilbake til en lavere skattøre. Det har således funnet sted en utjevning når det gjelder skattesatsene. Reduksjonstabellene ble revidert i 1946⁴⁾, og kommunene kunne gå over til tabeller som virket rimeligere for folk med lave inntekter enn de som ble mest nyttet i mellomkrigsårene. Etter de tabellene som var i kraft i budsjettåret 1949/50 var 1260 kroner pr. år den laveste inntekten som kunne skattlegges hos en inntektstaker med tre personer å forsørge. Den laveste inntekten som kunne skattlegges etter reduksjonstabellene av 1927 var, som nevnt foran, 325 kroner⁵⁾. Omregnet etter stigningen i levkostnadene (etter Byråets levkostnadsindeks) siden 1927 svarer det til en inntekt av 500 kroner i 1949 og 525 kroner i 1950. Realverdien av minstefradraget var således hevet til mer enn det dobbelte.

Utviklingen av den kommunale skattleggingen kan i grove trekk sies å ha foregått slik: Fra tiden før den første verdenskrigen til mellomkrigstiden fant det sted en sterk økning av den gjennomsnittlige skatteprosenten, og skattleggingen av lavere inntekter ble strengere. Fra mellomkrigstiden til etter den andre verdenskrigen økte den gjennomsnittlige skatteprosenten litt, men skattleggingen av mindre inntekter ble betydelig lettere. Det fant også sted en utjevning av de største forskjellene i skatteforhold og ytelser kommunene imellom.

¹⁾ I 1932/33 var det 3 landkommuner som nyttet bedre tabeller enn lovens normaltabell, 20 nyttet normaltabellen og de øvrige 668 dårligere tabeller. Den mest brukte var tabellen N ÷ 50 (normaltabellens fradrag redusert med 50 prosent), som ble nyttet av 177 landkommuner, men hele 223 av landkommunene hadde fått adgang til å nytte enda mindre fradrag. Av disse nyttet 112 N ÷ 60, 107 N ÷ 70 og 4 N ÷ 80.

²⁾ Etter en oversikt for 1907 ble denne tabellen nyttet av 390 av 600 landkommuner.

³⁾ Skatteutjevning ble først satt i verk ved at staten overtok visse kommunale utgifter og ga direkte tilskott til enkelte kommuner til balansering av budsjettet. Fra 1936 ble halvparten av renteskatten, som kom istedenfor den kommunale formuesskatten på bankinnskott, innbetalt til et skattefordelingsfond. Senere har også en tredjedel av den kommunale tilleggsskatten og en del andre inntekter gått til dette fondet.

⁴⁾ Senere endret i 1951 og 1953.

⁵⁾ Det er også nevnt foran at mange kommuner i 1930-årene fikk adgang til å nytte lavere fradrag enn minimumssatsene av 1927. I 1949/50 var det ikke adgang til å nytte strengere fradagsregler enn den såkalte tabell II. Den ble nyttet av om lag halvparten av landkommunene.

Inntektsskatten til staten på forskjellige inntektstrinn.

En fullstendig framstilling av utviklingen av skattleggingen for hver enkelt familjestørrelse og inntektsklasse ville bli svært omfattende. Det vil derfor her bare bli gitt en oversikt over utviklingen av skattene på forskjellige inntekter for inntektstakere med en bestemt forsørgelsesbyrde, og deretter vil utviklingen av skattenes variasjon med forsørgelsesbyrden bli behandlet på et bestemt inntektsnivå. Denne måten å framstille utviklingen av skattleggingen på er selvsagt ufullstendig; for andre skatteklasser og inntekter kan den ha gått noe annerledes. Men tendensen i utviklingen skulle komme klart fram av tallene for de gruppene som er tatt med her.

Når det foregår endringer i pris- og inntektsforhold, vil det også finne sted endringer i den reelle skattleggingen for forskjellige grupper av inntektstakere hvis skattereglene opprettholdes uforandret. I en periode med stigende priser, men med uforandrede fradragsregler og skattesatser vil skatten på en gitt realinntekt i alminnelighet stige. Stigningen vil bli særlig sterk hvis skattleggingen skjer etter progressive satser. For å få et inntrykk av hvordan den reelle skattleggingen har utviklet seg gjennom de femti årene fra 1900 til 1950, er det her regnet ut hvor stor prosent av visse «indeksregulerte» inntekter som har vært betalt i skatt til staten til forskjellige tider (se tabell 66).¹⁾

Tabell 66. *Inntektsskatt til staten i prosent av antatt inntekt på forskjellige indeksomregnede inntekter for inntektstakerne i skatteklasse 4 (mann, kone og 2 barn).*

Inntekt i 1900	Inntektsskatt til staten etter statsskattevedtaket for:						
	1900/01	1910/11	1914/15	1920/21	1930/31	1939/40 ¹⁾	1950/51 ²⁾
I. 900....	—	—	0.5	1.1	—	—	—
II. 1 200....	0.6	0.8	0.6	1.6	—	0.2	—
III. 1 700....	0.9	1.0	0.9	2.0	0.4	1.1	1.1
IV. 3 000....	1.3	1.5	1.5	3.0	0.9	2.2	2.9
V. 4 000....	1.5	1.7	1.8	4.2	1.3	3.2	4.9
VI. 10 000....	2.5	2.8	3.8	6.6	4.0	9.5	17.1
VII. 50 000....	4.6	5.0	10.0	9.6	11.7	22.1	40.5
	Levekostnadsindeks ³⁾ :						
	100	105	119	356	191	206	348

¹⁾ Alderstrygdavgifter er ikke regnet med (i 1950/51 heller ikke krigspensjoneringsavgiften).

²⁾ Indekstallet for det året som første halvdel av skatteåret faller på (1910, 1914, osv.). Det er ved beregningen av prosenttallene ikke tatt hensyn til avstanden mellom inntektsår og skatteår.

³⁾ De inntektstallene som ligger til grunn for tabellen er beregnet ved å ta utgangspunkt i visse inntekter ved hundreårsskiftet og multiplisere dem opp med en levekostnadsindeks. Dette gir serier med tilnærmet konstant realinntekt. Da levekostnadsindeksen er beregnet på grunnlag av forbrukssammensetningen i familier med forholdsvis lave inntekter, blir tilnærmelsen for de høyere inntektenes vedkommende svært grov.

Inntekter som svarer til 900 kroner pr. år i 1900 har for det meste vært fritatt for inntektsskatt til staten når inntektstakeren har hatt 3 personer å forsørge. Det var bare under og umiddelbart etter den første verdenskrigen stigningen i de nominelle inntektene førte til at også inntektene på dette nivået ble skattlagt. Omkring hundreårsskiftet var 900 kroner en vanlig årsinntekt for ufaglærte arbeidere. Gjennom den senere inntektsutviklingen har denne gruppen fått en inntektsøkning som har vært betydelig sterkere enn stigningen i levekostnadene¹⁾.

En inntekt på 1200 kroner pr. år i 1900 var nokså nær gjennomsnittsinntekten for industriarbeidere, mens den tilsvarende indeksregulerte inntekten i 1950 ligger langt under den faktiske gjennomsnittsinntekten i denne gruppen²⁾. For inntekter på dette nivået ble det (i klasse 4) krevd statsskatt før 1920. Siden omleggingen av inntektsskatten til staten i 1921 har de tilsvarende inntektene de fleste årene vært fritatt for statsskatt.

En inntekt på 1700 kroner pr. år kunne ved hundreårsskiftet oppnås av formenn i industrien, og av selvstendige håndverkere, og var ellers en vanlig inntekt for lavere butikk- og kontorfunksjonærer. Også for disse gruppene har inntektene stort sett steget sterkere enn levekostnadene³⁾. Inntektsskatten til staten (i klasse 4) lå på et forholdsvis høyt nivå regnet som prosent av totalinntekten i 1920. Den kom ned på et relativt lavt nivå i 1920-årene, men steg igjen til den i slutten av 1930-årene var kommet opp på omtrent samme nivå som før den første verdenskrigen.

En inntekt på 3000 kroner pr. år ved hundreårsskiftet ser ut til å ha ligget nær gjennomsnittsinntekten for selvstendig næringsdrivende i handelsvirksomhet. På dette inntektsnivået har utviklingen av inntektsskatten til staten hatt en noe annen karakter enn for de lavere inntektene. Den effektive skatteprosenten ble fordoblet mellom 1915 og 1920, men i mellomkrigstiden gikk den ned igjen, og lå til dels lavere enn før den første verdenskrigen. I 1950 var den kommet opp igjen på det samme nivået som i 1920. Det inntektsnivået som svarer til omkring 3000 kroner pr. år i 1900 (og 10 500 kroner i 1950) setter på et vis et skille når det gjelder utviklingen av skattleggingen av forsørgere

¹⁾ Årslønnen 900 kroner var Oslo Kommunes lønnsatts for ufaglærte arbeidere i 1900. Allerede i 1920 var denne satsen oppe i 5 250 kroner pr. år. Dette var betydelig over det beløp som var nødvendig for å opprettholde et konstant forbruksnivå, nemlig om lag 3 200 kroner. I 1950 var den årlige lønnsinntekten 6 970 kroner mens 3 100 kroner hadde vært tilstrekkelig til å opprettholde omtrent samme forbruksnivå som i 1900.

²⁾ Se oversikten over utviklingen av inntektsforholdene i kapittel 13.

³⁾ Som et konkret eksempel kan det nevnes at en kontorist i Oslo Kommune (i stilling svarende til dem som nå er plasert i lønnsklasse 7) i 1900 hadde en årslønn på 1 960 kroner. I 1920 skulle han, hvis inntekten hadde vært indeksregulert, hatt ca. 7 000 kroner, mens den faktiske lønn var 6 250 kroner (med familietillegg). I 1950 ville den indeksregulerte lønnen være litt lavere, nemlig vel 6 800 kroner, mens den faktiske lønnen var ca. 7 660 kroner.

med 3 personer å forsørge. For de lavere inntektene var skattleggingen av inntekt til staten mildere i 1950 enn i 1920, og for de høyere inntektene var den strengere.

I 1950 ble en inntekt som svarte til 4000 kroner pr. år. år i 1900¹⁾ ilagt større inntektsskatt til staten regnet i prosent av inntekten i 1950 enn selv i 1920, og for de spesielt høye inntektene som er tatt med i tabell 66, var skatten i prosent av inntekten langt høyere i 1950 enn tidligere.

De effektive skatteprosentene (skatten i prosent av totalinntekten) for forskjellige indeksomregnede inntekter på forskjellige tidspunkter viser klart hvordan inntektsskatten til staten har utviklet seg til en mer progressiv skatt²⁾.

Graderingen av statsskatten etter *forsørgelsesbyrde* har vært knyttet til en klassedeling av skattyterne. Inntil 1912 var klassedelingen ved statsskattelikningen forholdsvis grov. Det ble brukt 4 klasser i alt, nemlig enslige skattytere og skattepliktige med henholdsvis 1—3, 4—6 og over 6 personer å forsørge. Ved omleggingen av skattesystemet i 1912 ble det innført én klasse for hver familiestørrelse, og slik har ordningen vært siden.

Virkningen av klassefradragene vil være forskjellig på forskjellige inntektstrinn. En detaljert gjennomgåing av disse forskjellene ville her føre for vidt. Det blir bare anledning til å gå nærmere inn på utviklingen av fradragenes virkninger på ett inntektsnivå, men hovedtendensen i utviklingen må ha vært omtrent den samme over den del av inntektsskalaen som omfatter storparten av skattyterne.

I tabell 67 er det vist for enkelte år hvordan statsskatten på en gitt indeksregulert inntekt har sunket med tallet på forsørgede.

For en sammenlikning av årene umiddelbart før og etter den andre verdenskrigen, foreligger det mer inngående beregninger³⁾. Disse bereg-

¹⁾ En inntekt på 4 000 kroner pr. år i 1900 svarer til den daværende lønn for byråsjefer og personer i tilsvarende høyere offentlige funksjonærstillinger. Den årlige lønn for denne gruppen i 1920 var (med forsørgertillegg) 10 600 kroner, det vil si betydelig mindre enn den lønn som hadde vært nødvendig for å kompensere stigningen i levekostnadene etter indeksen, nemlig 14 200 kroner. I 1950 var lønnen ca. 14 800 kroner eller noe mer enn det som trengtes for å følge med i stigningen i levekostnadsindeksen.

²⁾ Tallene i tabell 66 gir ikke direkte uttrykk for hvor sterkt skatten griper inn i den enkeltes inntekt. Det er ved utregningen av de effektive skatteprosentene ikke tatt hensyn til tidsforskyvningen mellom opptjening av inntekten og innbetaling av skatten. I tider med stigende priser og inntekter vil skattene, når innbetalingen skjer på et senere tidspunkt enn opptjeningen, virke mindre harde enn om de skulle vært innbetalt på opptjeningstidspunktet, mens de når prisene og inntektene er fallende vil virke hardere.

Det er heller ikke tatt hensyn til at det etter hvert er åpnet muligheter for større fradrag i inntekten for forskjellige utgifter (som livsforsikringspremier o. likn.). De skatteprosentene som er gjengitt i tabell 66 skulle likevel gi et riktig bilde av hovedtrekkene i utviklingen av inntektsskattene.

³⁾ Leiv Vidvei: Eit oversyn over statsskattelegginga av inntekt til personlege skattytarar frå budsjettåret 1939/40 (inntektsåret 1938) til budsjettåret 1951/52 (inntektsåret 1950), Statistiske Meldinger nr. 6, 1952, side 127—156. Beregningene er foretatt eksklusive verneskatt.

Tabell 67. *Inntektsskattene til staten etter forsørgelsesbyrde på et konstant indeksomregnet inntektsnivå.¹⁾*

Inntektsår	Likningsår	Inntekt i løp. kroner	Skatt for ensl.		Skatt for forsørgere i pct. av skatt for enslige når tallet på forsørgede er						
			Kr.	I pct. av inntekt	1	2	3	4	5	6	7 eller flere
1899.....	1899/1900	3 240	52	1.6	—	85	—	—	69	—	60
1909.....	1909/10	3 360	62	1.8	—	86	—	—	71	—	61
1914.....	1914/15	4 000	82	2.1	91	88	82	77	72	65	59
1919.....	1919/20	10 920	366	3.4	95	94	91	89	86	83	81
1928.....	1929/30	7 280	151	2.1	88	76	67	57	48	43	38
1938 ²⁾	1939/40	7 800	352	4.5	86	75	68	60	54	47	41
1948 ²⁾	1949/50	12 090	1 159	9.6	78	58	41	30	20	13	8
1948 ³⁾	1949/50	—	—	—	—	—	25	÷ 1	÷ 26	÷ 49	÷ 70

¹⁾ Etter Statistisk månedsskrift utgitt av Oslo kommunale statistiske kontor, april og mai 1941, 31. årgang, side 176—222: «En oversikt over utviklingen av statsbeskattningen i Norge med særlig omsyn til de reduksjonstabellene som har vært nyttet.» De tall som er gjengitt her er (unntatt for 1939/40 og 1949/50) hentet fra tabell 7 i denne oversikten.

²⁾ Alderstrygdavgiften er ikke regnet med. Da denne regnes som en fast prosent av antatt inntekt, vil skattleggingen inklusive alderstrygdavgift være mindre familievennlig enn den ordinære inntektsskattleggingen.

³⁾ Skatt etter fradrag av barnetrygd.

ningene viser at trass i økt skattlegging av inntekt jevnt over, er den effektive skatteprosenten redusert for personer med lave eller middels høye inntekter og med stor forsørgelsesbyrde. Om en ser på de indeksomregnede inntektene var skatten i prosent av inntekten for skatteklassene 1 og 2 større i 1950 enn i 1938 over hele inntektsskalaen. For de høyere skatteklassene var skatteprosenten på en gitt indeksomregnet inntekt mindre i 1950 enn i 1938 opp til en viss grense. For skatteklasse 4 for eksempel var denne grensen omkring 17 000 1950-kroner. Familieforsørgere med 3 personer å forsørge, og en inntekt på under 16 900 kroner, betalte altså en mindre prosent av sin antatte inntekt i skatt enn de ville ha gjort av en inntekt med tilsvarende kjøpekraft i 1938.

Ved en vurdering av inntektsskattleggingen til staten omkring 1950 kan det også for mange formål være mer opplysende å ta med utbetalingene av barnetrygd. Barnetrygden kan betraktes som en negativ direkte skatt; den er et alternativ til mer omfattende skattefrie fradrag¹⁾. På det inntektsnivået som er lagt til grunn for beregningene i tabell 67 — ca. 12 000 «1950-kroner» — førte barnetrygden til at en familie med 3 barn (under 16 år) i 1949/50 ikke betalte inntektsskatt (regnet netto). Større familier mottok mer fra staten i barnetrygd enn de betalte i skatt.

¹⁾ Teknisk atskiller den seg fra fradragene ved at den kan bli større enn skattebeløpet og derved åpner mulighet for overføringer mellom inntektstakere (negativ netto skatt), mens fradragenes virkninger stanser når skatten faller bort.

Også oversikten over virkningen av klassefradragene tyder på at inntektsskatten på mange måter var hardest under og umiddelbart etter den første verdenskrigen. Den rammet da forholdsvis lave inntekter og det ble tatt mindre hensyn til forsørgelsesbyrden enn tidligere¹⁾. Senere har endringene i inntektsskatten til staten stort sett vært mest til fordel for personer med lavere inntekter og større forsørgelsesbyrde.

Men utviklingen av inntektsskatten til staten kan ikke tas som uttrykk for den alminnelige tendensen i utviklingen av statskattene. I den tiden da personer med lave inntekter og stor forsørgelsesbyrde måtte betale en betydelig inntektsskatt hadde de indirekte skattene et forholdsvis lite omfang. Under og etter den første verdenskrigen skaffet staten seg det aller meste av sine inntekter gjennom skattlegging av inntekt og formue. I budsjettårene 1917/18 og 1918/19 var omtrent $\frac{2}{3}$ av statens skatteinntekter inntekts- og formuesskatt. I forhold til den daværende inntektsskatten var utformingen av inntektsskatten i 1950 kanskje sosialt sett mer tilfredsstillende, men samtidig spilte inntektsskatten en betydelig mindre rolle i den samlede skattleggingen til staten.

Den samlede skattleggingen.

For å kunne si noe mer bestemt om skattesystemets egenskaper til forskjellige tider måtte en ha en fullstendig oversikt ikke bare over inntektsskattene til staten, men også over kommuneskattene og de indirekte skattene på gjennomsnittsforsbruket på forskjellige inntektsnivåer. Det foreligger ikke beregninger som gjør det mulig å følge utviklingen av skattesystemet som helhet. Derimot er det mulig på grunnlag av de to undersøkelsene som er nevnt foran å sammenlikne den samlede inntekts- og forbruksskattleggingen før den første og etter den andre verdenskrigen.

Skattene på de forskjellige inntektene før den første verdenskrigen går fram av den undersøkelsen som ble gjort for 1907²⁾. Inntektsskatten var fra og med 1907 noe høyere enn tidligere på grunn av en 10 prosents tilleggsskatt som ble pålagt alle skattytere. Tolltariffen var blitt revidert i 1905, men revisjonen førte neppe til noen vesentlige endringer i skattleggingen gjennom tollene. I hovedtrekkene var det samlede skattesystemet derfor det samme gjennom hele perioden fra 1900 til 1914.

Beregningene for 1907 er gjennomført særskilt for bygder og byer,

¹⁾ Dette var tilfellet for det inntektsnivået som er undersøkt (i tabell 67) svarende til en inntekt på 4 000 kroner i 1914. På lavere inntekter kan utviklingen under krigen ha hatt en noe annen form.

²⁾ N. O. S. V. 104. For de samlede skatter, se særlig s. 75—78.

men ikke for riket under ett. Det ble da regnet med samme tollskatt på samme inntekt i bygd og by, enda det var klart at denne forutsetningen ikke stemte med de faktiske forhold. Det var kommuneskattene som ga de største forskjellene mellom bygder og byer, og de var gjennomgående langt høyere på lave inntekter i bygdene og noe lavere på de høye inntektene. Det ble også tatt mindre hensyn til forsørgelsesbyrden ved skattleggingen i bygdene enn i byene.

Da beregningen av tollbelastningen i 1907 er mest korrekt for byene, og da den foran nevnte undersøkelsen for 1947/48 gjelder byer og industristeder, er bare resultatene for byene tatt med her (se tabell 68). Over det området som er behandlet var det i 1907 en ganske merkbar progresjon i den totale skattleggingen, i første rekke på grunn av de skattefrie fradragene for kommuneskatten. Statsskattene under ett (toll og inntektsskatt tilsammen) var regressive.

Undersøkelsen av skattleggingen i 1907 dekker et stort inntektsområde. Det var i 1907 bare omtrent 1 prosent av skattyterne i byene som hadde inntekter over 10 000 kroner. Over 80 pct. av skattyterne hadde inntekter på under 1500 kroner, og vel 90 pct. inntekter under 2500 kroner. For inntekter på under 1500 kroner er beregningene av 1907 ikke særlig detaljerte, men de tyder på at skattene under ett nærmest virket proporsjonalt over dette området. Bare i klasse 2 viser undersøkelsen en viss progresjon. I de andre klassene som er undersøkt begynte de stigende skatteprosentene først ved høyere inntekter.

Tabell 68. Den samlede skattlegging i byene i 1907.

Inntekt	Klasse 2				Klasse 6				Klasse 8			
	Toll	Kom.-skatt	Stats-skatt	Sum	Toll	Kom.-skatt	Stats-skatt	Sum	Toll	Kom.-skatt	Stats-skatt	Sum
600.....	7.5	2.5	—	10.0	9.5	0.5	—	10.0	10.8	0.3	—	11.1
900.....	6.4	3.7	—	10.1	8.6	1.2	—	9.8	10.1	0.9	—	11.0
1 500.....	5.8	5.5	1.4	12.7	7.4	2.4	0.7	10.5	8.6	1.9	0.5	11.0
2 500.....	5.5	9.4	1.7	16.6	6.9	4.7	1.1	12.7	7.5	3.9	1.0	12.4
4 000.....	5.0	11.3	2.0	18.3	6.0	7.2	1.5	14.7	6.8	6.3	1.3	14.4
6 000.....	4.5	12.7	2.4	19.6	5.2	9.8	2.0	17.0	6.0	8.7	1.7	16.4
10 000.....	3.8	13.7	3.1	20.6	4.4	12.0	2.8	19.2	5.0	11.3	2.6	18.9

Den samlede skatten i prosent av inntekten varierte også lite med forsørgelsesbyrden. For de lavere inntektene ser det nærmest ut til at skatten har tatt en større del av inntekten i store enn i små husholdninger.

Undersøkelsen av skattleggingen i 1947/48 dekker et mindre område av inntektsskalaen enn undersøkelsen av 1907. Gjennomsnittsinntekten for den høyeste inntektsgruppen var på vel 10 000 kroner.

De fleste av skattyterne faller innenfor dette inntektsområdet,¹⁾ men den sterke stigningen i statsskattene for høyere inntekter kommer ikke fram i materialet.

Tabell 69. Den samlede skattlegging i 1947/48.

Inntekt	Statsskatt	Kommuneskatt	Direkte skatt i alt ¹⁾	Direkte skatt ÷ barne-trygd	Direkte og indirekte skatt i alt ²⁾	Direkte og indirekte skatt ÷ barne-trygd og subsidier ³⁾
	(1)	(2)	(3)	(4)	(5)	(6)
Klasse 2:						
4 461.....	2.0	7.8	10.6	10.6	20.6	(10.1)
6 148.....	2.7	9.1	12.6	12.6	22.6	13.4
7 323.....	3.3	9.7	13.9	13.9	23.9	16.6
8 223.....	3.7	10.1	14.6	14.6	24.6	(18.5)
9 340.....	4.0	10.3	15.1	15.1	25.1	(19.5)
10 041.....	4.5	10.5	15.9	15.9	25.9	20.8
Klasse 4:						
4 461.....	1.1	3.3	5.3	1.3	15.3	÷ 3.7
6 148.....	1.6	5.8	8.2	5.3	18.2	(2.0)
7 323.....	2.1	6.9	9.9	7.4	19.9	5.5
8 223.....	2.6	7.5	11.0	8.8	21.0	8.8
9 340.....	3.0	8.1	11.9	9.9	21.9	(11.8)
10 041.....	3.3	8.5	12.6	10.8	22.6	12.2
Klasse 6:						
4 461.....	0.4	0.2	1.5	÷ 10.6	11.5	(÷ 18.4)
6 148.....	1.1	1.6	3.6	÷ 5.2	13.6	(÷ 11.2)
7 323.....	1.4	3.4	5.6	÷ 1.8	15.6	÷ 6.7
8 223.....	1.7	4.4	6.9	0.4	16.9	(÷ 2.5)
9 340.....	2.2	5.3	8.3	2.5	18.3	(1.3)
10 041.....	2.5	5.9	9.2	3.8	19.2	(3.3)

¹⁾ Her er foruten stats- og kommuneskattene inkludert alderstrygdavgift på 0.8—0.9 prosent.

²⁾ Framkommet ved å legge 10 til prosenttallene i kolonne (3). De tall for indirekte skatter i prosent av inntekten som har kunnet beregnes på grunnlag av regnskapsmaterialet er følgende:

Inntekt	Indirekte skatt i prosent av totalinntekt i		
	klasse 2	klasse 4	klasse 6
4 461.....	—	7.1	—
6 148.....	9.9	—	—
7 323.....	9.8	9.5	9.3
8 223.....	—	9.3	—
9 340.....	—	—	—
10 041.....	10.7	9.3	—

Bortsett fra den laveste inntektsgruppen i klasse 4 ligger alle disse prosenttallene i nærheten av 10.

³⁾ Tallene i parentes er interpolert. (Interpolasjonene er foretatt på tall for indirekte nettoskatt i prosent av disponibel inntekt.)

¹⁾ I inntektsåret 1948 hadde nærmere 90 prosent (88.8) av skattyterne til staten i byene inntekter under 11 000 kroner. Denne toppinntekten skulle nærmest svare til 2500 kroner i 1907.

Det har vært store endringer i skattleggingen fra år til år mellom 1946 og 1950, så de tallene som er beregnet for skattene i 1947/48 gir ikke et så dekkende bilde av skatteforholdene i hele etterkrigsperioden som det tallene for 1907 gir for årene før 1914. Men endringene har neppe vært så store at de har noen vesentlig betydning for en sammenlikning med forholdene før 1914.

I den direkte skattleggingen var progresjonen i 1947/48 klar (se tabell 69). Den var sterkest i de høyere skatteklassene. Graderingen av skatten etter forsørgelsesbyrde var også sterk, særlig for de lavere inntektene. På en inntekt av om lag 4500 kroner for eksempel sank inntektsskattene (stats- og kommuneskatt og alderstrygdavgift) fra vel 10 pct. i klasse 2 til 1.5 pct. i klasse 6. Enda mer utpreget blir familievirkningen når utbetalingene av barnetrygd tas med, spranget blir da fra en skatt på 10 pct. i klasse 2 til et netto tilskott (negativ skatt) på 10 pct. i klasse 6. På høyere inntekter var sprangene i skatteprosentene noe mindre; på en inntekt av 10 000 kroner f. eks. fra 16 til 9 pct. før barnetrygden trekkes fra, og fra 16 til litt under 4 pct. etter fradrag av barnetrygden.¹⁾

Variasjonen av de indirekte skattene med inntekt og forsørgelsesbyrde er behandlet foran (se tabell 65). De viste seg å være stort sett proporsjonale med inntekten før subsidiene ble trukket fra og var ikke merkbart påvirket av forsørgelsesbyrden. Bruttoskattleggingen får en derfor et tilnærmet riktig uttrykk for ved å regne med en indirekte skatt på 10 pct. for alle inntekter og skatteklasser.

Regnet netto var også de indirekte skattene progressive i 1947/48. De overslag som er gjort for nettoskatten i alt viser en variasjon i klasse 2 fra 10 pct. på en inntekt av 4500 kroner til 21 pct. på 10 000 kroner, mens de direkte skattene bare steg fra under 11 til knapt 16 pct. I de høyere skatteklassene var stigningen i skatteprosenten over det samme inntektsnivået enda sterkere.

Om en vil sammenlikne variasjonene i skattleggingen før den første og etter den andre verdenskrigen ved hjelp av resultatene for de to undersøkelsene som foreligger, må en ta hensyn til at undersøkelsen fra 1947/48 dekker et mye mindre område av inntektsskalaen. Av de inntektene som er med i tabell 68 er det bare de som ligger i området fra 1500 til 4000 kroner som grovt regnet svarer til inntektene fra ca. 4500 til ca. 10 000 kroner i 1947/48.

For de to skatteklassene som er felles for begge undersøkelsene (klasse 2 og 6) er de viktigste tallene for skattleggingen i dette inntektsområdet stilt sammen (se tabell 70). Sammenlikningen tyder på at skattene i 1947/48 jevnt over var mer progressive og mer forsørger-

¹⁾ Mer fullstendige oppgaver er gitt i den foran nevnte oversikt, «Det norske skattesystems virkninger på den personlige inntektsfordeling».

vennlige enn i 1907, selv når en ikke tar hensyn til barnetrygd og subsidier. For nettoskattene var progresjonen og forsørgervirkningen selv sagt mye sterkere. Selv de få tallene som kan trekkes inn i en slik direkte sammenlikning viser derfor klart at det har foregått store endringer i omfanget av det offentliges inngrep i den personlige realinntektsfordelingen.

Tabell 70. En sammenlikning av skattene i 1907 og 1947/48.

Inntekt		Klasse 2			Klasse 6		
		1907 ¹⁾	1947/48 ²⁾		1907 ³⁾	1947/48 ³⁾	
1907	1947/48 ¹⁾		Brutto	Netto		Brutto	Netto
			I prosent av totalinntekten:				
1 500	4 460 (4 850)	12.7	20.6	10.1	10.5	11.5	÷ 18.4
2 500	8 220 (8 100)	16.6	24.6	18.5	12.7	16.9	÷ 2.5
4 000	10 040 (12 900)	18.3	25.9	20.8	14.7	19.2	3.3

¹⁾ Tallene i parentes viser 1907-inntektene omregnet etter levekostnadsindeksens stigning.

²⁾ Tallene for byene — se tabell 68.

³⁾ Etter tabell 69, kolonne (5) og (6). Om beregningsmåten se fotnotene til denne tabellen.

Kapitel 11.

Trekk av den sosiale utviklingen.

Når et land går gjennom en slik økonomisk utvikling som Norge i tidsrommet fra 1900 til 1950, med sterk vekst i produksjonen og forskyvninger i forholdet mellom de enkelte næringer, vil det få store virkninger på de sosiale forholdene. I dette og de følgende kapitlene blir det ikke mulig å ta opp til behandling mer enn enkelte trekk av den sosiale utviklingen.

Omkring hundreårsskiftet var det særlig husmannsbefolkningen i bygdene og industriarbeiderbefolkningen i byene som skapte problemene for sosialpolitikken. Husmannsvesenet var vokst fram som en følge av den store naturlige tilveksten i jordbruksbefolkningen og knappheten på dyrkbar jord. Husmannsbrukene ga et beskjedent utkomme og mye slit for brukerne. Når det bød seg muligheter for annen virksomhet, dro de i stor utstrekning vekk fra jordbruket. Utvandringen til Sambandsstatene og framveksten av norsk industri i den siste fjerdedelen av det forrige hundreåret førte til en betydelig tilbakegang i tallet på husmenn. Allerede ved hundreårsskiftet var således avviklingen av husmanns-

vesenet i gang, og den ble fullført mellom 1900 og 1950. Det ble tatt sikte på å løse husmannsproblemet ved å gjøre husmennene til selveiere, og i stor utstrekning ble husmannsbruk overtatt av brukerne som selvstendige bruk. Mange bruk ble imidlertid dradd inn under gårdene igjen, mens arbeidskraften søkte over i andre næringer¹⁾.

Veksten i industri og omsetning i siste halvdel av det 19. hundreåret førte til en sterk vekst for byene, og i første rekke for hovedstaden. Folkemengden i Oslo ble omtrent tredoblet mellom 1875 og 1900. Denne store vandringen til byene førte også til mange sosiale problemer. Boligforholdene for arbeiderbefolkningen i byene var dårlige, og under sykdom og arbeidsløshet sto arbeiderne svært ofte uten annen hjelp enn den forsorgsvesenet kunne gi. De gamle og arbeidsudyktige kom også på mange måter i en vanskeligere stilling i byene enn i bygdene.

Arbeidet med utformingen av en moderne sosialtrygd som kunne trygge lønnstakerne mot inntektstap ved ulykker, sykdom, arbeidsløshet og alderdom ble tatt opp før hundreårsskiftet, og før den første verdenskrigen var en rekke offentlige trygdeordninger gjennomført. Den mest omfattende av disse var den alminnelige syketrygden. Den videre utbyggingen av trygdesystemet fant for det meste sted i slutten av 1930-årene med gjennomføringen av den alminnelige alderstrygden og arbeidsløshetstrygden.²⁾

Også sosiale endringer av et annet slag fulgte med industrialiseringen. Arbeiderne ved den nye fabrikkindustrien kom på mange måter i en annen stilling overfor arbeidsgiverne enn arbeiderne i jordbruket og i de små håndverksbedriftene. Det ble dannet fagforeninger og arbeidsgiverforeninger som førte kollektive lønnsforhandlinger, og forskjellige kampmidler ble tatt i bruk i forbindelse med lønnsforhandlingene. Arbeidskamper fører vanligvis til at også andre grupper enn de som er direkte innblandet blir berørt, og arbeidet for ved lovgivning å begrense skadevirkningene av arbeidskampene ble tatt opp i årene før den første verdenskrigen.

By og land.

Etter 1900 har økningen i bybefolkningen fortsatt vært sterkere enn veksten i hele folkemengden. Ennå ved folketellingen i 1946 var riktignok befolkningen i bykommunene bare 28 pct. av hele den hjemmehørende befolkning; det var den samme prosentdelen som i 1900 (se tabell 71). Først ved sammenslutningen av Oslo og Aker fant det sted en oppgang i bykommunenes andel av hele folkemengden. Når

¹⁾ Se s. 38.

²⁾ Utviklingen av de sosiale trygdene er utførlig behandlet andre steder og vil ikke bli tatt opp her. Det henvises til artiklene om de enkelte trygder i Sosial Håndbok, og til Stortingsmelding nr. 58, 1948, «Om folketrygden», særlig vedlegg 5, «Sosialtrygden i Norge».

befolkningen i bykommunene ikke økte i forhold til landets befolkning mellom 1900 og 1946 trass i en rekke by-utvidelser, henger det mye sammen med veksten i forstadsbebyggelsen omkring de større byene. Befolkningen i de fire største byene med forsteder gikk opp fra en femtedel til en fjerdedel av hele befolkningen mellom 1900 og 1946.

Heller ikke dette innebærer imidlertid noen særlig sterk vekst i byenes stilling. Det mest iøynefallende trekket i utviklingen av befolkningens fordeling på bostedstyper etter 1900 er den sterke veksten i de såkalte tettgrender. Disse er av forskjellig art, og mange er ganske små¹⁾. De som har det største folketallet er imidlertid en rekke større industristeder og trafikksentra (stasjonsbyer og strandsteder). Tar en med alle tettgrender, finner en at den delen av befolkningen som bor i tettbebyggelse er gått opp fra 36 pct. i 1900 til over 50 pct. i 1950.

Tabell 71. Omfanget av tettbebyggelsen.

	1900		1946		1950	
	Antall	Pct.	Antall	Pct.	Antall	Pct.
Hjemmehørende folke- mengde i riket.....	2 240 000	100.0	3 157 000	100.0	3 278 500	100.0
Derav:						
Byer	627 700	28.0	884 100	28.0	1 054 800	32.2
«Tettgrender».....	172 500	7.7	699 000	22.1	656 800	20.0
Tettbebyggelser i alt ..	800 200	35.7	1 583 100	50.1	1 711 600	52.2
Fire største byer med forstadskommuner	451 200	20.1	772 100	24.5	808 700	24.7

Tendensen til samling av befolkningen i byer og forskjellige former for tettbebyggelse har likevel ikke vært så sterk i dette hundreåret som i slutten av det forrige. I 1875 bodde bare 18 pct. av befolkningen i bykommuner og vel 24 pct. i byer og annen tettbebyggelse. Mellom 1875 og 1900 var det vesentlig bykommunene som økte sitt folketall i forhold til landets befolkning. At utviklingen i dette hundreåret har vært en annen, henger blant annet sammen med utbyggingen av kommunikasjonsnett og overgangen til bruk av elektrisk kraft i produksjonen. Utbyggingen av industrier med høyt kraftforbruk har ført til dannelsen av egne industristeder, mens den alminnelige tilgangen på elektrisk kraft over store deler av landet har gjort det mulig å bygge ut mindre industribedrifter i landdistriktene. Landet har der-

¹⁾ Grensen for det som er tatt med som tettgrender (hussamlinger i landdistriktene) ved folketellingene har vært lav. I 1900 ble alle steder som hadde minst 20 bosteder, eller minst 200 hjemmehørende personer telt med. I 1946 og 1950 ble alle steder som hadde minst 20 bosteder, eller minst 100 hjemmehørende personer tatt med. Denne forskjellen i avgrensningen har neppe vært av særlig stor betydning.

for i dette hundreåret unngått noen av de sosiale problemene som oppstår ved den overflytning av store deler av befolkningen til de større byene som ellers gjerne følger med industriutviklingen.

Sosialstillinger.

Den økonomiske utviklingen fører vanligvis også med seg endringer i klasseforholdene i et samfunn. Det er ikke her mulig å foreta noen grundigere analyse av utviklingen av klasseforholdene i Norge siden 1900. Folketellingene gir imidlertid oppgaver over befolkningens for-

Tabell 72. Den mannlige yrkesbefolkning etter hovedgrupper av sosialstillinger.

	1900 ¹⁾	1910	1920	1930	1946	1950
Mannlig yrkesbefolkning i alt ²⁾	559 100	595 100	702 800	774 100	968 700	1 003 800
Selvstendige	217 200	226 800	242 800	280 600	320 400	301 700
Funksjonærer	56 200	64 100	87 700	98 000	148 500	171 200
Arbeidere ²⁾	285 700	304 200	372 300	395 500	499 800	530 900
	Prosent:					
Mannlig yrkesbefolkning i alt ²⁾	100.0	100.0	100.0	100.0	100.0	100.0
Selvstendige	38.8	38.1	34.5	36.2	33.1	30.1
Funksjonærer	10.1	10.8	12.5	12.7	15.3	17.0
Arbeidere ²⁾	51.1	51.1	53.0	51.1	51.6	52.9

¹⁾ Tallene for 1900 er ikke helt sammenliknbare med tallene for senere år. En oppstilling for 1910 etter samme prinsipp som for 1900 avviker imidlertid uvesentlig fra den oppstilling som er brukt her. Tallene for 1900 er muligens noe for lave når det gjelder arbeidere (i 1910 0.8 pct. lavere enn den oppstilling som nyttes her) og tilsvarende for høye i andre grupper.

²⁾ Ikke medregnet familiearbeidskraften i jordbruket (hjemmeværende sønner med gårdsarbeid).

deling på såkalte sosialstillinger som gir et visst inntrykk av noen av de sosiale forskyvninger. Det er her mest hensiktsmessig i første rekke å bygge på oppgavene for den mannlige yrkesbefolkningen (se tabell 72)¹⁾.

Tallet på menn i selvstendige stillinger har gått noe ned i forhold til hele den mannlige yrkesbefolkningen. Denne nedgangen har imidlertid ikke vært så sterk som en kunne vente under framveksten av en moderne industri. En del av forklaringen ligger i at tallet på selvstendige i jordbruket har økt, mens tallet på arbeidere har gått ned i denne næringen, blant annet ved avviklingen av husmannsbrukene. Dessuten har det vært en betydelig økning i tallet på fiskere, og på

¹⁾ Kvinnenes yrkesforhold vil bli behandlet i neste avsnitt. Se side 151. Oppgavene over fordelingen av kvinnene på sosialstillinger før 1920 kan vanskelig sammenliknes med senere oppgaver.

selvstendige i handelsvirksomhet og biltransport. Tallet på selvstendige håndverkere har derimot ikke økt.¹⁾

Tallet på arbeidere har ikke økt nevneverdig i forhold til den mannlige yrkesbefolkningen siden 1900. Nedgangen i prosentdelen av selvstendige motsvares i det vesentlige av en oppgang i funksjonærenes andel fra 10 til 17 pct.

Utviklingen av yrkesbefolkningens fordeling på sosialgrupper (menn og kvinner under ett) mellom 1920 og 1950 viser også at funksjonærgruppen har vokst betydelig i forhold til hele yrkesbefolkningen (se tabell 73). Andelen av arbeidere har imidlertid gått ned, fra over 57 pct.

Tabell 73. Yrkesbefolkningen etter sosialstillinger. Menn og kvinner.

	1920		1930		1946		1950	
	Antall	Pct.	Antall	Pct.	Antall	Pct.	Antall	Pct.
Yrkesbefolkning i alt ¹⁾	985 800	100	1 086 400	100	1 291 400	100	1 321 900	100
Selvstendige	277 400	28.1	323 200	29.7	359 200	27.8	342 700	25.9
Funksjonærer	144 400	14.7	158 500	14.6	239 500	18.6	274 600	20.8
Arbeidere ¹⁾	564 000	57.2	604 700	55.7	692 700	53.6	704 600	53.3

¹⁾ Familiearbeidskraften ikke medregnet.

til under 53 pct. Dette henger sammen med endringene i den kvinnelige arbeidskraftens stilling i ervervslivet. I 1920 var over 60 pct. av kvinnene med eget yrke utenfor hjemmet arbeidere, for det meste i jordbruk, industri og husarbeid, mens under 20 pct. var funksjonærer. I 1950 var over 30 pct. av kvinnene med eget yrke funksjonærer.²⁾

¹⁾ Se ellers kapitel 3.

²⁾ I denne oversikten over sosialstillingene er den såkalte familiearbeidskraften ikke tatt med. Denne spiller en stor rolle i enkelte næringer, men dens betydning er vanskelig å klarlegge fordi de kvinnelige familiemedlemmenes yrkesvirksomhet vanligvis er kombinert med husarbeid. Den mannlige familiearbeidskraften finnes vesentlig i jordbruket, der den ennå spiller en forholdsvis stor rolle. I prosent av yrkesbefolkningen har den imidlertid gått tilbake; den utgjorde 6.8 pct. av den mannlige yrkesbefolkningen i 1900 og 8.5 pct. i 1920 og 1930, men var i 1950 bare 4.6 pct.

Kvinnenes yrkesforhold.

Den politiske kampen for kvinnenes rettigheter ble ført fram til avgjørende resultater i slutten av det forrige og begynnelsen av dette hundreåret. Kvinnene fikk etter hvert adgang til høyere utdanning og til en rekke yrker som tidligere hadde vært forbeholdt menn. Dette har ført til betydelige endringer i yrkesforholdene for kvinnene¹⁾. Mellom 1900 og 1950 har tallet på kvinner med yrke utenfor hjemmet riktignok økt betydelig mindre enn tallet på voksne kvinner, slik at en større del i 1950 hadde arbeid i hjemmet som husmødre eller hjemmeværende (se tabell 74). Dette henger i første rekke sammen med endringene i aldersfordelingen og ekteskaphyppigheten, idet det ikke er blitt mer vanlig enn ved hundreårsskiftet at gifte kvinner har yrke utenfor hjemmet.²⁾

Tabell 74. Voksne kvinner i enkelte livsstillinger.

	1900	1910	1920	1930	1946	1950
1) Kvinner med yrke utenfor hjemmet	311 800	337 800	367 600	380 700	392 300	369 000
2) Av dette:						
Husarbeid hos fremmede (andre enn gårdbrukere)	58 300	63 300	57 900	72 800	45 700	38 400
3) Kvinner med arbeid i hjemmet, (6) + (7)	373 200	406 700	472 100	543 900	694 700	729 300
4) Kvinner med arbeid i eller utenfor hjemmet, i alt (1)+(3)	685 000	744 500	839 700	924 600	1 087 000	1 098 300
5) Kvinner med husarbeid, i alt (2) + (3)	431 500	470 000	530 000	616 700	740 400	767 700
6) Husmødre	332 300	355 400	396 200	441 900	615 200	673 700
7) Hjemmeværende døtre (hos andre enn gårdbrukere).....	40 900	51 300	75 900	102 000	79 500	55 600
	Prosent:					
1) Kvinner med yrke utenfor hjemmet	45.5	45.4	43.8	41.2	36.1	33.6
2) Av dette:						
Husarbeid hos fremmede (andre enn gårdbrukere)	8.5	8.5	7.0	7.9	4.2	3.5
3) Kvinner med arbeid i hjemmet	54.5	54.6	56.2	58.8	63.9	66.4
4) Kvinner med arbeid i eller utenfor hjemmet, i alt.....	100.0	100.0	100.0	100.0	100.0	100.0
5) Kvinner med husarbeid, i alt	63.0	63.1	63.2	66.7	68.1	69.9
6) Husmødre	48.5	47.7	47.2	47.8	56.6	61.3
7) Hjemmeværende døtre (hos andre enn gårdbrukere)	6.0	6.9	9.0	11.0	7.3	5.1

¹⁾ En mer inngående utredning om endringene i kvinnenes yrkesforhold mellom 1930 og 1946 er gitt av byråsjef Signy Arctander i artikkelen «Kvinnen i ervervslivet. Utviklingen etter 1930», Statistiske Meldinger 1952, s. 335—365. Utviklingen før 1930 er behandlet av direktør Jahn i artikkelen «Kvinner i ervervslivet før og nå», Samtiden, 1934, også i «Litt av hvert», Oslo 1949, s. 181—193.

²⁾ Denne utviklingen er omtalt i kapitel 3. Se særlig s. 29.

For kvinner med eget yrke har det vært betydelige forskyvninger i fordelingen på næringer og arten av arbeid (se tabell 75). Jordbruket sysselsatte en langt mindre del av den kvinnelige yrkesbefolkningen i 1950 enn tidligere. Dette kom i første rekke av at sysselsettingen i jordbruket i sin helhet var gått tilbake i forhold til de andre næringene, men nedgangen i sysselsettingen i jordbruket har vært forholdsvis sterkere for kvinnene enn for mennene¹⁾. I industrien har det vært en tilsvarende utvikling av forholdet mellom antallet av kvinner og menn. Industriens andel av hele yrkesbefolkningen endret seg lite mellom 1900 og 1930, mens prosentdelen av kvinner i industrien gikk tilbake. Etter 1930 har industrien igjen vært i sterk vekst i forhold til andre næringer, og i 1950 var en større del av yrkeskvinnene industriarbeidere sammenliknet med i 1930. Men tallet på kvinnelige industriarbeidere gikk likevel ytterligere ned i forhold til den samlede yrkesbefolkningen i industrien. Både i 1946 og i 1950 var det færre kvinnelige industriarbeidere i forhold til de mannlige enn i 1930. De næringer hvor det har vært en økning i tallet på kvinner i forhold til alle sysselsatte, er forretningsvirksomhet og immateriell virksomhet, og en betydelig større del av den kvinnelige yrkesbefolkningen er sysselsatt i disse næringene nå enn ved hundreårsskiftet.

Den største endringen i kvinnes yrkesforhold kommer likevel til uttrykk i tilbakegangen i prosentdelen av kvinner med husarbeid hos andre. Den har særlig funnet sted mellom 1930 og 1950. Når kvin-

Tabell 75. *Kvinnelig yrkesbefolkning i enkelte næringer.¹⁾ Prosenttall.*

	1900	1910	1920	1930	1946	1950
I prosent av den kvinnelige yrkesbefolkning:						
Jordbruk med hagebruk ²⁾	44.7	43.8	38.8	34.7	27.9	22.0
Industri og håndverk . . .	21.3	19.5	17.6	15.9	20.0	24.4
Forretningsvirksomhet . . .	8.4	9.9	14.7	16.4	18.7	21.7
Immateriell virksomhet . .	3.4	4.0	6.0	7.0	12.1	³⁾ (17.1)
Ervervsmessig husarbeid .	21.1	21.6	20.5	24.1	18.2	³⁾ (10.4)
I prosent av yrkesbefolkningen (menn og kvinner) i enkelte næringer:						
Jordbruk med hagebruk ²⁾	38.5	37.9	37.0	33.7	30.3	26.9
Industri og håndverk . . .	26.7	26.7	20.5	19.5	17.4	17.5
Forretningsvirksomhet . . .	36.3	39.7	44.8	42.7	44.6	44.0
Immateriell virksomhet . .	29.9	33.5	40.5	40.4	40.7	³⁾ (46.7)
Ervervsmessig husarbeid .	96.0	97.3	98.7	99.2	98.9	³⁾ (98.8)

¹⁾ Næringene skogbruk, fiske og fangst, og samferdsel er ikke med i tabellen, da de sysselsetter forholdsvis få kvinner.

²⁾ Herunder all leid kvinnelig arbeidshjelp på gårdene.

³⁾ Ikke helt sammenliknbare med tidligere år.

⁴⁾ Hjemmeværende døtre og kvinnelige tjenere på gårdsbruk er i tabell 75 regnet med til jordbruksbefolkningen.

nelig arbeidshjelp med husarbeid på gårdene holdes utenfor, viser denne yrkesgruppen en nedgang fra 19 til 10 pct. av den kvinnelige yrkesbefolkningen fra 1930 til 1950 (se tabell 75). Hvis den leide kvinnelige arbeidshjelpen hos gårdbrukere, som ved folketellingene ble oppgitt å være sysselsatt vesentlig med husarbeid, tas med, blir nedgangen enda sterkere.¹⁾

Organisasjonene i arbeidslivet og arbeidskampene.

Siden hundreårsskiftet er den alminnelige arbeidstiden blitt forkortet, og forholdet mellom arbeidsgivere på den ene siden og arbeidere og funksjonærer på den andre siden er blitt regulert både gjennom lovbestemmelser og kollektive arbeidsavtaler. Den første verneloven for arbeiderne i industrien ble vedtatt allerede i 1892; den ga vesentlig bestemmelser til vern mot bedriftsulykker og om begrensning av barnearbeidet.

En del fagforeninger var opprettet før 1890. Mellom 1890 og 1900 ble det dannet en rekke landsomfattende fagforbund, men de omfattet ennå ved hundreårsskiftet bare en liten del av arbeiderbefolkningen. Når det gjelder organisasjonenes stilling i arbeidslivet setter hundreårsskiftet et naturlig skille; Arbeidernes Faglige Landsorganisasjon ble dannet i 1899 og Norsk Arbeidsgiverforening i 1900. Tilslutningen til disse organisasjonene var den gang ikke særlig stor og kom mest fra industrien, men begge gjennomgikk en sterk vekst fram til 1950 og bredte seg til andre næringer. Det er også blitt dannet fagforeninger og arbeidsgiversammenslutninger utenom disse to hovedorganisasjonene.

På grunn av framveksten av arbeider- og funksjonærorganisasjonene og arbeidsgiverforeningene er formene for lønnsfastsettelsen blitt fullstendig endret mellom 1900 og 1950. Ved hundreårsskiftet var arbeidsavtalene for det aller meste individuelle avtaler inngått muntlig mellom arbeidsgiveren (bedriften) og den enkelte arbeider eller funksjonær. Disse individuelle avtaler er i stadig større utstrekning blitt avløst av kollektive avtaler opprettet mellom en bedrift, eller en gruppe av bedrifter på den ene og en fagforening eller et fagforbund på den andre siden.²⁾ Tariffavtalene har etter hvert fått en meget omfattende karakter. I begynnelsen ble de oftest sluttet mellom fagforeningene og den enkelte bedrift, men allerede i 1907 ble den første landsomfattende tariffavtalen inngått (for de mekaniske verksteder). Senere er slike avtaler blitt alminnelige.

¹⁾ Utviklingen av sysselsettingen i husarbeid er ellers behandlet i kapitel 3, s. 48.

²⁾ Tariffavtalene kan gi adgang til større eller mindre variasjoner i de individuelle lønns- og arbeidsvilkår.

Av de forskjellige former for kampmidler som kan nyttes ved konflikter i arbeidslivet har arbeidsstans vært den viktigste her i landet. Med veksten i organisasjonene ble mulighetene for konflikter av større omfang økt, og behovet for å beskytte interessene til dem som indirekte ble rammet av konflikten ble større. Det er derfor gjennom lovgivingen gjennomført visse inngrep i organisasjonenes handlingsfrihet. Den mest vidtrekkende formen for inngrep, tvungen voldgift, har bare vært nyttet i visse perioder, i første rekke under og like etter den første verdenskrigen og mellom 1945 og 1950. Ellers har de offentlige inngrepene for å fremme arbeidsfreden vesentlig vært innskrenket til forbud mot arbeidsstans så lenge en tariffavtale står ved makt og til påbud om tvungen meglings når partene ikke kan bli enige om opprettelsen av en tariffavtale. Slike bestemmelser har vært gjeldende siden 1915.

Hverken den permanente arbeidstvistlovgivningens begrensninger i retten til å sette i verk arbeidsstans eller de forskjellige voldgiftsordninger har imidlertid helt kunnet hindre omfattende arbeidskamper. Det vanligste målet på omfanget av konflikten i et enkelt år er tallet på tapte arbeidsdager som følge av arbeidsstans.¹⁾ Dette tallet var forholdsvis beskjedent så lenge organisasjonene var lite omfattende. Statistikken fra 1903 og utover til 1910 viser at tallet på tapte arbeidsdager varierte mellom 30 000 og 400 000 pr. år. I 1911 viste den første mer omfattende konflikten over 1 million tapte arbeidsdager.

De alvorligste storkonfliktene kom imidlertid i mellomkrigstiden. I 1921 var det arbeidsstans med tilsammen 3.5 millioner tapte arbeidsdager, i 1924 førte arbeidskonfliktene til over 5 millioner tapte arbeidsdager og i 1931 til hele 7.5 millioner. Men også i de årene da det ikke var så omfattende konflikter var tallet på tapte arbeidsdager vanligvis atskillig høyere enn i årene før 1920.²⁾

Etter den andre verdenskrigen har det derimot vært svært få arbeidskonflikter, og ingen har hatt noe større omfang eller ført med seg en slik alvorlig sosial uro som ofte fulgte med arbeidskonfliktene i mellomkrigstiden. Bare i et enkelt år, nemlig i 1949, kom tallet på tapte arbeidsdager over 100 000. Enda arbeidslivet er gjennomorganisert på en annen måte enn tidligere, var omfanget av konflikten atskillig mindre enn i begynnelsen av hundreåret (se tabell 76). Denne reduksjonen av konfliktenes omfang kan dels henge sammen med de offentlige inngrep i fastsettingen av lønns- og arbeidsvilkår gjennom

¹⁾ Dette er bare de tapte arbeidsdagene i de bedrifter som direkte er rammet av konflikten. Stans i arbeidet i andre bedrifter på grunn av manglende tilførsler av råstoff o. l. blir ikke telt med.

²⁾ En oversikt over konfliktstatistikken og over de enkelte større konflikter er gitt av Turid Indrebø i artikkelen «Arbeidskonflikter i Norge», Sosial Håndbok for Norge, Bind II, Oslo 1953.

Tabell 76. Arbeidsdager tapt ved konflikt i gjennomsnitt pr. år.

Ar	Antall dager
1905—09.....	206 000
1910—14.....	403 500
1915—19.....	390 700
1920—24.....	2 161 500
1925—29.....	961 400
1930—34.....	1 763 800
1935—39.....	601 000
1946—50.....	71 800

tvungen voldgift (lønnnemnd), men også med de forholdsvis gunstige konjunkturf forholdene og med endringer i de sosiale og politiske forhold.

Også på andre måter er den kampholdningen som preget arbeidslivet i mellomkrigstiden blitt trent i bakgrunnen etter den andre verdenskrigen. Et tegn på dette er at organer for samarbeid mellom bedriftsledelsen og de ansatte er blitt opprettet ved mange bedrifter. I 1920 ble det ved lov åpnet adgang for arbeiderne til å kreve opprettet arbeiderutvalg ved bedriftene, men denne loven fikk aldri noen praktisk betydning. I 1945 sluttet hovedorganisasjonene en avtale om produksjonsutvalg, som danner grunnlaget for det senere arbeidet på dette området.

Arbeidstiden.

Den daglige arbeidstiden var omkring 1900 meget lang. I industrien var 10 timers arbeidsdag vanlig, og den kunne mange steder være lengre. I industrier med skiftarbeid ble det mest arbeidd i 12 timers skift. I jordbruk og husarbeid var arbeidstiden vanligvis lengre enn 10 timer.

For fagbevegelsen var en reduksjon av arbeidstiden et av de viktigste kravene, og bestemmelser om arbeidstiden ble tidlig tatt inn i tariffavtalene. I 1915 ble det gjennomført lovbestemmelser om 10 timers arbeidsdag, men i løpet av de følgende årene ble det i mange tariffavtaler tatt inn bestemmelser om 8-timers dag. I 1919 ble lovbestemmelsen om arbeidstiden i industrien endret slik at 8-timers dag ble gjennomført for hele industrien. For andre næringer ble det også etter hvert gjennomført bestemmelser om 8-timers dag.¹⁾ I enkelte

¹⁾ De viktigste senere lovbestemmelser om begrensnig av arbeidstiden ble gitt i arbeidervernloven av 1936, loven om arbeidsvilkår for arbeidere i jordbruket i 1948, og loven om arbeidsvilkår for hushjelp i 1948. Arbeidstiden til sjøs ble regulert ved lov i 1918 og senere i 1949.

industrier ble arbeidstiden satt ytterligere ned før 1950, men de viktigste innskrenkningene i arbeidstiden etter gjennomføringen av 8-timersdagen har kommet i form av utvidde ferier med lønn. Bestemmelser om ferier ble etter hvert tatt inn i tariffavtalene. I arbeidervernloven av 1936 ble det gitt bestemmelser om 9 dagers ferie, og i 1947 ble det gjennomført en ferielov som fastsatte ferien til 18 arbeidsdager for storparten av lønsmottakerne.

Forlengelsen av fritiden gjennom forkorting av arbeidstiden og gjennomføring av ferier er et av de viktigste trekkene i den sosiale utviklingen siden hundreårsskiftet. Hva den representerer for den enkelte lønnstaker kan vi få et visst inntrykk av ved et løst overslag over hvor mye større fritid han har fått. Et slikt overslag blir selvsagt vilkårlig, fordi det ikke er mulig å bestemme nøyaktig hvor mange timer pr. døgn et menneske kan arbeide uten at det får avgjørende fysiske og mentale skadevirkninger. Det er imidlertid neppe for mye om en regner den nødvendige spise- og sovetid til 10 timer pr. døgn. Regner vi med at også en hviledag pr. uke er nødvendig, blir det maksimale antall arbeidstimer for en person i et år 4410. Med 60 timers arbeidsuke i 52 uker hadde en industriarbeider omkring hundreårsskiftet 3120 arbeidstimer pr. år, og 1290 timer fritid, medregnet reisetid til og fra arbeidsstedet, utenom den strengt nødvendige hviletid. I 1950 hadde en arbeider normalt 48 timers arbeidsuke i 49 uker, svarende til 2350 arbeidstimer pr. år, altså 2060 timer fri. Dette gir en økning i fritiden i forhold til i 1900 på 60 pct.

Dette overslaget bygger i første rekke på opplysninger om forholdene i industrien. I andre næringer var arbeidstiden omkring hundreårsskiftet til dels betydelig lengre. Det gjelder f. eks. i jordbruksarbeid og i hushjelpyrket, hvor en vanskelig kunne tale om fritid i det hele tatt. Gjennom begrensningene i arbeidstiden har disse yrkene fått sin fritid forholdsvis sterkere utvidd enn industriarbeiderne og andre arbeidergrupper som hadde ordnet arbeidstid allerede ved hundreårsskiftet.

Arbeidsløsheten.

Den sosiale uroen som i stor utstrekning satte sitt preg på mellomkrigstiden og som kom til uttrykk gjennom de omfattende og bitre arbeidskampene, skyldtes delvis at pengelønnen som følge av penge-

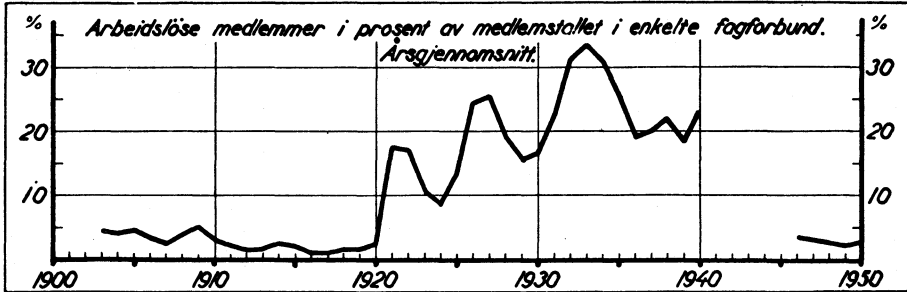
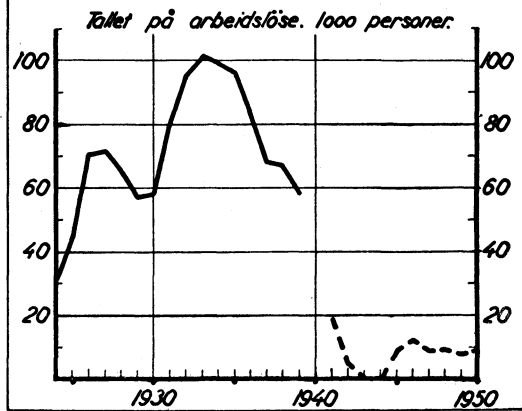

Diagram 15. (Vanlig skala.) Oppgavene over arbeidsløse fagforeningsmedlemmer, som går tilbake til 1903, og de tall som foreligger fra og med 1924 for arbeidsløse i alt (beregnet for årene 1924—39, registrert arbeidsløshet 1941—50) viser stort sett samme bevegelse i den perioden som dekkes av begge. Fagforbundenes oppgaver over arbeidsløse medlemmer må derfor antas å gi et noenlunde riktig bilde av utviklingen av den samlede arbeidsløsheten fram til 1924.

Kurven viser at arbeidsløsheten hadde et ganske annet omfang i mellomkrigstiden enn tidligere i dette hundreåret. Allerede i 1921 var den betydelig, og den hadde stigende tendens så å si helt fram til den andre verdenskrigen. (Den laveste ledighetsprosenten i andre halvdel av 1930-årene var således høyere enn den høyeste i første halvdel av 1920-årene.) Etter den andre verdenskrigen har arbeidsløsheten igjen vært lav.

Arbeidsløsheten i mellomkrigstiden viser også store variasjoner med konjunkturane. Den hadde karakteristiske topper under etterkrigs-krisen 1921—22, under kronestigningen 1926—27 og under depresjonen i begynnelsen av 1930-årene.

politikken og prisutviklingen måtte reduseres, men det spilte også en stor rolle at den enkeltes stilling i arbeidslivet var svært usikker. Samfunnet var i tiden etter 1920 ikke i stand til å sikre sysselsetting for den store tilgangen på ny arbeidskraft i disse årene. Dette gikk, som før nevnt, ut over produksjonen og den økonomiske veksten. Men arbeidsløsheten har andre konsekvenser enn lav produksjon, og disse er fra mange synspunkter vel så alvorlige. For mange var risikoen for å stå uten arbeid og dermed uten inntekt i mange stillinger stor, og det var ingen alminnelig arbeidsløshetsstrygd som kunne gi delvis dekning for tapet av inntekt. De arbeidsløse måtte derfor bære en uforholdsmessig stor del av de innskrenkningene i forbruket som fulgte

med at produksjonen pr. innbygger i visse perioder gikk ned. Arbeidsløsheten kunne, når den ble langvarig, også få alvorlige konsekvenser for den enkeltes arbeidsvilje og arbeidsevne. Det gjaldt ikke minst fordi den ofte rammet de unge som skulle tre inn i arbeidslivet, og hindret dem i å få fotfeste innenfor et yrke.

Noen fullstendig oversikt over utviklingen av arbeidsløsheten fra hundreårsskiftet til 1950 foreligger ikke, men en del fagforbund har oppgaver over arbeidsløse medlemmer tilbake til 1903, som kan gi et bilde av vekslingene i arbeidsløsheten. For det meste av mellomkrigsperioden er det også gjort spesielle beregninger over tallet på arbeidsløse.

Det er i første rekke tallene for arbeidsløsheten i mellomkrigsperioden som har interesse. Oppgavene over arbeidsløse fagforeningsmedlemmer viser tydelig at før 1920 hadde arbeidsløsheten et forholdsvis beskjedent omfang. Den var likevel undertiden alvorlig nok til at det ble satt i verk spesielle tellinger av arbeidsløse. En slik telling for 1905 og 1906 viste en arbeidsløshet i hovedstaden som etter forholdene den gang var forholdsvis stor, men en langt mindre arbeidsløshet i andre byer. I hele landet var det vinteren 1905—06 kanskje en arbeidsløshet i vintermånedene på 15 000—20 000 arbeidere.¹⁾ Ved vurderingen av dette tallet må vi imidlertid ta hensyn til den store utvandringen fra hundreårsskiftet av.

Arbeidsløsheten omkring 1905 og den kanskje noe høyere arbeidsløshet i 1908/09 var liten sammenliknet med arbeidsløshetstallene i mellomkrigstiden. Årsgjennomsnittet for arbeidsløshetsprosenten blant fagforeningsmedlemmene var høy etter den tids forhold i 1909 da det nådde opp i 5 pct. Siden holdt den seg under 3 pct. i årlig gjennomsnitt helt til og med 1920. Ennå på høsten 1920 var det en nesten ubetydelig arbeidsløshet, men fra januar 1921 fikk arbeidsløshetstallene en ganske annen størrelsesorden. Det var da for første gang en ledighet på over 10 pct., og i strid med den vanlige sesongutviklingen steg den måned for måned til den nådde høydepunktet i juni med hele 20 pct. I 1921 og 1922 lå arbeidsløsheten på et nivå som den ikke tidligere hadde vært i nærheten av, og selv under den moderate konjunkturoppgangen i årene 1923 og 1924 var den også uvanlig stor. For årene fra 1924 av og fram til utbruddet av den andre verdenskrigen er det foretatt en beregning av tallet på arbeidsløse.²⁾ Den viser at arbeidsløsheten til dels hadde et uhyggelig omfang. I 1933, da forholdene

¹⁾ For vinteren 1905—06 er det i oversikten «Arbeidsledighetstillinger i 1905 og 1906», N. O. S. V. 39, regnet med at omtrent 7 pct. av alle voksne arbeidere i Oslo var arbeidsløse. For de øvrige byene der det ble holdt tellinger, var ledighetsprosenten under 5. Arbeidsløsheten blant fagforeningsmedlemmer var i vintermånedene 1905—06 godt og vel 6 pct. av medlemstallet.

²⁾ I Morten Tuveng: «Arbeidsløshet og beskjeftigelse i Norge før og under krigen», Bergen, 1946.

sannsynligvis var på det verste, var det over 100 000 arbeidsløse i gjennomsnitt i året.

En viss arbeidsløshet må en alltid regne med i et moderne samfunn. For det første vil sesongvekslingene føre til sesongledighet i enkelte yrker. Dessuten blir det vanligvis regnet med en såkalt friksjonsledighet som ikke innebærer at det er vanskelig å få arbeid, men bare at en arbeider blir gående arbeidsledig en kortere tid hvis han må skifte arbeid. Det har vært regnet med at disse to formene for arbeidsløshet i mellomkrigstiden omfattet omtrent 34 000 arbeidsløse i gjennomsnitt for året.¹⁾ I lys av erfaringene fra etterkrigsårene 1946—50 må en kunne gå ut fra at dette tallet er for høyt. Likevel lå arbeidsløsheten etter 1924 hele tiden betydelig høyere (se tabell 77).

Tabell 77. Tallet på arbeidsløse.¹⁾ Gjennomsnitt pr. år.

År	Antall
1925—29.....	61 900
1930—34.....	87 000
1935—39.....	74 500
1946—50.....	9 400

¹⁾ For årene 1925—39 etter Tuveng: «Arbeidsløshet og beskjeftigelse», 1946—50 etter Arbeidsdirektoratets oppgaver.

Under okkupasjonen kom arbeidsløshetsspørsmålet inn i en annen stilling. Fra 42 000 arbeidsløse i 1940 sank tallet til under 5000 i 1942 og til praktisk talt ingen ting i de senere årene under okkupasjonen. Også mellom 1945 og 1950 har arbeidsløsheten vært meget liten. Det har vært en mangel på arbeidskraft i den forstand at tallet på registrerte ledige plasser ved arbeidskontorene til dels har vært betydelig høyere enn tallet på arbeidssøkende. Årsgjennomsnittet for arbeidsløshetsprosenten beregnet på grunnlag av de registrerte ledige ved arbeidsformidlingskontorene har for alle årene fra 1946 til 1950 vært under 1 pct.²⁾ De absolutte tallene for arbeidsløse har også vært svært lave. Selv i januar måned, da arbeidsløsheten vanligvis er størst, har det aldri vært mer enn 25 000 registrerte ledige (1946) og helt nede i 14 000 (1947 og 1949). Dette er betydelig lavere enn det beregnede

¹⁾ Se Tuveng: «Arbeidsløshet og beskjeftigelse», særlig side 86. Det er i disse beregningene ikke foretatt noen justering av den normale ledigheten i overensstemmelse med utviklingen av sysselsettningsnivået.

²⁾ Arbeidsløshetsprosenten for fagforeningsmedlemmer i de forbund som har arbeidsløshetsstatistikk, var for det meste under 3 pct. fra 1946 til og med 1950, dvs. noe lavere enn før 1910.

årgjennomsnitt for friksjons- og sesongarbeidsløsheten i mellomkrigs-årene, da tallet på arbeidere var langt mindre.

Arbeidsløsheten som sosialt problem er også kommet i en annen stilling ved at samfunnet har truffet forholdsregler for å bøte på de ulemper som en arbeidsløshetsperiode fører med seg for den enkelte. I mellomkrigstiden var det ingen alminnelig trygd mot arbeidsløshet. Initiativet var overlatt til arbeiderne selv gjennom fagforeningene, og staten innskrenket seg til å gi tilskott til arbeidsløshetskasser som oppfylte visse vilkår¹⁾. Denne formen for trygd mot arbeidsløshet gjaldt i hovedsaken bare de fagorganiserte²⁾, og det var i første rekke arbeiderne i yrker der lønnen var relativt høy som fikk i stand slike arbeidsløshetskasser. Sitt høyeste medlemstall nådde de i 1920, da 116 000 arbeidstakere var trygdet på denne måten.³⁾ Men fra dette nivået sank tallet på medlemmer raskt, både fordi fagforeningenes medlems-tall ble redusert og fordi kassene ikke hadde tilstrekkelig store reserver til å opprettholde stønadbetalingene gjennom de langvarige og omfattende arbeidsløshetsperioder i begynnelsen av 1920-årene. Tallet på slike kasser gikk ned fra 27 i 1920 til bare 18 i 1924, og medlems-tallet gikk i det samme tidsrommet ned til omtrent 40 000. Det sank også ytterligere, og var på det laveste i slutten av 1920-årene, da kassene bare hadde en tredjedel av medlemstallet i 1920. De arbeidsløse som ikke hadde egne reserver var således i det vesentlige henvist til den offentlige fattigforsorgen og til privat understøttelse. Først i slutten av 1930-årene ble det gjennomført en tvungen alminnelig arbeidsløshetstrygd, som omfatter størsteparten av arbeiderne og funksjonærene i norsk næringsliv.

1) Tilskottet ble fra først av i 1906 satt til en fjerdedel av stønadbetalingene, men allerede i 1908 ble det hevet til en tredjedel og fra 1915 til ordinært en halvpart, i unntakstilfelle enda mer.

2) Det var et vilkår for stønad at kassene var åpne for andre arbeidere i samme yrke, men dette spilte neppe større praktisk rolle.

3) Dette var bare 22 pct. av de pliktig syketrygdede dette året. Under den nåværende arbeidsløshetstrygd var omtrent $\frac{3}{4}$ av syketrygdens pliktige medlemmer i 1950 også trygdet mot arbeidsløshet.

Kapitel 12.

Forbruk og boligforhold.**Det samlede private forbruket.**

Mellom 1900 og 1950 ble det private forbruket i Norge, vurdert til faste priser, tredoblet. Samtidig steg folketallet med noe mindre enn 50 pct., og gjennomsnittsfbruket pr. innbygger økte altså til litt mer enn det dobbelte. Denne veksten i det samlede private forbruket er nærmere behandlet i tidligere kapitler.¹⁾ I dette kapitlet er det utviklingen av forbrukets sammensetning som skal gjennomgås.

Endringene i inntektsforhold, vareutvalg, priser og familiestørrelse har ført til endringer i sammensetningen av det private forbruket siden hundreårsskiftet. Forbruket av forskjellige grupper av forbruksvarer er beregnet for årene fra og med 1930 (unntatt for krigsårene).²⁾ Disse oppgavene viser at det i 1930-årene var liten variasjon frå år til år i de enkelte hovedposters prosentdel av totalforbruket. Det er bare om en sammenlikner årene før og årene etter den andre verdenskrigen at en finner betydelige forskjeller (se tabell 78).

Bortsett fra perioden etter 1930 er det bare for 1910 at det foreligger spesifiserte oppgaver over sammensetningen av det private forbruket³⁾. Da fordelingen av forbruket på hovedpostene ikke synes å endre seg særlig sterkt fra år til år, kan en imidlertid betrakte tallene for 1910 som uttrykk for forbrukssammensetningen i tiden 1900—14.

Den viktigste endringen i sammensetningen av det private forbruket fra før den første til etter den andre verdenskrigen er at matvarene etter hvert har kommet til å spille en forholdsvis mindre rolle i det samlede forbruket. Det er kjent fra mange regnskapsundersøkelser at en husholdning med høyere inntekt (pr. individ eller pr. forbruksenhet) vanligvis nytter en mindre del av inntekten til matvarer enn en husholdning med lav inntekt. Dette forholdet ser ut til å gjelde også for hele samfunnet når gjennomsnittsinntekten øker⁴⁾.

Nedgangen i matvareprosenten fra 42 til 28 pct. av hele forbruket henger til en viss grad sammen med endringer i prisforholdene, men stort sett er den et uttrykk for at forbrukerne har fått en rommeligere økonomi. Folk kan bruke en større del av inntektene til andre og mindre nødvendighetspregede forbruksposter. Økningen i utgiftene til drikkevarer og tobakk fra 5 til 10 pct. av det samlede forbruk er et uttrykk for dette. Den innebærer imidlertid ikke en tilsvarende stig-

¹⁾ Se særlig kapitel 6.

²⁾ Tabell 4 i «Nasjonalregnskap 1930—1939 og 1946—1951».

³⁾ Se «Nasjonalregnskap 1900—1929», tabell 20.

⁴⁾ Helt uten reservasjoner gjelder sammenhengen neppe for samfunnet som helhet; det vil spille en viss rolle hvordan inntektsfordelingen utvikler seg.

Tabell 78. Det private forbruket i løpende priser. Prosentfordeling.

	1910	1930	1950
Matvarer	42.5	31.8	28.2
Drikkevarer og tobakk	5.5	6.7	8.6
Bolig, lys og brensel	14.3	16.8	9.7
Av dette: bolig	10.3	12.8	5.3
Utstyr m. v., og leid hjelp til hjemmet.....	8.4	8.5	10.1
Klær og skotøy	13.1	13.5	18.1
Helsepleie og personlig hygiene	2.2	4.2	5.0
Reiser og transport	2.3	4.5	6.1
Hoteltjenester og annen personlig oppvartning	3.7	3.4	3.3
Annet forbruk ¹⁾	8.7	11.7	11.5
I alt ²⁾	100.7	101.1	100.6

Etter «Nasjonalregnskap 1900—1929», tabell 20.

¹⁾ Bl. a. utdanning, litteratur, fornøyelser, porto og telefon.

²⁾ Summen blir høyere enn 100 pct., fordi det ikke har vært mulig å fordele enkelte korreksjonsposter på gruppene.

ning i de mengdene som er forbrukt. På grunn av økningen i forbrukskattene har prisene på disse varene steget i forhold til prisene ellers. Hadde varene vært billigere, ville deres andel av forbruksutgiftene trolig vært mindre.

Slike forskyvninger i fordelingen av forbruksutgiftene vurdert i løpende priser mellom 1910 og 1950 som følge av offentlige inngrep i prisdannelsen eller andre endringer i prisforholdene finnes det flere eksempler på. Særlig tydelig er forholdet når det gjelder boligutgiftene. Husleien i eldre boliger har i etterkrigstiden vært holdt fast på 1940-nivået gjennom reguleringen av husleiene, slik at boligene gjennomsnittlig er blitt billigere i forhold til andre varer og tjenester som forbrukes, og boligutgiften i 1950 var bare 5 pct. av det samlede forbruk. Regnet i 1938-priser var den derimot nokså nøyaktig 10 pct. av det samlede forbruket. Heller ikke dette tallet kan imidlertid gi annet enn et grovt tilnærmet uttrykk for hvor stor del av de samlede forbruksutgiftene folk ville ha nyttet til bolig om husleiene hadde fulgt med i prisstigningen.

I tabell 79 er det gjengitt tall som viser hvordan de forbrukte mengder av forskjellige varer regnet pr. innbygger har økt. Gjennomsnittsforbruket av matvarer viser en mindre vekst enn det samlede forbruket pr. innbygger både fra 1910 til 1930 og fra 1930 til 1950. Men utviklingen av forbruket av de enkelte matvareslagene er delvis overraskende. Med stigende velstand venter en at forbruket av billigere matvarer som mjølvarer og poteter skal gå ned i forhold til forbruket av andre matvarer, og at forbruket av de mer kostbare matvarene, særlig kjøtt, skal gå opp. Fra 1910 til 1930 var det også bare en helt ubetydelig økning i forbruket av mjølvarer pr. individ, men forbruket av kjøtt steg imidlertid heller ikke vesentlig. Mellom 1930 og 1950

Tabell 79. Forbruk pr. innbygger i faste priser (1938-priser).
Relative tall.¹⁾

	1930	1950
Forbruket i 1910 = 100.		
Privat forbruk i alt	143	195
Matvarer	120	147
Kjøtt, kjøttvarer, flesk	103	92
Fisk og fiskevarer	138	182
Spisefett, mjølk, ost, egg	122	162
Mjøl, gryn og bakervarer	102	140
Poteter, grønnsaker, frukt og bær	152	183
Kolonialvarer (sukker, sirup, kaffe, te m. v.)	154	191
Drikkevarer og tobakk	115	145
Drikkevarer	106	129
Tobakk	138	186
Bolig, lys og brensel	135	185
Bolig ²⁾	130	142
Lys og brensel	156	324
Utstyr m. v. og leid hjelp til hjemmet	135	168
Møbler og utstyrsvare	161	262
Leid hjelp, vask og rensing	99	47
Klær og skotøy	138	185
Klesartikler, tøy, søm	129	190
Skotøy og skoreparasjoner	179	163
Helsepleie og personlig hygiene	239	321
Reiser og transport	393	875
Hoteltjenester og annen personlig oppvarting	107	140
Hotell, pensjonater og restauranter	147	206
Annen personlig oppvarting ³⁾	69	77
Annet forbruk	197	322

¹⁾ Mer spesifiserte oppgaver finnes i «Nasjonalregnskap 1900—1929», tabell 20.

²⁾ Tallet for 1950 er korrigerert i forhold til det tall som finnes i «Nasjonalregnskap 1900—1929».

³⁾ Bl. a. kost og stell av rom for losjerende og tjenestefolk (i jordbruket).

gikk kjøttforbruket pr. innbygger ned, mens forbruket av fisk ser ut til å ha steget sterkere enn forbruket av matvarer i alt.¹⁾ Forbruket av friske vegetabiliske næringsmidler har også økt sterkt. Det gjelder i første rekke grønnsaker, frukt og bær. Forbruket av drikkevarer har steget forholdsvis lite, mens tobakksforbruket har økt nesten proporsjonalt med det samlede forbruket.²⁾

Forbruket av klær har også steget omtrent proporsjonalt med det samlede forbruket. Den rommeligere økonomi som forbrukerne har fått gjennom den relative nedgang i utgiftene til matvarer og husleie har i første rekke gitt seg utslag i større anskaffelser av møbler og andre varige forbruksgjenstander og i økt forbruk av tjenester (utenom hjemmet) som helsepleie og hotell- og restauranttjenester og, framfor alt,

¹⁾ Også mellom 1930 og 1939 fant det sted en slik utvikling. Forbruket av kjøtt m. v. pr. individ var konstant, mens forbruket av fisk gikk opp. En må imidlertid regne med at tallene for fiskeforbruket er nokså usikre.

²⁾ Innførselen av rå tobakk er økt langt mindre enn forbruket av tobakksvarer vurdert til faste priser. Dette skyldes overgangen til mer bearbejdede tobakksvarer (i første rekke sigaretter).

reiser. Økningen i utgiftene til undervisning, litteratur, kino- og teaterbesøk m. v. kommer fram i de høye tall for posten «Annet forbruk».

Forbruket av boligjenester pr. innbygger steg betydelig mellom 1910 og 1930, men mellom 1930 og 1950 var oppgangen liten, i første rekke på grunn av liten boligbygging under okkupasjonen¹). Forbruket av brenselstoffer har holdt seg praktisk talt konstant pr. individ siden 1910, men forbruket av elektrisitet i husholdningene har gått opp fra en bagatell i 1910 til den største utgiftsposten under «Lys og brensel» i 1950. Bare mellom 1930 og 1950 ble gjennomsnittsforbruket firedoblet. Her er endringen i forbruket ikke så mye en følge av økte inntekter som av tekniske framsteg som har skaffet forbrukerne en ny «vare» og gjort den tjenlig for mange anvendelser i husholdningene. For den sterke økningen i elektrisitetsforbruket fra 1930 til 1950 må også endringene i prisforholdene ha spilt en betydelig rolle. Gjennomsnittsprisen for elektrisk kraft pr. kilowattime var bare ubetydelig høyere i 1950 enn i 1930, mens prisen på ved, kull og olje steg sterkt i det samme tidsrommet. Bruken av elektrisitet til boligoppvarming har derfor økt betydelig. Bruken av brenselolje har også økt mellom 1930 og 1950, blant annet fordi pristigningen har vært mindre enn for annet brensel. Forbruket av fast brensel (kull, koks, ved og torv) har gått noe ned.

Det er få av de større forbrukspostene som viser nedgang i gjennomsnittsforbruket etter 1910. I tabell 79 er det bare to slike poster, og begge gjelder tjenesteyting i husholdningene. Den sterkeste nedgangen viser utgiftene til leid hjelp m. v. i faste priser. De var i 1930 omtrent de samme i gjennomsnitt pr. innbygger som i 1910, men gikk så i perioden 1930—50 ned til under det halve. Her er det den tidlige omtalte nedgangen i tallet på hushjelper som har vært avgjørende.

Forbruket i arbeiderhusholdninger i byene.

For å klarlegge forbruksforholdene har det fra tid til annen vært holdt spesielle regnskapsundersøkelser. Formålet med disse har vært å skaffe opplysning om livsvilkårene og ernæringsforholdene til arbeiderbefolkningen og å danne grunnlaget for en levekostnadsindeks. De viktigste undersøkelsene ble holdt i 1912/13, 1927/28, 1947/48 og 1951/52.²) De gjelder for det meste arbeiderhusholdninger (vesentlig industriarbeidere) i større byer. De forholdene som kommer fram gjennom husholdningsregnskapene kan ikke uten videre tas som representative for forholdene i arbeiderhusholdninger i sin alminnelighet, men

¹) Boligforholdene er nærmere behandlet i et senere avsnitt.

²) Den siste faller egentlig utenfor den femtiårsperiode som behandles i dette utsynet, men da vi må regne med at den på mange måter svarer bedre til forholdene i 1950 enn undersøkelsen av 1947—48, blir resultatene tatt med her.

de kan likevel gi et brukbart grunnlag for en oversikt over utviklingen¹⁾. Disse regnskapene gir til dels opplysninger av en annen art enn nasjonalregnskapets tall for gjennomsnittsförbruket, og de gjør det dessuten mulig å sammenlikne utviklingen av förbruket for arbeiderfamilier med utviklingen av gjennomsnittsförbruket for hele folket.

Familieene som var med i regnskapsundersökelsen i 1912/13 var gjennomsnittlig betydelig større enn ved de senere undersökelsene. Men den gjennomsnittlige husholdningsstörrelsen ved regnskapsundersökelsene ser ut til å være gått ned noenlunde i takt med den gjennomsnittlige størrelsen av arbeiderhusholdningene i byene.²⁾ I den grad den ökte velstand som kommer til syne i regnskapsmaterialet skyldes en reduksjon av husholdningsstörrelsen, vil dette forholdet svare til utviklingen for arbeiderbefolkningen i sin helhet.

Gjennomsnittsinntektene til regnskapsförerne har steget sterkt siden 1912/13 (se tabell 80)³⁾. Samtidig er de direkte skatter i prosent

Tabell 80. Opptjent inntekt, skatt og disponibel inntekt ved förbruksundersökelsene.

	1912/13 ¹⁾		1927/28		1947/48		1951/52	
Tallet på regnskaper ...	90		135		452		100	
	Kr.	Pct.	Kr.	Pct.	Kr.	Pct.	Kr.	Pct.
Inntekt i alt	1 866	100.0	4 343	100.0	8 132	100.0	12 126	100.0
÷ Direkte skatter.....	21	1.1	322	7.4	852	10.5	1 207	10.0
Disponibel inntekt	1 845	98.9	4 021	92.6	7 280	89.5	10 919	90.0
÷ Forbruk	1 802	96.6	3 829	88.2	7 247	89.1	10 356	85.4
Sparing	43	2.3	192	4.4	33	0.4	563	4.6

¹⁾ Undersökelsene i 1912/13 omfatter flere regnskaper, men en del av disse var fört av funksjonärer. De 90 som er nyttet her er regnskaper for arbeiderfamilier i Oslo og Bergen, som senere ble plukket ut og bearbeidd særskilt (se N. O. S. VII. 13).

²⁾ Husholdningsregnskapene vil vanligvis bli fört av familier med en velordnet økonomi og et relativt höyt opplysningsnivå, men for en sammenlikning mellom forskjellige undersökelser spiller dette ikke så stor rölle. Tilfeldige forstyrrelser kan imidlertid gjøre seg gjeldende i resultatene for hver enkelt undersökelse. En må spesielt være oppmerksom på at regnskapsundersökelsene bare omfatter husholdninger som ikke i nevneverdig grad har vært rammet av arbeidslöshet i regnskapsåret. Dette blir av betydning når en sammenlikner resultatene av undersökelsen i 1927—28 med resultatene av de andre undersökelsene.

³⁾ Husholdningenes gjennomsnittsstörrelse var i 1912—13 (i den del av regnskapsmaterialet som er nyttet her) 5,2 personer, i 1927—28 4,5 personer og i de to siste undersökelsene 3,6 personer. Ved folketellingen i 1920 var den gjennomsnittlige størrelsen for arbeiderhusholdninger i de fem største byene 5,3 personer; i 1930 var den i Oslo og Bergen 4,8 personer og i 1946 (fem største byer) 3,5 personer. Utviklingen i regnskapsförerhusholdningene svarer således ganske godt til utviklingen i hele den befolkningsgruppen de er tatt fra.

³⁾ Inntektsstigningen stemmer godt med stigningen i dagsfortjenesten for industriarbeidere etter tabell 89 i kapittel 13.

av inntekten gått opp fra 1 pct. til 10 pct. Dette skyldes endringer både i skattleggingen, inntektsnivået og husholdningenes størrelse¹⁾.

Det er i første rekke den disponible inntekten som blir bestemmende for en husholdnings forbruk. Etter husholdningsregnskapene ser det ut til at sparingen har økt noe i forhold til den disponible inntekten (med unntak for 1947/48, da mange nyttet tidligere oppsparte reserver til kjøp av forbruksvarer), men økningen er ikke særlig stor, og det er vanskelig å avgjøre om den bare skyldes tilfeldigheter i utvalget av regnskapsførere.

Disponeringen av inntekten etter husholdningsundersøkelsene viser en utvikling (se tabell 81) som i hovedtrekkene faller sammen med den som forbrukssammensetningen for hele befolkningen har gjennomgått.

Tabell 81. Disponeringen av inntekten.

	1912/13		1927/28		1947/48		1951/52	
Tallet på regnskap	90		135		452		100	
	Kr.	Pct.	Kr.	Pct.	Kr.	Pct.	Kr.	Pct.
Disponibel inntekt	1 845	100.0	4 021	100.0	7 280	100.0	10 919	100.0
Forbruksutgifter i alt	1 802	97.7	3 828	95.2	7 248	99.5	10 356	94.8
Matvarer	870	47.2	1 740	43.3	2 644	36.4	3 834	35.1
Drikkevarer og tobakk	38	2.1	124	3.1	378	5.1	434	4.0
Mat og drikke i alt	908	49.3	1 864	46.4	3 022	41.5	4 268	39.1
Husleie og reparasjoner	281	15.2	504	12.5	616	8.5	776	7.1
Lys og brensel	99	5.4	203	5.1	292	4.0	300	2.7
Boligutgifter i alt	380	20.6	707	17.6	908	12.5	1 076	9.8
Klær og skotøy	255	13.8	513	12.8	1 131	15.5	1 681	15.4
Forskj. nødvendige utgifter ¹⁾	159	8.6	436	10.8	1 132	15.5	1 792	16.4
Andre utgifter ²⁾	100	5.4	308	7.6	1 055	14.5	1 539	14.1
Sparing	43	2.3	193	4.8	32	0.5	563	5.2

¹⁾ Innbo, renhold, personlig pleie og helsestell, foreningskontingenter og forsikringsutgifter (utenom livsforsikring), trikk og buss, samt hjelp i huset.

²⁾ Gaver, utgifter til intellektuelle formål, fornøyelser, reiser og annet.

Matvarer og bolig har gjennomgående lagt beslag på en større prosentdel av utgiftene til arbeiderhusholdningene enn for hele befolkningen og drikkevarer og tobakk en mindre del.²⁾ Men også for arbeiderhusholdningene har matvareprosenten gått sterkt ned og utgiftsandelen til drikkevarer og tobakk steget. Til klær og skotøy har arbeiderhusholdningene stort sett nyttet en like stor del av totalutgiften som

¹⁾ Det er altså ikke noe direkte uttrykk for at skattene er blitt tyngre. Selv med uendrede skatteregler varierer skatten som prosent av inntekten med vekslinger i inntekter og husholdningsstørrelse. Se for øvrig kapittel 10, Skattepolitikken.

²⁾ Når det gjelder drikkevarer og tobakk kan dette delvis være et resultat av spesielle forhold ved utvalget av regnskapsførere.

hele befolkningen under ett. Til de andre postene, som også dekker det meste av det forbruket som er mindre nødvendighetspreget, har arbeiderfamiliene gjennomgående bare kunnet nytte en mindre prosentdel av inntektene. Utviklingen har imidlertid også her vært den samme: utgiftene til undervisning og fornøyelser har økt sterkere enn de samlede utgiftene.

Arbeiderhusholdningenes forbruk av enkelte varer.

I oversikten over sammensetningen av det private forbruket for hele befolkningen ble utviklingen av forbruket pr. person av enkelte viktige varer omtalt. En noe mer spesifisert oversikt over forbruket av matvarer etter regnskapsundersøkelsene (se tabell 82) viser mange trekk som faller sammen med utviklingen av forbruket for hele befolkningen (etter tabell 79). Men utviklingen av forbruket i arbeiderhusholdningene synes å avvike på enkelte punkter fra utviklingen av det samlede forbruket.

Fra regnskapsundersøkelsene foreligger oppgaver over forbruket pr. forbruksenhet av de forskjellige matvarer (se tabell 82). Selv om disse oppgavene er av en noe annen art enn oppgavene over gjennomsnittsfbruket etter nasjonalregnskapet, synes forskjellene i utvikling tydelige.

Den mest påfallende forskjellen viser kjøttforbruket. I arbeider-

Tabell 82. Forbruket av viktigere matvarer i gjennomsnitt pr. forbruksenhet.

	1912/13	1927/28	1947/48	1951/52
Husholdninger	90	135	452	100
Forbruksenheter pr. husholdning (amerikansk skala)	3.7	3.6	2.7	2.5
Kjøtt og flesk (inkl. kjøttmat) kg	33	41	41	47
Fisk og fiskemat »	34	47	49	37
Mjølkk, nysilt l	99	156	304	270
Mjølkk, skummet »	90	32	1	4
Fløte »	10	8	1	8
Smør kg	6	3	5	4
Margarin og fett »	17	25	22	29
Ost »	7	8	5	12
Egg »	4	8	9	12
Brød og brøddvarer »	135	124	99	81
Mjøl og gryn »	43	25	36	38
Poteter »	76	89	125	123
Friske grønnsaker »	6	13	34	41
Frisk frukt og bær »	13	16	23	40
Sukker »	20	24	20	28
Kaffe »	5	6	4	5

husholdningene økte det (regnet pr. forbruksenhet) med 23 pct. fra 1912/13 til 1927/28, mens det for hele befolkningen over omtrent det samme tidsrommet, fra 1910 til 1930, ikke fant sted noen oppgang i forbruket av kjøtt pr. innbygger¹⁾. I 1947/48 var kjøttforbruket i arbeiderhusholdningene omtrent på samme nivå som i 1927/28 og i 1951/52 15 pct. høyere, mens hele befolkningen i 1950 etter nasjonalregnskapets oppgaver hadde et betydelig lavere kjøttforbruk pr. innbygger enn i 1930. Det synes rimelig å anta at denne forskjellen i utvikling i første rekke er et resultat av endringer i inntektsforholdene for de forskjellige samfunnsgrupper.²⁾

Også for en rekke andre varer, som mjøl, gryn og brødvarer og fisk og fiskevarer, er det ulikheter mellom utviklingen av arbeiderhusholdningenes forbruk og gjennomsnittsfbruket for hele befolkningen (etter nasjonalregnskapet) som kan henge sammen med endringer i inntektsforholdene. På disse områdene er imidlertid nasjonalregnskapets tall mindre sikre enn for kjøttforbruket. Når det gjelder mjølk, egg, grønnsaker, frukt og bær, synes økningen i arbeiderhusholdningenes forbruk gjennomgående å ha vært sterkere enn forbruksøkningen for hele befolkningen.

Boligforholdene og boligbyggingen.

Det har siden hundreårsskiftet funnet sted en betydelig bedring i den gjennomsnittlige boligstandarden. Mellom 1910 og 1930 er det i nasjonalregnskapet regnet med en økning i det gjennomsnittlige boligforbruket på 30 pct., noe mindre enn økningen i det samlede private forbruket pr. innbygger. Fra 1930 til 1950 var oppgangen i boligforbruket derimot relativt liten. Dette skyldes i første rekke at det var liten byggevirksomhet i okkupasjonsårene og at en del boliger gikk tapt ved krigsødeleggelser. Likevel var den gjennomsnittlige boligtettheten i 1946 utenom Finnmark på grunn av den store byggevirksomheten i 1930-årene betydelig lavere enn i 1930. I etterkrigsårene har det imidlertid vært en omfattende udekket etterspørsel etter boliger. Det henger blant annet sammen med at det er stiftet mange nye familier og at husleiene har vært lave. For hele befolkningen var boligutgiften i 1950, som nevnt foran, bare vel 5 pct. av de samlede forbruksutgifter, mot mellom 11 og 15 pct. i 1930-årene. Dette kom i første rekke av at

¹⁾ Forskjellen skyldes ikke at forbruket i arbeiderhusholdningene er regnet pr. forbruksenhet, mens det for hele befolkningen er regnet pr. person. Hadde det vært regnet pr. person for arbeiderhusholdningene, ville stigningen blitt enda sterkere.

²⁾ En må her være oppmerksom på at husholdningsundersøkelsene bare omfatter husholdninger som ikke var rammet av arbeidsløshet og at det derfor vil være betydelig avvik mellom resultatene fra undersøkelsen i 1927/28 og gjennomsnittsfbruket for arbeiderklassen i byene på samme tid. For de øvrige undersøkelsene skulle det ikke være tilsvarende avvik.

husleiene i eldre bygg ble holdt fast omtrent på førkrignivået, og at de i nye bygg i stor utstrekning ble holdt nede ved forskjellige former for subsidier. Ikke minst på grunn av denne nedgangen i prisen på boliger i forhold til andre priser har forbrukerne ønsket å bedre sin boligstandard i større utstrekning enn økningen av boligmassen har gjort mulig.

Mangel på boliger er imidlertid ikke noe særpreget for etterkrigs-tiden, selv om den da har vært av et større omfang enn tidligere. Gjennom det meste av dette hundreåret har det, iallfall i de større byene, vært et stramt boligmarked. Det var bare fra hundreårsskiftet og fram til 1910 at det var et visst overskott av boliger.

Situasjonen på boligmarkedet i byene ved hundreårsskiftet må sees på bakgrunn av den store byggevirksomheten i det siste ti-året av det forrige hundreåret. Da de økonomiske forholdene ble vanskeligere ved hundreårsskiftet, stoppet innflyttingen til byene opp, og boligmarkedet ble ganske rommelig i årene etter 1900. Det har vært regnet med at boligmarkedet er stramt hvis tallet på ledige boliger er mindre enn 3 pct. av hele boligmassen.¹⁾ I året 1900 var litt over 4 pct. av leilighetene i byene ledige. I hovedstaden var ledigheten om lag 6 pct. i 1900 og økte til 10 pct. i 1905. Den økonomiske oppgangen fra 1905 og utover førte imidlertid til at andelen av ledige leiligheter sank igjen, og allerede i desember 1910 var den i Oslo kommet under 1 pct.

Under den første verdenskrigen var tallet på ledige leiligheter i de fleste byer nede i $\frac{1}{2}$ pct., og for Oslo er det notert en ledighet på 0,1 pct. Dette vil si at det praktisk talt ikke eksisterte ledige leiligheter. Senere er det ikke gitt oppgaver over ledige leiligheter for alle byene, men statistikken for Oslo viser at selv om det fant sted en viss bedring, kom tallet på ledige leiligheter i hele mellomkrigs-perioden ikke opp i 1 pct. av boligmassen²⁾. I Oslo har det således vært en nærmest permanent boligknapphet helt siden 1910. Prosenten av ledige leiligheter er imidlertid ikke noe mål på hvor stramt boligmarkedet er, når den synker til praktisk talt ingen ting. Tallet på dem som under de herskende pris- og inntektsforhold ønsker å øke sitt forbruk av husrom uten at de på kort tid kan få realisert sine ønsker kan da være stort. I årene etter den andre verdenskrigen har dette tallet åpenbart vært betydelig høyere enn noen gang tidligere.

En tilstramning av boligmarkedet betyr imidlertid ikke at boligforholdene for befolkningen som helhet er blitt forverret. Mer fullstendige opplysninger om boligforholdene foreligger bare fra folketellingene, og ved tellingene i 1900 og 1910 var boligstatistikken min-

¹⁾ Denne normen ble tidligere nyttet en del ved drøftinger av boligforholdene. Se f. eks. sjuende hefte av Folketellingen i 1920, N. O. S. VII, 98, s. 58.

²⁾ Se f. eks. Statistisk Årbok for Oslo by, 1940, tabell 6.

dre fullstendig enn senere. På grunnlag av folketellingenes opplysninger og visse oppgaver over tilveksten av boliger i mellomkrigstiden og etterkrigstiden kan vi likevel få et bra bilde av veksten i boligmassen og endringene i boligtettheten i byene etter 1900. For bygdene er opplysningene mer summariske.

I tabell 83 er det gjengitt tallene på boliger av forskjellig størrelse i byene ved de enkelte folketellinger til og med 1946. Disse tallene viser først og fremst forskyvningen i forholdet mellom de forskjellige typer av boliger. Det har funnet sted en tydelig konsentrasjon til de middelstore boligstørrelsene. Boliger på 3 eller 4 rom (medregnet kjøkken) utgjorde i 1946 over 61 pct. av hele boligbestanden mot bare 48 pct. i 1900. I etterkrigstiden har tilveksten til boligmassen mest bestått av leiligheter på 4 rom (3 rom og kjøkken) og konsentrasjonen om de middelstore boliger må ha vært enda sterkere i 1950¹⁾.

Tallene i tabell 83 for antall boliger og antall rom i alt gir ikke noen tilfredsstillende oversikt over veksten i byenes boligmasse mellom hver folketelling, da byutvidelsene har ført til at også eldre bygninger er kommet med i tilveksten. I tabell 84 er det derfor gjort et forsøk på å beregne tilveksten i boligbestanden i byene mellom folketellingene innenfor de grenser som gjaldt ved begynnelsen av hver periode.

Tabellen viser at tilveksten av leiligheter og rom var stor i den første ti-årsperioden etter 1900 enda det var forholdsvis mange ledige

Tabell 83. Boligene i byene etter størrelsen¹⁾.

Størrelse ²⁾	1900		1910		1920		1930		1946 ³⁾	
	Tallet på boliger	Pct.	Tallet på boliger	Pct.	Tallet på boliger	Pct.	Tallet på boliger	Pct.	Tallet på boliger	Pct.
1 rom	8 693	7.1	10 407	6.7	13 139	7.3	12 464	6.1	11 867	4.9
2 rom	31 034	25.3	36 709	23.7	35 401	19.7	39 041	19.4	44 085	18.0
3 rom	38 554	31.4	49 369	31.9	53 747	29.9	64 033	31.9	90 743	37.1
4 rom	20 484	16.7	25 956	16.8	32 564	18.1	42 196	21.0	59 284	24.3
5 rom	10 354	8.4	14 202	9.2	19 427	10.8	21 348	10.6	22 865	9.4
6 rom	6 072	4.9	8 815	5.7	11 637	6.5	11 109	5.5	9 666	3.9
7 og flere rom..	7 723	6.3	9 511	6.1	13 957	7.7	11 205	5.5	5 765	2.4
Sum antall boliger	122 914	100.0	154 969	100.0	179 872	100.0	201 396	100.0	244 275	100.0
Antall rom	418 345		535 744		654 051		714 463		827 827	

¹⁾ Tallene for ett- og to-roms leiligheter i 1900 og 1910 er usikre. I 1900-tallene er det særlig stor usikkerhet da leiligheter i side- og bakbygninger har måttet legges til etter skjønn på grunn av en feil i folketellingen for 1900.

²⁾ Kjøkken er regnet som boligrom. Ett-roms leiligheter i denne tabellen er rom uten eget kjøkken, to-roms leiligheter er leiligheter med ett rom og kjøkken eller to rom uten eget kjøkken osv.

³⁾ Landets byer utenom Finnmark.

¹⁾ Ved folketellingen i 1950 ble det lagt mindre vekt på boligstatistikken, og oppgaver over boligenes fordeling etter størrelsen foreligger ennå ikke.

Tabell 84. Prosentvis vekst i boligmassen i byene.

Periode	Boliger		Rom	
	I alt	Pr. år	I alt	Pr. år
1901—10	18	1.7	20	1.9
1911—20	13	1.2	18	1.7
1921—30	10	1.0	8	0.8
1931—46	16	0.9	12	0.7
1947—50 ¹⁾	ca. 9	2.2	—	—
1901—50	85	1.2	—	—
1931—39 ²⁾	22	2.2	17	1.8

¹⁾ Anslått på grunnlag av oppgaver over nybygde boliger i byene.

²⁾ Tallene for perioden 1931—39 gjelder byene utenom Finnmark og bygger på den forutsetningen at den samlede boligbestanden i disse byene var den samme i 1939 som i 1946.

leiligheter i den første halvdel av ti-året og byggevirksomheten gikk en del ned. I perioden 1911—20 var tilveksten lavere, særlig i tallet på leiligheter, trass i at boligmarkedet mot slutten av denne perioden, som nevnt foran, var svært stramt. Det ble i dette ti-året bygd forholdsvis mange store boliger, og veksten i romtallet var derfor betydelig sterkere enn i tallet på leiligheter. Dette forholdet må i stor utstrekning henge sammen med inntektsutviklingen i «jobbe-tiden» under den første verdenskrigen. I 1920-årene var byggevirksomheten liten slik at tilveksten i tallet på leiligheter var bare 10 pct. av boligmassen i 1920. Den prosentvise tilveksten i romtallet var enda lavere, fordi det mest ble bygd små leiligheter.

Fra begynnelsen av 1920-årene foreligger det også årlige oppgaver over nettotilveksten av boliger i byer og forstadsstrøk, som gir det samme inntrykket av lav byggevirksomhet mellom 1920 og 1930.¹⁾ Tilveksten i tallet på boliger etter denne statistikken var for hele 10-året under 25 000. I 1930-årene ble det bygd atskillig mer. Selv i depresjons-årene var den årlige økningen i tallet på boliger vesentlig høyere enn i 10-året før, og for årene 1931—39 tilsammen var det en økning i tallet på boliger i byer og forstadsstrøk på nesten 46 000. Byggevirksomheten i 1930-årene var således betydelig større enn tidligere. Økningen i tallet på boliger og rom for byene utenom Finnmark mellom 1930 og 1946 gir et nokså riktig bilde av byggevirksomheten fra utgangen av 1930 til utgangen av 1939, og viser at stigningen i tallet på boliger var hele 22 pct. Tallet på rom økte ikke så sterkt fordi de nye boligene gjennomgående var mindre enn gjennomsnittsstørrelsen av de gamle boligene.

I 1946 var tallet på fullførte boliger i byer og bygder tilsammen ennå forholdsvis lite (under 7000), men i 1947 ble det tatt i bruk om lag 15 000 nye boliger. Tallet økte deretter år for år, og var i 1950 vel 22 000. Det er vanskelig å skaffe oppgaver som kan sammenliknes

¹⁾ Denne statistikken er utarbeidd fra og med 1921 (mer fullstendig fra 1923) til og med 1939. Se Statistiske Oversikter 1948, tabell 106.

med oppgavene for tidligere år. Et overslag kan imidlertid vise størrelsesordenen av denne boligbyggingen sammenliknet med mellomkrigstiden. I årene 1947—50 ble det bygd ferdig i alt om lag 72 000 boliger i byene og landdistriktene tilsammen, og det svarer til 9.1 pct. av det samlede tallet på boliger etter folketellingen i desember 1946. Regnet pr. år var tilveksten 2.2 pct. Fra folketellingen i 1920 til folketellingen i 1946 økte tallet på boliger i hele landet utenom Finnmark med om lag 250 000. Dette skulle være noe mindre enn tallet på nybygde boliger i mellomkrigstiden, fordi det også var en viss avgang på grunn av brann, rivning o. likn. På den andre siden ble det utvilsomt også i okkupasjonsårene bygd en del i bygdene, og de boliger som ble fullført i 1946 er også kommet med. Det kan derfor være rimelig å bli stående ved 250 000 som tallet på nybygde boliger i årene 1921—39 i hele landet utenom Finnmark. Dette svarer til vel 47 pct. av tallet på boliger utenom Finnmark i 1920 (tilsammen litt over 535 000) og representerer en årlig tilvekst til boligbestanden på litt under 2.1 pct. pr. år.

Byggevirksomheten fordelte seg imidlertid, som det gikk fram av det foregående, ikke jevnt over mellomkrigsperioden. Etter de oppgaver som foreligger fra en del byer og forstadsstrøk, og som er referert foran, ble det bygd omtrent dobbelt så mange boliger i årene 1931—39 som i årene 1921—30. Etter oppgavene fra folketellingene ser dette forholdet ut til å gjelde også for bygdene. Vi kan derfor fordele den samlede boligbyggingen utenom Finnmark i perioden 1921—39 med om lag 90 000 på årene 1921—30 og om lag 160 000 på årene 1931—39. Tallet på boliger ved begynnelsen av 1931 skulle da ha vært om lag 625 000, og tallet på nybygde boliger i 1931—39 utgjorde 25.6 pct. av dette. Det svarer til noe under 2.6 pct. pr. år. Tallet på nybygde boliger pr. år i prosent av hele boligmassen ved hvert års begynnelse ser således i gjennomsnitt ut til å ha vært noe høyere i 1930-årene enn i etterkrigsårene 1947—50.

Også i 1930-årene var det etter de årlige oppgaver for byer og forsteder store forskjeller i tallet på nybygde boliger i de enkelte år. Hvis disse tallene gir et riktig uttrykk for vekslingene i den samlede byggevirksomheten, må tallet på nybygde boliger i enkelte år i slutten av 1930-årene ha vært noe større enn selv i 1950. Når det gjelder vekslingene fra år til år, må en imidlertid regne med at det kan ha vært betydelige forskjeller mellom byggevirksomheten i byene og i landet ellers.

Ved en vurdering av disse resultatene med hensyn til boligbyggingen i mellomkrigstiden og etter 1946 må en legge stor vekt på at de er beregnet på grunnlag av tallet på nybygde boliger uten hensyn til boligenes størrelse og utstyr. De boliger som ble bygd før 1940 var gjen-

nomgående mindre enn de som har vært bygd etter 1946. I byene var om lag 70 pct. av de nye boligene mellom 1930 og 1946 på 2 rom og kjøkken eller mindre, mens det i etterkrigsårene vesentlig har vært bygd leiligheter på 3 rom og kjøkken. De økte krav i etterkrigsårene til boligenes standard ellers gjør også at en sammenlikning mellom byggevirksomheten i 1930-årene og etter 1946 bare på grunnlag av antall nybygde boliger blir ufullstendig. Etter krigen har dessuten en større del av byggevirksomheten vært ombygnings- og reparasjonsarbeid. Av disse årsakene viser nasjonalregnskapet vesentlig høyere tall for bruttoinvesteringen i boliger etter krigen enn i andre halvdel av 1930-årene, enda tallet på nybygde boliger trolig var noe lavere¹⁾.

Den sterke økningen i tallet på boliger i byene har ført til at folk bor rommeligere nå enn tidligere. Boligmassen økte fra hundreårskiftet til 1946 til omtrent det dobbelte regnet i antall boliger innfor de bygrensene som gjaldt på hvert av de to tidspunkter, mens folkemengden i byene bare økte med omkring 40 pct. Det gjennomsnittlige tallet på personer pr. rom gikk derfor ned fra om lag 1.50 til 1.07.

Tabell 85. Boligtettheten i byene.

År	Tallet på personer bosatt i byene	Tallet på rom ²⁾	Personer pr. rom i gjennomsnitt
1900	627 700	418 345	1.50
1910	689 300	535 744	1.29
1920	785 400	654 051	1.20
1930	800 600	714 463	1.12
1946 ³⁾	884 100	827 827	1.07

¹⁾ Etter tabell 83.

²⁾ Byene utenom Finnmark.

Denne gjennomsnittlige boligtettheten gir imidlertid bare et helt summarisk uttrykk for endringene i boligforholdene. Boligbehovet for en befolkning er ikke proporsjonalt med folketallet, men varierer med befolkningens sammensetning etter sivilstand og alder. Et ektepar uten barn legger gjennomgående beslag på mindre husrom enn to enslige, og husholdninger med barn har mindre behov for rom pr. person enn husholdninger med bare voksne. Da det var forholdsvis flere voksne i befolkningen i 1946 enn i 1900, viser gjennomsnittstallet for personer

³⁾ Hvis den beregnede boligbygging for hele landet (utenom Finnmark) på 160 000 nye boliger i årene 1931—39 fordeles på periodene 1931—34 og 1935—39 etter forholdet mellom tilveksten i boligaltet i byer og forsteder i de to periodene, får en at det i årene 1935—39 ble bygd over 100 000 nye boliger eller 20 000 i gjennomsnitt pr. år. I årene 1947—50 var det årlige gjennomsnitt ca. 18 000. Etter nasjonalregnskapet var imidlertid den gjennomsnittlige bruttoinvesteringen i boliger (inkl. Finnmark) 1947—50 360 mill. kroner pr. år i 1938-priser, mot 290 mill. kroner i årene 1935—39.

pr. rom trolig en noe sterkere nedgang enn forholdet mellom boligbehovet, beregnet på en mer realistisk måte, og tallet på rom¹⁾.

Fra et sosialpolitisk synspunkt er det ikke bare utviklingen av den gjennomsnittlige boligtettheten som er av betydning. Det knytter seg på mange måter større interesse til fordelingen av boligmassen og i første rekke til hvor stor del av befolkningen som har så utilfredsstillende boliger at det virker uheldig inn på helseforholdene og på barnas utvikling. Når det gjelder trangboddheten har det funnet sted en betydelig nedgang (se tabell 86).²⁾ Mens $\frac{1}{5}$ av bybefolkningen bodde

Tabell 86. Bybefolkningen etter boligtetthet.¹⁾

	1920	1930	1946
	Pct. av befolkningen i byene som bodde i:		
Rommelige boliger	37.5	43.1	55.3
Tettbefolkede boliger	41.9	41.6	39.9
Overbefolkede boliger	20.6	15.3	4.8
Derav sterkt overbefolket	6.1	4.0	0.7

¹⁾ Tetthetsgruppene er definert slik:

rommelig — mindre enn 1 person pr. rom,
tettbefolket — 1–2 personer pr. rom,
overbefolket — over 2 personer pr. rom,
sterkt overbefolket — over 3 personer pr. rom.

Ved opptellingen av romtallet blir kjøkkenet regnet som eget rom. Også tettbefolkede leiligheter representerer i mange tilfelle en lite tilfredsstillende boligstandard etter vår tids målestokk.

i overbefolkede boliger i 1920, var det i 1946 bare knapt $\frac{1}{20}$ som bodde så stramt. Omtrent like stor del av bybefolkningen bodde i tett befolkede leiligheter i 1946 som i 1920, mens langt flere hadde rommeligere boliger. Når det har funnet sted en slik utvikling, kommer det i første rekke av reduksjonen i familiestørrelsen siden hundreårsskiftet og av bedringen i inntektsforholdene for de gruppene som tidligere bodde særlig trangt.

For bygdene er det vanskeligere å få oversikt over boligforholdene. Særlig gjelder dette årene 1900 og 1910. Ved hjelp av et overslag over tallet på rom i bygdene er det mulig å beregne boligtettheten også før disse årene (se tabell 87), men tallene er usikre.

Også i bygdene er boligforholdene bedret ved at boligtettheten er gått ned. Nedgangen ser ikke ut til å være fullt så stor som i byene, men den gjennomsnittlige boligtettheten i bygdene var etter dette

¹⁾ Tallet på boligrom er på den andre siden heller ikke et helt tilfredsstillende mål for størrelsen av boligene. Det spiller blant annet en stor rolle om boligene er utstyrt med bad. Bad og toalettrom blir imidlertid ikke regnet med som egne rom i boligstatistikken og har ikke fått noen innflytelse på de tall vi har for den gjennomsnittlige boligtettheten. En stadig større del av boligene er blitt utstyrt med bad. (I 1920 hadde vel 8 pct. av boligene i byene eget bad, i 1930 11 pct. og i 1946 26 pct.).

Det er ved beregningen av den gjennomsnittlige boligtettheten heller ikke tatt hensyn til at det i 1900 var en del ledige leiligheter. Folk bodde noe trangere enn tallet på personer pr. rom gir uttrykk for.

²⁾ Utviklingen før 1920 er ikke kjent.

Tabell 87. Boligmasse og boligtetthet i bygdene.

	1900	1910	1920	1930	1946
Rom ¹) (i tusen)	1 191	1 260	1 448	1 784	2 160
Hjemmehørende folkemengde (i tusen)	1 612	1 703	1 864	2 014	2 273
Personer pr. rom	1.35	1.35	1.29	1.13	1.05

overslaget en del lavere enn i byene omkring hundreårsskiftet. Siden 1930 har boligtettheten i by og bygd vært omtrent den samme. Også i bygdene har prosentdelen av befolkningen bosatt i overbefolkede boliger gått sterkt tilbake mellom 1920 og 1946 (se tabell 88).

Tabell 88. Befolkningen i bygdene etter boligtetthet.

	1920	1946
Pct. av befolkningen i bygdene som bodde i:		
Rommelige boliger	34	51.7
Tettbefolkede boliger	43	38.4
Overbefolkede boliger	23	9.9
Derav sterkt overbefolket	8	2.7

Kapitel 13.

Utviklingen av de personlige inntektene.

I en økonomisk vekstperiode vil resultatene av produksjonsøkningen vanligvis komme de forskjellige samfunnsgrupper til gode i ulik grad. Noen grupper kan også, trass i veksten, få sin realinntekt redusert. Utviklingen kan føre til en utjevning av inntektsforskjeller, men den kan også føre til større ulikheter i inntekt. Her vil myndighetenes politikk spille en stor rolle; gjennom skattene og andre inngrep kan de påvirke fordelingen av den disponible inntekten. I et tidligere kapittel er enkelte av skattesystemets virkninger på inntektenes fordeling etter størrelsen behandlet. I dette kapitlet er det meningen å behandle utviklingen av den opptjente inntekt (dvs. inntekten før den direkte skatt er trukket fra) for forskjellige samfunnsgrupper. Dette kan imidlertid bare gjøres på en ufullstendig måte, fordi det statistiske materialet er svært mangelfullt når det gjelder inntektene. Utviklingen av realinntektene for ulike grupper mellom 1900 og 1950 er særlig vanskelig å klarlegge. Vi har bare sparsomme oppgaver over nominelle inntekter på forskjellige tidspunkter, og de prisindekser som foreligger gir ikke mulighet for en tilfredsstillende deflatering av nominalinntektene for de forskjellige grupper av inntektstakere.

Det ville vært av stor interesse å få klarlagt utviklingen av både lønnsinntekter og inntektene av selvstendig virksomhet i forskjellige

næringer. Det statistiske materialet er imidlertid særlig mangelfullt for personer i selvstendig næringsvirksomhet. Det er lønnsinntektene det er best oppgaver for gjennom hele tidsrommet 1900—50, og hovedvekten vil derfor i det følgende bli lagt på utviklingen av dem.

Arbeidslønnen for industriarbeidere.

Lønnsutviklingen er best kjent for arbeiderne i industrien. Riktignok er materialet også her lite differensiert. De tilbakegående oppgavene viser bare den gjennomsnittlige dagsfortjenesten, som på grunn av vekslinger i akkord-, overtids- og skiftarbeidet kan avvike mer eller mindre fra den avtalte daglønnen. Det har også funnet sted endringer i arten av det statistiske materialet. I tabell 89 er det bare tatt med en sammenkjedet serie av relative tall for dagsfortjenesten.¹⁾

Utviklingen av den gjennomsnittlige årsinntekten for industriarbeidere faller ikke helt sammen med utviklingen av den gjennomsnittlige dagsfortjenesten. I mellomkrigstiden var det gjennomsnittlige tallet på dagsverk pr. år for en industriarbeider på grunn av den omfattende arbeidsløsheten gjennomgående betydelig lavere enn normalt, og det vekslet en god del fra år til år. Årsinntekten var derfor ikke i mellomkrigstiden på langt nær så høy i forhold til i 1900 som dagsfortjenesten. For å vise utviklingen av årsinntekten måtte tallene korrigeres for vekslinger i det gjennomsnittlige tallet på arbeidsløshetsdager pr. år, men med de oppgaver over arbeidsløsheten som foreligger er det vanskelig å foreta denne korreksjonen på en tilfredsstillende måte.

Både omkring 1900 og omkring 1950 var arbeidsløsheten liten, og vi må kunne regne med at den gjennomsnittlige årsinntekten for industriarbeiderne i 1950 var omkring det åttedobbelte av i 1900. Hvis levekostnadsindeksen (se tabell 89) gir et noenlunde riktig uttrykk for stigningen i levekostnadene for arbeiderfamilier²⁾, har den reelle årsinntekten steget med bortimot 140 pct. i løpet av perioden 1900—50.

Da det alt vesentlige av en industriarbeiders inntekt blir nyttet til forbruk, kan denne økningen i den deflaterte inntekten sammen-

¹⁾ Lønnsserien i kolonne 2 i tabell 89 bygger før 1914 på den beregnede gjennomsnittslønn pr. dagsverk etter industristatistikken (Industristatistik, utgitt av Riksforsikringsanstalten, årgangene 1900—1914). Senere er nyttet tall som vesentlig bygger på oppgaver fra medlemmer av Norsk Arbeidsgiverforening. (Statistiske Oversikter, 1948, Tabell 190). Arbeidsgivernes andel av premiene til syketrygden og arbeidsløshetsstrygden er ikke tatt med. Utviklingen av tallene fram til 1914 er påvirket av endringer i omfanget av industriarbeidertrygden, og utviklingen etter 1914 av endringer i medlemskapet i Norsk Arbeidsgiverforening. I forhold til den sterke bevegelsen i lønnsnivået kan disse feilene neppe være særlig store.

²⁾ Den levekostnadsindeksen som er nyttet i tabell 89 bygger for årene fram til 1914 på en indeks for levekostnadene for arbeiderfamilier i Oslo, utarbeidd av Oslo kommunes statistiske kontor på grunnlag av regnskaper fra arbeiderfamilier i Oslo, 1912/13 (se Statistisk Årbok for Oslo by, f. eks. 1953). Fra 1914 faller den sammen med den offisielle levekostnadsindeksen, som bygger på regnskapsundersøkelser i 1912/13, 1927/28 og 1947/48 (se Statistiske Oversikter, 1948, tabell 185, og Statistisk Årbok.)

Tabell 89. Lønnsutviklingen for industriarbeidere (voksne menn).
Relative tall.

Ar	1 Leve- kostnader	2 Gjennom- snittlig dags- fortjeneste i industrien	3 Deflatert dagsfor- tjeneste 2 : 1	4 Beregnet gjennom- snittlig time- fortjeneste	5 Deflatert timefor- tjeneste 4 : 1
1900	100	100	100	100	100
1901	100	101	101	101	101
1902	98	101	103	101	103
1903	96	101	105	101	105
1904	94	102	109	102	109
1905	95	101	106	101	106
1906	98	104	106	104	106
1907	101	109	108	109	108
1908	103	113	110	113	110
1909	102	115	113	115	113
1910	105	118	112	118	112
1911	108	121	112	123	114
1912	114	127	111	130	114
1913	119	136	114	140	118
1914	119	144	121	150	126
1915	137	161	118	168	123
1916	164	180	110	187	114
1917	203	244	120	260	128
1918	285	364	128	407	143
1919	305	438	144	505	166
1920	356	564	158	692	194
1921	329	580	176	713	217
1922	274	469	171	576	210
1923	259	408	158	502	194
1924	284	441	155	542	191
1925	288	474	165	582	202
1926	245	422	172	517	211
1927	221	368	167	453	205
1928	206	348	169	427	207
1929	197	350	178	430	218
1930	191	351	184	433	227
1931	181	335	185	412	228
1932	177	342	193	421	238
1933	175	337	193	414	237
1934	175	338	193	415	237
1935	179	338	189	415	232
1936	184	349	190	427	232
1937	197	375	190	459	233
1938	203	412	203	506	249
1939	206	418	203	514	250
1940	240	452	188	555	231
1941	282	467	166	573	203
1942	298	474	159	585	196
1943	306	484	158	594	194
1944	310	489	158	599	193
1945	315	584	185	716	227
1946	323	634	196	778	241
1947	325	699	215	858	264
1948	322	740	230	908	282
1949	323	777	241	954	295
1950	348	820	236	1 006	289

liknes med oppgavene over det private forbruket etter nasjonalregnskapet. Regnet pr. inntektstaker (erhvervende person) var det private forbruket i 1950 temmelig nøyaktig det dobbelte av i 1900. Det ser således ut til at industriarbeidernes forbruk har økt forholdsvis sterkere enn forbruket i andre samfunnslag, og dette kunne tyde på at inntektene for industriarbeiderne har økt forholdsvis sterkere enn de personlige inntekter ellers. På grunn av usikkerheten ved deflatingen må en imidlertid være varsom med å trekke noen bestemt slutning av disse tallene. Levekostnadsindeksen i tabell 89 er nemlig steget noe mindre enn prisindeksen for det private forbruk etter nasjonalregnskapet.

Som nevnt tidligere har det i tidsrommet 1900—50 foregått en betydelig reduksjon av arbeidstiden i industrien. Inntekten pr. arbeidstime, timefortjenesten, har derfor steget sterkere enn dagsfortjenesten. I tabell 89 er det også tatt med tall som viser utviklingen av timefortjenesten beregnet ved hjelp av oppgavene over dagsfortjenesten og lengden av arbeidstiden i industrien¹). Den deflaterte timefortjenesten viser i grove trekk økningen i den mengde varer og tjenester som en industriarbeider har kunnet skaffe seg ved en times arbeid. Den var i 1950 bortimot tre ganger så stor som ved hundreårsskiftet.

Stigningen i den deflaterte lønnen har foregått ujevnt. Det ser ut til at stigningen var moderat fram til 1914. I de første krigsårene sank den deflaterte lønnen på grunn av den sterke prisstigningen, men deretter steg den igjen og var i 1920 kommet opp på et forholdsvis høyt nivå. I 1921, under det sterke prisetallet, kom den deflaterte lønnen svært høyt opp, og gjennom 1920-årene holdt den seg stort sett over nivået av 1920. De forholdsvis høye tallene for disse årene sammenliknet med 1900 kan imidlertid, som nevnt tidligere, ikke tas som uttrykk for at inntektene var tilsvarende høye.

I 1930-årene var det igjen en viss stigning i den deflaterte lønnen. Under den andre verdenskrigen sank den imidlertid sterkt. Det er vanskelig å tillegge prisindekstallene noen bestemt betydning under den ekstraordinære forsyningssituasjonen, men vi må regne med at en mer realistisk vurdering ville vist en langt sterkere prisstigning. Fra og med 1945 har så lønnen igjen steget sterkt i forhold til prisene på forbruksvarer, og fra og med 1947 har den deflaterte lønnen vært høyere enn i 1939.

Arbeidslønnen i jord- og skogbruk.

I jord- og skogbruk, samferdsel og andre næringer har lønnsutviklingen for arbeiderne til dels vært en annen enn i industrien. Dess-

¹) Det er her regnet med en gjennomsnittlig arbeidstid på 9.8 timer pr. døgn til og med 1910, og på 8 timer fra og med 1920. For de mellomliggende årene er det regnet med 9.5 timer for 1911—13, 9.4 timer for 1914—16, 9.2 for 1917, 8.8 for 1918 og 8.5 for 1919.

uten har det vært forskjell på lønnsutviklingen for kvinnelige og mannlige arbeidere¹⁾. De største avvikene i utviklingen har vært mellom industrien og jord- og skogbruket.

Ved sammenlikningen av lønnsutviklingen i industri og jordbruk (se tabell 90) er det for jordbruket regnet med lønnsatsene for menn i slåttonna. Lønnen for annet jordbruksarbeid og daglønnen for skogsarbeid har endret seg stort sett i takt med daglønnen i slåttonna. I skogsarbeidet brukes daglønn bare i liten utstrekning; det meste av arbeidet er akkordarbeid, men akkordsatsene har trolig variert noenlunde i takt med daglønnsatsene.

Tabell 90. *Daglønningen i jordbruket sammenliknet med dagsfortjenesten i industrien.*

	1900	1905	1910	1915	1920	1925	1930	1935	1940	1945	1950
1. Industri, dagsfortjeneste ¹⁾	100	101	118	161	564	474	351	338	452	584	820
2. Jordbruk, menn på egen kost i slåttonna ²⁾	100	105	124	162	554	332	209	178	272	521	836
3. Jordbruk/industri (2 : 1)	100	104	105	100	98	70	60	53	60	89	102

¹⁾ Etter tabell 89.

²⁾ Statistiske Oversikter 1948, tabell 193 og 194, og Statistisk Årbok.

Fram til 1920 var det ingen større forskjell på lønnsutviklingen for arbeidere i jord- og skogbruk på den ene siden og industrien på den andre, men etter 1920 falt lønnen i jord- og skogbruk mye sterkere enn i industrien. Lønnsnivået i jordbruket og skogbruket ble mellom 1920 og 1935 redusert til det halve i forhold til industriarbeidernes lønnsnivå. Den gjennomsnittlige årsinntekten gikk trolig også ned i omtrent samme forhold. Det var i mellomkrigstiden en betydelig arbeidsløshet også på landsbygda, og særlig i skogsarbeidet var sysselsettingen til dels meget lav. Da årsinntekten for arbeidere i jordbruk og skogbruk selv i 1920 må ha vært lavere enn i industrien, førte lønnsutviklingen i mellomkrigstiden til en betydelig økning av inntektsforskjellene mellom disse gruppene av arbeidere.

Nedgangen i lønnen for jord- og skogbruksarbeiderne var så sterk at den trolig førte med seg en nedgang i realinntekten i forhold til før den første verdenskrigen. De fikk ikke noen del i stigningen i nasjonalproduktet i disse årene, men fikk tvertimot sin del direkte redusert. Det er vanskelig å foreta noen beregning av nedgangen i realinntekt

¹⁾ En mer utførlig redegjørelse for lønnsutviklingen for forskjellige grupper av arbeidere og funksjonærer sammenliknet med lønnsutviklingen for industriarbeidere fra 1910 finnes i en artikkel av Ole Kjønstad: «Lønnsutviklingen i forskjellige næringer 1910—1950», Statistiske Meldinger, 1951, s. 193—201.

for disse gruppene, men den deflaterte daglønnen i jord- og skogbruk viser en sterk nedgang mellom 1915 og 1935.¹⁾

Deflatert daglønn for arbeidere i jordbruket.

1915.....	100
1920.....	131
1935.....	84

Vi må regne med at sysselsettingsforholdene i jordbruk og skogbruk var langt mindre gunstige i 1935 enn i 1915 og 1920, slik at det gjennomsnittlige tallet på arbeidsdager pr. år var lavere. Utviklingen av den deflaterte årsinntekten må derfor ha vært enda mer ugunstig enn den deflaterte arbeidslønnen gir uttrykk for. For industriarbeiderne ser det derimot ut til å ha vært en viss stigning i den deflaterte gjennomsnittsinntekten pr. år selv om en regner med et betydelig antall ledighetsdager i året.

Fra 1935 og fram til 1950 har utviklingen av lønnen i jord- og skogbruk igjen gått opp i forhold til lønnen i industrien. Jordbruksarbeiderne og særlig skogsarbeiderne har fått sin stilling bedret sterkere enn industriarbeiderne siden 1935, slik at disse gruppenes lønninger nå står i omtrent samme forhold til lønnen i industrien som de gjorde før 1920. Arbeidsløsheten var liten både før 1920 og etter 1946 og vi kan sannsynligvis regne med at forholdet mellom inntektene for arbeiderne i jord- og skogbruk og i industrien stort sett var det samme i begge disse periodene²⁾. At den skjeve lønnsutviklingen i mellomkrigstiden på denne måten ble rettet opp igjen etter midten av 1930-årene henger nok i første rekke sammen med at befolkningsoverskottet i bygdene ble trukket over til andre næringer. Det kan imidlertid også ha spilt en betydelig rolle at lønnsevnen i jordbruket er blitt forholdsvis sterkt hevet³⁾, og at arbeiderne i jord- og skogbruk i større utstrekning er blitt fagorganisert.⁴⁾

¹⁾ Disse tallene gir ikke noe nøyaktig bilde av utviklingen. Den indeksen for levekostnader som er brukt til å deflatere jordbrukslønningene bygger på forbrukssammensetningen i arbeiderfamilier i byene. I familier med lav inntekt spiller matvareforbruket en stor rolle og i den perioden sammenlikningen gjelder ble matvarene billigere i forhold til andre varer. Denne forskyvningen kom i første rekke mellom 1925 og 1935, og gjaldt særlig prisene på første hånd. Men det er vel tvilsomt om deflatering med en prisindeks beregnet ut fra forbrukssammensetningen hos jord- og skogbruksarbeiderne ville føre til særlig store endringer i de deflaterte lønnstallene.

²⁾ Det må her tas visse forbehold, idet det økte antall arbeidsdager pr. år og akkordarbeidet i skogbruket kan ha ført til en relativt sterkere gjennomsnittlig inntektsstigning for jord- og skogbruksarbeiderne enn tallene i tabell 2 viser. Lønnsvilkårene for arbeidere i jord- og skogbruk sammenliknet med i industrien er også blitt forbedret i forhold til i mellomkrigstiden ved at 8-timers arbeidsdag er innført i jordbruket, mens den var gjennomført i industrien allerede i 1920.

³⁾ Ifølge regnskapsundersøkelsene for norske gårdsbruk ble lønnsevnen omtrent firedoblet mellom 1935 og 1950, mens den nominelle timefortjeneste i industrien i 1950 var $2\frac{1}{2}$ gang så stor som i 1935.

⁴⁾ Norsk Skog- og Landarbeiderforbund ble dannet i 1927 og hadde i 1950 vel 24 000 medlemmer.

Lønnsutviklingen for funksjonærer.

Funksjonærene synes å være en mindre homogen gruppe enn arbeiderne når det gjelder lønnsforholdene. Som funksjonærstillinger regnes både overordnede (ledende) og underordnede stillinger. Gruppen omfatter funksjonærer i både offentlig og privat virksomhet med til dels nokså forskjellige lønsvilkår. Det er mest for de offentlige funksjonærene det foreligger tall som kan belyse lønnsutviklingen.

Av de opplysninger vi har er det tydelig at arbeiderne har forbedret sin lønsmessige stilling i forhold til funksjonærene. Dessuten har det foregått en utjevning innenfor funksjonærgruppen, slik at de høyere funksjonærer har fått sitt lønnsnivå hevet forholdsvis mindre enn de lavere (se tabell 91).

Tabell 91. Lønnen til forskjellige funksjonærgrupper i forhold til lønnen for industriarbeidere.

	1900	1905	1910	1915	1920 ⁴⁾	1925	1930	1935	1940	1945	1950
Beregnet årsinntekt for industriarbeider i helårs sysselsetting ¹⁾	100	100	100	100	100	100	100	100	100	100	100
<i>Statsfunksjonærer:</i>											
Overkonduktør, N. S. B.	139	—	130	—	100	—	99	—	95	—	92
Byråsjef	396	392	336	295	186	188	228	237	190	179	179
<i>Funksjonærer i Oslo kommune:²⁾</i>											
Kontorist	194	176	168	142	110	122	127	125	123	111	93
Sekretær	547	510	437	341	204	235	263	259	209	177	157
<i>Private funksjonærer:³⁾</i>											
Sjefer, etter lønnsstatistikk ..	—	—	⁴⁾ (250)	—	—	—	340	330	—	240	—
Sjefer, etter skattestatistikk ..	—	—	(240)	—	—	—	270	—	—	—	—
Kontorister, etter lønnsstatistikk	—	—	⁴⁾ (90)	—	—	—	100	90	—	90	—
Kontorister og handelsbetjenter etter skattestatistikk ..	—	—	(120)	—	—	—	90	—	—	—	—

¹⁾ Industriarbeiders årsinntekt er beregnet på grunnlag av tallene i tabell 89, kol. 2, med utgangspunkt i NAF's oppgaver over den gjennomsnittlige dagsfortjenesten i 1930 for all industri utenom papirindustrien. Det er regnet med 300 arbeidsdager pr. år.

²⁾ Ifølge Statistisk Årbok for Oslo by 1952, tabell 98—100.

³⁾ Tallene etter skattestatistikken er hentet fra likningene for inntektsårene 1912 og 1929 (N. O. S. VI. 57; N. O. S. IX. 47). De øvrige tall er fra Byråets undersøkelser over private funksjonærers lønnsforhold og gjelder årene 1909, 1928, 1934 og 1946. (N. O. S. V. 157; Statistiske Meddelelser 1928; N. O. S. IX. 54; N. O. S. X. 136).

⁴⁾ For de offentlige funksjonærer som i 1920 hadde forsørgertillegg er regnet med lønnen for en person med hustru og to barn.

⁵⁾ Tallene er hentet fra N. O. S. V. 157, «Handelsfunktionærernes lønnsforhold m.v., 1909». De er neppe helt sammenliknbare med tallene fra de senere undersøkelser. For sjefer er tallet anslått på grunnlag av gjennomsnittslønnen for kontorsjefer.

En direkte sammenlikning mellom den beregnede årslønn i industrien og årslønnen for funksjonærer faller vanskelig på grunn av de store ulikheter i arbeidsvilkår, forskjeller i mulighetene for biinntekter

m. v. Den beregnede årslønn for industriarbeiderne bygger på oppgaver som også inkluderer overtidsgodtgjørelse og akkordtillegg, mens de lønnstall som er nyttet for funksjonærer ikke omfatter slike tillegg.¹⁾ Den alminnelige tendens i utviklingen skulle dog gå klart fram av tallene.

I 1900 hadde f. eks. en overkonduktør ved Norges Statsbaner, en typisk fagfunksjonærstilling, en lønnsinntekt som lå rundt en halv gang til så høyt som inntekten til en industriarbeider i helårs sysselsetting. Denne forskjellen ble redusert under framveksten i industrien etter 1905. Under og etter den første verdenskrigen falt den helt bort, fordi lønningene for offentlige funksjonærer ikke fulgte med under den inflatoriske utviklingen som da fant sted. Siden har lønnsnivået til denne funksjonærgruppen ikke avveket særlig sterkt fra industriarbeidernes lønnsnivå. Dens inntektsforhold må i 1920- og 1930-årene likevel ha vært en del gunstigere, fordi risikoen for arbeidsløshet var betydelig mindre enn blant industriarbeiderne.

En kontorist i Oslo Kommune hadde i 1900 en lønn som var omtrent dobbelt så høy som en industriarbeiders, men i 1950 var forskjellen omtrent utjevnet. Det meste av forskjellen falt bort i tiden fram til 1920. I mellomkrigstiden var det under pris- og lønnsnedgangen en viss bedring i lønnsforholdene for denne gruppen sammenliknet med arbeiderne, men mellom 1940 og 1950 var utviklingen igjen relativt ugunstig for funksjonærene.

De høyere offentlige funksjonærene — som f. eks. byråsjefer i departementene og sekretærer i Oslo Kommune — hadde ved hundreårsskiftet en inntekt som var mange ganger høyere enn gjennomsnittsinntekten for industriarbeidere, mens den i 1950 var mindre enn det dobbelte av industriarbeidernes årssinntekt. For de høyere funksjonærene så vel som for de lavere (kontorister), fant den sterkeste nedgangen sted i perioden fram til 1920, mens de i tiden fra 1920 til midten av 1930-årene fikk en viss lønnsøkning i forhold til arbeiderne i industrien. Mellom 1935 og 1950 fant det igjen sted en tilnærming mellom de to gruppernes lønnsnivå.

Også funksjonærer i private bedrifter²⁾ ser ut til å ha fått en mindre lønnsøkning enn industriarbeiderne. Denne utviklingen har for det meste funnet sted etter 1930, men opplysningene er usikre, og avvikene

¹⁾ For private funksjonærer er gratialer og liknende tillegg tatt med.

²⁾ De tallene for private funksjonærer i tabell 91 som ikke er fra skattestatistikken er hentet fra tre spesialundersøkelser som har vært foretatt av Statistisk Sentralbyrå. Gruppen «sjefer» omfatter i disse undersøkelser personer som ble betegnet som direktører, banksjefer, underdirektører, soussjefer, disponenter, forretningsbestyrere, filialbestyrere, kontorsjefer og avdelingssjefer, samt sjefssekretærer, mens gruppen kontorister omfatter materialforvaltere, revisorer, korrespondenter, kasserere, bokholdere, ekspeditører, stenografer, bankassistenter og andre kontorister. For alle gruppene er så vel mannlige som kvinnelige funksjonærer med. Tallene fra skattestatistikken er hentet fra Statistisk Sentralbyrås bearbeiding av likningsoppgavene for 1912 og 1929. Grupperingen er her mer usikker. Handelsbetjenter er her slått sammen med kontorister.

mellom de to sett av opplysninger, som er nyttet for tiden før 1930 (se tabell 91), er så store at det er vanskelig å komme til et bestemt resultat. Etter 1930 ser det imidlertid ut til å ha vært en tydelig nedgang i de private funksjonærers lønn i forhold til industriarbeidernes. Det har også funnet sted en reduksjon av lønnsforskjellen mellom sjefer og underordnede funksjonærer, særlig etter midten av 1930-årene. De lavere funksjonærene opprettholdt mellom 1934 og 1946 stort sett sitt lønnsnivå i forhold til industriarbeiderne.¹⁾

Den store forskyvningen i forholdet mellom lønnen til arbeiderne på den ene siden og funksjonærene, særlig de offentlige funksjonærene, på den andre siden innebærer at funksjonærenes realinntekt har økt forholdsvis lite. Det foreligger ikke noen prisindeks som gjør det mulig å foreta en tilfredsstillende deflatering av funksjonærenes inntekter. Hvis en deflaterer dem med levekostnadsindeksen i tabell 89, som bygger på forbruksoppgaver fra et utvalg arbeiderfamilier, finner en at den deflaterte årslønnen for en kontorist i Oslo Kommune i 1950 bare var ca. 15 pct. høyere enn i 1900, for en byråsjef ca. 7 pct. høyere, og for en sekretær i Oslo Kommune betydelig lavere.

De opplysninger som foreligger om funksjonærenes lønnsforhold viser tydelig, trass i en rekke svakheter ved materialet, at funksjonærgruppen og særlig de høyere funksjonærer i mindre utstrekning enn arbeiderne har fått del i resultatene av den produksjonsøkningen som har funnet sted mellom 1900 og 1950. Samtidig hadde samfunnet omkring 1950 behov for et forholdsvis langt større antall funksjonærer enn ved hundreårsskiftet. Når gruppen likevel ikke fikk forholdsvis like stor lønnsøkning som arbeiderne, kan det delvis skyldes at arbeiderne tidligere — og i større utstrekning enn funksjonærene — har vært organisert i fagforeninger, men mye av forklaringen må ligge i at det omkring 1900 var en forholdsvis større knapphet på arbeidskraft til mer kvalifiserte funksjonærstillinger.

Inntekter av selvstendig næringsvirksomhet.

De viktigste gruppene av selvstendig næringsdrivende eller selvstendig arbeidende er gårdbrukere, fiskere, håndverkere og handlende (først og fremst detaljister). Ikke for noen av disse gruppene foreligger det en tilfredsstillende inntektsstatistikk.

¹⁾ Det må understrekes igjen at man ikke kan legge vekt på størrelsen av prosenttallene i tabell 91. Om en kontorist ifølge de oppgaver som er brukt her står oppført med en lønn på 89 pct. av industriarbeiderens i 1946, kan godt gjennomsnittsinntekten for den samme gruppe kontorister i 1946 ha vært over 100 pct. av industriarbeidernes. Overtidsfortjenesten er ikke med i lønnsoppgavene for kontoristene, men derimot for industriarbeiderne. I begge tilfelle dreier det seg også om svært inhomogene grupper, slik at en vurdering av tallene ut fra et eller annet rettferdighetssynspunkt vil være helt meningsløs. Derimot skulle tallene gjengi utviklingen noenlunde riktig, fordi oppgavene for hver enkelt gruppe er skaffet til veie på stort sett samme måte for alle årene.

Fra og med driftsåret 1914/15 er det samlet inn driftsregnskap fra et utvalg av gårdsbruk, som gir en del opplysninger om svingningene i inntektene for selvstendige i jordbruket.¹⁾ De gjelder bare inntektene av gårdsbruket og tar ikke med slike inntekter som gårdbrukerne kan ha hatt ved siden av, f. eks. inntekt av skog eller av arbeid for andre. Utvalget er imidlertid svært lite, og det kan til en viss grad ha endret karakter fra år til år. De tallene som regnskapsundersøkelsene gir, kan derfor bare med store reserver nyttes som uttrykk for lønnsomheten i jordbruket, men de skulle likevel gi et noenlunde riktig inntrykk av hovedtrekkene i utviklingen.

For hvert år er det beregnet en såkalt forrentning for den kapital som er nedlagt i brukene. Regnet i prosent av jordbrukskapitalen var den uvanlig høy under den første verdenskrigen. I 1917/18 f. eks. var den 17 pct. Denne høye forrentningsprosenten henger mye sammen med at jordbrukskapitalen ble vurdert til innkjøpspriser, det vil for det meste si førkrigspriser. I 1920/21 var den ennå over 5 pct. I hele perioden fra og med 1921/22 til i midten av 1930-årene var den (med unntak av to år — 1923/24 og 1924/25) ikke over 2 pct. Her har vurderingen av kapitalen til anskaffelsespriser virket til å gjøre forrentningsprosenten lav, fordi gårdene i en viss utstrekning var overtatt til de høye eiendomspriser under og like etter den første verdenskrigen.

Av denne grunn hadde mange gårdsbruk også en forholdsvis høy lånegjeld. Rentene av denne må i tiden etter 1920 ha oversteget forrentningen for en stor del av gårdsbrukene her i landet. Etter midten av 1930-årene ble inntektene ved gårdsdriften vesentlig bedret. Forrentningsprosenten gikk opp og har stort sett variert mellom 3 og 5 pct. Samtidig gikk pantelånsrenten ned og gjelden ble redusert.²⁾

Inntektsutviklingen for fiskerne har mye til felles med inntektsutviklingen for gårdbrukerne, men det foreligger ingen brukbar inntektsstatistikk for denne næringen. Også når det gjelder inntektene i selvstendig håndverks- og handelsvirksomhet er det statistiske materialet svært sparsomt. For noen år er likningsoppgavene blitt bearbeidd (se tabell 92), og kan gi visse holdepunkter. Det må antas at likningen i byene har vært den sikreste, og bare tallene for byene er nyttet her.

Selvstendige i håndverk og handel har hatt betydelig høyere inntekter enn industriarbeiderne, i alle de tre årene det er gitt oppgaver for. For selvstendige har gjennomsnittslikningen spilt en viss rolle, slik at tallene for deres gjennomsnittsinntekt i 1929 og 1948 blir for lave. Et overslag over industriarbeidernes gjennomsnittsinntekt utjevnet over

¹⁾ Resultatene av driftsundersøkelsene finnes i Statistiske Oversikter 1948, tabell 65 (1914/15—1945/46) og i Statistisk Årbok 1952, tabell 95 (fra 1931/32). Tallene i de to publikasjoner er ikke helt sammenliknbare.

²⁾ I 1946 var den gjennomsnittlige gjeldsprosenten sunket til 20 pct. av jordbrukskapitalen, mens den i 1932 hadde vært 45 pct. Se f. eks. Statistisk Årbok 1952, tabell 96.

Tabell 92. Gjennomsnittlig årsinntekt for håndverkere, handlende og industriarbeidere i byene etter likningsoppgaver.

	1912	1929	1948
	Kr.	Kr.	Kr.
Håndverkere.....	1 905	3 434	10 408
Handlende.....	3 418	5 056	12 795
Industriarbeidere.....	995	2 414	5 565
<i>Relative tall:</i>			
Håndverkere.....	100	180	546
Handlende.....	100	148	374
Industriarbeidere.....	100	243	559
Relative tall for dagsfortjeneste i industrien etter tabell 89.....	100	276	583

årene 1946—48 gir som resultat ca. 5210 kroner, eller vel 520 pct. av inntekten i 1912. Inntektsøkningen for industriarbeidere og for selvstendige håndverkere blir likevel av omtrent samme relative størrelsesorden, og betydelig større enn inntektsøkningen for selvstendige handlende¹⁾. Det er således rimelig å tro at det har funnet sted en viss utjevning mellom denne gruppen på den ene siden og håndverkere og industriarbeidere på den andre siden. Men tallene, som er hentet fra skattelikningen, er selvsagt usikre.

Fordelingen av de personlige inntekter etter størrelsen.

Utviklingen av lønnsinntektene mellom 1900 og 1950 tyder på at det har foregått en betydelig inntektsutjevning i dette tidsrommet, selv om det i mellomkrigstiden kanskje var en viss utvikling i motsatt retning på grunn av inntektsnedgangen i jordbruk og fiske der inntektene allerede på forhånd var forholdsvis lave, og på grunn av den langvarige arbeidsløshet som rammet mange arbeidere. De opplysninger som er gitt om inntektsutviklingen for selvstendige håndverkere og handlende tyder også på at inntektsforskjellene er blitt mindre. For mange grupper mangler det imidlertid tilfredsstillende inntektsoppgaver.

Utjevningstendensene vil man derfor bare kunne få helt klart fram ved å se på utviklingen av den samlede personlige inntekten for alle inntektstakere under ett fordelt etter inntektenes størrelse. Heller ikke

¹⁾ I tabell 92 er det også tatt med relative tall for den beregnede årsfortjeneste i industrien ved helårs sysselsetting, svarende til tallene for dagsfortjenesten i tabell 1. Disse tallene viser forholdsvis bra overensstemmelse med skattestatistikkens tall for industriarbeidernes inntektsutvikling. Når de ligger en del høyere i 1929 må det vesentlig komme av at tallet på arbeidsdager gjennomsnittlig var lavere enn ved normal helårs sysselsetting (300 dager). Forskjellen i 1948 kan delvis forklares ved den økte adgang til fradrag ved inntektsansettelsen i skattelikningen.

statistikken over de personlige inntekter er imidlertid tilfredsstillende. Det materiale en må bygge på er oppgavene over antatt inntekt ved skattelikningen. Disse blir påvirket av en rekke skattetekniske forhold, som f. eks. prosentlikning og gjennomsnittlikning, samt av hva som er fastsatt som nedre grense for skatleggingen. Det vil også være en tendens til å gi opp for lav inntekt, og denne tendensen kan gi seg ulike utslag på forskjellige inntektstrinn. Likningsoppgavene har dessuten bare noen få år vært bearbeidd slik at de viser fordelingen av inntektene etter størrelsen. Oppgaver av denne art foreligger bare for enkelte år før 1914, for 1938 og fra 1948 av. Dette materialet er så lite ensartet at det ikke har vært mulig i denne framstillingen å foreta en fullstendig sammenlikning. I tabell 93 er det derfor bare gjengitt enkelte tall som viser utviklingen av inntektskonsentrasjonen i toppen av inntektsskalaen. Selv om framgangsmåtene ved de forskjellige beregninger har vært ulike, viser tallene en tydelig tendens til nedgang i inntektskonsentrasjonen.

Tabell 93. *Inntektsandelen til de største inntektstakerne i prosent av totalinntekten.*

Inntektstakere	Bygder			Byer				Riket 1950 ⁴⁾
	1907 ¹⁾	1938 ³⁾	1948 ³⁾	1912 ²⁾ Oslo	1912 ²⁾ Andre byer	1938 ³⁾ Alle byer	1948 ³⁾ Alle byer	
Øverste 1 pct.	ca. 14	—	—	16.7	12.8	—	—	7.8
» 2 »	—	13	8	—	—	15	12	11.3
» 5 »	ca. 27	20	14	32.2	28.0	22	19	—

¹⁾ Etter bilag 27 til N. O. S. V. 104 («Skattnernes fordeling etter indtægt og forsørgelsesbyrde», Socialstatistik V, Oslo 1909).

²⁾ Etter bilag 2 og 3 til A. N. Klær: «Indtægts- og formuesforhold efter skatteligningerne for 1913/14 sammenlignet med tidligere og senere år», Oslo 1917.

³⁾ Etter Statistiske Meldinger, 1951. (Leiv Vidvei: En sammenlikning mellom inntektsfordelingene i 1938 og 1948 for personlige skattytere, St. Meld. 1951, s. 331—362, særlig s. 347. Artikkelen er også trykt i «Skatt på personleg inntekt og medel», Samfunnsøkonomiske studier 2, Oslo 1954.) Disse tallene gjelder bare personer som er med i statsskattelikningen, og bare skatteklassene 1—3.

⁴⁾ Etter «Det norske skattesystems virkninger på den personlige inntektsfordeling», Samfunnsøkonomiske studier 1, Oslo 1954, s. 83.

I tabell 94 er det gjort et forsøk på å skaffe mer sammenliknbare tall for noen år for den øverste prosentdelen av inntektstakerne. Disse tallene gir et klart inntrykk av nedgangen i inntektskonsentrasjonen. I denne tabellen er det også tatt med tall for den øverste prosentgruppens andel av inntekten etter fradrag av statsskatt i 1938 og 1948. I 1914 førte de direkte skattene neppe til noen nevneverdig omfordeling av inntektene; den øvre grensen for statsskatten var enda så lav som 10 pct. I 1938, og i enda høyere grad i 1948, virket statsskatten til å

Tabell 94. Prosentdelen av den samlede inntekt etter kommuneskattelikningen som faller på en prosent av inntektstakerne med høyest inntekt¹⁾.

	Andel av totalinntekt (prosent)	
	Før skatt	Etter fradrag av statsskatt
1912: Byene, alle skatteklasser	ca. 15.0	—
1938: Riket, skatteklassene 1—3	8.8	7.6
1948: Riket, skatteklassene 1—3	7.9	6.0

¹⁾ For 1912 er tallet kommet fram som et gjennomsnitt av Kiærs oppgaver for Oslo og øvrige byer. For årene 1938 og 1948 bygger tallene på størrelsesgrupperingen av inntektstakerne ved statsskattelikningen og den samlede antatte inntekt ved kommuneskattelikningen. En beregning for riket i 1950 («Det norske skattesystems virkninger på den personlige inntektsfordeling», Oslo, 1954 s. 83—84) ga som resultat at den øverste prosentgruppen av inntektstakere mottok 7.8 pct. av de personlige inntekter, og disponerte 5.5 pct. av inntekten etter fradrag av direkte skatter.

redusere de største inntektstakernes andel av den disponible inntekten, men denne reduksjonen var forholdsvis beskjeden sammenliknet med den reduksjonen som har foregått i deres andel av opptjent inntekt siden før den første verdenskrigen.

En liknende utvikling har kunnet iakttas i andre land¹⁾. Dens viktigste årsaker er ikke så lett å bringe på det rene. Noe av forklaringen kan tenkes å ligge i at selskapsformen er blitt en mer alminnelig foretaksform, og at inntektene til aksjeselskapene har økt i forhold til de personlige inntekter. Når skattene på høye inntekter er store, kan det også føre til at aksjonærene blir mindre interessert i utbyttet og lar en større del av inntekten bli stående i selskapene. Dette skulle da i første rekke virke til å redusere de personlige inntektene til de mer velstående²⁾. Hvis dette har vært tilfelle, blir nedgangen i inntektskonsentrasjonen til en viss grad overvurdert i det materialet som er nyttet foran. En rekke andre årsaker kan imidlertid også ha virket til å redusere inntektskonsentrasjonen; bl. a. kan organiseringen av lønnsinntektene og den økonomiske maktforskyvningen, som derved har funnet sted, ha spilt en betydelig rolle.

Nedgangen i inntektskonsentrasjonen til toppinntektene gir ikke grunnlag for noen bestemt slutning om hvorvidt inntektsfordelingen i det hele er blitt jevnere. Det kunne tenkes at inntektsandelen til de laveste prosentgruppene av inntektstakerne var mindre i 1948 enn i 1912. Oppgavene over de laveste inntektene i skattestatistikken er

¹⁾ For Sambandsstatene er det nå kommet en utførlig oversikt over inntektsforholdene for de større inntektstakerne som viser en tilsvarende utvikling som i Norge. Se Simon Kuznets «Shares of upper income groups in income and savings», New York, 1952.

²⁾ I årene etter den andre verdenskrigen har også skatten på selskapsinntekter vært betydelig høyere enn før, men samtidig har det vært gjennomført en begrensning av aksjeutbyttene.

imidlertid særlig mangelfulle, og det er ikke mulig å foreta en sammenlikning av forholdene i den nedre del av inntektsskalaen før og nå. Da en stor del av inntektene for den gruppen (på f. eks. 10 pct.) av inntektstakerne som har hatt lavest inntekt i de senere årene, har bestått av alderstrygd og andre trygdeytelser, skulle en likevel kunne gå ut fra at den har fått sin andel av den samlede inntekt hevet i forhold til tidligere. For lønnsinntektene har fordelingen etter den andre verdenskrigen, som før nevnt, trolig vært jevnere i den første delen av hundreåret, mens den i mellomkrigstiden kan ha vært mer ujevn. Trass i at det materialet som foreligger er meget svakt, skulle en således kunne regne med at de personlige inntektene i de senere årene har vært jevnere fordelt enn tidligere. Gjennom skattleggingen og subsidiene har det etter den andre verdenskrigen, som vist i et tidligere kapitel, også vært gjennomført en sterkere utjevning av de disponible inntektene enn i den første tiden etter hundreårsskiftet.

**Utviklingen av norsk gruvedrift og industri.
1900—1950.**

Gruvedrift og industriell virksomhet har spilt en betydelig rolle i norsk økonomi i lange tider, men først i den andre halvdel av det forrige hundreåret fant det sted en merkbar vekst i disse næringene i forhold til næringslivet ellers. Som det er vist tidligere¹⁾ på grunnlag av folketellingenes oppgaver over yrkesbefolkningen, var veksten i industrien særlig sterk i tiårene 1890—1900 og 1910—20, samt etter 1930. I disse periodene var det også sterk vekst i landets samlede produksjon. Det er derfor av særlig interesse i et utsyn over utviklingen mellom 1900 og 1950 å få klarlagt industriens vekst. I samsvar med den praksis som var vanlig tidligere vil gruvedriften her bli tatt med under industrien²⁾.

Det statistiske materialet for industrien er svært ufullstendig. For tiden før 1927 foreligger det bare sparsomme produksjonsoppgaver.³⁾ Produksjonsstatistikken fra 1927 av er heller ikke fullstendig, idet den stort sett bare omfatter bedrifter med fem eller flere helårsarbeidere. For de fleste industrier kommer likevel mellom 90 og 100 pct. av produksjonen med. Fra 1900 av finnes det imidlertid årlige oppgaver over sysselsetting og anvendt arbeidskraft (dagsverk eller timeverk) i industribedrifter som kommer inn under ulykkestrygden for industriarbeidere.⁴⁾ Også oppgavene over sysselsettingen er ufullstendige, idet den industrielle virksomhet som drives uten leid hjelp eller uten mekanisk drivkraft ikke kommer med. Oppgaver over de selvstendig arbeidende, som har spilt en ganske stor rolle i noen industrier, har vi bare i folketellingenes statistikk over yrkesbefolkningen.

På grunnlag av de oppgaver som foreligger, er det beregnet indekser

¹⁾ Se kapitel 3 foran.

²⁾ Bygge- og anleggsvirksomheten, som f. eks. ved folketellingene tas med under hovedgruppen industri, vil derimot ikke bli nærmere behandlet. Det vises til oppgavene over investering i bygninger og anlegg i kapitel 7.

³⁾ De viktigste oppgavene over produksjonen finnes i fabrikkteilingene av 1909 og 1916. For enkelte varer foreligger det årlige produksjonsoppgaver, og for andre kan man ved hjelp av handelsstatistikkens oppgaver over eksporten (delvis også over importen av råstoff) gjøre overslag over produksjonens størrelse.

⁴⁾ For årene 1931—33 mangler disse oppgavene.

for produksjonen i de enkelte industrier. For tiden etter 1927 er de årlige produksjonsindekser bygd på produksjonsstatistikken. Byrået har tidligere beregnet produksjonsindekser for tidsrommet 1909—27¹⁾. Under arbeidet med nasjonalregnskapet 1900—29 ble det foretatt en revisjon av disse beregningene for en del industrier, hvor også overslag over produksjonen hos selvstendige ble trukket inn. Beregningene ble også ført tilbake til 1900²⁾. Det utsynet over utviklingen i industrien som legges fram her, er i første rekke bygd på produksjonsindeksene. De fleste av de oppgaver vi har for sysselsetting og produksjon er nyttet ved beregningen av disse. Ved behandlingen er lagt til grunn den gruppering av industribedriftene som er gjennomført for indeksene.

Indeksene viser bare endringene i de produserte varemengder, mens det ikke er tatt hensyn til om den gjennomsnittlige bearbeidingsverdi pr. produktenhet er blitt endret. Indeksene for de enkelte industrier fram til 1930 er for det meste beregnet som verdien av den samlede produktmengde hvert år vurdert til 1910-priser. For årene etter 1930 er indeksene beregnet på omtrent tilsvarende måte, nemlig som verdien av produktmengdene for de viktigste produkter etter produksjonsstatistikken vurdert til faste priser.³⁾ Det er også beregnet en totalindeks for industriproduksjonen etter produksjonsstatistikken. Den er dannet ved å regne sammen indeksene for de enkelte industrier med bearbeidingsverdien i industriene som vekter.⁴⁾

På grunn av svakhetene ved materialet er produksjonen i enkelte industrier ikke nærmere behandlet i perioden 1900—30. Den største gruppen som er utelatt er klesvareindustrien, der produksjonen ved hundreårsskiftet for det meste foregikk i småbedrifter. Polygrafisk industri er heller ikke nærmere behandlet her, fordi produktmengden i denne industrien er vanskelig å klarlegge. Det er i tabellene ikke tatt med produksjonsindekser for gruppene olje- og fettindustri og lær- og gummivareindustri, fordi begge disse gruppene er forholdsvis små.

¹⁾ Se Statistiske Meddelelser, 1934. Tallene finnes også i Statistiske Oversikter 1948, tabell 99.

²⁾ Nærmere opplysninger om beregningsmåten er gitt i N. O. S. XI. 143, Nasjonalregnskap 1900—1929.

³⁾ Fram til 1938 ble det nyttet 1927-priser, senere 1938-priser. Tallene for 1938 og etterkrigsårene har senere vært regnet om etter et annet prinsipp (se lengre fram).

⁴⁾ For tiden opp til 1930 kan en lage en totalindeks ved å summere opp produksjonen i 1910-priser i de enkelte industrier. En kan imidlertid ikke legge større vekt på utviklingen av en slik indeks. På grunnlag av de tidligere beregninger er det også konstruert en indeks for totalproduksjonen fra 1909 med bearbeidingsverdiene i 1927 som vekter (se f. eks. Statistiske Oversikter, 1948, tabell 98). Også denne beregningsmåten er imidlertid lite tilfredsstillende.

Industrien ved hundreårsskiftet og i 1950.

Den industrien som fantes i 1900 var i stor utstrekning vokst fram i andre halvdel av det 19. hundreåret, men det fantes også industriell virksomhet som hadde sin opprinnelse atskillig lenger tilbake i tiden. Dette gjaldt utenom håndverkene i første rekke sagbrukene, men også teglverk og glassverk, skipsbyggerier og forskjellige grener av nærings- og nytelsesmiddelindustrien (møller, tobakksfabrikker og bryggerier). Av de nye industriene i det 19. hundreåret var tekstilindustrien, treforedlingsindustrien og de mekaniske verkstedene de viktigste.

Det er vanskelig å finne en sammenliknbar statistikk som kan vise arbeidskraftens fordeling på de enkelte industriene omkring 1900 og 1950. I tabell 1 er fordelingen etter industristatistikken gjengitt for 1900 og 1948. Grupperingsmåten er her omtrent den samme, men oppgavene omfatter bare de bedrifter som kom inn under ulykkestrygden.¹⁾ En industri som klesvareindustrien var derfor underrepresentert i begge år, men underrepresentasjonen var forholdsvis sterkere i 1900.²⁾

Tallene for arbeidskraftens fordeling i tabell 1 viser at det allerede før 1900 hadde utviklet seg en omfattende jern- og metallindustri. Ved siden av denne var det særlig de to industrigrenene som fikk sitt råstoff fra skogen som dominerte bildet. Treindustrien og treforedlingsindu-

Tabell 1. Utførte årsverk i enkelte industrier i 1900 og 1948.¹⁾

	Prosent	
	1900	1948
Malm- og metallutvinning.....	3.0	4.2
Jord- og steinindustri	9.8	4.6
Jern- og metallindustri	21.3	29.8
Kjemisk og elektrokjemisk industri	2.1	3.1
Treindustri	18.8	11.5
Tremasse, cellulose og papirindustri	10.9	8.8
Tekstilindustri	11.0	6.5
Klesvareindustri	2.5	8.0
Nærings- og nytelsesmiddelindustri	14.7	12.8
Polygrafisk industri	3.5	3.2
Andre industrier	2.4	7.5
I alt	100.0	100.0

¹⁾ Her er brukt tallene for 1948, fordi dette er det siste året da denne statistikken ble utarbeidd med omtrent den samme grupperingen av virksomhetene som i 1900.

²⁾ Det vil i hovedsaken si bedrifter som nyttet mekanisk drivkraft eller dampkjeler (énmannsbedrifter ikke tatt med).

³⁾ Etter folketellingen i 1900 var det i alt om lag 26 000 syersker og selvstendige «sysselsatte ved søm», mens det samtidig bare arbeidde vel 700 personer ved konfeksjonsfabrikker. Tallet på personer sysselsatt med søm er trolig i høyeste laget, idet det i mange tilfelle må ha dreid seg om et biyrke.

strien hadde tilsammen omkring 30 pct. av hele arbeidsstyrken i norsk industri i 1900. Tekstilindustrien hørte ennå til de største industriene, og det samme gjorde jord- og steinindustrien. Den fabrikkmessige framstilling av mat og drikkevarer m. v. var også blitt en industri av ganske stor betydning.

Fordelingen av arbeidskraften omtrent 50 år senere viser et endret bilde. Jern- og metallindustrien sysselsatte da en mye større del av arbeidskraften. Treindustrien og treforedlingsindustrien hadde tilsammen ikke mer enn omkring 20 pct. av arbeidskraften. Av de industrier som spilte en stor rolle ved hundreårsskiftet var jord- og steinindustrien og tekstilindustrien kommet mer i bakgrunnen. Samtidig hadde klesvareindustrien kommet til å spille en større rolle, fordi den fabrikkmessige produksjonen av klær og skotøy hadde hatt stor framgang, ikke minst på bekostning av den tidligere tilvirkning i småindustri og håndverk.

Veksten i yrkesbefolkningen i industrien totalt sett er behandlet i kapitel 3. Det går fram av oversikten der at tallet på personer knyttet til bergverk og industri (utenom bygningsindustrien) mellom 1900 og 1950 hadde økt fra 207 000 til 385 000. I tallet for 1950 er imidlertid også transportarbeiderne i industrien tatt med. Av slike ser det i 1900 ut til å ha vært om lag 5000, og økningen i sysselsettingen i industri og bergverk blir, når det tas hensyn til dette, på vel 75 pct. Tallet på utførte årsverk i industribedrifter som kom inn under ulykkestrygden økte i det samme tidsrommet til det tredobbelte. Den relativt sterke økning i dette tallet viser at småindustri og selvstendig håndverk spilte en forholdsvis langt mindre rolle i 1950 enn i 1900. Dette går også fram av oversikten over yrkesbefolkningen i industrien i kapitel 4, hvor det blant annet er vist at tallet på selvstendige håndverkere var praktisk talt det samme i 1900 og 1950.

Den samlede arbeidsinnsatsen målt i timeverk i industrien er også blitt endret gjennom endringene i normalarbeidstiden. I industrien er den største delen av yrkesbefolkningen arbeidere, og lovens og tariffavtalenes bestemmelser om arbeidstiden kan derfor uten større feil antas å gjelde for hele yrkesbefolkningen i denne næringen. Som det er nevnt foran, har reduksjonen av tallet på arbeidstimer pr. uke og økningen av feriene ført til at antall timeverk pr. år gikk ned med 20—25 pct. mellom 1900 og 1950. Da det ved hundreårsskiftet trolig var noe større sesongarbeidsløshet enn i 1950, synes det mest rimelig å regne med en nedgang på 20 pct. Økningen i den samlede timeverksinnsatsen i industrien blir da noe over 40 pct.

Det foreligger ingen tilfredsstillende beregninger for 1900 og 1950 over totalproduksjonen i industrien, og det er derfor ikke mulig å si noe bestemt om hvor mye produksjonen pr. timeverk har økt. Det går imid-

lertid an å gjøre et løst overslag for tidsrommet mellom 1910 og 1950 på grunnlag av de oppgaver som foreligger. For 1910 er det nemlig i nasjonalregnskapet¹⁾ foretatt en fordeling av bruttonasjonalproduktet etter næring. Bruttoproduktet (nettoprodukt + kapitalslit) i industrien var etter denne beregningen på 300 mill. kroner i 1910-priser. I 1950 var det nesten 5.1 milliarder kroner (i 1950-priser). Når dette regnes om til 1910-priser ved hjelp av engrosprisindeksen for industrivarer, får en som resultat at industriens bruttoprodukt i 1950 svarte til vel 1200 mill. kroner i 1910-priser.²⁾ Industriens produksjonsvolum skulle etter dette være økt til omtrent det firedobbelte mellom 1910 og 1950. Da yrkesbefolkningen og arbeidstiden i industrien var omtrent den samme i 1910 som i 1900, slik at hele økningen i innsatsen av arbeidskraft på vel 40 pct. falt på perioden 1910—50, må produksjonen pr. timeverk i 1950 ha vært om lag 2.8 ganger så stor som i 1910.

Hvis vi regner med at det fant sted en tilsvarende reduksjon av arbeidstiden i andre næringer på gjennomsnittlig 20 pct. for hele yrkesbefolkningen, finner vi at bruttonasjonalproduktet pr. beregnet timeverk i 1950 var nesten 2.8 ganger så høyt som i 1910. Selv om overslaget for industriens vedkommende er meget usikkert, må vi regne med at produksjonen pr. timeverk ikke har økt vesentlig mer i industrien enn i hele næringslivet under ett. Når vi skal vurdere dette resultatet, må det imidlertid tas hensyn til at veksten i industrien har betydd mye for økningen i bruttonasjonalproduktet pr. timeverk. Når dette er økt så sterkt, skyldes det ikke minst den forskyvningen som har foregått i yrkesbefolkningen fra næringer med lav produksjon pr. timeverk, som jordbruk og fiske, til industrien, der produksjonen pr. timeverk hele tiden har vært vesentlig høyere. I 1910 f. eks. var produktverdien pr. person i jordbruk og skogbruk, selv når den kvinnelige arbeidshjelpen på gårdene holdes utenfor, bare om lag 900 kroner pr. år (i 1910-priser), mens den i industrien var 1500 kroner. Selv med uforandret produksjon pr. timeverk i begge næringene ville således en forskyvning fra jordbruk til industri føre til en økning i bruttonasjonalproduktet pr. timeverk.

Når bruttonasjonalproduktet steg like sterkt som produksjonen i industrien regnet pr. timeverk, kommer det imidlertid også av at produksjonen pr. timeverk i enkelte næringer har økt betydelig sterkere enn i industrien. Det gjelder kanskje mest for skipsfarten.

Når produksjonen pr. timeverk i industrien har vært høy i forhold til andre næringer og har steget så vidt strekt, som tilfellet er, kommer det i første rekke av at industrien har hatt forholdsvis mye realkapital

¹⁾ Se N. O. S. XI. 143, Nasjonalregnskap 1900—1929, tabell 18.

²⁾ Byråets engrosprisindeks går bare tilbake til 1913. For årene 1910—13 er det med støtte i forskjellige prisindekser regnet med en prisstigning på 15 pct.

og et høyt kraftforbruk, og at både realkapitalen og kraftforbruket har økt sterkt.

For industriens realkapital foreligger det ingen oppgaver som går tilbake til tiden før den første verdenskrigen, og det er ikke mulig å gå nærmere inn på dens utvikling.

Heller ikke for kraftforbruket i industrien finnes det tilfredsstillende oppgaver.¹⁾ Det foreligger imidlertid visse oppgaver over installerte kraftmaskiner og elektromotorer. I 1900 hadde industrien slike maskiner med en samlet kapasitet på 227 000 hestekrefter. I 1950 var tallet 1 425 000, eller mer enn det seksdobbelte av hva det var 50 år tidligere. I tillegg til dette var det i 1950 installert anlegg for elektrisk smelting og elektrolyse og elektriske dampkjeler i industrien med en kapasitet på tilsammen 1 700 000 hestekrefter. Slike anlegg fantes praktisk talt ikke i 1900. Tilsammen har vi således en 14-dobling av kapasiteten regnet i hestekrefter til de forskjellige kraftnyttingsanlegg i industrien.²⁾

I løpet av den perioden hvor fordelingen av den anvendte kraften er kjent, dvs. tiden etter 1911, har det foregått en tilbakegang i den direkte anvendelsen av mekanisk drivkraft og en økning av kapasiteten i elektromotorer. Hovedtrekkene i denne utvikling går fram av tabell 2.

Tabell 2. Primærkraft etter anvendelse i ulykkestrygdepliktige industribedrifter.

	Primærkraft i alt 1000 HK	Herav anvendt til		
		Direkte meka- nisk drivkraft 1000 HK	Elektromotorer 1000 HK ¹⁾	Smelting og elektrolyse m. v. 1000 HK
1900	227	—	—	—
1911	465	244	101	120
1922	1 051	225	392	434
1930	1 729	223	686	820
1930	²⁾ 1 827	223	686	²⁾ 919
1939	²⁾ 2 226	210	930	²⁾ 1 086
1950	²⁾ 3 173	120	1 305	²⁾ 1 748

¹⁾ Påstemplet yteevne.

²⁾ Inkluderer også elektriske dampkjeler, som ikke er tatt med før 1930.

Veksten i produksjonen i de enkelte industrier.

Det har vært store vekslinger i produksjonen i gruvedrift og industri. Dette går klart fram av produksjonsindeksene i tabell 3. Det samlede resultatet av utviklingen over hele femtiårsperioden er imid-

¹⁾ Etter 1930 foreligger slike oppgaver for enkelte industrier.

²⁾ I dette tallet er det bare tatt med slike kraftmaskiner som ble brukt i industrien. Turbinner i elektrisitetsverk er ikke tatt med.

Tabell 3. Produksjonsindekser for enkelte industrier¹⁾.

	Jord- og stein- industri	Jern- og metall- industri	Treindustri	Tremasse, cellulose- og papir- industri	Tekstil- industri	Nærings- og nytelses- middel- industri	Maln- og metall- utvinning	Kjemisk industri
1900.....	100	100	100	100	100	100	100	100
1901.....	100	101	96	103	102	99	107	92
1902.....	100	103	89	106	101	104	122	94
1903.....	98	103	93	107	101	106	123	109
1904.....	101	106	87	113	101	99	148	122
1905.....	103	106	85	132	107	98	213	151
1906.....	109	113	92	146	117	101	262	174
1907.....	107	125	91	149	122	103	301	211
1908.....	116	129	81	174	124	111	274	285
1909.....	123	125	81	186	126	118	241	305
1910.....	132	137	87	197	130	125	310	336
1911.....	148	145	88	189	134	130	413	397
1912.....	161	173	90	223	138	137	529	557
1913.....	173	181	89	250	125	141	683	716
1914.....	165	184	90	246	141	137	787	725
1915.....	151	198	92	266	146	151	929	804
1916.....	162	196	108	274	152	153	838	981
1917.....	133	208	105	169	133	122	838	892
1918.....	148	195	104	197	112	102	554	769
1919.....	162	217	102	185	109	131	310	574
1920.....	156	239	96	254	103	153	490	822
1921.....	114	178	67	122	78	138	477	565
1922.....	129	178	79	250	109	152	542	769
1923.....	158	200	88	271	115	156	748	733
1924.....	181	208	100	254	118	170	1 100	822
1925.....	173	233	99	325	121	160	1 300	839
1926.....	126	195	81	297	106	166	1 280	883
1927.....	151	189	82	344	113	168	1 290	883
1928.....	190	256	98	359	117	160	1 580	1 040
1929.....	199	309	99	393	135	185	1 870	1 010
1930.....	204	301	98	376	148	163	2 050	1 480
1931.....	159	212	75	217	126	154	1 610	1 180
1932.....	156	237	81	372	163	166	1 800	1 110
1933.....	150	244	77	357	165	160	2 000	1 350
1934.....	179	269	86	391	181	157	2 220	1 150
1935.....	188	316	97	396	186	175	2 360	1 420
1936.....	216	376	108	426	199	189	2 620	1 390
1937.....	232	427	121	473	216	198	2 970	1 540
1938.....	213	439	119	382	196	200	3 380	1 650
1939.....	245	457	135	450	223	210	3 390	1 830
1940.....	191	431	146	286	197	207	2 280	1 510
1941.....	228	483	156	284	133	194	1 930	1 500
1942.....	231	461	138	241	117	170	1 700	1 370
1943.....	238	395	113	212	137	170	1 790	1 530
1944.....	201	286	97	174	124	161	1 620	979
1945.....	134	250	83	178	126	157	625	1 290
1946.....	238	479	135	351	199	230	1 600	1 720
1947.....	269	571	167	410	241	261	2 100	1 930
1948.....	297	650	178	472	281	265	2 570	1 920
1949.....	318	703	181	478	323	275	2 860	2 420
1950.....	354	778	176	532	345	273	3 060	2 720

¹⁾ Indeksen er sammensatt av nasjonalregnskapets produksjonsindekser for perioden 1900—30, og Byråets løpende årlige produksjonsindekser 1930—50. For etterkrigsårene (og 1938) foreligger reviderte beregninger, som imidlertid ikke er nyttet her, da grupperingen er lagt om. Se ellers tabell 8. I kapittel 7 foran er indekserne framstilt grafisk.

lertid en sterk produksjonsøkning. Den har vært særlig stor på områder der helt nye industrigrupper har vokst fram til en dominerende stilling i løpet av perioden, som i malm- og metallutvinning og i kjemisk og elektrokjemisk industri. De høye indekstall for disse industriene må ses på bakgrunn av at deres produktmengde var svært liten i 1900. Men også i industrier som allerede i 1900 spilte en stor rolle for industriens samlede produksjon, som jern- og metallindustrien og treforedlingsindustrien har produksjonsøkningen vært betydelig i forhold til produksjonen i 1900. Alle industrier unntatt treindustrien har økt produksjonen til mer enn det tredobbelte.

I det følgende skal vi behandle industriens utvikling vesentlig på grunnlag av produksjonsindekser for årene 1916, 1930, 1938 og 1950. Både 1916 og 1930 var i likhet med 1900 toppår for industriproduksjonen på de fleste områder, og 1938 og 1950 var også år med relativt høy produksjon. Ved å konsentrere oppmerksomheten om disse årene vil hovedtrekkene i utviklingen komme fram, mens de kortsiktige svingninger i produksjonen blir holdt utenfor framstillingen.¹⁾

1. Vekstperioden 1900—16.

Den sterke veksten i industrien i slutten av 1890-årene ble avløst av en kortere periode med stagnasjon i industriutviklingen etter 1900. Som det går fram av kapittel 3, økte yrkesbefolkningen i industrien ubetydelig mellom 1900 og 1910. Folketellingene viser imidlertid også at det foregikk en betydelig omlegning innenfor industrien ved at fabrikkindustrien gikk fram på bekostning av håndverket. Selv mellom 1900 og 1905 var det en viss økning i produksjonen i de fleste industriene. Fra omkring 1905 tok veksten i industrien for alvor til igjen, og fram til 1916 fant det sted en sterk økning i industriens produksjon. Dette går fram av produksjonsindeksene for 1916 i tabell 4.

*Tabell 4. Produksjonsindekser for større industrigrupper i 1916.
(Produksjonen i 1900 = 100.)*

Malm- og metallutvinning	838 ¹⁾
Jord- og steinindustri	162
Jern- og metallindustri	208
Kjemisk industri	981
Treindustri	108
Treforedlingsindustri	274
Tekstilindustri	152
Næringsmiddelindustri	153
Samlet produktmengde i 1910-priser ²⁾ .	183

¹⁾ 1915: 928.

²⁾ Omfatter også industrier som ikke er med i tabellen.

¹⁾ I de tilfelle da enkelte industrier i disse årene har arbeidd under unormale forhold vil dette gå fram av teksten.

To industrier står i en særstilling med en uvanlig sterk produksjonsøkning, nemlig den kjemiske industrien og malm- og metallutvinningen. Dette kommer av at begge disse industriene hadde sin gjennombrottsperiode i tiden fra hundreårsskiftet til den første verdenskrigen. Mens det i kjemisk industri i 1900 bare ble utført omkring 2 pct. av alle årsverk i trygdepliktige industribedrifter, falt 6.5 pct. av alle årsverkene i 1916 på denne industrien. I malm- og metallutvinningen hadde vi i 1900 omkring 3 pct. av alle årsverkene og i 1916 nesten 5 pct. På grunn av den høye produktmengden pr. arbeider i de nye elektrokjemiske og elektrometallurgiske bedriftene, falt en betydelig større del av produktverdien på disse to industriene,

Veksten i den kjemiske industrien skyldtes at nye produksjonsmetoder gjorde det mulig å nytte ut elektrisiteten i produksjonen av forskjellige kjemiske produkter. Omkring 1900 var de kjemiske bedriftene vesentlig småbedrifter. Industrivirkosomheter av litt større omfang var det bare i fyrstikkindustrien, som hadde utviklet seg i andre halvdel av det forrige hundreåret. Den første elektrokjemiske industrien var karbidindustrien, der enkelte bedrifter så vidt var kommet i gang ved hundreårsskiftet. Utvidelsene i karbidproduksjonen brakte etter hvert produksjonsnivået i den kjemiske industrien betydelig oppover. I 1900 var det nettopp bygd to karbidfabrikker her i landet, hvor det ble utført tilsammen godt og vel 200 årsverk, mens det i 1916 var 4 fabrikker med tilsammen nesten 1600 årsverk. Produksjonen av karbid økte imidlertid betydelig sterkere enn sysselsettingen. Veksten i produksjonen går fram av oppgavene over de eksporterte mengder. I 1900 var eksporten knapt nådd opp i 2000 tonn, men den steg til over 8000 tonn i 1905, omtrent 50 000 tonn i 1910 og nesten 60 000 tonn i 1916.

Den største utvidelsen i den elektrokjemiske industrien før 1916 kom imidlertid ved grunnleggingen av kvelstoffindustrien. Allerede i 1905 ble det satt i gang produksjon av kvelstoff med den nye lysbue-metoden, og produksjonen steg raskt i de følgende årene. I 1910 var den 13 000 tonn. Etter fullføringen av det første Rjukan-anlegget i 1911 kom årsproduksjonen av Norgessalpeter opp i over 70 000 tonn.

Den elektrometallurgiske industrien ble også grunnlagt i årene før og under den første verdenskrigen, da blant annet sinkproduksjonen ble satt i gang. Produksjonen av aluminium ble også tatt opp, men den fikk ikke særlig stort omfang før 1916. De viktigste anleggene for framstilling av aluminium ble først fullført midt under krigen.

Den store produksjonsøkningen i industrigruppen malm- og metallutvinning fra 1900 til 1916 skyldtes således ikke så mye den elektrometallurgiske industrien som gruvedriften. Den fikk et oppsving i andre halvdel av det forrige hundreåret, fordi den kjemiske industrien i

utlandet begynte å framstille svovelsyre av kis, slik at det ble mulig å eksportere norsk svovelkis. Kiseksporten begynte allerede i 1860-årene, og den holdt seg lenge omkring det nivået den nådde i slutten av dette ti-året. Like etter hundreårsskiftet ble det imidlertid åpnet nye gruver som gjorde det mulig å drive ut betydelig større kvanta enn tidligere. Produksjonen ble godt og vel femdoblet i perioden 1900—15. Samtidig ble nye metoder tatt i bruk for foredling av kopperkis. Produksjonen av kopper økte derfor også sterkt i årene fram til den første verdenskrigen.

I den siste fjerdedelen av det forrige hundreåret var jernmalmutvinningen gått sterkt tilbake. Det var ikke mulig for de norske jernverkene å ta opp de nye produksjonsmetoder som var blitt utviklet i utlandet. Den norske produksjonen av malm var i en årrekke svært lav, men fra hundreårsskiftet gikk den oppover igjen. I 1900 var den 18 000 tonn (mens den i alle årene fra 1880 hadde vært under 6000 tonn), men i 1910 var den kommet opp i 100 000 tonn. Dette året ble gruvene i Sør-Varanger åpnet, og allerede i 1911 var produksjonen blitt fordoblet i forhold til året før. Driften ved Sør-Varangergruvene førte til en sterk produksjonsøkning i de følgende årene, slik at det i 1915 ble utvunnet over 700 000 tonn jernmalm. Økningen i produksjonen av jernmalm hadde, likesom produksjonsøkningen av svovelkis, sitt grunnlag i eksporten.

Utvinnningen av nikkelmalm, som til dels hadde ligget nede i 1890-årene, tok seg også opp igjen etter hundreårsskiftet, og den høyeste produksjonen ble nådd under den første verdenskrigen. Nikkelmalmen ble, særlig etter 1910, i betydelig utstrekning foredlet innenlands.

Året 1915 var det siste året på lenge at de norske gruvene kunne holde full produksjon. I de følgende årene måtte det av hensyn til nøytralitetspolitikken gjennomføres forskjellige eksportforbud for krigsviktige råstoffer til de krigførende. I tiden mellom 1900 og 1915 hadde produksjonen fra den norske gruverdriften fått den sammensetningen som den stort sett har beholdt siden. Ved hundreårsskiftet hadde hovedproduktene vært svovelkis og koppermalm. Utvinningen av koppermalm ble derimot ikke vesentlig utvidd fram til 1915, og den har siden tapt nokså mye av sin betydning. Hovedproduktene var i 1915 blitt svovelkis og jernmalm. Tilsammen dekket disse to produktene omtrent tre fjerdedeler av hele produksjonsverdien i gruverdriften.

Ved framveksten av gruverdriften og de industriene som bygde på fossekraften kom Norge med i utnyttningen av den nyeste produksjonsteknikken. Betydningsfulle tekniske framsteg som lysbuetmetoden for kvelstoffproduksjon var et resultat av norsk innsats. Bedriftene i de nye industriene var også forholdsvis store. Det fantes riktignok allerede før denne tiden en del bedrifter med et stort antall arbeidere,

først og fremst blant de mekaniske verksteder og sagbrukene. Det som særmerket de nye industriene var imidlertid ved siden av et betydelig arbeidertall den relativt store kapitalinnsatsen pr. arbeider. Det hadde den gang neppe vært mulig å gjennomføre slike investeringer uten innsats av utenlandsk kapital. Utbyggingen av den nye industrien kom i stor utstrekning i stand gjennom et samarbeid mellom norske teknikere og bedriftsledere og utenlandske kapitaleiere.

Dette skapte en frykt for at utlendinger skulle få hånd om de mest verdifulle norske fossene, og allerede i 1906 ble det gjennomført midlertidige bestemmelser om konsesjon for ervervelse av vannkraft. Gjennom den senere konsesjonslovgivningen ble det satt strenge krav til selskaper som søker konsesjon på utbygging av vannfall, først og fremst for å begrense innflytelsen til de utenlandske kapitaleierne.

Også en av de litt eldre eksportindustriene — treforedlingsindustrien — hadde en sterk vekst etter hundreårsskiftet, og kom i 1916 opp i en produksjon på omkring 270 pct. av produksjonen i 1900. Det foregikk ennå en ganske stor nystarting av bedrifter innenfor denne industrien, og nystartingene var, som oppstillingen nedenfor viser, flest i den mest vidtgående foredlingsvirksomhet, og færrest i tresliperiene som representerer den minst vidtgående bearbeiding.

År	Tresliperier		Cellulosefabrikker		Papirfabrikker	
	Bedrifter	Årsverk	Bedrifter	Årsverk	Bedrifter	Årsverk
1900.....	59	2 651	19	3 132	16	1 737
1916.....	69	3 525	27	4 899	47	5 261

Av de industrigruppene i tabell 3 som i hovedsaken arbeidet for eksport hadde treindustrien ingen nevneverdig økning i produksjonen. Denne industrien var omkring hundreårsskiftet helt dominert av sagbrukene og høvleriene, og flere av landets storbedrifter hørte til blant disse. Eksporten av trelast holdt seg fram til 1906 på det nivået den hadde nådd i 1860-årene, det vil si i underkant av 2 mill. m³, men deretter sank den år for år, og allerede i 1916 var den kommet ned i noe under 1.4 mill. m³. Senere har den bare i et enkelt år vært større enn 1 million m³. Konkurransen fra Sverige og Finland var blitt sterk allerede før 1910, og i de norske skogene ble det etter hvert mindre igjen av det store tømmeret som ga trelastindustrien dens beste materiale. En av landets eldste og lenge den mest betydningsfulle av eksportindustriene har således fått sitt produksjonsvolum redusert siden kort etter hundreårsskiftet.

Før 1916 synes det å ha vært produksjonen av investeringsvarer som økte sterkest i hjemmemarkedsindustriene. Jern- og metallindu-

strien hadde en betydelig produksjonsøkning, bl. a. på grunn av leveringen av maskiner og utstyr til de nye anlegg i eksportindustriene. Det samme kan til en viss grad ha vært tilfelle for jord- og steinindustrien, men i første rekke på grunn av nedgangen i byggevirksomheten etter 1900 ble produksjonsøkningen her ikke like sterk.

Jern- og metallindustrien var den største industrigruppen i 1900. Fordoblingen av produksjonen i denne industrien mellom 1900 og 1916 betydde derfor en meget stor tilvekst til den samlede industriproduksjonen. Dessverre er produksjonsutviklingen i denne industrien vanskelig å klarlegge med tilstrekkelig nøyaktighet, fordi produktene er mangeartede og i stor utstrekning leveres etter spesialbestilling. Reparasjonsarbeider spiller også en stor rolle. Indekstallet for produksjonen i 1916 er derfor usikkert. Det bygger vesentlig på oppgaver over arbeidsinnsatsen med visse korreksjoner for økningen i produktiviteten.

Produksjonsutviklingen i jord- og steinindustrien er også vanskelig å klarlegge, og indeksberegningene er usikre. I denne industrien var det en rekke forskjelligartede virksomheter. Det var tilbakegang i virksomheten ved steinbrottene og teglverkene, men samtidig økte produksjonen betydelig i den moderne sementindustrien, som var grunnlagt i 1890-årene.

I de hjemmemarkedsindustriene som vesentlig produserte forbruksvarer (eller halvfabrikata til forbruksvarer) var produksjonsøkningen forholdsvis minst. I nærings- og nytelsesmiddelindustrien steg produksjonen etter indeksen i tabell 4 med bare 55 pct., men fabrikkproduksjonen av næringsmidler økte riktignok langt sterkere.¹⁾ Til en viss grad kom dette av at det også her ble bygd opp en eksportindustri. Produksjonen av fiskehermetikk, som var begynt i 1880-årene, var ennå i sterk framgang, og eksporten av hermetikk steg fra vel 2000 tonn i 1900 til nesten 40 000 tonn i 1916.

Tekstilindustriens stilling i norsk industri ble etter hvert mindre betydningsfull i den første delen av dette hundreåret. Utviklingen av spinnerier og veverier stagnerte, og i flere av de gamle bedriftene fra tekstilindustriens grunnlegging på midten av 1800-tallet ble virksomheten redusert mellom 1900 og 1916. Men samtidig vokste det fram en del nye virksomheter, særlig trikotasjefabrikker.

Utenom de industrigruppene som det er gitt indekstall for i tabellene, fant det sted en betydelig utvikling i noen mindre industrier. Gummivareindustrien ble grunnlagt omkring hundreårsskiftet, vesentlig med sikte på produksjon for hjemmemarkedet, og hadde en sterk pro-

¹⁾ Etter de tidligere indeksberegninger, som vesentlig bygger på oppgaver over sysselsettingen i trygdepliktige industribedrifter, økte produksjonen med vel 80 pct. fra 1909 til 1916, mens den etter de nyere beregninger, som også omfatter selvstendige arbeidere m. v., bare økte med knapt 30 pct.

duksjonsøkning fram til 1916. I olje- og fettindustrien fant det sted en viktig utvidelse i 1912, da produksjonen av herdet fett ble tatt opp. Også i klesvareindustrien foregikk det store omlegninger, idet fabrikkframstillingen av klær og skotøy vant terreng på bekostning av håndverksproduksjonen og framstillingen i hjemmene.

Utvidelsene av industrien fra 1900 til 1916 med den forholdsvis sterke veksten i elektrokjemisk industri, gruvedrift og jern- og metallindustri førte også til at storbedriftene kom til å spille en større rolle i den norske industrien. Tallet på industribedrifter med over 350 årsverk ble nokså nøyaktig fordoblet mellom 1900 og 1915 (se tabell 5), og i alt 11 av 39 bedrifter med over 350 arbeidere i 1915 hørte til grupper der det i 1900 ikke fantes bedrifter av denne størrelsen.

Tabell 5. Industribedrifter med over 350 arbeidere (årsverk).

	1900	1915
I alt.....	19	39
De viktigste grupper:		
Jern- og metallindustri	8	13
Herav: Verft og mekaniske verksteder	8	10
Tekstilindustri	5	4
Sagbruk med høvleri	3	3
Treforedling	2	3
Malm- og metallutvinning	1	5
Kjemisk industri med fettindustri	—	7
Herav: Elektrokjemisk industri	—	5
Næringsmiddelindustri	—	4

2. Fra verdenskrig til verdenskrise — 1916–30.

Året 1916 nådde industriproduksjonen sitt foreløpig høyeste nivå. Omslaget skyldtes både avsetningsvansker og knappe tilførsler av råstoffer og driftsmidler. Det var mest gruvedriften som fikk avsetningsvansker i 1917 og 1918, mens produksjonen i forbruksvareindustrien (tekstilindustri og næringsmiddelindustri) gikk ned på grunn av svikt i tilførselen av råstoff. I 1919 og 1920 gikk produksjonen opp igjen, og mange industrier fikk utnyttet etterkrigsconjunktoren, men selv i 1920 var industriens samlede produksjon neppe så høy som i 1916. Dette kan til en viss grad skyldes at industrien nettopp i årene 1916—19 gikk over til 48 timers normalarbeidsuke.

Gjennom hele ti-året 1920—30 hadde industrien store vansker, noe som blant annet skyldtes forholdene på verdensmarkedet og den norske pengepolitikken. Produksjonen var gjennomgående lav i den første delen av 1920-årene, med en stigning i totalproduksjonen i 1924 og 1925

opp til omtrent det samme nivået som i 1916. Fra 1926 av ble kroneopp-skrivningen forsert både ved Norges Banks pengepolitikk og spekula-sjonen i kronestigningen. Dette førte til en stagnasjon i industripro-duksjonen mellom 1925 og 1928. I løpet av de tre årene 1928—30 steg den imidlertid sterkt, og i 1930 var produksjonen høyere enn i 1916. Et tilfredsstillende uttrykk for produksjonsøkningen i all indu-stri under ett er det imidlertid vanskelig å finne, og de forskjellige indeksberegninger gir svært ulike resultater. (Se tabell 6.)

*Tabell 6. Produksjonsindekser for større industrigrupper i 1930.
(Produksjonen i 1916 = 100.)*

Malm- og metallutvinning	245
Jord- og steinindustri	126
Jern- og metallindustri	154
Kjemisk og elektrokjemisk industri	151 ¹⁾
Treindustri	91
Treforedling	137
Tekstilindustri	97
Næringsmiddelindustri	107
Samlet produktmengde i 1910-priser ²⁾ ..	135
Totalindeks etter eldre beregninger ²⁾ ...	116

¹⁾ 1929: 103.

²⁾ Omfatter også industrier som ikke er med i tabellen.

Indeksen for totalproduksjonen i 1910-priser i all industrivirk-somhet (også småindustri) viser en betydelig sterkere produksjons-økning mellom 1916 og 1930 enn totalindeksene etter de eldre bereg-ningene, som bare gjelder fabrikkindustrien. De nye beregninger som ble utført i forbindelse med nasjonalregnskapet, ga som resultat en betydelig sterkere produksjonsøkning i noen av de viktigste indu-striene, men forskjellen i den måten delindeksene er regnet sammen på kan også spille en rolle for ulikheten i resultatet. Totalproduk-sjonen i 1910-priser vokste på de 14 årene fra 1916 til 1930 likevel langt svakere enn på de første 16 årene etter 1900, nemlig med 35 pct. mot 80 pct. i den første perioden.

Det var gruppen «malm- og metallutvinning» som hadde den av-gjort sterkeste produksjonsøkningen fra 1916 til 1930. Produksjonen hadde et voldsomt fall i de første årene etter 1916 og en sterk stigning igjen fra 1919 praktisk talt uavbrutt fram til 1930. Gruvedriften arbeidet riktignok under vanskelige forhold også etter 1920, og utvin-ningen av jernmalm f. eks. kom først i 1928 opp i nærheten av det nivået den hadde i de siste årene før 1916. For produksjonen av svovel-kis var forholdene bedre, med en produksjonsøkning på noe over tre fjerdedeler av produksjonen i årene før 1916. Det høye indekstallet for malm- og metallutvinningen i 1930 sammenliknet med 1916 kom i første rekke av produksjonsøkningen i den industrielle metallutvin-ningen, som i stor utstrekning blir drevet uavhengig av gruverdriften.

Det var de nye elektrometallurgiske industriene som gjorde seg gjeldende i den norske industriutviklingen. Utbyggingen av disse industriene var begynt før og under den første verdenskrigen, men mange av de store anleggene for elektrisk smelting og elektrolytisk metallutvinning ble, som nevnt foran, først fullført i krigsårene. Flere større bedrifter for produksjon av ferrolegeringer kom i gang mellom 1916 og 1930. Det meste av kapasiteten i den norske aluminiumsindustrien ble også bygd ut under den første verdenskrigen (i 1915 og 1916). Disse industriene hadde vansker med avsetningen i 1920-årene, og kapasiteten ble neppe fullt utnyttet unntatt i årene umiddelbart før 1930.

Det ble gjort store tekniske framsteg i metallutvinningen i disse årene. På noen områder ble produktiviteten økt ved at norske bedrifter gjennom samarbeid med utenlandske bedrifter fikk nytte tekniske framsteg som var gjort i utlandet. Produksjonen av sink, som var lav i 1920-årene, ble f. eks. tatt opp igjen i 1929 etter en metode som amerikanske bedrifter hadde utarbeidd. Gjennom slikt teknisk samarbeid fikk utenlandske kapitalinteresser større innflytelse i norske bedrifter. På den andre siden gjorde også norske bedrifter en betydelig teknisk innsats i metallutvinningen. Det ble således uteksperimentert en metode for elektrisk utvinning av aluminiumoksyd av bauxitt (Pedersenprosessen).

Oppfinnelsen av en selvbyggende elektrode for elektriske smelteovner (Søderberg-elektroden), som har fått utbredelse verden over, fikk også stor betydning for utviklingen av metallproduksjonen her i landet, blant annet i jern- og stålsmeltingen. Fra det ble klart at det var store muligheter for utvikling av en elektrometallurgisk industri i Norge ble det arbeidd med spørsmålet om elektrisk smelting av jern og stål, og visse forsøk ble gjort før den første verdenskrigen. I den første halvdel av 1920-årene kom man så langt at en elektrisk smelteovn (Tysland-Hole-ovnen) kunne prøves i praksis. Slike ovner ble etter hvert bygd både for rujernsproduksjonen og stålproduksjonen. Rujernsproduksjonen steg derfor sterkt i 1920-årene. Under den første verdenskrigen hadde det vært en viss rujernsproduksjon etter vanlige metoder, som nådde sitt høydepunkt i 1918 med en produksjon på over 9000 tonn. Senere var produksjonen imidlertid de fleste årene under 4000 tonn, og først i 1929 var nye anlegg kommet i drift som brakte den opp i omkring 20 000 tonn.

Også den kjemiske industrien hadde en produksjon i 1930 som lå atskillig over produksjonen i 1916. Men det var først i slutten av 1920-årene at den viste nevneverdig oppgang. I de aller fleste årene lå produksjonen lavere enn i 1916, og selv i 1928 og 1929 var den ikke kommet stort høyere. Når produksjonen i 1930 var 50 pct. større enn i 1916, kommer det av den tekniske omlegning av kvelstoffproduksjonen som fant sted i 1929. Tyske selskaper hadde uteksperimentert

en ny metode for framstillingen av syntetisk kvelstoff (ammoniakk-metoden) som ga en billigere produksjon enn de norske lysbueovnene. Ved et samarbeid med de tyske selskapene ble denne metoden tatt i bruk også i norsk produksjon. Omlagningen kom så sent at kvelstoff-industrien bare fikk nytte produksjonskapasiteten fullt ut i ett år før depresjonen førte til avsetningsvansker, men i 1930 var produksjonen av kalksalpeter og Norgessalpeter det tredobbelte av hva den hadde vært i årene før.

Den industrien hvis utvikling i tiden mellom 1916 og 1930 er minst klar er jern- og metallindustrien. De nyere beregningene over produksjonsutviklingen synes å vise at det mellom 1916 og 1927 fant sted en sterk produktivitetsøkning, som praktisk talt oppveide nedgangen i sysselsettingen i denne perioden. Fra 1927 til 1930 var det så en betydelig oppgang i både sysselsettingen og produksjonen¹⁾.

I jord- og steinindustrien er produksjonsutviklingen også på mange måter uklar. Som i tiden før 1916 var det sementindustrien som hadde den største produksjonsøkningen i denne gruppen. Sysselsettingen i sementfabrikkene økte med omkring 40 pct. fra 1916 til 1930, men produksjonen av sement økte med 150 pct. (fra 134 000 til 327 000 tonn). Byggevirksomheten innenlands var lav, men det utviklet seg en betydelig eksport, idet om lag halvparten av produksjonen i 1920-årene ble eksportert. Også produksjonen av forskjellige forbruksartikler fra jord- og steinindustrien ser ut til å ha økt fra 1916 til 1930. I den teknisk sett enklere produksjonen i steinbrott og teglverk derimot var sysselsettingen omtrent den samme i 1930 som i 1916. Det ble arbeidd en del mer i steinbrottene, og eksporten av stein økte ganske mye i 1920-årene, mens sysselsettingen i teglverkene ble redusert tilsvarende.

Treforedlingsindustrien hadde mange vansker mellom 1916 og 1930, og det var store vekslinger i produksjonen. Før 1916 hadde den økt forholdsvis jevnt fra år til år. I de siste krigsårene og de første etterkrigsårene med unntak av 1920, lå produksjonen langt lavere enn i årene før 1916, og først fra 1925 var det en forholdsvis jevn stigning i produksjonen igjen. I andre halvdel av 1920-årene var den gjennomgående betydelig større enn i 1916; i 1929 og 1930 var den om lag 40 pct. høyere.

Den andre industrien som får sitt råstoff fra skogen — treindustrien — hadde derimot tilbakegang i produksjonen i årene fram til 1930. Produksjonen var i 1930 ikke høyere enn ved hundreårsskiftet. Trelasteksporten var skrumpet sterkt inn, og i alle årene etter 1916,

¹⁾ Etter den eldre produksjonsindeksen var produksjonen i 1930 20 pct. under produksjonen i 1916, mens den etter de nyere beregningene var 50 pct. over 1916-nivået (jfr. tabell 6). For årene 1927—30 bygger de to indeksene på det samme sett av produksjonsoppgaver og avviker derfor ikke fra hverandre.

med unntak av 1922, var den mindre enn 1 mill. m³. I 1930 var den falt til 640 000 m³, eller mindre enn halvparten av eksporten i 1916, og en tredjedel av eksporten ved hundreårsskiftet.

Foruten at trelastbedriftene i byene mistet sine eksportmarkeder fikk de imidlertid også hard konkurranse på hjemmemarkedet fra bygdesagbrukenes side. De gamle storbedriftene ved trelastbyene ble delvis fortrent av de små motordrevne sirkelsagbruk som ble alminnelige over store deler av landet.

Når produksjonen i treindustrien i sin helhet ikke sank med mer enn om lag 10 pct. fra 1916 til 1930, kom det av at forskjellige virksomheter utenom sagbrukene tok seg opp i denne perioden. I møbelproduksjonen og annen trevarefabrikasjon økte virksomheten med rundt regnet 30 pct. Det var imidlertid først etter 1930 at utviklingen av trevare- og møbelindustrien tok til i større omfang.

Mellom 1916 og 1930 var det i likhet med tiden før 1916 størst produksjonsøkning i eksportindustriene utenom treindustrien, og i industrier som produserer kapitalvarer. Den industrielle produksjonen av forbruksvarer steg derimot relativt lite. I næringsmiddelindustrien økte produksjonen bare med 7 pct. og i tekstilindustrien var det ingen produksjonsøkning. Når produksjonen i næringsmiddelindustrien gikk så lite opp, kom det blant annet av at hermetikkindustrien ikke hadde noen nevneverdig vekst etter 1916. Stagnasjonen i tekstilindustrien hang for det meste sammen med konkurransen fra utlandet. Denne industrien har fra grunnleggelsen i midten av det forrige hundreåret for det meste hatt en relativt høy tollbeskyttelse, men på grunn av pristigningen under den første verdenskrigen ble de gamle vektollsatsene lite effektive, og trass i forskjellige tolltillegg i begynnelsen av 1920-årene lyktes det ikke å få produksjonen opp på sitt tidligere nivå etter den voldsomme nedgangen i årene fra 1916 til 1921. Også i klesvareindustrien ser det ut til at utviklingen stagnerte mellom 1916 og 1930.¹⁾

Industrien utviklet seg betydelig langsommere i mellomkrigstiden enn før 1916. I årene 1900—16 steg bruttonasjonalproduktet med 60 pct. En rekke industrier hadde en betydelig større produksjonsøkning enn dette, og selv for all industri under ett må den ha vært relativt større enn oppgangen i nasjonalproduktet. Fra 1916 til 1930 derimot steg bruttonasjonalproduktet med 47 pct., og det var bare noen få industrier som hadde en stigning i produksjonen av denne størrelsesorden. For industrien under ett var veksten i denne perioden langsommere enn veksten i næringslivet ellers.

Når vanskene for industrien var så store, har det mange årsaker.

¹⁾ Fra 1916 til 1927 foreligger det bare en indeksberegning for skotøyproduksjonen, som i denne tiden gikk ned med omtrent 20 pct. Fra 1927 til 1930 er det en oppgang i all klesvareproduksjon tilsammen på omtrent 25 pct., slik at alt tyder på at produksjonen i klesvareindustrien mellom 1916 og 1930 ikke økte nevneverdig.

Blant annet spiller det en rolle at det fram til slutten av den første verdenskrigen var bygd ut mye ny industrivirksomhet, der det på grunn av avsetningsforholdene på verdensmarkedet viste seg vanskelig å få nytt ut kapasiteten. Det fant derfor ikke sted nyinvesteringer i industriforetak bygd på slike viktige naturressurser som vannkraft og malmtilganger. Dermed ble avsetningsmulighetene innskrenket for de industriene som produserte investeringsvarer for annen industrivirksomhet, og dette ble ikke oppveid av økt boligbygging eller økt innsats i bygge- og anleggsvirksomheten ellers. Både staten og private reduserte sin anleggsvirksomhet ganske sterkt i 1920-årene, og boligbyggingen var også forholdsvis liten¹⁾. Hverken i jern- og metallindustrien eller i jord- og steinindustrien ble produksjonsøkningen på langt nær så stor som før 1916. For jord- og steinindustrien ble virkningene av nedgangen i anleggsvirksomheten hjemme til en viss grad oppveid ved økt eksport av både sement og stein. På den andre siden fikk treindustrien en kraftig produksjonsnedgang og en forholdsvis enda sterkere nedgang i eksporten.

Eksportindustriene hadde de sterkeste svingningene i produksjonen i denne tiden, og forholdene der ble spesielt vanskelige på grunn av de ustabile valutaforholdene. Men for hele perioden fra 1916 til 1930 under ett var produksjonsøkningen som nevnt jevnt over størst i industrier med hovedvekten på produksjon for eksport.

Den svake produksjonsøkningen i forbruksvareindustriene hadde flere årsaker. For tekstil- (og klesvare-)industrien spilte konkurransen fra utlandet en betydelig rolle, og økningen i forbruket ble dekket gjennom økt import²⁾. Importen av ferdige mat- og drikkevarer i konkurranse med norske produkter kom derimot ikke til å spille noen større rolle. Når den industrielle produksjonen av disse varene bare økte med 7 pct. enda folkemengden økte med 10 pct. og gjennomsnittsförbruket pr. innbygger av alle varer og tjenester med 12 pct., må det ha en annen forklaring. Det kan ha spilt en viss rolle at det i 1920-årene ikke foregikk noen overgang fra jordbruk og fiske til andre næringer. Særlig i jordbruket har produksjon av matvarer til eget bruk alltid spilt en stor rolle, og da det i 1920-årene på grunn av den store tilveksten i den voksne befolkningen var rikelig med arbeidskraft på gårdene, kan denne selvforsyningen igjen ha fått større omfang. Det var, som det går fram av oversikten i kapitel 3³⁾, også relativt rikelig med arbeidskraft i husholdningene i byene på grunn av den store økningen i tallet på hushjelp og hjemmeværende døtre. Det er ikke urimelig å anta at dette forholdet førte til en viss nedgang i

¹⁾ Se kapitel 6, «Investering og realkapital», og om boligbyggingen, kapitel 12.

²⁾ I årene 1926—30 var importen av ullvarer (etter vekt) 22 pct. høyere enn i årene 1911—15. Importen av bomullsvarer var 35 pct. høyere.

³⁾ Se også kapitel 11, avsnittet om kvinnenes yrkesforhold.

de enkelte husholdningers kjøp av industrielt tilvirkede mat- og drikkevarer.

Det blir vanligvis regnet med at rasjonaliseringen av industriens produksjonsmetoder var mer omfattende i 1920-årene enn tidligere. I betraktning av at arbeidslønnen etter 1920 ikke sank så sterkt som vareprisene og at arbeidskraften således ble relativt dyr¹⁾, kan dette synes rimelig, men det er ikke mulig å si noe mer bestemt om det uten spesielle undersøkelser. De produksjonsindeksene som foreligger omfatter en rekke forskjellige varer. Forholdet mellom slike indekser og indekser for arbeidsinnsatsen kan bli endret også ved at produksjonen forandrer sammensetning²⁾.

3. Perioden 1930—50.

I de første årene etter 1930 hadde industrien store vansker på grunn av den internasjonale depresjonen. Det var neppe noen industrier som ikke ble rammet av avsetningsvansker og måtte gå til innskrenkninger i produksjonen, men utviklingen var svært ulik i de forskjellige industriene. I noen var det bare i det alvorligste kriseåret, 1931, med dets omfattende arbeidskamper, at produksjonen var lavere enn i 1930. I andre, deriblant i jern- og metallindustrien, ser det ut til at det tok flere år før produksjonen igjen kom opp på 1930-nivået. For hele industrien under ett var det først i 1934 at produksjonen var på høyde med 1930-nivået.

I årene 1935—39 økte produksjonen i mange industrier sterkt. Under okkupasjonen sank tilførselene av råstoffer fra år til år og produksjonen gikk ned under hele krigen. Den var lavest i frigjøringsåret 1945, da hele forsyningssystemet for råvarer måtte legges om.

¹⁾ Se oppgavene over deflatert timefortjeneste i kapitel 13, tabell 89.

²⁾ Flere av produksjonsindeksene bygger også på sysselsettingstall med skjønsmessige korreksjoner for endringer i produktiviteten. De er derfor ikke brukbare som grunnlag for beregning av endringer i denne. Den industrigruppen hvor produksjonsindeksen i størst utstrekning bygger på mengdeoppgaver også før 1916, er treforedlingsindustrien. Denne industrien viser følgende indekstall for produktmengde, anvendt arbeidskraft og produktivitet i periodene 1900—16 og 1916—30.

	1900—16	1916—30
	1900 = 100	1916 = 100
Produksjon av tremasse, cellulose og papir (rel. tall)	274	137
Sysselsetting	189	84
Produksjon pr. arbeidstime	145	163

Denne sammenlikningen tyder på at produktiviteten økte sterkere fra 1916 til 1930 enn før 1916, men vi må regne med at forskjellen kan skyldes forskyvninger mellom de tre produktene tremasse, cellulose og papir.

Produksjonen for hele industrien under ett i 1945 var ikke stort mer enn halvparten av hva den hadde vært i 1939. Produksjonskapasiteten var også redusert, men ikke på langt nær så mye som produksjonen. Den mest alvorlige reduksjon av kapasiteten hadde funnet sted i malm-utvinningen, hvor flere gruver var ødelagt under krigen. I de øvrige industrier tok det ikke lang tid før produksjonen kom på høyde med førkrignivået.

Utenom gruvedriften var industriproduksjonen i 1946 praktisk talt like høy som i 1938, og fra 1946 til 1950 har produksjonsøkningen vært uvanlig rask. Produksjonsindeksen for hele industrien viser etter de nyeste beregningene en stigning i produksjonen på 50 pct. på disse 4 årene¹⁾. Produksjonsøkningen var særlig stor fra 1946 til 1947. Dette hang sammen med at det i 1946 ennå var en viss overskottskapasitet. Men også fra 1947 til 1950 var oppgangen i produksjonen uvanlig sterk. Det var i disse årene ikke noen nettotilgang på ny arbeidskraft til næringslivet, og industrien måtte i større utstrekning enn noen gang tidligere skaffe arbeidskraft til utvidelsen av virksomheten ved å trekke folk fra andre næringer.

For tiden etter 1930 foreligger det sikrere indeksberegninger for industriproduksjonen enn for de tidligere perioder. Indeksene bygger, som før nevnt, for det meste på industristatistikkens oppgaver over produserte mengder av de viktigste varene. I tabell 7 er produksjonsvolumet i 1938 og 1950 i prosent av volumet i 1930 gitt for de viktigste industrigruppene. På grunn av de store endringene i vareutvalget har produksjonsindeksene for etterkrigsårene gjennomgående vist for lave

*Tabell 7. Produksjonsindekser for 1938 og 1950.
(Produksjonen i 1930 = 100.)*

	1938	1950	Alternativ beregning 1950
Malm- og metallutvinning	165	¹⁾ 149	—
Jord- og steinindustri	²⁾ 104	174	200
Jern- og metallindustri	146	258	260
Kjemisk og elektrokjemisk industri .	111	184	230
Treindustri	121	180	190
Treforedlingsindustri	³⁾ 101	141	160
Tekstilindustri	132	233	260
Klesvareindustri	122	188	210
Næringsmiddelindustri	123	167	180
Industri i alt ⁴⁾	128	190	195

¹⁾ For 1952, 208.

²⁾ For 1937, 114.

³⁾ For 1937, 126.

⁴⁾ Omfatter også industrier som ikke er med i tabellen.

¹⁾ Se Statistiske Meldinger, 1953, nr. 7.

tall. Det er nå foretatt en revisjon av beregningene for disse årene og for 1938, som gir et riktigere uttrykk for produksjonsøkningen. Da disse beregningene er gjennomført etter en noe annen gruppering av industriene, er begge sett av indekser tatt med i tabellen.¹⁾

Produksjonsindeksene viser at alle industriene hadde en betydelig produksjonsøkning i 1930-årene, og at produksjonsnivået i etterkrigsårene med unntak for gruppen «malm- og metallutvinning» steg betydelig over nivået i slutten av 1930-årene. I malm- og metallutvinningen var det imidlertid en relativt større produksjonsøkning mellom 1930 og 1938 enn i noen av de andre industriene, da produktmengden steg sterkt på grunn av den internasjonale opprustningen. Oppstillingen nedenfor viser produksjonen av de to dominerende gruveprodukter i 1930, 1938 og 1950.

	1930	1938	1950
	1000 tonn:		
Jernmalm	780	1 474	¹⁾ 404
Svovelkis	731	1 028	749

¹⁾ Produksjon i 1952: 887 000 tonn.

For gruvedriften alene var produksjonen i 1950 lavere enn selv i 1930, i første rekke på grunn av ødeleggelsene ved gruvene i Sør-Varanger. Når gruppen malm- og metallutvinning i 1950 likevel hadde en produksjon som var 50 pct. høyere enn i 1930, kom det av en forholdsvis sterk utvidelse i metallproduksjonen. Mellom 1930 og 1938 fant den sterkeste produksjonsøkningen sted i gruvedriften, men mellom 1938 og 1950 var det en tilsvarende sterk ekspansjon i metallutvinningen (se tabell 8).

Etter at den elektriske smeltingen av rujern kom i gang i slutten av 1920-årene, har denne produksjonen stadig økt og den steg fra 22 000 tonn i 1930 til 63 000 tonn i 1950. Men økonomisk betyr rujernsproduksjonen forholdsvis lite sammenliknet med produksjonen av de fleste andre metallene. Økningen i produksjonen av ferrolegeringer på 33 pct. fra 1930 til 1950 har vært av større økonomisk betydning enn tredoblingen av rujernsproduksjonen.

For sink har produksjonsøkningen ikke vært særlig stor. Etter at produksjonen etter nye metoder, som ble innført i samarbeid med amerikanske produsenter, begynte for alvor i 1930, har det ikke vært noen nevneverdige utvidelser, og i 1950 var produksjonen ikke høyere enn i slutten av 1930-årene.

Produksjonen av nikkell, som hadde ligget nede en stor del av tiden etter 1916 ble også tatt opp på nytt grunnlag i samarbeid med uten-

¹⁾ De reviderte indekser for 1938 og etterkrigsårene finnes i Statistiske Meldinger, 1953, nr. 7.

Tabell 8. Produksjonen av metaller¹⁾.

	1930	1938	1950
	Tonn:		
Ferrolegeringer	123 000	136 000	163 000
Aluminium	27 000	29 000	47 000
Sink	35 000	47 000	43 000
Nikkel	1 100	8 500	10 000
Kopper	5 200	10 600	9 000
Rujern	22 000	38 000	63 000

¹⁾ Produktene er ordnet ovenfra og ned etter verdien av produksjonen i 1950.

andske produsenter i 1929. Produksjonen ble da delvis basert på innørt råstoff, og etter at driften ved de norske nikkelgruvene ble nedlagt etter den andre verdenskrigen, har produksjonen i sin helhet bestått i foredling av innført råstoff.

Aluminiumsproduksjonen var til dels lav etter 1930 og kom først i 1938 og 1939 opp på sitt tidligere toppnivå. Etter den andre verdenskrigen har det funnet sted store utvidelser i denne industrien. De anlegg som tyskerne satte i gang i Årdal under okkupasjonen, ble fullført og satt i drift. Også utvidelsen av rujernsproduksjonen skyldes til dels verket i Årdal.

Av eksportindustriene ellers hadde den kjemiske industrien en betydelig produksjonsøkning fra 1930 til 1950. Det har ikke vært noen utvidelse i produksjonen av karbid (og cyanamid) hverken i 1930-årene eller etter krigen. I kvelstoffindustrien kom det ikke noen større utvidelser i 1930-årene etter omleggingen i 1929. Fra 1930 til 1938 gikk produksjonen av de gamle produkter kalksalpeter og Norgessalpeter nokså sterkt ned, men industrien tok samtidig opp produksjonen av en rekke andre produkter som kom til å spille en betydelig rolle. Alt i alt var produksjonsvolumet i 1938 praktisk talt det samme som i 1930. Mellom 1938 og 1950 ble det imidlertid omtrent fordoblet.

Når produksjonen for kjemisk industri i sin helhet steg med omtrent 10 pct. i tiden mellom 1930 og 1938, er det i stor utstrekning et uttrykk for den samme tendensen som gjorde seg gjeldende i mange andre industrier, nemlig til en økt produksjon i de grener av industrien som arbeider for hjemmemarkedet. Det var, liksom i treindustrien og jord- og steinindustrien (se lengre fram), i første rekke de virksomhetene som leverer varer til byggeindustrien, som økte produksjonen; det gjaldt f. eks. produksjonen av maling og lakk, farge- og impregneringsstoffer. Produksjonen av disse varene har økt enda sterkere i etterkrigstiden, men for den kjemiske industrien som helhet var det utvidelsen i kvelstoffindustrien som var den viktigste årsaken til at produksjonen i 1950 etter de nyeste indeksberegningene var omtrent fordoblet siden 1938.

Treforedlingsindustrien hadde allerede i 1930 fått så stor kapasitet at råstoffproblemene begynte å melde seg, og det ble til dels importert råstoff. Produksjonen steg i 1930-årene fram til 1937, men gikk nokså sterkt ned igjen i 1938. I etterkrigstiden har produksjonen igjen vært stigende, men produksjonskapasiteten har ikke kunnet nyttes fullt ut på grunn av knapp tilgang på råstoff¹⁾. Innsatsen av tømmer i treforedlingsindustrien var praktisk talt den samme i 1950 som i 1930. Når produksjonsindeksen for hele denne industrien likevel viser en produksjonsøkning på over 40 pct., kommer det mest av endringene i sammensetningen av produksjonen, som i stigende grad har kommet til å bestå av mer bearbeidde produkter. Industrien leverer nå mindre tremasse, og mer cellulose, papir og papirvarer. Dette er en tendens som stort sett har gjort seg gjeldende helt fra hundreårsskiftet, da en vesentlig del av treforedlingsindustriens produksjon ble eksportert i form av tremasse. I den første delen av dette hundreåret vokste både cellulose- og papirindustrien forholdsvis sterkere enn tremasseindustrien. Mellom 1930 og 1950 gikk produksjonen av tremasse til salg tilbake. Produksjonen av cellulose til salg økte en del (med 24 pct.), men ikke så sterkt som produksjonen av papir, papp og kartong (økning 35 pct.)²⁾.

Den største produksjonsøkningen i årene mellom 1930 og 1950 fant sted i to nesten rene hjemmemarkedsindustrier, nemlig i jern- og metallindustrien og i tekstilindustrien. Mellom 1930 og 1938 var også disse gruppene blant dem som hadde den sterkeste veksten.

Det er mange forhold som har bidratt til at jern- og metallindustrien fikk en særlig sterk ekspansjon i løpet av de siste 20 årene. For det første leverer jern- og metallindustrien mest investeringsvarer, blant annet til skipsfarten, elektrisitetsforsyningen, byggevirksomheten og annen industri. Med økt investeringsvirksomhet øker behovene for forskjellige typer av jern- og metallvarer. Særlig utbyggingen av elektrisitetsforsyningen har gitt den norske jern- og metallindustrien muligheter for å utvide produksjonen³⁾ og med den store tonnasetterspørselen etter den andre verdenskrigen har også skipsbyggingsindustrien kunnet foreta utvidelser og moderniseringer av betydelig omfang.

Det er bare en liten del av produksjonen fra jern- og metallindustrien som går direkte til forbrukerne. Men også på dette området var produksjonsøkningen stor. Etter hvert som velstanden i et samfunn

¹⁾ Den høyeste produksjonen ble nådd i 1951; den var da ca. 50 pct. over produksjonen i 1930, mens den i 1950 bare var ca. 40 pct. høyere.

²⁾ Disse tallene er ikke helt uavhengige av hvordan selve industrien er organisert, fordi en del av den tremasse og cellulose som selges fra bedriftene selges til andre bedrifter i treforedlingsindustrien. Det har imidlertid neppe vært så store endringer i forholdene på dette området siden 1930 at det virker avgjørende inn på tallenes sammenliknbarhet.

³⁾ Dette gjelder både maskiner til elektrisitetsverkene og alminnelig elektrisk materiell. Produksjonen av ledninger og kabler økte f. eks. fra 3600 tonn i 1930 til 18 500 tonn i 1950.

øker, nytter forbrukerne vanligvis en større del av sin inntekt til kjøp av varige forbruksvarer, og en stor del av disse varene leveres fra jern- og metallindustrien. Det gjelder ikke bare de elektriske artiklene som brukes i hjemmene, men også forskjellige typer av transportmidler. På mange områder er den norske produksjonen av slike varige forbruksartikler svært liten. Men den har vært økende på de fleste områder, der vi kan følge den gjennom de siste 20 årene¹⁾. For en viktig artikkel som biler har det ikke vært gjort noe alvorlig forsøk med norsk produksjon, men det har utviklet seg en betydelig virksomhet ved reparasjonsverksteder. Når det gjelder vanlige elektriske artikler til hjemmene, har den innenlandske produksjonen stort sett dekket behovene, og produksjonsøkningen har vært stor. Produksjonen av elektriske komfyrer og stekeovner i 1950 var f. eks. omtrent 11-doblet i forhold til 1930, mens produksjonen av elektriske ovner hadde økt enda mye sterkere.

I de andre industriene, som for det meste leverer investeringsvarer til hjemmemarkedet, var det også en betydelig produksjonsøkning mellom 1930 og 1950. I treindustrien økte produksjonen fram til 1938 med omkring 20 pct. Økningen her skyldtes imidlertid ikke så mye den økte byggevirksomheten. Behovet for trelast til boligbyggingen kunne dekkes uten økning av produksjonen, fordi eksporten samtidig gikk ned. I løpet av 1930-årene ble det eksportert årlig mellom 200 000 og 300 000 m³, mens eksporten så sent som i 1930 var 600 000 m³. Eksporten av trelast var i 1930-årene bare om lag en tiendedel av hva den hadde vært ved hundreårsskiftet.

Oppgangen i byggevirksomheten førte til økt produksjon av bygningsartikler i trevarefabrikkene. Møbelindustrien vokste også fram til en industri av langt større betydning enn tidligere. Forbrukerne hadde, som nevnt, muligheter for å nytte en større del av inntekten til kjøp av varige forbrugsgoder, og dette resulterte blant annet i økt kjøp av møbler. I 1950 var produksjonen av skåret og høvlet last på grunn av den store boligbyggingen en god del høyere enn i 1930 og 1938 (omkring 2 mill. m³ mot 1,4 mill. i 1938). Men produksjonen i møbelfabrikker og fabrikker for forskjellige snekkerarbeider viste en enda sterkere økning.

Jord- og steinindustrien leverer i likhet med treindustrien en vesentlig del av sine produkter til bygge- og anleggsarbeider. Det gjelder f. eks. sement og sementrør. For disse varene var det en viss produksjonsøkning fra 1930 til 1938, men de økte behov innenlands ble også her for en stor del dekket ved at eksporten gikk ned. I årene etter krigen fant det sted en sterk økning i produksjonen, og eksporten

¹⁾ For å nevne et eksempel: produksjonen av sykler økte fra vel 12 000 i 1930 til 46 000 i 1938 og 75 000 i 1950. Etter 1945 har forbrukerne vesentlig vært henvist til norske sykler; firedoblingen av produksjonen fra 1930 til 1938 derimot skjedde i konkurranse med utenlandske produkter — men riktignok under tollbeskyttelse.

av sement var ubetydelig. I 1950 var produksjonen av sementrør mer enn det firedobbelte av produksjonen i 1930, og produksjonen av sement var 80 pct. høyere. Også produksjonen av bygningsstein, kalkstein og andre produkter som er viktige for byggevirksomheten økte sterkt. Produksjonen av murstein derimot økte relativt lite. Også forbruksvarer som glass og steintøy har produksjonen vært høy i etterkrigstiden.

På ett område av jord- og steinindustrien har produksjonen imidlertid gått tilbake. Det er i de mange steinbrott som ennå i den første delen av 1930-årene hadde en ganske stor produksjon av stein til gatebygging. Eksporten av slik stein nådde sitt høydepunkt i 1930 og har siden gått sterkt nedover.¹⁾

Også i de industriene som vesentlig produserer forbruksvarer for hjemmemarkedet var det en forholdsvis sterk produksjonsøkning både i 1930-årene og etter 1945. Det gjelder i første rekke tekstilindustrien, som fra hundreårsskiftet fram til 1930 ikke hadde økt sin produksjon noe større.

I tekstilindustrien i Norge er kunstfiberproduksjonen tatt opp etter 1930, og den har fått et ganske stort omfang. Det har også vært en sterk produksjonsøkning i både ull- og bomullsvareindustrien. Produksjonen i tekstilindustrien ser endog ut til å ha økt en god del sterkere enn i klesvareindustrien. Grunnen til dette var trolig i første rekke at tekstilindustriens stilling i konkurranse med utenlandske bedrifter ble bedret gjennom tollpolitikken. Devalueringen i 1931 må ha virket i den samme retningen, og i etterkrigstiden har også importreguleringen gitt tekstilindustrien betydelige fordeler.

Klesvareindustrien økte etter de nyere beregningene sin produksjon til det dobbelte fra 1930 til 1950, og produksjonsøkningen i næringsmiddelindustrien var av omtrent samme størrelsesorden. Begge disse industriene hadde en relativt stor produksjonsøkning allerede i 1930-årene.

Når produksjonsøkningen sammenholdes med veksten i folketallet, viser det seg at produksjonen pr. innbygger av næringsmidler og klesvarer økte med henholdsvis 56 og 80 pct. fra 1930 til 1950, mens det private forbruket i alt pr. innbygger økte med 35 pct. Utviklingen i disse årene var således helt motsatt av utviklingen i perioden 1916—30, da produksjonen av matvarer og klesvarer i industrien økte betydelig mindre enn det samlede forbruket. Produksjonsøkningen var sterkest mellom 1938 og 1950, og kan til en viss grad komme av at avsperringen i krigsårene og importreguleringen etter krigen har stimulert norsk produksjon. Men utviklingen henger også blant annet sammen med

¹⁾ Produksjonen av gatestein gikk tilbake fra 123 000 tonn i 1930 til 18 000 tonn i 1950.

tilbakegangen i jordbruksbefolkningen og den sterke nedgangen i tallet på hushjelper.

Utviklingen av industrien etter 1930 har som det går fram av oversikten foran atskilt seg fra utviklingen før 1930 ved at veksten i eksportindustriene har vært forholdsvis liten. Dette går fram av de spesielle produksjonsindekser for eksportindustri og hjemmemarkedsindustri som foreligger for denne perioden. I stor utstrekning skyldtes den forholdsvis svake veksten i eksportindustriene fra 1930 til 1950 de ekstraordinære forhold under og etter okkupasjonen, men selv i 1930-årene økte produksjonen i hjemmemarkedsindustriene like sterkt som i eksportindustriene.

Produksjonsindeks for:	1930—38	1938—50	1930—50
	(1930 = 100)	(1938 = 100)	(1930 = 100)
Eksportindustri	126	124 (112)	156 (141)
Hjemmemarkedsindustri	129	159 (180)	205 (232)

(Indekstillene i parentes bygger på den reviderte beregning for perioden 1938—50.)

Sammenlikner vi utviklingen mellom 1930 og 1950 med utviklingen i perioden 1900—16, da produksjonsøkningen for hele industrien ser ut til å ha vært av omtrent samme størrelsesorden, ser vi at produksjonen etter 1930 har vekslet betydelig mer. De to periodene har det til felles at produksjonsøkningen i industrien var forholdsvis større enn i næringslivet ellers. I 1930-årene var økningen i bruttonasjonalproduktet og i industriproduksjonen praktisk talt den samme, men siden har industriproduksjonen økt forholdsvis sterkest. Mens bruttonasjonalproduktet i 1950 var om lag 70 pct. høyere enn i 1930, var totalindeksen for produksjonen i gruvedrift og industri minst 90 pct. høyere¹⁾. I tiden mellom 1916 og 1930 ble derimot som vi har sett foran, industrien hengende igjen i forhold til de andre næringene, når det gjaldt utviklingen av produksjonen.

* * *

¹⁾ Nasjonalregnskapets oppgaver over nettoproduktet i faste priser for all industri (utenom gruvedrift) viser en økning på 110 pct.

Industriutviklingen i dette hundreåret er i denne oversikten framstilt særskilt for tre perioder med meget store forskjeller i veksten¹). Hver av disse periodene har sitt særpreg. Tiden før 1916 var — særlig fra 1905 av — en viktig utbyggingsperiode for norsk industri. Det var den gangen i første rekke eksportindustriene som ble bygd ut. De norske naturressursene — malmleiene, skogen og vannkraften — ga det naturlige grunnlaget for en slik spesialisering. Proteksjonistiske tiltak hadde begynt å gjøre seg gjeldende både i Norge og i utlandet, men i forholdsvis liten målestokk. Hadde et land betydelige naturlige fordeler i produksjonen av en vare, kunne det vanligvis regne med å få avsetning for den på verdensmarkedet. Private kapitaloverføringer mellom landene fant ennå sted i forholdsvis stort omfang, og utbyggingen av industriallegg foregikk oftest der de naturlige forhold lå til rette for dem. Det var da særlig vannkraften som ble grunnlaget for en norsk storindustri, som for en stor del ble bygd ut med utenlandsk kapital. Også i gruvedriften og i mindre utstrekning i treforedlingsindustrien kom den utenlandske kapitalen inn²).

Senere har det vært vanskelig for norsk næringsliv å trekke til seg utenlandsk kapital. Staten har gjennom konsesjonspolitikken begrenset utlendingenes muligheter for å erverve norske naturressurser. Men dessuten har lønnsomhetsforholdene vært så usikre at det har vært vanskelig å få i stand ny storindustri. Etter den første verdenskrigen begynte en økonomisk nasjonalisme å gjøre seg sterkere gjeldende, og det ble da vanskeligere å bygge ut industrier som praktisk talt ikke hadde noe hjemmemarked å støtte seg på. Senere produksjonsutvidelser i eksportindustriene har derfor mest funnet sted gjennom utvidelse av bedrifter, som hadde innarbeidd seg allerede før 1916 og hadde opprettet forholdsvis sikre internasjonale forbindelser. Det synkende pris- og lønnsnivået etter 1920 virket også til å begrense utvidelsene, særlig i industrier med store faste anlegg, som de elektrokjemiske og elektrometallurgiske industriene.

¹) Som det er framholdt foran må totalindeksen for industriproduksjonen behandles med stor forsiktighet. Vi kan likevel få et visst holdepunkt ved å sammenlikne produksjonsøkningen i de tre periodene etter totalindeksene. Det gir følgende resultat:

	Økning i industri- produksjonen, hele perioden	Årlig økning i industri- produksjonen	Årlig økning i bruttonasjonal- produktet
	Pct.	Pct.	Pct.
1900—16	83	3.8	3.0
1916—30	35	2.1	2.8
1930—50	95	3.4 (4.9)	2.7 (3.8)

Tallene i parentes for perioden 1930—50 gjelder når årene 1940—45 ikke regnes med.

²) En stor del av de utenlandske aksjer i treforedlingsindustrien og annen industri ble kjøpt hjem under den første verdenskrigen.

Selv disse vel innarbeidde bedriftene hadde store avsetningsvan-
sker i 1920-årene, og det var små muligheter for utvidelse av produksjonen. Det samme gjaldt i stor utstrekning også hjemmemarkedsindustriene, som ofte fikk sterk konkurranse fra utlandet, blant annet fordi den effektive tollbeskyttelsen var blitt redusert gjennom fallet i kroneverdien. Men den relativt svake produksjonsøkningen i disse industriene skyldtes først og fremst at investeringsnivået innenlands lenge holdt seg forholdsvis lavt, og at det ikke fant sted noen vesentlig økning i folks kjøp av ferdige forbruksvarer i denne perioden.

Etter 1930 har vi hatt en ny utbyggingsperiode for norsk industri, men den har på mange måter vært annerledes enn tiden før 1916. Utbyggingen i hjemmemarkedsindustriene har spilt en langt større rolle. Denne tendensen var til stede allerede i 1930-årene, da eksport- og hjemmemarkedsindustriene økte produksjonen forholdsvis like sterkt. Den alminnelige tendensen til begunstigelse av innenlandsk produksjon i andre land gjorde det vanskelig å gå i gang med oppbygging av store industrielle foretak for eksport på områder hvor det ikke allerede var bundet store kapitaler og de eksisterende bedrifter hadde sikre forbindelser i utlandet.

Det foreligger ikke spesielle produksjonsindekser for eksportindustri og hjemmemarkedsindustri før 1927, men i tabell 9 er de industriene som er behandlet foran delt på tre grupper — eksportindustri, investeringsvareindustri for hjemmemarkedet og forbruksvareindustri for hjemmemarkedet — etter hvor hovedtyngden av deres produksjon hører hjemme. Treindustrien er her tatt med i forskjellig gruppe i de to periodene på grunn av endringen i dens stilling.

Tabell 9. Produksjonsøkning i eksport- og hjemmemarkedsindustrier.

	Produksjon i 1930 i pct. av produksjonen i 1900	Produksjon i 1950 i pct. av produksjonen i 1930 ¹⁾
1. Industrier som vesentlig produserer for eksport:		
Malm- og metallutvinning	2 050	150
Kjemisk industri	1 480	230
Treforedlingsindustri	376	160
Treindustri	98	—
2. Industrier som vesentlig produserer investeringsvarer for hjemmemarkedet:		
Jern- og metallindustri	301	260
Jord- og steinindustri	204	200
Treindustri	—	190
3. Industrier som vesentlig produserer forbruksvarer for hjemmemarkedet:		
Tekstilindustri	148	260
Klesvareindustri	—	210
Næringsmiddelindustri	163	180

¹⁾ Etter reviderte beregninger 1938—50 (unntatt for malm- og metallutvinning), se foran.

Tabell 9 viser klart at produksjonsøkningen før 1930 var relativt sterkest i eksportindustriene, mens den senere har vært relativt sterkest i hjemmemarkedsindustriene. Før 1930 var økningen i produksjonen for hjemmemarkedet sterkest for investeringsvarenes vedkommende, mens det mellom 1930 og 1950 var omtrent like sterk relativ økning i produksjonen av forbruksvarer og investeringsvarer.

På grunn av industriens større orientering mot hjemmemarkedet etter 1930 var det mest mindre og mellomstore bedrifter som vokste fram i denne perioden. Mange av de tidligere storbedrifter innenfor jern- og metallindustrien, kjemisk industri og på enkelte andre områder har imidlertid fortsatt sin vekst. Vi hadde således i 1950 flere bedrifter med over 500 arbeidere enn i 1915 med over 350.¹⁾

Spørsmål som berører forholdet mellom effektiviteten i større og mindre bedrifter er lite klarlagt. Det er en alminnelig oppfatning at stordrift alltid innebærer fordeler, men det er ikke urimelig å anta at mindre og mellomstore produksjonsenheter nettopp i de industrigrener som har utviklet seg sterkest i de senere årene representerer en hensiktsmessig bedriftsform. Utviklingen av elektroteknikken har trolig på mange områder tjent til å redusere storbedriftenes fordeler sammenliknet med mindre bedrifter. Så lenge dampmaskiner var det viktigste kraftmaskineri, måtte de lokale enheter være forholdsvis store for at driften skulle bli hensiktsmessig. Elektroteknikken har gjort det mulig å skille kraftproduksjonen fra kraftanvendelsen, og å desentralisere anvendelsen. Bare når det gjelder elektriske smelteverk, elektrolyseanlegg og liknende bedrifter, hvor det anvendes store kraftmengder, har elektroteknikkens utvikling ført til anlegg av storbedrifter.

¹⁾ Se tabell 5 foran. Det har ikke vært mulig å stille opp en tilsvarende oversikt for 1950.

